

Előszó

Doktori dolgozatom témájaként egyes 16–17. századi magyar graduál-könyvek antifóna-anyagának elemzését választottam. A protestáns egyházzenei múlt e becses értékű könyveivel és azok anyagával az egyházzenei tanszak oktatóinak, tudósainak irányításával még a graduális képzés alatt ismerkedtem meg. A tanszakon folyó műhelymunka jelentette számomra az ösztönzést a további kutatómunka, az anyagba való alaposabb elmélyedés felé, és egyben meghatározta doktori témám irányultságát is.

A protestáns graduál-források repertoárjából mind az anyag mennyisége, mind a kutatás érdekessége szempontjából az antifóna-anyag kínálkozott behatóbb vizsgálatra. Munkámhoz alapvető kiindulást jelentettek Ferenczi Ilona hivatkozásai a kiadott graduál-könyvek jegyzetanyagában és a Monumenta Monodica Medii Aevi Antifóna kötetének megjelenése, amely a központi magyar hagyomány és a magyarországi ferencesek antifóna-anyagának közlésével megkímélt attól, hogy az egyes forrásoknak egyenként járjak utána, és a típusok szerint rendezett dallam-kiadás a keresést és beazonosítást lényegesen megkönnyítette. Külön megköszönöm a szerkesztőknek, hogy még a kötet megjelenése előtt rendelkezésemre bocsátották a gyűjteményt.

Szintén köszönet illeti az MTA Zenetudományi Intézet Régizene Osztályát, amiért a Dallamtörténeti Munkacsoport antifóna-katalógusát és az évek alatt gondosan összegyűjtött mikrofilm-gyűjteményüket rendelkezésemre bocsátották. Kedves feladatnak teszek eleget, amikor megköszönöm témavezetőm segítségét és hasznos tanácsait; a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzene tanszak tanárainak, kollégáimnak, barátaimnak a biztatását és a sok segítségét. Külön is megköszönném két opponensemnek: Fekete Csabának és Karasszon Dezsőnek lelkiismeretes munkáját, hasznos tanácsaikat, észrevételeiket és kiegészítéseiket, amelyeket dolgozatom végleges változatába igyekeztem beilleszteni. Végül, de talán elsősorban hálásan köszönöm családomnak, hogy nyugodt munkakörülményeket biztosítottak és Kemecei Zsoltnak, hogy a disszertáció formai elrendezésével támogatta dolgozatomat.

I. Bevezetés

I.1. A munka célja

Jelen munka – amely Dr. Dobszay László kandidátus egyetemi tanár irányításával készült – a magyar graduál-irodalom forrásai közül Huszár Gál 1560/61-ben és 1574-ben nyomtatott gyűjteményeinek, a testvér-graduáloknak¹, az Eperjesi Graduálnak és az Öreg Graduálnak az antifóna-anyagát hasonlítja össze elsősorban a magyar középkori hagyománnyal².

A középkori hagyomány folytatásának, a már meglévő liturgikus műfajok és liturgikus formák továbbvitelének gondolata nem csak a magyar reformáció sajátja. Ugyanezt a gyakorlatot követte több más európai protestáns egyház is, bár talán elmondható, hogy a magyar alkotómunkánál kisebb intenzitással³. A kiindulópont Magyarországon is az addig gyakorolt liturgia volt, de csak azok a darabok kerültek át az immár anyanyelven megszólaló új, reformált liturgiába, amelyek az új eszméknek, tanításoknak és liturgiai célkitűzéseknek megfeleltek. A középkori szillabikus dallamok közül elsősorban a mellékistentiszteletekhez, vagyis a primához és a vesperához válogattak a protestáns szerzők⁴.

A graduálokba foglalt műfajok közül mind a példák tömegére, mind a rendelkezésre álló összehasonlító anyagra gondolva először az antifónák kínálkoznak beható vizsgálatra. A munka első fázisában a kijelölt graduálforrások antifónáiról támlapokat készítettem, majd a Ferenczi Ilona által kiadott graduál-kötetek⁵ jegyzetanyagából kiin-

¹ A Batthyány-Ráday-Óvári graduál-együttes. A Ráday Graduál anyaga átírásban is megjelent, a graduálforrásban nem szereplő tételeket a közreadó a Batthyány Graduál alapján pótolta és a függelékben közölte

² A munkához használt graduál-könyveket és a legfontosabb középkori forrásokat bővebben a Bevezetés 4–5. fejezete mutatja be. Egyes esetekben a graduál-tételek javításához, értelmezéséhez a Spáczay Graduál antifónáit is használtam.

³ Lásd Ferenczi 2000, 275. Ferenczi megállapítását azzal egészíteném ki, hogy a 16. században nincs olyan *református* egyháztest, amelyik a gregorián liturgikus éneklést akár csak megközelítően olyan felületen (és olyan szuggesztív empáthiával, az asszimilációnak olyan fokán) művelte volna, mint a magyar.

⁴ A graduál-könyvekről és azok liturgikus műfajairól bővebben a Bevezetés 2. és 3. fejezeteiből tájékozódhatunk.

⁵ Ferenczi 1988a, 1997.

dulva⁶ azt próbáltam megkeresni, hogy az egyes graduál-antifónák mögött konkrétan milyen közelebbi vagy távolabbi zenei és szövegi modellek állnak⁷, végül a kialakult latin-magyar tétel-párokat zenei típusuk – illetve a variánsok természete – szerint csoportokba osztottam⁸.

Mivel a graduál-műfaj iránti igény, a középkori liturgikus formák és műfajok továbbvitelének gondolata nem csak a magyar reformáció sajátja, elsődleges céлом annak bizonyítása volt, hogy a graduál-repertoár elsősorban magyarországi előzményekre és nem külföldi mintákra vezethető vissza⁹. Munkám során arra is kerestem a választ, hogy egyrészt milyen konkrét középkori hagyománykörökből indulhattak ki a graduál-szerkesztők, másrészt hogy milyen „munkamódszerrel” dolgoztak a protestáns alkotók a graduál-antifónák repertoárjának összeállításakor: azaz hogy a hagyományozott középkori anyag adaptációja csupán a már meglévő tételek másolására korlátozódott vagy tekintsük inkább önálló, alkotó, művészi alkalmazásnak.

A tétel-párok beazonosítása, összepárosítása és típusokba rendezése koránt sem végleges¹⁰, jelen dolgozat a munkának egy stádiumát kívánja csak rögzíteni.

⁶ Ferenczi általában megadja vagy a vonatkozó Hesbert-számokat (Hesbert 1968) vagy a szövegek bibliai helyét.

⁷ A munkához nagy segítséget jelentett a Monumenta Monodica Medii Aevi Antifóna-kötete (MMMAe 1999), amelyben tizenöt esztergomi és öt ferences szokásrendet rögzítő forrás dallamtípusok szerint rendezett antifóna-anyagát adták közre a szerkesztők.

⁸ Első tapasztalataim eredményének összefoglalását lásd Papp 2001.

⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes darabok mögött nem állhatnak külföldi minták, pl. az *Ami életünknek közepette...* antifóna német cantus firmust követ.

¹⁰ Az anyag elrendezése, a típusok és a latin-magyar tétel-párok tekintetében is több eltérést találhatunk a 2001-ben megjelent (Papp 2001) munka és a jelen dolgozat között.

I.2. A graduál mint könyvműfaj

Bár magyar nyelvű liturgikus tételek már a reformáció előtt is használatban voltak, mégis az anyanyelvű liturgia bevezetése a 16. század új eszméit követő egyházaihoz köthető¹¹. A cél, hogy a liturgia egésze – és ezen belül az éneklés – a nép számára is érthetővé váljék, a reformáció tanaiban vált fontossá¹². Annak ellenére, hogy a reformáció több egyháza a nemzeti nyelv mellett még sokáig a latin nyelv használatát is megtartotta¹³, az anyanyelven mondott és énekelt liturgiára Magyarországon rövid idő alatt tértek át¹⁴. Az új istentiszteleti keretben helyet kapott mindazt, ami a reformáció tanai-

¹¹ Bővebben lásd Ferenczi 1997, 9-11.

¹² A nép számára is érthető éneklést ír elő az 1579-es debreceni zsinat döntése. Lásd Kiss Á. 1881, 574.

¹³ A latin és német nyelv egyidejű használatáról lásd Schrems 1930, 12-20. A svédországi konzervativizmusról és a nyelvhasználat kérdéséről lásd uo. 83.

¹⁴ Az anyanyelvű liturgikus énekléssel kapcsolatban az alábbiakat idézném:

1. „Másik dolog pedig az idegen nyelven való beszélést avagy éneklést (melyből a szegény tudatlan község nem épült, és semmi értelmet sem vigasztalást nem vett) nem szerették az isteni dicséretben, hanem merő bolondságnak és hiábavaló szószaporításnak ítélik, amint szent Pál apostol a Korintusbelieknek írt első levelének tizennegyedik részében bő beszéddel megírta. Mózes és az ő huga, Mária asszony, a Sámuelnem anyja, szent Anna asszony, az ótörvénybeli papok és leviták, próféták, Dávid, a mi Urunknak szent anyja, Krisztus urunk és az apostolok, mind az ő természet szerint való nyelvükön énekeltenek az Úrnak. Honnan érdemljük tehát az eretnek nevet, ha mi is őket követvén, nem értelem nélkül, sem idegen nyelven, hanem mind nyelvünkkel, szívünkkel, értelmünkkel, teljes lelkünkben dicséreljük és magasztaljuk az Úr Istent. Igen illik magyar paraszt ember előtt olasz avagy diák nyelven énekelni: nagy hasznát veszik az idegen nyelven való dudolásnak az asszonyok. Minek okáért, hogy a mi Urunkat Istenünket a régi szent emberekkel mi is egyenlőképpen dicsérelhetnénk, im az őtőlül szerzett isteni dicséretetek közül ahol mit a jámbor keresztyén atyafiak magyarul csináltak, összeszededgettem.” (HG 1574. 15-16.)
2. „Feddendők azért a pápa szerzetesei, akik az ő templomaikban idegen ismeretlen nyelven, deákul énekelnek, amelyhez a deáktalan község csak egy kapavágást sem ért; s csak olyan, mint egy malomban hegedülnének vagy a süketeknek beszélésének mesét, sőt még maguk közül is sokak, mint a paraszt barátok és barát nők, nem tudják, mit mondanak, hanem csak mint amaz szólni tanult szajkók és pelikánok úgy csevegnek. Ez ilyen éneklést kárhóztatja a szent Pál (1.Kor. 14.) aki nem úgy szokott vala a gyülekezetben énekelni, hanem a községnek nyelvén értelmesen. *Éneklek, úgymond, lélekkel, de éneklek értelemmel* (vers 15), *mert noha én Isten kegyelméből mindeniteknél többet tudok a nyelvekhez, mindazonáltal inkább akarok az eklézsiában öt szókat értelemmel szólni, hogy másokat oktassak, mint tízezer szókat ismeretlen nyelven* (vers 19). Egyebeket is arra int alább (vers 26), *kinek-kinek közületek éneke vagyon, mikoron összegyűltök, mindenek épülésére legyenek*, úgymond. ... Mi bezzeg ezt cselekedjük, és se té se tova emellől el nem megyünk, hanem a szent próféták sóltárit ő szintek, és azok mellett az Isten beszédéből, a Szentírásból formáltatott és a közönséges keresztyéni hitnek ágazatihoz alkalmaztatott *hymnusokat*, lelki dicséreteket énekeljük szívünkben az Úrnak, a minnen nyelvünkön, egymásnak tanulására és intettetésére, az Istennek az ő velünk való jótéteményért való hálaadásra”. (ÖG ajánlólevele, 9r.)

Noha Huszár Gál a pozitív, Geleji Katona a negatív megközelítést alkalmazza, a két álláspont tökéletesen egybecseng. Fontosnak tartanám megjegyezni, hogy nem csak theologailag volt igazuk, hanem egyben a

val nem ellenkezett; így tartották meg a mise- és zsolozsmaanyag számos énektételét, mint a középkori istentisztelet liturgiájának magyarra fordított darabjait¹⁵. A fordító munka az 1540-es évek elején kezdődhetett meg, melyről több forrásunk tanúskodik¹⁶. Azokat a gyűjteményeket, amelyek a magyar nyelvre átültetett gregorián tételeket tartalmazták, graduáloknak nevezzük¹⁷.

Annak ellenére, hogy az 1636-os Öreg Graduál előszava arról tudósít, hogy a szerkesztés hosszadalmas munkájához mintegy negyven graduál anyagát tekintették át¹⁸, Ferenczi 1997-ben megjelent jegyzéke¹⁹ alapján azt láthatjuk, hogy ma harmincegy olyan XVI–XVII. századi kéziratot és nyomtatványt tartunk számon, amelyek „teljes

szó legteljesebb értelmében vett katholicizmus talaján is állottak. Hiszen VIII. János pápa, akitől a liturgikus nyelv ügyében Szvatopluk szláv uralkodó kért állásfoglalást, már 880-ban a következőket írja: „Litteras denique slavicas a Constantino quondam philosopho repertas, quibus Deo laudes debito resonent, jure laudamus, et in eadem lingua Christi domini preconia et opera enarrantur, jubemus. Neque enim tribus tantum, sed omnibus linguis dominum laudare auctoritate sacra monemus, quae praecipit dicens: Laudate dominum omnes gentes et collaudate eum omnes populi. Et apostoli repleti Spiritu Sancto locuti sunt omnibus linguis magnalia Dei. Hinc et Paulus coelestis quoque tu-ba insonat monens: Omnis lingua confiteatur, quia dominus noster Jesus Christus in gloria est Dei Patris. Nec sanae fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem sclavinica lingua canere, sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut alia horarum officia omnia psallere: quoniam qui fecit tres linguas principales, hebraeam scilicet, graecam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam. Jubemus tamen ut in omnibus ecclesiis terrae vestrae propter majorem honorificentiam evangelium latine legatur et postmodum sclavinica lingua translatum in auribus populi, latina verba non intelligentis, adnuncietur, sicut in quibusdam ecclesiis fieri videtur. Et si tibi et iudicibus tuis placet, missas latina lingua magis audire, praecipimus, ut latine missarum tibi solemnitas celebrentur.” Ginzl: Monumenta Epistolaria 60. Idézi: Sörös 1904, 7

¹⁵ Zoványi 1977, 325. Az egyes műfajokról részletesebben a 3. fejezetben olvashatunk

¹⁶ A dokumentumokat felsorolja Ferenczi 1997, 10-11. A Ferenczi által felsorolt emlékeket kiegészíté-
nénk a *csiksomlyói prefációkkal* (három prefáció-szöveg és dallam, közölte: Rajeczky Benjamin, lásd Rajeczky 1941), melynek felekezeti „hovatartozása” még nem bizonyított, de a forrás-töredék három prefációjának szövege és dallama nagyfokú egyezést mutat Huszár Gál 1574-es graduál-kötetének prefációival. A graduálok alaprepertoárjának kialakulásáról Dobszay (Dobszay 1982, 11.) és Karasszon (Karasszon 1994, 11.) azon a véleményen vannak, hogy a latin nyelvű gregorián tételek magyar változataiból álló protestáns gregorián énekkészlet mintegy másfél-két évtized alatt jött létre, lényegében tehát az alaprepertoár már az 1560-as évek elejére készen állt. Ferenczi (Ferenczi 1997, 11.) a graduálok összeírásának időpontját Huszár Gál 1574-es énekeskönyvének megjelenése utánra, azaz az 1580-as, 1590-es évekre teszi.

¹⁷ Bár a graduál-elnevezést csak a 17. század elejétől használják a protestánsok a liturgikus énekeket tartalmazó énekeskönyveikre, az irodalom graduálként nevezi mindazokat a gyűjteményeket, amelyek szertartásos, magyar nyelvű tételeket tartalmaznak. Lásd Ferenczi 1997, 12.

¹⁸ Részletesebben lásd az 5. fejezetben.

¹⁹ Ferenczi 1997, 12., 84. számú lábjegyzete. Ferenczi korábban (Ferenczi 1985, 64.) csak huszonkilenc forrásról tesz említést, Csomasz Tóth (Csomasz Tóth 1984) pedig tizenhét graduál-forrást sorol fel.

vagy részliturgiát vagy töredékes mivoltukban is a graduál anyaghoz tartozó tételeket tartalmaznak²⁰”. Emellett még további tizenhárom elveszett graduálról tudunk²¹.

A 16–17. századi graduál-könyvek szerkesztése nem egységes²². Általában két-féle rendezőelv szerint csoportosították a szerkesztők a tételeket: vagy az egyházi év ünnepeit követve műfaji (himnusz, antifóna, verzikulus, Benedicamus) sorozatokat állítottak össze²³, vagy egy-egy ünnep- illetve vasárnap teljes liturgiáját adták meg²⁴. Az istentiszteleti éneklés alapköve, a graduál-könyv a maga változatos szerkesztésével, tartalmával, nem a gyülekezet számára készült, hanem a liturgiát vezető lelkész, kántor (liturgus) és énekkar használatára²⁵, és mint ilyent, nevezhetjük a templomi szolgálat „hangjegyekkel ellátott vezérkönyvének²⁶” is.

A graduál-könyvek liturgikus tételeinek használatból való visszaszorulását és a „graduálos” istentiszteleti gyakorlat hanyatlását – illetve megszűnését – az alábbi okokban kereshetjük:

1./ Az általános zenei képzettség hanyatlása, amely az éneklés színvonalásával járt. Mint az Csomasz Tóth Kálmán megjegyzi, valószínű, hogy a 16. század harmadik negyedétől fokozatosan kihalt az a nemzedék, amely zenei képzését „a régi monostori, káptalani vagy városi-plébániai iskolákban szerezte²⁷”. Ezzel egyidejűleg a református

²⁰ Ferenczi 1997, 12.

²¹ Lásd Ferenczi 1985, 65., 27. számú, és Ferenczi 1997, 13., 84. számú lábjegyzetét.

²² Az eltérő szerkesztési megoldásokon kívül különbségek mutatkoznak az egyes kötetekben annak tekintetében is, hogy 1. mely műfajok kapnak helyet a kötetben (több kötetből hiányoznak pl. a főistentisztelet ordinárium tételei, a nagyheti tételek, litánia stb.) 2. milyen repertoárt tartalmaz a kötet 3. mekkora a graduál terjedelme.

²³ Pl. Batthyány, Óvári, Ráday, Ajaki Graduál.

²⁴ Pl. Huszár Gál 1574-es graduálja. Az Öreg és az Eperjesi Graduál szerkesztésében mindkét elv szerepel: mind a műfaji sorozatok (pl.: teremtés-himnusz, hetedszaki himnuszok, verzikulus, rezponzórium, Benedicamus sorozatok az egyházi év rendje szerint), mind a folyamatos liturgikus rend megtalálható bennük. Lásd Ferenczi 1988a, 18.

²⁵ Csomasz Tóth szerint (Csomasz Tóth 1990, 189.) az iskolával is rendelkező, nagyobb gyülekezetekben az istentiszteleten megszólaló a rezponzorikus részeket a diákok énekelhették, a díszesebb graduáltételeket pedig a liturgus szólaltatta meg. Hogy az istentiszteleten diákból álló kórus is énekel, azt az Öreg Graduál előszavában Geleji Katona is igazolja: „Az mi Deákinknak penig ha többet nem is, de annyit szükségesképpen kívántatnék az Musikához érteniek, hogy az kótákból avagy clavisokból az lineákhoz képest ottan meg tudhatnák magoktól-is akár melly Psalmusnak, Prosanak, Antiphonának és egyéb caeremoniáknak notájokat, hogy így az mondásban, mind egy huron pendülne az szavok, s-ne huznák vonnák, ide, s-tova, az mint szokták.” (ÖG ajánlólevél, 6r.).

²⁶ A kifejezés Csomasz Tóth Kálmántól (Bárdos-Csomasz Tóth 1977, 135.).

²⁷ Csomasz Tóth 1981b, 58.

irányítású iskolákban „ha teljesen nem is szűnt meg, egyre alább szállott az ének és a zene írásbeli fokon való tanítása²⁸”. Ennek következménye, hogy az Öreg Graduál előszavában Geleji Katona már elmarasztalja a diákokat és a kántorokat képzetlenségük miatt²⁹. A graduál-tételek éneklésének színvonalvesztését dokumentálják az Öreg Graduál egyes köteteiben a 17-18. század folyamán bejegyzett, a kántorok éneklésére vonatkozó gúnyos megjegyzések is³⁰.

2./ Az erősödő puritanista irányzatok szellemiségével a „graduálos istentisztelet masszív objektivizmusa nem fért össze³¹”. A puritánusok szenvedélyesen szembeszálltak a „pápista” maradványokkal és a szertartási éneklés elhagyását követelték³². Ezzel párhuzamosan a genfi zsoltárok népszerűsödése³³ és térhódítása megpecsételte az addig használt hagyományos énekanyag sorsát³⁴.

3./ Végül meg kell említenünk, hogy a 17. század közepétől az erősödő ellenreformáció hatására a protestáns egyházak igyekeztek kerülni mindazt, ami a középkori egyházi gyakorlatra emlékeztette őket.

A szakirodalom a graduál-gyakorlat elhagyását 17. század második felére datálja³⁵. Vannak azonban olyan adataink, amelyek tanúsága szerint egyes vidékeken vagy

²⁸ Uo. Lásd még Czeglédy 1978, 73-74.

²⁹ ÖG ajánlólevél, 6r.

³⁰ Részletesen lásd Kurta J. 2001.

³¹ Czeglédy 1978, 74.

³² A pápista maradványokat ostromozza pl. Kabai Bodor Gellért *Flagellatio traditionum humanarum* című írásában (közli Czeglédy 1964) vagy Martonfalvi György 1663-as prédikációjában (közli Czeglédy 1978, 74.).

³³ Mint Czeglédy megállapítja, voltak a puritánus nézeteket vallók között olyanok is, „akik a genfi zsoltárokon kívül más énekeket egyáltalán nem akartak.” Pl. Szathmári Baka Péter „a régebbi zsoltáraparafrazisokat sem volt hajlandó énekelteni.” (Czeglédy 1978, 74.).

³⁴ A puritánusok és az orthodoxia híveinek érvelését a 16—17. századi nyomtatott és kéziratos források közlése alapján Hubert Gabriella gyűjtötte össze. Lásd Hubert 2000, 346–374, 351.

³⁵ Csomasz Tóth 1990, 202., Ferenczi 1997, 15.

gyülekezetekben egészen a 18. század első feléig – sőt néhány hagyományörző gyülekezetben még tovább is – használtak graduál-könyveket³⁶.

I.3. A graduál-könyvek liturgikus műfajai; a zsolozsma-antifóna

A graduál-könyvek tartalmilag elsősorban a mellékistentiszteletek anyagából adnak válogatást. Ennek a zoltáros istentiszteletnek a legfontosabb, és a graduál-forrásokban a leggazdagabban képviselt három műfaja a zoltárokat keretező antifóna³⁷, a himnusz³⁸ és a prózai vagy verses zoltár³⁹, ezen kívül a könyvek többségében szerepelnek a zsolozsmát indító invokációk, az egyházi év ünnepei szerint változó verzikulusok, responzorium brevék és benedicamusok⁴⁰, az újszövetségi canticumok közül mindhárom: Mária, Simeon és Zakariás énekei⁴¹, valamint a hagyományosan a matutinumot indító invitatoriumok. A középkori misetételek közül sokkal kevesebb került át protestáns használatba⁴². A nagyheti liturgia hagyományos, latin tételei közül a *Kyrie*

³⁶ A graduál-gyakorlat magyarországi továbbéléséről lásd Fekete Cs. 2000a, 324–326. Az Öreg Graduál hajdúnánási példányának bejegyzései szintén a kötet használatát bizonyítják (a bejegyzések elemzését lásd Fekete Cs. 2001b). Kurta József az Öreg Graduál erdélyi példányaival kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a „meglévő Graduálok bejegyzései, kötése is arra utalnak, hogy helyenként az óprotestáns liturgia graduáléneklési gyakorlata több-kevesebb ideig a 18. században is megmaradt. Az erdélyi példányok közül hat kötetet javítottak vagy/és átkötöttek a 17–18. század folyamán. Ezek közül öt kötést biztosan a használat miatt történt megrongálódás, elrongyolódás indokolt.” (Kurta J. 2002, 129.). Erdélyi templomi leltárakban a 17. század közepétől említik pulpitus, éneklőszék, éneklő-pulpitus vagy éneklőoltár néven azt a templomi bútordarabot, amelyen a gyülekezet graduálját tartották. A kántor – és a kórus – e mellől vezette az éneklést. A rendelkezésre álló adatok alapján Dávid László (Dávid L. 2001, 432.) megállapítja, hogy 1600–1850 között az „erdélyi, különösen székelyföldi református és unitárius templomaink elengedhetetlen tartozéka volt az éneklőszék, a pulpitus...”. (A témáról lásd még Dávid I. 2001.).

³⁷ A műfajról részletesebben lásd a következő alfejezetet.

³⁸ A protestáns graduálok himnuszainak kiadását lásd Bárdos–Csomasz Tóth 1977. Egyes himnuszok részletes elemzéseit adják Szendrei 1995, Fekete Cs. 1993, Fekete Cs. 1994, Fekete Cs. 1998.

³⁹ Az Eperjesi Graduál zoltáiról lásd Ferenczi 1988, 27–28. o., a „testvér-graduálok” zoltárfordításairól lásd Ferenczi 1997, 24–25. Az Öreg Graduál prózai zoltárainak hagyományáról lásd Fekete Cs. 2001a. A zsolozsmák zoltárrendjének összefoglalását lásd Dobszay 2002b.

⁴⁰ Az Eperjesi Graduál és a Ráday Graduál responzorium brevéiről, verzikulusairól és benedicamusairól lásd Ferenczi 1988a, 22. illetve Ferenczi 1997, 25–26. Az Öreg Graduál tételeiről lásd Hubert 1999. Az egyetlen responzorium prolixumot *Jelenének apostoloknak* kezdetű az Öreg Graduál (ÖG 143.) tartalmazza.

⁴¹ A zoltárok és canticumok dallamait az Öreg Graduál (ÖG 507–512.) őrizte meg. A zoltárdallamok összefoglalását lásd Dobszay 2002a.

⁴² Az általunk vizsgált graduál-források közül Huszár Gál 1574-es kiadványa, az Öreg Graduál és a Batthyány Graduál tartalmaz tropizált ordináriumtégeket. A graduál-könyvek anyagának tanulsága szerint a mise változó (proprium) tételei közül beépültek a protestáns istentiszteletbe a főbb ünnepek introitusai (bővebben lásd Papp2006a, Papp 2006b), sequentiái (*prosa*-i) és prefációi, de több tételre: graduáléra, allelujára vagy communióra nem találunk egyetlen graduálunkban sem példát.

*puerorum*⁴³, a nagycsütörtöki, nagypénteki és nagyszombati vigília I. nocturnusának első három olvasmányaként megszólaló lamentációk⁴⁴, a forrásokban két különböző hangnemmel előforduló passiók⁴⁵ nemcsak bekerültek a graduálok repertoárjába, hanem ott igen jelentős szerephez jutottak⁴⁶. Az anyanyelvre fordított litániák⁴⁷ és a *Te Deum*⁴⁸, amelyek a protestantizmusnak kezdettől fogva fontos énekei voltak, szintén a liturgia szerves részei maradtak⁴⁹.

A zsolozsma-antifóna

Mint azt fentebb már említettük, a graduál-könyvek anyagának kiemelkedően fontos műfaja a zoltáros istentisztelet recitált zoltárait és canticumait keretező antifóna⁵⁰. A zsolozsma-antifónák a gerincét alkotják nem csak a graduál-könyvek, hanem a középkori források repertoárjának is. A műfaj népszerűségét – és a darabok magas számát –

⁴³ A „Gyermekek Kyriéje” népszerűségét bizonyítja, hogy az 1778-as úgynevezett „Öreg” debreceni énekeskönyv (ÖD 267. oldal 205. számú tétele) még kottával közli a darabot.

⁴⁴ A protestáns graduálok nagyheti tételeit Kissné Mogyorósi Pálma DLA disszertációjában részletesen bemutatja (Kissné 2007).

⁴⁵ Az Eperjesi Graduálban a német hagyományhoz kapcsolódó dúr modellt találjuk, míg pl. a Batthyány vagy az Öreg Graduálban a magyar középkori hagyományhoz kapcsolódó moll hangnemű passió szerepel. A témáról részletesen lásd Bárdos K. 1975.

⁴⁶ Miután a graduálkönyvek a használatból lassan kikoptak, a nagyheti tételek zöme az ún. passionálékban élt tovább. Mint az Bárdos Kornél tanulmányából (lásd Bárdos K. 1975) kiderül, a nagyheti passió-éneklés protestáns (református) területeken különösen elterjedt, sőt egyes erdélyi gyülekezetekben a XX. század elejéig fennmaradt szokás volt. A témáról lásd még Sály 2001, Hoppál 1998. A református passióéneklés hagyományával Hoppál Péter DLA disszertációjában részletesen foglalkozik (Hoppál 2006.).

⁴⁷ *Litania maior* és *Litania minor*. A „testvér-graduálok” *Litania maior* tételeiről lásd Czeglédy 1957, 267.

⁴⁸ Szinte minden graduál-forrásunkba bekerült a matutinumot záró *Te Deum*. A műfaj részletes elemzését lásd Szendrei 1977.

⁴⁹ A nyomtatott református források alapján a *Litania maior* és a *Te Deum* éneklésének hagyománya a 19. századig követhető. A *Kyrie puerorum*hoz hasonlóan az „Öreg” debreceni énekeskönyvben még mindkét tétel szerepel: a könyv 489. oldalától a litánia szövegét, az 55. oldaltól a *Te Deum* kottával ellátott változatát olvashatjuk.

⁵⁰ Antifónának nevezzük a mise-zoltározás refrénanyagát (*mise-antifónák*) és szintén antifónának hívjuk azokat az önálló vagy önállóvá vált tételeket, amelyek zoltár nélkül állnak. Azonban az antifóna terminust leggyakrabban az officium zoltáraihoz és canticumaihoz kapcsolódó dallamokra használjuk. Az antifóna műfaj részletes összefoglalását lásd Wagner 1921, 303-326., Stäblein 1949-51, Huglo 1980, Hiley 1993, 88-108., Dobszay 1993, 292-304., Nowacki 1995. Huszár Gál 1574-es kiadványában az antifóna fogalmát a következőképpen határozza meg: „antiphona, azaz a psalmusokban való verseknek igazgatására való előljáró vers” (HG 1574 VIa levél illetve a facsimile kiadás 27.).

egyrészt liturgikus státusának⁵¹, másrészt a középkori zenepedagógiában betöltött szerepének köszönhetően. Mivel az antifónák nem csak a két félkórus által recitált zsoltár zenei ellenpontját alkotják, hanem a zsoltárrecitáció tónusát is meghatározzák – valamint zenei adottságaik révén a legalkalmasabbak arra is, hogy a módusok lényegét tömören szemléltessék⁵² –, a műfaj a középkori zeneelméleti⁵³ és zenepedagógiai⁵⁴ vizsgálódás kiemelkedő tárgyává vált, s így érthetően az iskolai énektanítás illusztrációs anyagát is leginkább az antifóna-anyagból vették. Az antifónáknak a protestáns zeneoktatásban betöltött szerepéről kevesebbet tudunk. Az mindenesetre bizonyos, hogy az antifónákat és a recitált zsoltárokat megszólaltató apparátusnak rendelkeznie kellett az előadáshoz szükséges ismeretekkel, hiszen a zsoltáros istentiszteletnek a legterjedelmesebb részét az antifonális zsoltározás jelentette⁵⁵.

A középkori gyakorlat naponkénti hét zsolozsma-hórájából⁵⁶ a protestáns gyakorlat kevesebbet tartott meg. Luther csak két óra⁵⁷ megtartásáról ír⁵⁸ és alapvetően ezt a gyakorlatot támasztják alá a gregorián tételeket szép számban tartalmazó 16. századi német énekeskönyvek, amelyeknek a zsoltáros istentiszteletre vonatkozó liturgikus rendjeit az alábbiakban összegezhethetjük⁵⁹:

⁵¹ A napi zsolozsma óráinak legfontosabb és legterjedelmesebb részét az antifonális zsoltározás adja.

⁵² Nowacki 1995, 636–637.

⁵³ Dobszay 1988, 150–164.

⁵⁴ Uo. 142–150.

⁵⁵ Lásd a 25. számú jegyzetben az Öreg Graduál előszavából (6r) idézett szakaszt.

⁵⁶ A zsolozsma történetének, szerkezetének, műfajainak összefoglalását lásd Dobszay 1999. a.

⁵⁷ *Mette* és *Vesper*.

⁵⁸ „*Frue umb funffē odder sechse singet man ettliche psalmen als zur metten. Darnach predigt man die Epistel des Tages aller meyst umb des gesindes willen, das die auch versorget werden und Gottis wort hören, ob sie ja ynn andern predigeten nicht seyn kunden. Darnach ein antiphon und das Te Deum laudamus odder Benedictus umb eynander mit eynem Vater unser, Collecten und Benedicamus Domino. Nach mittage unter der vesper für dem Magnificat predigt man das alte testament, ordentlich nacheinander*”. Idézi Schrems 1930, 19.

⁵⁹ Lossius (1553), Ludacus (1589) és Eler (1588) énekeskönyveiről, azoknak anyagáról és liturgikus rendjeikről lásd Schrems 1930, 21–33. A *Mette* és *Vesper* általános rendjéről lásd Herl 2004, 62–65. A 16. századi német lutheránus egyházi gyakorlatban kórus helyéről, szerepéről, méretéről, létszámáról: bővebben lásd Herl 2004, 43–48.

Matutinum

Lossius	Ludecus	Eler
-	Domine labia mea - Et os meum Deus in adjutorium - Domine ad adjuvandum Gloria Patri - Sicut erat	-
Invitatorium ⁶⁰	Invitatorium	-
Antifóna 3 zsoltárral ⁶¹	Antifóna 3 zsoltárral	Antifóna 3 zsoltárral ⁶²
Evangélium ⁶³	Evangélium	Evangélium ⁶⁴
Responzórium	Responzórium	Responzórium ⁶⁵
Te Deum ⁶⁶	Te Deum	Te Deum ⁶⁷
	Dominus vobiscum - Et cum spiritu Oremus... Collecta	Collecta ⁶⁸
Benedicamus	Benedicamus	Benedicamus ⁶⁹

⁶⁰ *In summis festivitibus canitur Venite, quod sui est festi proprium.* Psalm 1v.

⁶¹ *Antiphona Dominicalis, vel, quae est festi propria.* Psalmus Beatus vir (1) *Quare fremuerunt* (2) *Domine quid multiplicati sunt* (3). *In festivitibus, quae sunt suo loco adscriptae.* Psalm 1v.

⁶² *Dierum Operariorum: Initio pueri Antiphona ad Psalmum intonant. Deinde unus vel duo Psalmi ex feriis canuntur, quibus absolutis, repetuntur, et ad finem usque decantantur Antiphona ante Psalmos incepta.* *Dierum Dominicorum: Antiphona ad psalmum intonant pueri. Canuntur duo Psalmi, quibus additur unus ex Octonariis. Antiphona repetuntur a Choro.* Cantica sacra (:):3r-v.

⁶³ *Textus Evangelii latine in Choro, & germanice ante Chorum a puero. In summis festis canit ipse Cantor latine.* Psalm 1v.

⁶⁴ *Köznapokon két gyermek énekelje latinul, vasár- és ünnepnapokon két gyermek latinul, majd németül. [Dierum Operariorum: Duae lectiones, non admodum prolixae, latine, ex Novo Testamento, a duobus pueris leguntur, distincte, et accentu consueto. Dierum Dominicorum: Textus Evangelii latine et germanice legitur a pueris.* Cantica sacra (:):3r-v.].

⁶⁵ *Köznapokon vagy responsorium de tempore vagy Benedictus éneklése. [Postea canitur aut Responzorium de tempore, aut Benedictus...]* Cantica sacra (:):3r.].

⁶⁶ *Latinul, böjti időben Benedictus.* Psalm 1v.

⁶⁷ *Csak a vasár- és ünnepok rendtartásában szerepel Te Deum éneklése. Előadása váltakozva latinul és németül. [Dierum Dominicorum: Te Deum laudamus, nunc latine, nunc germanice.* Cantica sacra (:):3v.].

⁶⁸ *A Minister éneklé az oltárral szemben. [Collecta canitur a Ministro coram altari.* Cantica sacra (:):3r.].

⁶⁹ *Pueri canunt Benedicamus proximo elapso die Dominico aut festo decantatum.* Cantica sacra (:):3r.

Vespera

Lossius	Ludecus	Eler
-	Deus in adjutorium - Domine ad adjuvandum Gloria Patri - Sicut erat	-
Antifóna zsoltárral ⁷⁰	5 Antifóna egy-egy zsoltárral	Antifóna 3 vagy 4 zsoltárral ⁷¹
Evangélium ⁷²	-	Lekció vagy epistola ⁷³
Responzórium	Responzórium	Responzórium ⁷⁴
Himnusz	Himnusz	Himnusz ⁷⁵
Magnificat antifónával ⁷⁶	Magnificat antifónával	Magnificat antifónával ⁷⁷
-	Dominus vobiscum - Et cum spiritu Oremus... Collecta	Collecta
Benedicamus	Benedicamus	Benedicamus

Lossius könyvében a vesperarend után illeszti még a completoriumot *in summis Festivitatibus* utasítással⁷⁸.

A magyar gyakorlatot illetően graduál-forrásaink kevésbé bőbeszédűek. Részletes, vasár- és köznapokra való prima és vesperarendet, valamint néhány ünnepnap matutinum-laudesét⁷⁹ csak Huszár Gál nyomtatványai adnak⁸⁰, és a német forrásoktól

⁷⁰ *Initio canunt pueri ad hoc selecti et edocti, Antiphonam super Psalmum, usque ad virgulam transverse tractam. Post Psalmum, repetita a Choro Antiphona.* Psalm 1r.

⁷¹ Az antifónát a zsoltár előtt gyermekek intonálják, a teljes kórus a zsoltár után ismétli az antifónát. Köznapokon ferális zsoltárokat énekelnek. *Cantica sacra* (:)³r-v.

⁷² Egy gyermek énekl. Psalm 1r.

⁷³ Köznapokon ótestamentumi szakaszt mondjanak a gyermekek, vasár- és ünnepnapokon két gyermek epistolát olvasson. *Cantica sacra* (:)³r-v.

⁷⁴ Köznapokon elmarad. *Cantica sacra* (:)³r.

⁷⁵ Köznapokon *hymnus de tempore* vagy *hymnus ex feriis*. *Cantica sacra* (:)³r.

⁷⁶ *Hinc Antiphona super magnificat a pueris usque ad virgulam. Magnificat, quo absoluto, Antiphona repetitur a Choro, vel organo.* Psalm 1r.

⁷⁷ Köznapokon *Magnificat* vagy *Nunc dimittis*. Vasár- és ünnepnapokon a Magnificat végén visszatérő antifónát vagy a teljes kórus énekl. vagy az orgona (!) játsza. *Cantica sacra* (:)³r-v.

⁷⁸ A négy zsoltárt (Cum invocarem – In te Domine speravi – Qui habitat – Ecce nunc benedicite) a Nunc dimittis és Benedicamus követi. [*In summis festivitatibus additur Completorium, ut vocant, hoc ordine, & Psalmis quatuor...* Psalm 1r.]

⁷⁹ Karasszon (2000, 174–177.) szerint HG 1574, ÖG, RáGr és SpáGr Virágvasárnaptól Húsvét első hetéig terjedő tételeinek összerendezése után feltételezhető, hogy legalább öt órát (matutinum, laudes, prima, vespera és completorium) ismert és gyakorolt az óprotestáns liturgia.

eltérően a hazai graduál-könyvekben az antifóna előadására vonatkozóan semmilyen utasítást vagy utalást nem kapunk⁸¹.

A középkori forrásokhoz képest a protestáns repertoárban erősen lecsökkent az antifónák száma⁸². A jelentős különbség az egyes órák elhagyásán túl az ünnepek számának apadásával⁸³ magyarázható. A hazai graduál-antifónák tónushasználatát két középkori repertoárral vettem össze⁸⁴ és az eredményeket az alábbi táblázatban összesítem:

Forrás	1. tónus	2. tónus	3. tónus	4. tónus	5. tónus	6. tónus	7. tónus	8. tónus
Lucca	369 23,5%	132 8,4%	90 5,8%	167 10,7%	23 2,1%	73 4,7%	252 16,1%	449 28,7%
Magyar középkori	775 24,1%	270 8,4%	207 6,4%	413 12,8%	223 7%	258 8%	378 11,7%	692 21,6%
Eperjesi Graduál	76 28,5%	14 5,3%	16 6,7%	28 10,6%	9 3,4%	13 4,9%	22 8,3%	85 32,3%
Testvér-graduálok	22 25,3%	5 5,8%	3 3,4%	6 6,9%	1 1,1%	6 6,9%	10 11,5%	34 39,1%

Az összehasonlítás adatai azt támasztják alá, hogy a magyar protestáns graduálok antifónáinak tónusmegoszlása nagyjából egyezik a középkori források tónus-arányaival.

A magyar graduál-antifónák szövegüket általában a zsolttároskönyvből vagy a nap evangélium – esetleg epistola – szakaszának egy-egy kiragadott verséből veszik, ritkábban költött szöveg illeszkedik a dallamhoz. A középkori repertoárhoz képest hiányzik a protestáns antifóna-anyagból az általában a szentek zsolozsmáihoz kapcsolódó

⁸⁰ Kálmáncsehi Sánta Márton primarendjét az 1560/61-es énekeskönyv függeléként tartalmazza. Az 1574-es énekeskönyvben pedig megtalálhatjuk a *reggeli* és *déleesti* rendeket valamint néhány ünnepnapra a *hajnali* éneklés rendjét. A rendtartást részletesen elemzi Botta 1991, 462–464. és Hubert 1986, 1009–1010.

⁸¹ A Komjáti graduálban is csak a verzikus és a benedicamus éneklésénél találunk utasítást a gyermekek és a kórus versenként váltakozó megszólalására.

⁸² Míg a *Hartker Antiphonale* anyagában az antifónák száma meghaladja a kétezret (Nowacki 1995, 645.) és egy-egy középkori magyar forrás szintén kb. kétezer tételt foglal magába (Dobszay 1988, 313.), addig HG 1574-ben 62, a „testvér-graduálokban” összesen 77 különböző antifónát, EpGr-ban pedig 266 kottával ellátott tételt kapunk. Gyűjteményes jellege miatt az ismert graduál-könyvek közül az ÖG tartalmazza a legtöbb antifónát, szám szerint 274 tételt. Az összehasonlítás kedvéért megjegyeznénk, hogy a *Cantica sacra* kötetben 263, Lossius gyűjteményében 203 antifónát találhatunk.

⁸³ A hazai forrásokból például hiányzik a teljes *Sanctorale*-anyag. Az ünnepek kérdéséről még részletesen szólunk a *Kontrafaktumok* című fejezetben.

⁸⁴ A luccai antifónale és a magyar középkori antifónale-összkiadás adatait Dobszay 1988, 314., 158-as számú lábjegyzetében szereplő összesítés alapján közöltük.

vértanúaktákból illetve az egyházatyák beszédeiből vett tételek fordítása, valamint hiányoznak verses antifónák protestáns megfelelői. A graduál-antifónák szöveghasználat szempontjából újat viszont azzal nyújtanak, hogy a tételek egy részének alapszövegét a nap epistolájából választják. Ez a gyakorlat jórészt középkori előzmények nélküli, új, általában Pál apostol levelein alapuló szövegrepertoárral gazdagítja az anyanyelvű liturgiát⁸⁵.

I.4. Az összehasonlító munkához használt graduálforrások

A munka a magyar graduál-irodalom forrásai közül Huszár Gál 1560/61-ben és 1574-ben nyomtatott gyűjteményeinek, a testvér-graduálok-nak, az Eperjesi Graduálnak és az Öreg Graduálnak az antifóna-anyagát hasonlítja össze egyes középkori források tétéleivel. E graduál-forrásokról tájékozódhatunk röviden a következő néhány oldalon.

A 16-17. századi graduál-könyvek legtöbbje kéziratos, közülük csak kevés jelent meg nyomtatott formában. A legelső nyomtatott protestáns énekeskönyv, amely függelékként graduális anyagot is tartalmaz, Huszár Gál 1560/61-es énekeskönyve⁸⁶. A kötet két részből áll, első, terjedelmesebb főrésze gyülekezeti énekeket közlő cantional, második, kisebb terjedelmű, függelék-jellegű része szertartási énekek gyűjteménye. A könyv azon túl, hogy egyike a legelső nyomtatott, kottát is tartalmazó emlékeinknek⁸⁷, megőrizte a Kálmáncsehi Sánta Márton nevéhez köthető *Reggeli éneklések* című prímarendet, amelyet az 1560/61-es nyomtatvány megtalálásáig a szakirodalom – Huszár Gál

⁸⁵ A tételek többségével az *Őnálló perikópa-antifónák* című fejezetben foglalkozunk részletesebben.

⁸⁶ A Keresztyéni Gyülekezetben való Isteni Dicheretec. Óvár-Kassa-Debrecen. RMNy I. 160. Lásd a *Forrásjegyzékben* HG 1560/61.

⁸⁷ Borsa 1976, 221–223.

énekeskönyvével együtt – hipotézisként kezelt⁸⁸. A Kálmáncsehi-féle gyűjteménynek már valószínűleg volt előzménye⁸⁹, s Huszár Gál debreceni tartózkodása idején illesztette azt könyve végéhez⁹⁰. Ebben a graduál-jellegű részben a hét minden napjára egy-egy prima-rendet találunk, összesen 9 himnuszt⁹¹, 7 antifónát⁹², 12 zsoltárt⁹³, 4 responzóriumot⁹⁴, 14 imádságot⁹⁵, 5 benedicamust⁹⁶ és a kötet végén függelékként egy éneket. A zsoltárfordításokon kívül⁹⁷ a tételek nagy része helyet kapott a Komjátiban nyomtatott kötetben is⁹⁸.

Huszár Gál második énekeskönyve⁹⁹ mind terjedelmében, mind a műfajok számát tekintve nagyobb az 1560/61-es kiadványnál. A magyar templomi éneklés történetének egyik legkiemelkedőbb dokumentuma ez az énekeskönyv, amely – amellet, hogy a 16. század legbővebb nyomtatott kottaanyagát őrizte meg¹⁰⁰ – a közölt repertoár bősé-

⁸⁸ Szilvás Újfalvi Imre híres és sokat idézett 1602-es énekeskönyv előszavában (először ismertette: Schulek, lásd Schulek 1957, részletes elemzését lásd Csomasz Tóth 1981a) a következőket írja: „Kálmáncsehi Márton mester (ítélem, hogy azt hívják vulgo Sánta Mártonnak) a keresztyéni gyülekezetben való reggeli énekléseket, melyeket primának hívnak, magyarra fordította a psalmusokkal egyetemben. Vannak ebben himnuszok, antifónák, psalmusok, responzoriumok, versiculi, praecantiones seu collectae & benedicamus in octavo. Huszár Gál bocsátott ki isteni dicséreteket és psalmusokat, azok közül válogatottakat, melyek a jámbor atyafiaktól szereztettenek, anno 1560. in octavo, cum dedicatoria ad Petrum Melium.” Idézi: Borsa 1983, 7. E híradást a kutatók többféleképpen magyarázták, összefoglalja: Borsa 1983, 7–11. és 40–41.

⁸⁹ Botta (Botta 1991, 419.) szerint a Reggeli énekléseknek nyomtatott előzménye lehetett, ugyanígy vélekedik Czeglédy is (Czeglédy 1978, 71.), Borsa (Borsa 1983, 75.) viszont úgy gondolja, hogy nem dönthető el, hogy kézíratos vagy nyomtatott minta alapján dolgozott-e Huszár Gál.

⁹⁰ A kötet nyomtatását Huszár Gál még Magyaróvárott kezdte, Kassán folytatta, majd Debrecenben fejezte be. A nyomtatás körülményeiről lásd Borsa 1983, 59–74.

⁹¹ Hetet a hét napjaira elosztva és kettőt a függelékben.

⁹² Minden napra egyet.

⁹³ Kálmáncsehi fordításában. Vasárnapra a 6. és 12.; hétfőre a 43. és 55.; keddre a 47. és 103.; szerdára a 96. és 113.; csütörtökre a 146. és 147.; péntekre a 33.; szombatira pedig a 34. zsoltárt adja.

⁹⁴ Responzorium brevét, vasárnaptól szerdáig.

⁹⁵ Minden napra kettőt.

⁹⁶ Vasárnaptól csütörtökig.

⁹⁷ Huszár Gál Kálmáncsehi fordításait az 1574-es kötetben „szándékosan mellőzte” (Borsa 1983, 42., ennek bővebb kifejtését és indoklását lásd u.o. 42–44.).

⁹⁸ Lásd Borsa 1983, 45–47.

⁹⁹ A Keresztyényi gyülekezetben való Isteni diczeretec es Imadsagoc. Komjátí. RMNy 353.

¹⁰⁰ A korabeli nyomtatott magyar kottás forrásokról lásd Borsa 1976, 121–123.

gével¹⁰¹ és a liturgiára vonatkozó megjegyzéseivel¹⁰² felbecsülhetetlen érték. A gyűjtemény a templomi szolgálatban való használat mellett egyéni és családi áhitatok céljára is készült¹⁰³, ezt bizonyítják a közölt imádságok is¹⁰⁴, melyeket Botta¹⁰⁵ három csoportba osztott: zsoltárokból való imádságokra, kollektákra és egyéb imádságokra. Huszár Gálnak énekeskönyve összeállításakor határozott koncepciója volt, a kiadvány szerkezete és elrendezése nem véletlenszerű. Hubert szerint a szerkesztő célja „általánosan használható kézikönyv, afféle Liber *usualis* létrehozása volt. A lelkipásztor (a minister), a kórus (az iskolás gyermekek), valamint a gyülekezet egyaránt meg kellett, hogy találja énekeskönyvében az összes szükséges útmutatást¹⁰⁶”. Huszár Gál ennek megfelelően az énekeskönyv első részében a szertartási – és ünnepi – énekeket liturgikus rendbe szerkesztve, imádságokkal és utasításokkal együtt, Agenda-szerűen közli. Joggal állapítja meg Botta: „Huszár Gál *Graduálja* hosszú ideig nemcsak a maga nemében legterjedelmesebb, s legnagyobb jelentőségű, de sok szempontból ma is élő, máig ható mű volt¹⁰⁷”.

A Huszár Gál-nyomtatványok szertartási énekei közül többet viszont láthatunk a testvér-graduálok anyagában is, még hozzá mint azt Ferenczi kimutatta, a testvér-graduálokat a „közös eredetre utaló közös (elsősorban zenei) íráshibák kapcsolják az 1574-ben megjelent Huszár Gál énekeskönyvhöz¹⁰⁸”. A Batthyány–Óvári–Ráday Graduálok hasonlóságát, egymással való rokonságát már korábban megállapították¹⁰⁹,

¹⁰¹ Általában a szakirodalom elkülöníti az énekeskönyv két részét (lásd pl. Csomasz Tóth 1950, 146.). A kötet első részben többségében szertartási énekek vannak a második rész pedig gyülekezeti énekeket tartalmaz. Az I. részben összesen 251 (ebből 124 tételhez dallamot, 72 tételhez pedig nótajelzést kapunk), a II. részében 122 (kotta nélküli, 80 nótajelzéssel ellátott) ének szerepel. Témánk szempontjából fontos antifóna műfajt 62 kottás tétel képviseli.

¹⁰² A 16–17. századi graduál-könyvekben általában kevés liturgiára vonatkozó megjegyzéssel találkozhatunk, ezért fontos, hogy Huszár Gál a többi szerkesztőnél „részletezőbb hajlamú” (Karasszon 2000, 142.).

¹⁰³ „...minduntalan róla [Istenről] szóljunk, őtet hirdessük és magasztaljuk, mind szólásunkkal beszédünkkel s mind éneklésünkkel: házunknál, házunk kívül, s a szent Gyülekezetben is.” Huszár Gál előszava, modern kiadás (HG 1574) 10.

¹⁰⁴ A kötetben 101 imádságot találunk. Az imádságok kiadását lásd Fekete Cs. 2000b.

¹⁰⁵ Botta 1991, 446. Az imádságokról lásd még Hubert 1986, 1013–1014.

¹⁰⁶ Hubert 1986, 1006.

¹⁰⁷ Botta 1991, 467.

¹⁰⁸ Ferenczi 1997, 30. A Ráday, Batthyány, Óvári Graduál és Huszár Gál 1574-ben megjelent énekeskönyvének anyagát Ferenczi táblázatos formában sorolja fel (uo., 31–40.).

¹⁰⁹ Uő, uo.

de azt, hogy valóban egy kéz jegyezte le a köteteket, Czeglédy bizonyította¹¹⁰. Így a három graduál-kötet együttesét – Czeglédy cikke¹¹¹ alapján – Ferenczi „testvér-graduáloknak” nevezi¹¹². A kutatás középpontjában sokáig csak a Batthyány Graduál állt, amit már a 19. században mint fontos nyelvemléket adtak ki¹¹³. A kötet értékét elsősorban korai datálása¹¹⁴ adta, de jelentőségét az is megnövelte, hogy több felekezet is magáénak tudta¹¹⁵. A félreértések tisztázását Czeglédynek az 1960-as évek elején megjelent cikkei indították el¹¹⁶. Szintén Czeglédy állapította meg, hogy a graduálok közül a lejegyző először a Batthyány és az Óvári Graduált készíthette el, majd azok alapján másolhatta a Ráday Graduál példányát¹¹⁷. A hasonló tartalmú gyűjteményeket valószínűleg három gyülekezet megrendelésére írhatták¹¹⁸. Minthogy a három kötet közül az egyiket valószínűleg Óvárott használták¹¹⁹ és a testvér-graduálok alaprepertoárja a Komjáti Graduállal mutat egyezést, Ferenczi szerint talán egy felvidéki, Nyitra, Hont vagy Nógrád megyei írásműhelyben készülhettek¹²⁰. A kézirat-együttes egyedülálló értékét nem a lejegyzett repertoár különlegessége vagy bősége adja, hanem az, hogy nem rendelkezünk több olyan graduál-forrással, amelyet három, fő vonásaiban, szerkesztésében azonos, közös műhelyből származó kötetből tanulmányozhatnánk¹²¹. A testvér-graduálok közül a Ráday Graduál jelent meg modern kiadásban, de a szerkesztő a kiadvány függelékben a két másik graduál önálló anyagát is közreadta.

Graduál-forrásaink között különleges helyet foglal el az eperjesi evangélikus egyház és iskola számára lejegyzett Eperjesi Graduál¹²². A graduál által rögzített reper-

¹¹⁰ Czeglédy 1961, 1963.

¹¹¹ Czeglédy 1963, 29.

¹¹² Ferenczi 1997, 8.

¹¹³ Nyelvemléktár 14., csak szöveges kiadás, bővebben lásd Ferenczi 1997, 5.

¹¹⁴ Az 1563-as keltezéshez a graduál 273. oldalán található dátum félreolvasása vezetett. Bővebben lásd Ferenczi 1997, 7.

¹¹⁵ Uo. 5–9.

¹¹⁶ Czeglédy 1961, 1963, később Varjas 1964.

¹¹⁷ Czeglédy 1961, 257–258. és Ferenczi 1997, 28.

¹¹⁸ Ferenczi 1997, 29.

¹¹⁹ Az Óvári Graduált valószínűleg 1674-ig a magyaróvári Kistemplomban használták (Czeglédy 1961, 249.).

¹²⁰ Ferenczi 1997, 30.

¹²¹ Uo. 9.

¹²² OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 2153.

toár¹²³ és a kötetben szereplő műfajok sokfélesége megkülönbözteti a többi graduál-könyvtől, hiszen az Eperjesi Graduál az egyetlen olyan hazai graduál-forrásunk, amely a magyar nyelvre fordított gregorián tételeken és kanciókon¹²⁴ kívül többszámú kórustételeket¹²⁵ is tartalmaz. A kötet törzsanyagát 1635. október 9-ig jegyezte le¹²⁶ a magyar evangélikus gyülekezet kántora, Banszki Dániel¹²⁷. A szerkesztő-lejegyző kettős céllal készítette el a könyvet: egyfelől a templomi szolgálatot végezheték belőle, másfelől „oktatási vezérkönyként” az iskolai tanítás alapjául is szolgált¹²⁸. A kéziratos graduál mellett az istentiszteleti szolgálatban valószínűleg Huszár Gál 1574-es nyomtatványának első kötetét is használhatták¹²⁹, így az Eperjesi Graduálból hiányzó tételeket valószínűleg a Komjáti Graduálból pótolták¹³⁰.

Megmaradt graduál-forrásaink közül legterjedelmesebb a gyulafehérvári fejlődési nyomdában készített Öreg Graduál¹³¹. Mivel a 17. századra a kéziratos graduál-kötetek anyagába az „*egyik exemplárból másokban való sokszori átal s meg átal íratások miatt közjűk sok tapasztalható és elszenvedhetetlen fogyatkozások elegyedtek, az exemplárok is egymással sokban nem egyeztek, mert az énekek egyben sokkal többek s*

¹²³ „Különösen figyelemre méltó az a másfélszáz tétel, amely csak az Eperjesi graduálban fordul elő.” Ferenczi 1988a, 20. A ma ismert graduál-források közül ez a kötet az egyetlen, amely talán jellegzetesen evangélikus gyakorlatot rögzít, hiszen a Huszár Gál-nyomtatványok anyaga jórészt megtalálható a későbbi református könyvekben is. Mivel azonban a friss kutatások tanulsága szerint az Öreg Graduál példányait is használták evangélikusok (az eperjesi magyar evangélikus gyülekezet is kapott az Öreg Graduálból egy példányt, lásd Kurta 2002, 124., amely azonban elveszett, így használatát bizonyítani ma már nem lehet. Az oltszakadati példányt viszont használta a helyi evangélikus gyülekezet, lásd Kurta 2002, 113–116 és 129.), ezért elbizonytalanodtunk abban, hogy az Eperjesi Graduál anyaga valóban egy felvidéki evangélikus gyakorlatot reprezentál-e, vagy csak a helyi, iskolai repertoárt rögzíti.

¹²⁴ A graduál kanciós anyagáról lásd Csomasz Tóth 1957, 247–264. és Ferenczi 1988a, 23.

¹²⁵ A kórustételekről lásd Gárdonyi 1951, Csomasz Tóth 1957, 199–246. és Ferenczi 1988a, 24.

¹²⁶ Lásd Ferenczi 1988a, 12. A graduál-kötet anyagát az 1642., 1650. és 1652. években még néhány tétellel bővítették, a bejegyzések folyamatát Ferenczi táblázatos formában foglalja össze (Ferenczi 1988a, 14.).

¹²⁷ Lásd uo. 8. valamint 10–11.

¹²⁸ Uo. 33–34. Ugyanúgy iskolai és egyházi szolgálatra állította össze a hamburgi Franz Eler a *Cantica sacra* kötetet, amelyben az Eperjesi Graduálhoz hasonlóan a gregorián tételek mellett kanciók, sőt néhány többszámú feldolgozás is helyet kapott.

¹²⁹ Az eperjesi kollégium könyvtárában megvan az 1574-es énekeskönyv teljes I. része. Hubert ennek alapján igazolja látja, hogy az I. rész külön is forgalomba került. Lásd Hubert 1986, 1007.

¹³⁰ Ferenczi 1988a, 34.

¹³¹ A graduál-könyvek közül Huszár Gál két kiadványán kívül csak az Öreg Graduált készítették nyomtatott formában. *Öreg Graduál, melly mind az első fordításban vagy ujjonnan való szerkesztetésben, s-mind pedig az egy exemplárból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmason meg tisztogatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel meg öregbítettett.* Gyulafehérvár 1636. RMK I. 658.

különbek voltak, mint másban”, az Öreg Graduált összeállítói, Keserői Dajka János és Geleji Katona István egy *„mindenféle énekekkel tökéletes[en] teljes, a sok fogyatkozásoktól pedig üres*” minta-graduálnak szánták, amelyből *„aztán mint egy példányból többeket is írhatnának le*¹³²”. A nyomtatott graduálhoz elsősorban azt a valószínűleg 1623-28 között készített¹³³ Bethlen Graduált használták fel, amelynek anyagát mintegy negyven graduál-könyv¹³⁴ alapján fáradtságos és hosszú munkával válogatták és javították¹³⁵. Az alapos munka ellenére is maradtak hibák a Bethlen Graduálban, ezért Geleji Katona az Öreg Graduál nyomtatása előtt a kéziratos graduál anyagát sok helyen korrigálta és tartalmát – részint már meglévő tételekkel, részint új, saját szerzeményekkel¹³⁶ – az eredeti terjedelem negyedével bővítette¹³⁷. Az elkészült monumentális gyűjteményt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem bőkezű támogatásával 200 példányban nyomtatták ki¹³⁸, és a köteteket a fejedelem sajátkezű ajánlásával a nagyobb gyülekezeteknek küldték szét¹³⁹. A fenti graduál-források zenei helyesírásáról az *Összegzésben* kapunk bővebb tájékoztatást.

¹³² ÖG ajánlólevél 8v.

¹³³ Kurta 2002, 12.

¹³⁴ A begyűjtött graduál-források listáját sajnos nem ismerjük.

¹³⁵ A himnuszokat, zsoltárokat Keserői Dajka, a lamentációkat és passiókat Geleji Katona igazította, míg a prosákat, antifónákat, Te Deumot, Litániát és más tételeket annak ellenére korábbi formájukban hagyták, hogy *„azokat is megolvasni igen szükséges lett volna.”* Lásd ÖG ajánlólevél 9r.

¹³⁶ *„Továbbá némely szükséges ünnepi caeremoniákat, melyek még az írotthoz kívántattak, vagy máshonnan felkeresgettem, és sok bennük lévő fogyatkozásoknak szemektől nagy munkával megtisztogatván, a nyomtatotthoz ragasztottam, úgymint a négy Evangélisták szerint való hosszú Passiót és a vasárnapi Evangéliumokból való Antiphonákat, amellyek a kézzel írott Graduálban nincsenek; azok nélkül pedig mely csorbás és hiányos lett volna a Graduál, akárki elgondolhatja; Avagy némelyeket magam elmémmel szerzettem hozzá, mint a minden Vasárnapokra való Responsoriakat, Versiculusokat, és Benedictioikat, avagy az egész éneklést berekesztő Áldásokat...”* ÖG ajánlólevél 10r.

¹³⁷ Bővebben lásd Ferenczi 1993, 23.

¹³⁸ A nyomtatás menetéről és időtartamáról maga Geleji tudósít az ajánlólevél 10r. folióján: *„Isten mondhatná meg mennyit bajlódtam légyen véle, három esztendőktől fogva, mert minden kótás énekeket kétszer kellett kinyomtattnom, elsöben csak pusztá lineákra, s-azokat az Cantorral megkótáltatván az Metszőhöz kellett küldenem, az ki-kimetszván, ismét újonnan kellett kótásan lenyomtattnom. Óh, mennyi bajom volt az kótáknak igazgattatásokkal, kevés próbát hoztak, amelyben egynéhány hiba nem lett volna, s-meg másszor kellett metszetnem;...”*

¹³⁹ A megajándékozott gyülekezetek nevének listája nem maradt fenn. Mára körülbelül negyven olyan eklézsiát sikerült azonosítani, akik valószínűleg megkaphatták az Öreg Graduál egy-egy példányát (Kurta 2002, 103.). A 200 nyomtatott kötetből a mai Magyarország és Erdély területéről (Ferenczi 1993, 28., Kurta 2002, 104–126.) összesen huszonegy könyvet tartunk számon, Felvidékről és Délvidékről a graduálnak mindmáig egyetlen példánya sem került elő (Kurta 2002, 103.).

I.5. A középkori magyar forrásokról¹⁴⁰

Annak ellenére, hogy a hazai középkori forrásaink igen nagy mértékben elpusztultak¹⁴¹, még így is több teljes vagy csak részben meglévő kódex, kottás bejegyzéseket tartalmazó forrás és nagy számú töredék maradt ránk. Az alábbiakban röviden áttekintjük az antifónák legfontosabb magyar középkori forrásait.

A középkori magyarországi világi egyház jogilag két érsekség fennhatósága alá tartozott. Az első, a régebbi az esztergom érsekség volt¹⁴². Szuffragáneusai: az egri, a győri, a pécsi, a váci, a veszprémi és a nyitrai püspökségek. A később alapított kalocsai érsekség a délvidéki területeket (Gyulafehérvár, Csanád, Várad, Zágráb) fogta össze¹⁴³. Ez a két nagy területi egység a középkor folyamán saját rítust kristályosított ki¹⁴⁴, amelyet az egyházmegyék helyi színezetű szokásokkal gazdagítottak¹⁴⁵.

A központi magyar hagyomány forrásai közül a következők kódexeket használtak elemző munkánk során¹⁴⁶:

STR-7: A prágai premontrei Strahov-kolostor könyvtárában található XIII. század végi breviárium¹⁴⁷, a magyar notáció egyik legszebb példája. A könyvből advent 1-2. hetének anyaga hiányzik, ezután a temporale végéig teljes¹⁴⁸.

¹⁴⁰ A „magyarországi” terminust itt nem politikai értelemben használom. Mivel a dolgozatban a graduál-antifónákat elsősorban a magyar középkori hagyománnyal vetem össze, a középkori, nem magyar forrásokról itt külön nem szólok. Ezeknek felsorolását és rövid ismertetését a *Forrásjegyzék*ben közöltem.

¹⁴¹ Lásd Szendrei 1988a, 218. Uo.: „Jellemző módon a könyveket említő korabeli kiadások nagyrésze is éppen a pusztulásról beszél.”

¹⁴² Esztergom a magyar egyházak számára kezdettől fogva *mater et caput* volt.

¹⁴³ A magyar egyházszerkezet kialakulásának körülményeiről és felépítéséről részletesen lásd Török 2002, 32–62.

¹⁴⁴ Dobszay 1988, 249–250.

¹⁴⁵ Török 1986, 57.: „Mindez mégsem jelent anarchiát, hanem egyfajta hierarchikus rendezettséget, ami az egyetemes egységet (római-frank) regionálisra (magyar), a a regionálist egyháztartományra (Esztergom, Kalocsa-bács), ezt egyházmegyeire (Pécs, Eger, Zágráb, Erdély), az egyházmegyeit pedig a plébániák gyakorlatára bontotta le a helyi igények, adottságok figyelembevételével.”

¹⁴⁶ Az egyes forrásokról szóló bekezdések elején megadom azt a jelzetet, amely szerint azt az elemzésekben idézni fogom. A forrást őrző könyvtár nevét, a könyvtári jelzetét és Szendrei 1981 katalógus szerinti sorszámát a dolgozat végén lévő *Forrásjegyzék*ben közöltem.

STR-I/3/1, -I/3/2: A két – talán összetartozó – antifonále-kötet a XV. század elején készült. Az I. kötet téli-tavaszi temporale, de az elején is, végén is erősen csonka, csak a Hetvenedvasárnaptól Húsvétig terjedő időszak tételeit találjuk meg benne. A II. kötet épebb, tartalma nyári-őszi temporale-sanctorale¹⁴⁹.

Str-I/3c: A *Budai Psalterium* néven ismert, hiányos psalterium a XV. század végére datálható. Mind az antifónákat is tartalmazó zsoltáros része mind hymnáriuma erősen csonka¹⁵⁰.

Str-1: A nagyméretű, humanista ízléssel kivitelezett kódex a XV. század végén (eredetileg valószínűleg Budán) készült. A könyv eleje csonka, az advent végétől viszont teljes temporale anyagot ad¹⁵¹.

Pozsonyi Antifonálék¹⁵²:

A kötetek eredetileg a pozsonyi társaskáptalan Szent Márton templomának készültek. A kódexek tartalma esztergom zenei hagyományával általában megegyezik, kiállításuk, jellegzetes díszítőmódoruk viszont nem a központi stílust követi. Az első két kötet az officium szinte teljes anyagát tartalmazza, keletkezésüket a XV. század elejére tehetjük. A második két könyvet a XV. század vége felé készíthették, tartalmilag szintén kiegészítik egymást.

Str-2: A XV. század elején készült forrásban a téli-tavaszi időszak temporáléja és sanctoráléja olvasható.

Str-3: Az előző kötet párja, tartalmilag kiegészíti azt. A nyári-őszi félév zsolozsmáit (temporálét és sanctorálét) adja.

Str-4: Az előző két kódexnél kevésbé jelentős, hiányos téli-tavaszi kötet. A következő könyvvel azonos időben, 1487 körül készült.

¹⁴⁷ Facsimile kiadása: Szendrei, 1998.

¹⁴⁸ A forrásról lásd Szendrei 1998, 7–38. és Dobszay 1999b, 15–16.

¹⁴⁹ Lásd Szendrei 1988a, 228., Dobszay 1999b, 19.

¹⁵⁰ Szendrei 1988a, 229.

¹⁵¹ Szendrei 1988a, 229. és Dobszay 1999b 19.

¹⁵² Szendrei 1988a, 234–235. és Dobszay 1999b 19.

Str-5: A szépen illuminált kötet a II. világháború alatt súlyos károsodást szenvedett, nagy része megsemmisült, vagy elkallódott. Összesen mintegy 100, nem összefüggő foliója maradt meg.

A fentiekben ismertetett esztergomi rítusú források antifónái dallamtípusok szerint rendezett közreadásban is megjelentek¹⁵³. Munkám során ebből a háromkötetes kiadványból dolgoztam.

Mivel az esztergomi érseki tartomány valamely püspöksége számára készülhetett, az esztergomi forráscsoportban helyeztem el az Isztambuli Antifonálét:

Iszt: 1360 körül készült, nagy méretű, több mint 600 oldalas, csonkítatlan díszkódex¹⁵⁴, melyet 18 illumimáció díszít¹⁵⁵. A magyar középkor egyik legszebb fennmaradt zsolozsma-forrása, a magyar antifona-repertoár legkönnyebben olvasható gyűjteménye: teljes temporalét és sanctoralét¹⁵⁶ tartalmaz.

Özséb, a volt esztergomi kanonok által alapított pálos rend liturgiája nagy mértékben egyezik az esztergomi szokással¹⁵⁷. Emiatt a pálosok forrásait az esztergomiakhoz soroltuk.

MR-8: Pálos Antifonále a XV. század végéről¹⁵⁸. A zágráb melletti Remete kolostorból származó forrás hiánytalanul közli a teljes temporalét, sanctoralét és communét.

Lel: XVI. század elejéről származó Vesperále¹⁵⁹, amely tartalmazza a temporale vecsernye-tételeit nagyböjt 5. vasárnapjától az év végéig, valamint a teljes sanctorale és commune anyagát.

¹⁵³ MMAe 1999.

¹⁵⁴ Facsimile kiadása: Szendrei 1999.

¹⁵⁵ A kódex művészettörténeti elemzéséről, eredetéről, rítusáról, zenei elemzéséről részletesen a facsimile kiadás (lásd előző jegyzet) előszavában olvashatunk.

¹⁵⁶ A magyar szentek históriáit is megtaláljuk benne.

¹⁵⁷ Török 1986, 59.

¹⁵⁸ Szendrei 1988a, 230–231. és Dobszay 1999b 19–20.

¹⁵⁹ Szendrei 1988a, 231.

Cant: Gyűjteményes Cantuale¹⁶⁰ a XV. század végéről, melyben Hymnariumot, temetési szertartást, tonáriust, intonáció-jegyzéket, processionalét, commemoratiókat jegyezték föl.

Végül egy liturgikusan szintén esztergomi típusú forrás:

Szep: A kötet az esztergomi egyházmegye egykori társaskáptalanjának, a szepe-si Szent Márton társaskáptalannak hagyományát dokumentálja¹⁶¹. A XV. század végén készült kódex csaknem teljes nyári-őszi temporale, sanctorale és commune anyagot tartalmaz.

A középkori Magyarország másik érsekségéből egyetlen kottás forrásunk sem maradt. A kalocsai főegyházmegye zsolozsmarendjét csak egy XIV. századi magánbreviárium (**Clmae 33**) tanúsítja.

Kottás forrással rendelkezünk viszont Kalocsa szuffraganeus püspökségének, Zágrábnak hagyományát illetően. Thuz Osvát humanista püspök által készített díszes kódexek közül kettő maradt fenn, egy sanctorale-részt tartalmazó kötet¹⁶², és a székesegyházi kórus előénekesei és szólistái számára készült Intonárium.

MR-10: A XV. század végéről fennmaradt Intonárium¹⁶³, mely a vesperások intonációit és szóló verzusait tartalmazza. Teljes darabot ugyan keveset közöl, de az incipitek áttekintést adnak a repertoárról.

A harmadik magyar középkori rítusterületet, az erdélyi és váradi egyházmegyék szokását dokumentáló források közül csak kettő maradt fenn:

Codex Albensis: A legkorábbi teljes magyar hangjegyes zsolozsmaforrás 1130 körülről¹⁶⁴. Az egész év (temporale-sanctorale) anyagát tartalmazza. Mivel az újabb

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Szendrei 1988a 236. és Dobszay 1999b 23.

¹⁶² MR-1. Mivel a protestáns graduálokból hiányzik a sanctorale-anyag, ezt a forrást a munkám során nem használtam.

¹⁶³ Szendrei 1988a, 232–233. és Dobszay 1999b 21.

¹⁶⁴ Facsimile kiadása: Falvy–Mezey 1963.

kutatások szerint Erdélyből – vagy szomszédágából – származik, a délkelet-magyarországi csoportba helyeztük a forrást.

AntVá: A XV. század vége felé Filipecz János humanista műveltségű főpap a váradi székesegyház számára egy többkötetes kódexsorozatot rendelt¹⁶⁵. A cseh műhelyben készítettett díszkódex-sorozat eredetileg több részből állhatott, a teljes antifonálén kívül gradualét és prosariumot is tartalmazott. A sorozat töredékei az ország régi könyvtáraiból kerültek elő. Legnagyobb egybefüggő darabját – melyet a XIX. században két kötetből köttette egybe a restaurálásukat elrendelő a Zalka János győri püspök – ma Győrben őrzik. Az első kötetből az advent IV. vasárnapjától Hetvenedvasárnapig terjedő temporale maradt meg, a második – erősen csonka – kötet nyári-őszi sanctorale.

Végül az erdélyi szász vidék kódexei közül egyet említek, amelynek anyagára és a repertoár elrendezésére jellemző, hogy a központi esztergomi forrásokra jellemző tételeket, de helyi (regionális vagy német szokásterületről hozott), hazánkban ismeretlen anyagot egyaránt tartalmaz:

Bra-82 és -69: 14. századi, kétkötetes breviarium notatum¹⁶⁶; az első kötet temporale, a második sanctorale.

Több jelentős hazai egyház gyakorlatát (Eger, Pécs, Vác, Győr, Veszprém) sajnos egyetlen zsolozsmaforrás sem őrizte meg.

A magyarországi szerzetesrendek szokásrendjét dokumentáló forrásanyagok tekintetében a fent vázolt egyházmegyes gyakorlatnál még kevesebb emlékre támaszkodhatunk. A megmaradt források zöme is többnyire csak töredék. A középkor új szerzetesrendjeinek esetében beszélhetünk csak jobban dokumentált énekgyakorlatról¹⁶⁷.

¹⁶⁵ A kódex történetéről, provenienciájáról lásd Szendrei 1988b.

¹⁶⁶ Szendrei 1988a, 237.

¹⁶⁷ A ferences források antifónái – az esztergomi tételekhez hasonlóan – a Monumenta Monodica háromkötetes kiadványában (MMMAe 1999.) jelentek meg.

OFM-366: Meglehetősen rongált, XIV. századi Psalterium¹⁶⁸. Valószínűleg hosszú ideig Erdélyben használhatták.

OFM-118, -119, 122, -121: A magyarországi ferences dallamhagyomány legértékesebb, ismeretlen kolostorból származó forrása a négy kötetes, teljes temporalét és sanctoralét tartalmazó XIV. századi Ferences Antifonále¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Szendrei 1988a, 240.

¹⁶⁹ Szendrei 1988a, 240–241. és Dobszay 1999b 25.

II. Elemzés

A munkám súlyponját képező elemzések célja a graduál-antifónák és a középkori – elsősorban magyar – hagyomány kapcsolatának, viszonyának összevetésével egy összehasonlító és elemző munka elvégzése volt. A vizsgálat során azt kerestem, hogy az egyes graduál-antifónák mögött konkrétan milyen közelebbi vagy távolabbi zenei, szövegi és liturgiai minták állhattak, s a létrejött tételpárok alapján megpróbáltam kirajzolni a középkori „minták” és a graduál-tételek közötti viszonyok típusait, majd a tételeket zenei típusuk – illetve a variánsok természete – szerint tíz csoportba osztottam.

A munkához nagy segítséget jelentett a Ferenczi Ilona által kiadott graduál-kötetek¹⁷⁰ jegyzetanyaga a vonatkozó Hesbert-számokkal¹⁷¹ és a Monumenta Monodica Medii Aevi Antifóna-kötete¹⁷², amelyben kiadásra került tizenöt esztergomi és öt ferences szokásrendet rögzítő forrás¹⁷³ antifóna-anyaga. A latin-magyar tételpárok a könyvnyebb kezelhetőség és áttekinthetőség érdekében táblázatos, a főszövegtől eltérő betűmérettel és betűtípussal szerepelnek. A táblázatban először a tételek kezdősorát adtam meg¹⁷⁴. Ezt a liturgikus hely megjelölése követi, általában a Monumenta Monodica Medii Aevi Antifóna-kötetében alkalmazott rövidítési szisztéma szerint¹⁷⁵. A „Forrás” hasáb azonosítja a graduált¹⁷⁶, a latin forrás esetében pedig a Str illetve OFM rövidítés a Monumenta Monodica kötetben kiadott esztergomi illetve ferences tradícióra utal¹⁷⁷. A tételre és a forráson belüli oldalszámra utaló hasábok a Ráday és Eperjesi Graduál¹⁷⁸ esetében a modern kiadást követik, az Öreg Graduál¹⁷⁹ esetében csak oldalszámot hasz-

¹⁷⁰ Ferenczi 1988a, Ferenczi 1997.

¹⁷¹ Általában megadja a tételek Hesbert sorszámát (*Hesbert 1968*) vagy az antifóna-szöveg bibliai helyét.

¹⁷² A továbbiakban *MMMAe 1999* rövidítéssel.

¹⁷³ A források felsorolását lásd uo. 17*–19*.

¹⁷⁴ Az eredeti, graduál-forrásokban szereplő vegyes írásmódot a helyesírás mai szabályai szerint igyekeztem normalizálni.

¹⁷⁵ Lásd *MMMAe 1999*, 36*–39*.

¹⁷⁶ A dolgozat elemző fejezeteiben rövidítéssel hivatkozom a forrásokra, amelyet a *Forrásjegyzékben* oldok fel.

¹⁷⁷ Az elemzés során külön jelzem, hogy a graduál-antifóna a kiadott források közül melyikkel mutat nagyobb hasonlóságot. A kötetben nem szereplő antifónák forrásának rövidítéseit lásd a jegyzetben.

¹⁷⁸ A továbbiakban RáGr illetve EpGr rövidítéssel.

¹⁷⁹ A továbbiakban ÖG.

nálok¹⁸⁰, az 1574-es Huszár Gál könyvnél¹⁸¹ a „tétel” cím alatt az eredeti lapszámot adom¹⁸², az „oldal” alatt a modern kiadás megfelelő helyére utalok, míg a 1560-61-es kötetben szereplő antifónáknál csak az eredeti ívjelzés szerepel. A Monumenta-kötet antifónáinál csak a kötet tételszámát, a kötetben nem szereplő tételek esetében pedig a forrás foliószámát adom meg. Az egyes csoportok élére rövid magyarázatot adtam, majd a tétel-párok – illetve az önálló darabok esetében tételek – következnek az elemzésekkel. Kottapéldát – az egyes csoportok zenei jellemzésén kívül – csak azoknál a tételpároknál közöltem, amelyeknél úgy ítélt meg, hogy az elemzéshez fontos kiegészítést jelentene a konkrét zenei példa.

A fejezetek kidolgozottsága nem azonos. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy maguk a zenei csoportok, „kategóriák” sem egyenlő súllyal osztoznak az antifónákon, másrészt a jelen dolgozat keretei sem tették lehetővé, hogy minden tételről külön-külön elemzést adjak. A munkában külön nehézséget jelentett, hogy az egyes zenei csoportokon belül átfedések vannak, a kategóriák közötti határok nem élesek, ezért több graduál-tétel esetleg egy másik zenei csoportba ugyanúgy beilleszthető lenne.

Mínthogy ez az összehasonlító munka a graduál-tételeket elsősorban a magyar középkori hagyománnyal veti össze, nélkülözi az alaposabb nemzetközi kitekintést. Azt, hogy egyes graduál-antifónáknak lehetnek-e kapcsolatai külföldi forrásokból dokumentálható tétélekkel, csak néhány forrásból ellenőriztem¹⁸³.

¹⁸⁰ Az ÖG két – kottás és szöveges – részének számozása az újrakezdés miatt átfedéseket tartalmazna, ezért a két részt a graduál elején található tartalomjegyzék (f 24-30: *MVTATO TABLAIOK EZ EGESZ GRADVALBAN LEVŐ MINDEN FELE NEMŰ ENEKEKNEK*) *a* illetve *b* betűvel különbözteti meg. Mínthogy e dolgozatban csak a kottás, első részre hivatkozom, az oldalszámok mellől elhagytam az *a* jelzést.

¹⁸¹ A továbbiakban HG 1574, míg a másik Huszár Gál-kiadványt HG 1560/61 rövidítéssel használom. Az elemzésekhez használt források rövidítési szisztémájának feloldását lásd a *Forrásjegyzékben*.

¹⁸² De római helyett arab számmal.

¹⁸³ A magyar középkori hagyományból nem dokumentálható vagy liturgikus alkalmazásában, esetleg tónushasználat tekintetében eltérő megoldású tételeket elsősorban a CANTUS adatbázisból ellenőriztem, de a CAO–ECE kötetek (*Salzburg, Bamberg, Praha, Esztergom/Strigonium, Kalocsa–Zagreb*), egy krakói antifonále (Cra47), két passai forrás (Pat20, AntPat) és a Lukas Lossius illetve Franz Eler által szerkesztett, A Rhau nyomdában illetve Hamburgban nyomtatott, evangélikus használatra összeállított graduál-kötetek (*Psalm* illetve *Cantica sacra* rövidítéssel) anyagát is igyekeztem összevetni a hazai alkalmazással.

II.1. Fordítások

II.1.1 Egyező tételek

Az első zenei csoportba azok a tételpárok kerültek, amelyeknél a graduál-antifóna a középkori modell-dallam viszonylag pontos megfelelője. Teljes és pontos egyezésről aligha beszélhetünk, hiszen a latin szöveg magyar fordítása során még a leggondosabb alakításnál is legtöbbször eltér egymástól a szavak hossza, szótagszáma. Abban az esetben, ha a szótagok száma szaporodik, hangismétléssel vagy az eredeti melizmák szillabikussá tételével idomul a graduál-antifóna a középkori modellhez. Ha pedig a magyar átdolgozás kevesebb szótaggal jár, akkor éppen ellenkezőleg: az eredetileg ismétlődő hang kihagyásával vagy hajlítás beiktatásával igazítják a dallamot a szöveghez. Fontos, hogy ezen eljárások során az eredeti zenei cezúrák, záratok csak ritkán változnak és e tételpároknál a liturgikus alkalmazás is javarészt megegyező.

< 3-5-4-5:2-3-4-3-4-5-3-~~0~~-1-1-,1-3-1-3-4-~~1~~

A nyá - jas - ság el - ter - je - dett a te a - ja - kid - ban a - zért ál - dott meg té -

< 2-:0-1-2-4-~~0~~-1-.

ged az Is - ten ö - rök - ké.

< 3-5-4-5:2-3-4-3-4-3-~~0~~-1-1-,1-3-1-3-4-4-3-

Dif - fu - sa est gra - ti - a in la - bi - is tu - is pro - pter - e - a be - ne - di -

< 2-0:1-2-4-~~0~~-1-1-.

xit te De - us in ae - ter - num.

Kezdősor	Lit. hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibl. hely
♪ A nyájasság elterjedt	I. Nat	Eperjesi Grad.	96	47	Ps. 45:3
♪ Diffusa est gratia	I. Nat/N1/a3	Cra47 ¹⁸⁴			Ps. 44:2
—					
Az Istennek anygala mondá ¹⁸⁵	VIII. Pasc	Ráday Grad.	137	185	Mt.28:5
Az Istennek anygala mondá	VIII. Pasc/D1/V/a1	Huszár Gál 1574.	265	543	Mt.28:5
Az Istennek anygala mondá ¹⁸⁶	VIII. Pasc/D1	Öreg Graduál		108	Mt.28:5
Respondens autem	VIII. Pasc/D1/L/a4	Str ¹⁸⁷	8231		Mt.28:5
—					
Az ő parancsolatjában	IV. D/V/a4	Huszár Gál 1574.	339	690	Ps.112:1
In mandatis ejus	IV. D/V2/a3	Str-1,-2,-7,-8,-I3c	4123		Ps.111:1
—					
Az Úr házába	I. Trin/ D23	Eperjesi Grad.	534	338	Ps.122:1
In domum Domini	I. f3/V/a1	Str ¹⁸⁸	1381		Ps.121:1
—					
Bizonyosak minden parancsolati ¹⁸⁹	IV. communes	Eperjesi Grad.	389	285	Ps.111:7
Fidelia omnia mandata	IV. D/V2/a2	Str-1,-7,-8,-I3c	4131		Ps.110:7
—					
Bölcsek látván a csillagot ¹⁹⁰	I. Ep/L/a2	Huszár Gál 1574.	219	451	Mt.2: 10
Magi videntes stellam	I. Ep/L/a5	Str-1,-2,-8.	1279		Mt.2: 10
—					
Dicsérjük az Úr Istent ¹⁹¹	IV. S/V/a4	Huszár Gál 1574.	335	682	Ps. 145:2
Laudabo Deum	IV. Comm.Sanct.	Lel. ¹⁹²		165	Ps. 145:2

¹⁸⁴ Az esztergomi források (MMMAe 1999, 1073.) dallamai több ponton eltérnek a krakkói változattól: *labiis – g e fe; propterea – d fff.*

¹⁸⁵ A többi graduál-változatot lásd a *Variánsok* fejezet első részében (II.2.1. *Pontosabb megfelelésű tételpárok*).

¹⁸⁶ Az antifóna kulcsát terccel feljebb nyomtatták, a záró *alleluja* hiányos; mindazonáltal láthatóan azonos HG 1574 tételével.

¹⁸⁷ E tétel dallamváltozatai azonosak az esztergomi forrásokban (Str -4, -7, -8 és -I/3/1).

¹⁸⁸ Az esztergomi források változatai azonosak (Str -1, -2, -3, -4, -7 és -8).

¹⁸⁹ A tétel kontrafaktumát (Magasztaljuk mindnyájan...) lásd a *Kontrafaktumok* (II.7.) között.

¹⁹⁰ A többi graduál-változatot lásd a fejezet második részében (II.1.2. *Néhány hangos eltérések*).

¹⁹¹ EpGr változatát lásd a fejezet második részében (II.1.2. *Néhány hangos eltérések*).

¹⁹² MMMAe 1999, 4122. szám alatt közreadott esztergomi variánsok között nincs Lel változatával egyező forrás.

		/V1/a3				
—						
Eddig nem kértetek sem- mit ¹⁹³	I.	Pasc/D5	Eperjesi Grad.	315	249	Jn. 16:24
Usque modo non petistis	I.	Pasc/D6/L/Ab	Pat 20 ¹⁹⁴		80r	Jn. 16:24
—						
Én Istenem ¹⁹⁵	VIII.	Qu/H6	Batthyányi Grad.	246	251	Ps.71:4
Deus meus	VIII.	Qu/H6/f5/N1/a3	Str ¹⁹⁶	8155		Ps.70:4
—						
Felmagasztaltatott a Jézus ¹⁹⁷	VIII.	Ann ¹⁹⁸	Eperjesi Grad.	391	286	Ps. 113:4
Excelsus super omnes ¹⁹⁹	VIII.	Comm.ap./V1/a1	Str ²⁰⁰	8018		Ps. 112:4
—						
Ha te meg nem tartasz ²⁰¹	I.	communes	Eperjesi Grad.	476	319	Ps. 127:1
Nisi tu Domine	I.	f4/V/a1	Str -2, -4	1041		Ps. 126:1
—						
Hozzám az Úr hajtotta	I.	Trin/D22	Eperjesi Grad.	531	337	Ps. 116: 2
Inclinavit Dominus	I.	f2/V/a1	Str ²⁰²	1016		Ps. 114:2
—						
Kezeit felemelvén ²⁰³	IV.	Asc	Öreg Graduál		125	Lk.24:50
Elevatis manibus	IV.	Asc/L/a3	Str-2,-4,-7,-8.	4030		Lk.24:50
—						

¹⁹³ A többi graduál-változatot lásd a *Variánsok* fejezet második részében (II.2.2. Szabadabb variációk). A tétel további népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 353–354, 676.

¹⁹⁴ Az esztergomi források (MMMAe 1999, 1312.) dallam tekintetében lényegében egységes képet mutatnak. Tőlük több, elsősorban német (Pat 20, AntPat, Cantica sacra, Psalm) és cseh (Kn 17) változatok térnek el és adnak EpGr tételével egyező megoldást: Str: *alleluja* : *g fe d d* illetve az imént említett forrásokban: *alleluja* : *ga fe d d*. EpGr változatával egyező dallamot közlő források csak a liturgikus hely tekintetében különböznek egymástól, míg Pat 20, AntPat, Cantica sacra és Psalma húsvét utáni 5. vasárnap tételeként áll (Cantica sacra szerint matutinumra való antifóna, Psalm-ban Magnificathoz való antifóna), addig Kn 17-ben ascenziós antifónaként találhatjuk a tételt.

¹⁹⁵ A többi graduál-változatot lásd a *Variánsok* fejezet első részében (II.2.1. Pontosabb megfelelésű tételpárok).

¹⁹⁶ Str -1, -2, -4, -7, -I/3/1.

¹⁹⁷ A tétel további graduál-változatait lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk* (II. 6.) fejezetben.

¹⁹⁸ Az antifónát a Trinitás tételei után, pontosabb liturgikus funkció megadása nélkül találjuk. Valószínűleg a per annum időszak antifónájaként használhatták.

¹⁹⁹ Az *Excelsus super omnes* antifóna további graduál-kapcsolatait lásd az *A bölcsesség kezdete* illetve az *Úr Isten növedd bennünk* tételek kapcsán a *Kontrafaktumok* című fejezetben.

²⁰⁰ Dallamváltozat tekintetében az esztergomi források tételei azonosak (Str -2, -3, -8 és -I/3/2).

²⁰¹ A többi graduál-változatot lásd a fejezet második részében (II.1.2. Néhány hangos eltérések).

²⁰² Str -1, -2, -7, -8 és -I3c.

²⁰³ RáGr változatát lásd a *Variánsok* fejezet első részében (II.2.1. Pontosabb megfelelésű tételpárok).

Kérem az én Atyámat	I.	Öreg Graduál	475	Jn.14:16
Rogabo Patrem meum	I. Pasc/H7/S/L/Ab	Str.-7	1275	Jn.14:16
—				
Könyörülj rajtunk ²⁰⁴	VIII. quotidianae	Öreg Graduál	206	Ps.4:2
Könyörülj rajtunk	VIII. Qu	Eperjesi Grad.	185 91	Ps.4:2
Könyörülj rajtunk	VIII. Qu	Ráday Grad.	125 182	Ps.4:2
Könyörülj Úr Isten	VIII. Qu/D1	Öreg Graduál	457	Ps.4:2
Irgalmazz nekem	VIII. Qu/D1/V/a2	Huszár Gál 1574.	228 469	Ps.4:2
Miserere mihi	VIII. D/C/a	Str-8	8047	Ps.4:2
—				

< ---3---4---5---:3---4---3---2---1---3---3---:3---3---4---4---4---3---3---.

Légy né - kem ol - tal - ma - zó Is - te - nem és meg - sza - ba - díts en - gem.

< ---3---4---5---3---:3r---e2---1---:3---3---3---3---4---4---3---.

E - sto mi - hi Do - mi - ne in De - um pro - te - cto - rem.

< ---3---4---5---rB---:4---e2---1---:3---3---3---3---4---4---3---.

E - sto mi - hi Do - mi - ne in De - um pro - te - cto - rem.

< ---3---4---5---3---:4---3---1---:-----3---4---4---3---.

E - sto mi - hi in De - um pro - te - cto - rem.

♪ Légy nékem oltalmazó	VI. Trin/D16	Eperjesi Grad.	513 331	Ps.31:3
♪ Esto mihi	VI. f5/M/a2	Pat20	36r	Ps.30:3
♪ Esto mihi	VI. f5/M/a2	CCI.1013	68v	Ps.30:3
♪ Esto mihi	VI. f5/M/a2	Str-2,-4.	6010	Ps.30:3

Az MMAe-kötet csak két esztergomi szokásterületről származó forrást dokumentál²⁰⁵. A Pat 20-as forrás tétele a magyar középkori antifónától mind szövegében,

²⁰⁴ A tétel további népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 354–355, 676.

²⁰⁵ Az *Esto mihi* antifónát sem az AntPat, sem a Cantica sacra illetve Psalm-kötet nem tartalmazza.

mind dallamában eltér²⁰⁶. Szövegében egyező, de dallamában eltérő variánssal találjuk a tételt a Klosterneuburgi Antiphonalében. Így a passai forrás változatával egyező vagy ahhoz közel álló forrás tétele jelenthetett a graduál-antifónához közelebbi mintát.

—					
Mondá Jézus az inaszakadt- nak ²⁰⁷	I.	Trin/D19	Eperjesi Grad.	521 334	Mt. 9:2
Dixit Dominus paralytico	I.	Trin/D19/L/Ab	Str-8	1330	Mt. 9:2
—					
Nem küldettem	VIII.	Qu/D2	Eperjesi Grad.	157 80	Mt.15:24
Missus sum	VIII.	Qu/D2/N2	Pat 20 ²⁰⁸	48v	Mt.15:24
—					
Tudjátok hogy közel ²⁰⁹	VIII.	Nat/V1/a1	Huszár Gál 1574.	152 317	Lk.10:11
Tudjátok hogy közel ²¹⁰	VIII.	Adv	Öreg Graduál		20
Scitote quia	VIII.	Nat/V1/a1	Str	8086	Lk.10:11

A következő tételpárnál a dallamok – ahogy azt az eddig felsorolt tételeknél is láthattuk – megegyeznek, de a magyar szöveg a latinnak elég szabad fordítása, sőt ebben az esetben inkább egyfajta értelmezésről, magyarázó szövegátdolgozásról beszélhetünk, mint valódi fordításról. Ez az eljárás mód azért is különösen érdekes, mert a *Dum complerentur* antifóna pontosabb fordítása *Mikoron betöltének volna az ötven napok* kezdettel benne van mind az EpGr, mind a RáGr anyagában, sőt az ÖG is – RáGr-al egyező formában – tartalmazza a tételt²¹¹. A *Húsvét nap után* kezdetű antifóna a szöve-

²⁰⁶ Pat 20 szövegváltozata azonos a Hartker Antifonále tételével (Hartker 96.), a dallamalakítás is a neumák alapján hasonlónak tűnik.

²⁰⁷ A tétel szövegkivágatát lásd *Légy jó reményességben fiam* kezdettel az *Új kombinációk* fejezetben.

²⁰⁸ MMAe 1999, 8128., ferences forrásokból hiányzik. A Pat 20-as forrás változata az egységes esztergomi dallamalaktól egy ponton tér el: *domus Israel : C C a g hC* illetve *domus Israel : C C C g hC*. A *Missus sum* antifóna hiányzik az AntPat, a *Cantica sacra* illetve Psalm-kötetek anyagából.

²⁰⁹ RáGr tételét lásd a következő alfejezetben (II.1.2. *Néhány hangos eltérések*), EpGr és ÖG változatait a *Variánsok* közé illesztettem (II.2.1. *Pontosabb megfelelésű tételpárok*). A tételhez kapcsolódó kontrafaktumokat (*Higgyetek mert im eljött... illetve Jobbítatók meg életeteket...*) lásd a *Kontrafaktumok* (II:7.) között.

²¹⁰ ÖG – *hamar eljő*: *e fg e e* (záróhangok hibásak, *e e* helyett helyesen *g g*). A tétel liturgiai helye minden esztergomi és ferences forrásban karácsony vesperája.

²¹¹ EpGr, RáGr és ÖG változatait lásd a következő alfejezetben (II.1.2. *Néhány hangos eltérések*). ÖG egy másik változatát lásd a *Variánsok* csoportban (II.2.1. *Pontosabb megfelelésű tételpárok*).

ge alapján akár a *Kontrafaktumok* csoportjába is kerülhetett volna, csak a pontos dallami egyezés és főként a latin-magyar szöveg jól követhető megfelelése²¹² szól amellett, hogy mégis itt, a *Fordítások* között adjam az ÖG darabját²¹³. E döntés mellett szólt az is, hogy a pontosabb szövegfordítású graduál-tételhez nem társul egy a latin mintával hangról-hangra megegyező dallam.

< 2---4---5u---7---7:---7i---u6---5---7---u6---t4---4-,---4---5u---5---rB---2---3---4---4:

Hús- vét nap u- tán öt- ven na- pok el - tel- vén az A- pos- to- lok va- lá- nak

< 4---5---rB---4---rB---2---2---

egy ház- ban i- mád- koz- ván.

< 2---4---5u---7---7:---7i---u6---5---u6---t4---4-,---4---5u---5---rB---2---3r---4---:

Dum com- ple- ren- tur di- es pen - te - co - stes e - rant o- mnes pa - ri - ter

< 4---5---rB---4---rB---2---2---

di - cen - tes al- le - lu - ja.

♪ Húsvét nap után ötven napok eltelvén	III. Pent	Öreg Graduál	478	ApCsel.2:1
♪ Dum complerentur dies pentecostes	III. Pent/L/a1	Str-1, -3, -5, -7, -8.	3042	ApCsel.2:1

²¹² A *Kontrafaktumok* csoportjába került több olyan graduál-tétel is, melyeknek magyar szövege közel áll a középkori latin minta szövegéhez, de annak nem pontos, hanem parafrázis-szerű átdolgozását adják (pl.: *Az apostoloknak látásukra - Videntibus illis* tételpár), de a *Húsvét nap után - Dum complerentur* tételektől eltérően azoknál a pároknál nem áll fenn teljes dallami egyezés.

²¹³ A *Kontrafaktumok* közé csak az *Uram Isten, bocsásd el* kezdetű tételt osztottam (ÖG 478. oldal).

II.1.2 Néhány hangos eltérések

A következő darabok a latin modellhez képest egy kevés eltérést mutatnak. Ennek oka lehet elírás vagy nyomtatási hiba, de sor kerülhet a megváltozott szótagszám miatt új dallamhangok beiktatására, illetve a modell dallamban szereplő hangok elhagyására is. Néhány esetben pedig a változtatás célja talán a dallam gördülékenyebbé tétele lehetett.

< 3-3-3-2-4-4-4:-2-0-1-0-, 3-3-3-3-2-4-4-5:-:-

A ti szo- mo- rú- ság- tok al- le- lu - ja. Ö- röm- re for- dul ti- nék - tek

< 5-t4-3-3-.

al- le - lu - ja.

< 3-3-3-2-4-5:-2-0-1-0-, 3-3-3-2-4-4-5:-:-

Tris- ti- ti- a ve - stra al - le - lu- ja ve - re- tur in gau - di - um

< 5-t4-3-3-.

al - le- lu- ja.

Kezdősor	Lit. hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibl. hely
♪ A ti szomorúságtok	VI. Pasc/D4	Öreg Graduál		471	Jn.16:20
♪ Tristitia vestra	VI. Pasc/H4/ff/V/Am	Pat 20		79r	Jn.16:20

ÖG: *A ti szomorúságtok - fff e g g g*

Pat 20: *Tristitia vestra - fff e g a*

A Pat 20-as jelzetű forrás²¹⁴ dallamvariánsával egyező dallam sem az esztergo-

²¹⁴ A Pat 20-as forrás változatával azonos az AntPat (f 64v) antifónája.

mi, sem ferences rítusterületről nem dokumentálható²¹⁵. Jellegzetes dallamfordulata:

ÖG.: *alleluja - e f e d c*

Pat 20: *alleluja - e f e d c*

Str: *alleluja - f f d c*

OFM: *alleluja - f e d c*

A liturgikus alkalmazás szempontjából érdekes, hogy az antifóna az esztergomi forrásokban *Adalb.m./M/a1* vagy *Joh.Porta Lat./M/a* funkcióban szerepel, míg a ferencesek – a Pat 20-as és az AntPat forrással egyezően (Pasc/H4/ff/V/Am) – a húsvét utáni időben használják a tételt.

—

Aki utánam jövendő	IV. Adv/D4	Eperjesi Grad.	63	29	Jn.1:27
Qui post me venit	IV. Adv/H2/f5/V/Am	Str-2,-8.	4077		Jn.1:27

EpGr: *Aki utánam jövendő előttem - d e g a h a g a h a a a, méltó - ed ed*

Str-2: *Qui post me venit ante me - d e g g h a g a h g (a), dignus - ed d*

Str-8: *Qui post me venit ante me - d e g g h a g a h g (a), dignus - ed e*

EpGr antifónájának dallamával egyező középkori forrást nem találtam²¹⁶.

—

All., a mi húsvéti Bárányunk	V. Pasc	Öreg Graduál	466		1Kor.5:7
All. pascha nostrum	V. Pasc/D1/C1/An	Cant	110		1Kor.5:7

ÖG: *Alleluja - C C DED CD, alleluja - C C CD a*

Cant: *Alleluja - C C DFD CD, alleluja - C CDC a*

²¹⁵ MMAe 1999, 6056.

²¹⁶ Az AnPat (f 4r) változata sem ad közelebbi mintát.

Az antifónát az esztergomi forrásokban egységes dallamváltozatban találjuk, a ferences forrásokból ez a tétel hiányzik²¹⁷. Cant variánsa egy ponton tér el a Monumenta-kötetben közreadott dallamoktól:

Cant.: *Pascha nostrum* - C h a g

Str: *Pascha nostrum* - C a a g

—

Az angyalnak tekintete	VIII. Pasc	Öreg Graduál	110	Mt.28:3
Vala pedig az ő tekintete	VIII. Pasc	Öreg Graduál	469	Mt.28:3
Erat autem aspectus ejus	VIII. Pasc/D1/L/a2	Str ²¹⁸	8183	Mt.28:3

ÖG 110: *tekintete vala* - g a C D C , *alleluja* - g a a g g

ÖG 469: *az ő tekintete* - (g) a h D C C D C , *alleluja* - f a a g g

Str: *aspectus ejus* - (g) h C D C D C , *alleluja* - g a a g g

ÖG mindkét tételének kulcsát terccel feljebb nyomtatták. A kulcsok helyreigazítása után azonban az antifónák változatai szinte azonosak a középkori darab dallamával, sőt lehetséges, hogy ÖG tételeinek eltérései pusztán elírásból adódnak²¹⁹.

—

Az Istennek angyala ²²⁰	VIII. Pasc	Öreg Graduál	108	Mt.28:2
Az Istennek angyala	VIII. Pasc	Eperjesi Grad.	279 238	Mt.28:2
Angelus autem Domini	VIII. Pasc/D1/L/a1	Str ²²¹	8233	Mt.28:2

²¹⁷ MMMAe 1999, 5016.

²¹⁸ Az MMMAe-kötetben közreadott esztergomi források (Str-4, -7, -8, -I/3/1) dallamváltozatai azonosak.

²¹⁹ Mivel az antifónát csak a Patay Graduál tételjegyzékében találtam meg (lásd Horváth 1905) és magát a darabot nem állt módomban megvizsgálni, az esetleges elírások kérdésének biztos eldöntésére nem vállalkozhattam.

²²⁰ A többi graduál-változatot lásd a Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok illetve II.2.4 Betoldással készített tételek) fejezeteiben.

²²¹ Az MMMAe-kötetben közreadott esztergomi források (Str -4, -7, -8, -I/3/1) dallamváltozatai lényegében azonosak.

ÖG: *Az Istennek angyala* - g gC a ag fga fg g, a - Ca, elfordítá - C C Ch a

EpGr: *Az Istennek angyala* - g gC a g gag fg g, a - Ch, lefordítá - C h Ch a

Str: *Angelus autem Domini* - gaC a a a g gag fg g, de - Ca, revolvit - C Ch a

ÖG tételének kulcsát terccel feljebb rakták, a záró *alleluja* hiányos, de a többi forrás alapján a zárlat kiegészíthető.

—

Az Istennek népe VIII. Pasc Eperjesi Grad. 318 250 Ps.114:1

Domus Jacob VIII. D/V2/a5 Str -2 8141 Ps.113:1

EpGr: *nép közül* - a fg g

Str: *barbaro* - g fg g

A tétel ferences forrásokból nem dokumentálható. Liturgikus alkalmazása az esztergomi forrásokban egységes, és a dallamforma is közel azonos képet mutat. EpGr tételével az AntVá, az MR 8-as és a Str-2-es forrás tétele mutatja a legnagyobb egyezést.

—

Az Úr Istennek VIII. D/V/a3 Huszár Gál 1574. 339 690 Ps.147:1

Deo nostro VIII. f/V1/a4 Str -1,-4 8134 Ps.146:1

HG 1574: *legyen a dicséret* - h a g ag fg g

Str: *sit laudatio* - h a g fg g

Az eltérés a latin-magyar szöveg eltérő szótagszámából adódhat.

—

< 3 4 4t 3 : rB 2 q0 3 : 4 4 3 .

Ál- dott le- gyen a mi U - runk Is- te- nünk.

< 3 4 5 3 : 4 3 1 : 3 4 4 3 .

Be- ne - dic - tus Do - mi - nus De - us me - us.

< 3 4 4t 3 : 4t 4 e2 q0 : 3 4 4 3 .

Al - le - lu - ja al - le - lu - ja al - le - lu - ja.

♪ Áldott legyen ²²²	VI. quotidianae	Öreg Graduál	451	Ps.144:1
♪ Benedictus Dominus	VI. D/V1/a1	Str -2, -7, -8	6005	Ps.143:1
♪ Alleluja	VI. D/V1/a1	Str-2, -4, -4'	6005	

Mint azt a kottapélda mutatja, ÖG tétele talán egy forrás két változatának „összszegyúrásával” készülhetett²²³: a graduál szövege egyezik a *Benedictus Dominus* szöveggel, míg a graduál-dallam mintáját inkább a *Benedictus* melódiára épülő *Alleluja* jelenti. A latin-magyar tételpár dallama egy ponton tér el egymástól:

ÖG: *a mi Urunk - g f e d c f*

Str: *alleluja - ga g f e d c(f)*

A graduál-dallam második sorhatárának elcsúszása ebben az esetben a szótagszám-különbséggel nem magyarázható.

A békeességnek királya	VIII. Ep	Batthyányi Grad.	242	250	-
A békeességnek királya	VIII. Ep	Öreg Graduál	49		-
Rex pacificus	VIII. Nat/V1/a1	AntVá.	18		-

A graduál-antifónák a középkori tétel dallamához közel egyező formát mutat-

²²² A többi graduál-változatot lásd a *Kontrafaktumok* között.

²²³ A két középkori tétel a kottapéldában közölt dallamváltozattal csak a Str-2-es forrásban szerepel.

nak, míg liturgikus alkalmazásukban²²⁴ különböznek attól. A szöveghasználat szempontjából lényeges különbség, hogy míg a fenti antifónák a latin szöveg pontos fordítására törekcsenek, addig a többi graduálban szereplő tételek²²⁵ egységesen bár, de az eredeti szövegnek inkább a parafrázisát adják és ezért a *Kontrafaktumok* csoportjába illesztetem őket. A Monumenta-kötetben²²⁶ közreadott esztergomi rítusú források dallamváltozatai egy lényeges ponton térnek el az AntVá variánsától:

AntVá: *desiderat* - a **hC** ag g

Str-2, -7, -8: *desiderat* - a **Ch** ag g

(BaGr-ÖG: *látni kívánná* - a **hC** ag g (gf)

A graduálok és az AntVá tételei között a legfontosabb eltérést a különböző liturgikus alkalmazás adja, a csekély dallami különbségek valószínűleg csak a latin - magyar szótagszám-különbségből adódnak. ÖG antifónájának zárlati megoldása viszont önálló alakításnak tűnik:

AntVá: *Rex pacíficus* - g **fd** efg g, *universa terra* - (gf) d efg g g

BaGr.: *A békességnek királya* - g g **f e d** efg g, *az egész föld* - d efg g

ÖG: *A békességnek királya* - g g **f e d** efg g, *ez egész föld* - d fg g g

Bölcsek látván a csillagot ²²⁷	I.	Ep	Eperjesi Grad.	108	51	Mt.2:10
Bölcsek látván a csillagot	I.	Ep	Öreg Graduál		47	Mt.2:10
Bölcsek látván a csillagot	I.	Ep	Ráday Grad.	120	180	Mt 2:10
Bölcsek látván a csillagot	I.	Ep	Öreg Graduál		450	Mt.2: 10
Magi videntes stellam	I.	Ep/L/a5	Str-1,-2,-8	1279		Mt.2: 10

graduálok: *Bölcsek látván a csillagot* - d c d e f e d dc

Str: *Magi videntes stellam* - d c d e f **gf** d dc

²²⁴ A *Békességnek Ura e világra adaték* antifóna liturgikus helye minden forrásban Karácsony (Nat.), míg az *A békességnek királya* tételek az *Antiphonae Epiphaniarum* – illetve *Antiphonae in die Epiphaniarum* – sorozatból valók.

²²⁵ A RáGr 179. oldal Nr. 115, ÖG 41. és 448. oldalain és HG 1574 208a (illetve a modern kiadás 429.) oldalán található tételek.

²²⁶ MMAe 8355.

²²⁷ HG 1574. tételét lásd az előző alfejezetben (II.1.1. Egyező tételek).

Dallamvariáns és liturgikus alkalmazás tekintetében a graduál-források megegyeznek. A tétel ferences forrásokból nem dokumentálható. Az antifóna liturgikus helye az esztergomi hagyománykörben egységesen Vízkereszt ünnepe, viszont változó, hogy a laudes vagy a vespera antifónájaként szerepel-e.

—

Bölcsek látván...ez a jel	VIII. Ep	Öreg Graduál	449	-
Magi videntes...hoc signum	VIII. Ep/V1/Am	AntVá.		-

ÖG: *ajándékokat őneki - C C Ch a Ch ag gag g*

AntVá.: *ei munera - Ch a C a gag*

AntVá dallamvariánsa igazán egy ponton tér el az esztergomi források dallamától²²⁸:

AntVá.: *dixerunt - g gC aCa*

Str: *dixerunt - a aC aCa*

A ferences dallamvariáns ugyan éppen ezen a ponton az AntVá dallamalakításával egyezik, de más pontokon a két forrás eltér egymástól.

—

Dicsérem az Úr Istent ²²⁹	IV. Pasc/D6	Eperjesi Grad.	311	248	Ps.146:2
Laudabo Deum meum	IV. D/V/a3	Str-4.	4122		Ps.145:1

EpGr: *az én életemben - fg gfe e*

Str-4: *in vitae mea - efggf e e*

A graduál-tétellel azonos dallamváltozatot a vizsgált forrásokban nem találtam.

²²⁸ Az AntVá dallamvariánsával azonos változatban szerepel a tétel a Cantica sacra-kötetben (f 66), míg az AntPat (f 22v) antifónája az esztergomi források dallamaival mutat egyezést. A Psalm kötetből hiányzik a tétel.

²²⁹ HG 1574. tételét lásd az előző alfejezetben (II.1.1. Egyező tételek).

Eképpen jó el ²³⁰	IV. Asc	Öreg Graduál	474	ApCs.1:11
Sic veniet	IV. Asc/V2/a4	Lel.	27	ApCs.1:11

ÖG: *láttátok ötet felmenni - a a g ah a g g fa*

Lel: *vidistis eum euntem in - a a a aC a g g g ga*

A *Sic veniet* antifóna a ferences forrásokból hiányzik. Lel dallamvariánsa egy lényeges ponton tér el az esztergomi források²³¹ dallamváltozatától:

Lel.: *quemadmodum - e g a a*

Str: *quemadmodum - e f g g*

Lel változatával a magyar források közül csak az Iszt hoz azonos dallamot²³².

Én eltemtettem vala ²³³	VIII. Pasc	Öreg Graduál	111	Ps.3:6
Én eltemtettem vala	VIII. Pasc	Öreg Graduál	467	Ps.3:6
Én eltemtettem	VIII. Pasc	Batthyányi Grad.	251 252	Ps.3:6
Én elaludtam ²³⁴	VIII. Pasc	Öreg Graduál	113	Ps.3:6
Ego dormivi	VIII. Pasc/D1/M/a3	Str-7,-8.	8169	Ps.3:6

ÖG 111: *feltámadtam - Ch aC ha g, szent Atyám - a g fg,*

ÖG 467: *feltámadtam - Ch aC ha g, szent Atyám - g g ga,*

BaGr: *feltámadtam - Ch aC C g, szent Atyám - g g ga,*

ÖG 113: *álomban voltam - C h aC ha g, az Úr Isten - a g ffa,*

Str: *somnum coepi - Ch aC C g, quoniam - g g ga,*

²³⁰ A többi graduál-tételt lásd a Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok) között.

²³¹ MMAe 4137. Az AntPat (f 65v) tétele az esztergomi források változatával azonos.

²³² f 107v.

²³³ A többi graduál-változatot (*Feltámadta a Jézus Krisztus*) lásd a *Kontrafaktumok* között.

²³⁴ A többi graduál-antifónához képest több a tételben az egyéni megoldás, így akár más zenei csoportba (*Variánsok*) is tehettem volna a darabot. Mivel az *Én elaludtam* tétel más graduál-forrásban nem szerepel, ezért az összehasonlítás lehetőségének hiánya miatt az esetleges elírások megítélésére nem vállalkoztam.

ÖG 111: *alleluja alleluja - g a g f g a a g g*

ÖG 467:²³⁵ -

BaGr: *alleluja alleluja - g a g f g a a g g*

ÖG 113: a záró *alleluja*-szakasz hiányzik.

Str: *alleluja alleluja - a g a h a f a g*

ÖG mindhárom tételének kulcsát terccel feljebb nyomtatták. A vizsgált középkori forrásokban a graduál-tételek zenei megoldásához közelebbi mintát nem találtam.

—

Én szent Atyám	VI. Asc	Öreg Graduál	475	Jn.17:8-11
Pater manifestavi	VI. Asc/V1/Am	Lel.	26r	Jn.17:8-11

ÖG: *most - hagf, mert én tehozzád - fa ga g ef g*

Lel: *nunc - hagf, quia ad te - fa ga ef g*

(Str -2,-4,-8.: *nunc - hagfe, quia ad te - fa ga ef g*)

A graduál-tétel eltérő megoldása a szótagszám-különbségből adódhat.

—

Felmagasztaltott a Jézus	VII. Nat/V/Am	Huszár Gál 1574.	212	436	-
Magnificatus est	VII. Nat/V1/a3	Str-2.	7245		-

HG 1574: *mindörökkön örökké - C C a h a g g*

Str: *universae terrae - Ch a h a g g*

HG 1574-ben hibás a kulcshasználát: helyesen a *c*-kulcsot a negyedik vonal helyett a harmadik vonalra kell rakni.

—

²³⁵ A lap szélének rongáltsága miatt nem olvasható.

Felmegyek Atyámhoz ²³⁶	VII. Asc	Batthyányi Grad.	254	253	Jn.20:17
Felmegyek az én Atyámhoz	VII. Asc	Öreg Graduál		474	Jn.20:17
Felmegyek az én Atyámhoz	VII. Asc	Eperjesi Grad.	340	262	Jn.20:17
Ascendo ad Patrem meam	VII. Asc/L/Ab	Str-2,-4.	7203		Jn.20:17

BaGr: *az én - E G, ti Atyátokhoz - hC D a g g,*
 ÖG 475: *az én - E E, és a ti Atyátokhoz - hC D C h a g g,*
 EpGr: *az én - E G, és a ti Atyátokhoz - hC D C ha ha g g,*
 Str: *ad Patrem - E G D, et Patrem vestrum - hC DCh a g g,*

BaGr: *Istentekhez alleluja - C h g a h ah g g*
 ÖG 475: *Istentekhez alleluja - C h g ga h ah g g²³⁷*
 EpGr: *Istentekhez alleluja - C h a ga h a g g*
 Str: *vestrum alleluja - Ch ga h ah g g*

EpGr antifónájának eltérő megoldásai valószínűleg önálló alakítások, velük egyező középkori forrást nem találtam²³⁸.

—

Feltámadt a Krisztus	VIII. Pasc	Öreg Graduál	471	-
Feltámadt a Krisztus	VIII. Pasc	Eperjesi Grad.	285	239 -
Surrexit Dominus	VIII. Pasc/H2/ff/L/Ab	Str-2	8072	-

ÖG: *alleluja - ff fa g* (elírás is lehet)

Str: *alleluja - ff ga g*

EpGr: *Feltámadt - f a fg, ki miértünk - a C Ch*

Str: *Surrexit - a fg g, qui pro nobis - f aC Ch ag*

²³⁶ ÖG másik változatát (ÖG 125.) lásd a *Variánsok* (II.2.1. Pontosabb megfelelésű tételpárok) között.

²³⁷ Orig.: *alleluja - h ah a a*. A zárlat elcsúszása biztosan elírás.

²³⁸ AntPat tétele (f 68r) sem ad közelebbi változatot.

EpGr változata valószínűleg önálló variáns, hiszen a latin-magyar szöveg szótagszáma a dallamilag változó helyeken megegyezik. A *Surrexit Dominus* antifóna ferences forrásokból nem dokumentálható, az eszergomi szokásterület forrásai közül pedig csak a *Str -2*-es jelzetű forrás tartalmazza az antifónát²³⁹.

Galileabeli férfiak ²⁴⁰	VII. Asc	Öreg Graduál	125	ApCsel.1:11
Galileabeliek	VII. Asc/V/a1	Huszár Gál 1574.	293 599	ApCsel.1:11
Galileabeli férfiak	VII. Asc	Eperjesi Grad.	338 262	ApCsel.1:11
Galileabeli férfiak	VII. Asc	Ráday Grad.	142 186	ApCsel.1:11
Viri Galilaei	VII. Asc/L/a1	Str-7	7115	ApCsel.1:11
Viri Galilaei	VII. Asc/L/a1	Lel.	27r	ApCsel.1:11

ÖG:	<i>Galileabeli férfiak</i>	- g g	C C D C DE ED D,	ég felé	- D C g
HG 1574:	<i>Galileabeliek</i>	- g g	g C C DCE D D,	az égre	- D Ch a
EpGr:	<i>Galileabeli férfiak</i>	- g g	C C D C DE ED D,	ég felé	- D C g
RáGr:	<i>Galileabeli férfiak</i>	- g g g g	g C C D CED D,	az égre	- D Ch a
Str-7:	<i>Viri Galilaei</i>	- g g	C C DCED D,	in caelum	- D C g
Lel.:	<i>Viri Galilaei</i>	- g g	C C DCDE D,	in caelum	- D Ch g

ÖG:	<i>ki felviteték mennyégbe</i>	- C h C D h a	g f,	dicsőült testben	- D a f a g ²⁴¹
HG1574:	<i>ki közületek mennyországba</i>	- D h C D a g a	g a,	alleluja	- D a g g
EpGr:	<i>ki felvitetett tőletek a menybe</i>	- C h C D a g a g a	f,	alleluja	- D a g g
RáGr:	<i>ki közületek mennyországba</i>	- D h C D a g a g a	g a,	dicsőséggel	- D a g g
Str-7:	<i>qui assumptus est a vobis...</i>	- D h C D a g a g a	g f,	alleluja	- D a g g
Lel:	<i>qui assumptus est a vobis...</i>	- D h C D a g a g a	g f,	alleluja	- D a g g

²³⁹ Az antifóna szerepel az AntPat (f 62r) anyagában is, de a német forrás néhány dallami ponton a Str -2-es jelzetű forrás változatához képest más, a graduál-tétellel sem egyező variánssal él.

²⁴⁰ A forrás másik *Galileabeli férfiak* antifóna-változata (ÖG 473.) a *Variánsok* fejezet önállóbb megoldásokat hozó csoportjába került. ÖG tételének kulcsa helyesen terccel lejjebb értelmezendő.

²⁴¹ Orig.: *dicsőült testben - D a f a f*. A záróhang elcsúsztatása biztosan elírás.

A tételek közül az ÖG–EpGr–Lel valamint RáGr–HG1574–Str -7-es forrás csoportok zenei megoldásai mutatnak közeli rokonságot.

Hallottátok hogy mondatott	VIII. Trin/D6	Eperjesi Grad.	478 319	Mt.5:21
Audistis quia dictum est	VIII. Trin/D6/L/Ab	Str -5	8297	Mt.5:21

EpGr: *ne ölj* - C DE D

Str-5.: *non occides* - gC C DE D

Az esztergomi források közül csak a Str-5 jelzetű forrás adja azt a dallamváltozatot, amelyik a graduál-tétellel egyező módon közli a következő részletet²⁴²:

EpGr: *pedig öl* - DC DCh ag

Str-5: *occiderit* - C D Ch ag

Str: *occiderit* - C D Ch ga

Ha te meg nem tartasz ²⁴³	I. f6/L /a1	Huszár Gál 1574.	50 113	Ps. 127
Ha te meg nem tartasz	I. f6/L/a	Huszár Gál 1560.		Ps. 127
Ha te meg nem tartasz	I. communes	Ráday Grad.	157 190	Ps. 127
Ha te meg nem tartasz	I. quotidianae	ÖG	210	Ps. 127
Nisi tu Domine	I. f4/V/a1	Str -I3c	1041	Ps. 126

HG 1574: *hiába* - ffgff

HG 1560: *hiába* - ffgff

RáGr: *hiába* - ffgff

ÖG: *hiába* - g ff²⁴⁴

Str-I3c.: *in vanum* - f ff

²⁴² Az alábbi ponton mind a Cantica sacra (f 168), mind az AntPat (f 142v) tétele az esztergomi -1, -3, -7, -8 és -I/3/2-es jelzetű forrásainak változatával egyezik.

²⁴³ EpGr tételét lásd az előző alfejezetben (II.1.1 Egyező tételek). A tétel további népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 353–354, 676.

²⁴⁴ ÖG tételének megoldása valószínűleg nem elírás, hiszen Spá (f. 328) vele egyező dallammal közli az antifónát.

A graduál-forrásokhoz legközelebb álló középkori tételt az esztergomi szokásterületet dokumentáló -I3c-jelzetű forrás adja.

Húsvét napján hajnalban ²⁴⁵	VIII. Pasc	Eperjesi Grad.	277	237	Mk.16:2
Húsvét napján hajnalban	VIII. Pasc	Ráday Grad.	136	185	Mk.16:2
Húsvét napján hajnalban	VIII. Pasc/D1/L/Ab	Huszár Gál 1574.	256	524	Mk.16:2
Húsvét napján hajnalban ²⁴⁶	VIII. Pasc	Öreg Graduál		108	Mk.16:2
Et valde mane	VIII. Pasc/D1/L/Ab	Str ²⁴⁷	8215		Mk.16:2
Et valde mane	VIII. Pasc/D1/L/Ab	AntPat		56v	Mk.16:2

EpGr:	<i>koporsóhoz</i>	- a aD C C,	<i>a nap immár</i>	- C a h C
RáGr:	<i>koporsóhoz</i>	- a aD D C,	<i>a nap immár</i>	- C a h C
HG 1574:	<i>koporsóhoz</i>	- a aD D C,	<i>a nap immár</i>	- C a h C
ÖG:	<i>koporsóhoz</i>	- aC D C C,	<i>a nap immár</i>	- C a h C
Str-4:	<i>ad monumentum</i>	- a aD C C C,	<i>orto jam</i>	- Ch ah C
Str-1,-7,-8,-I/3/1:	<i>ad monumentum</i>	- a aD D C C,	<i>orto jam</i>	- Ch ah C
Ant.Pat.:	<i>ad monumentum</i>	- a aD h C a,	<i>orto jam</i>	- C ah C

A graduál-tételek az esztergomi rítusterületről származó források antifónájától csak egy dallami ponton adnak eltérő, az AntPat antifónájával viszont egyező változatot. Az egyezés ellenére mégis az a valószínűbb, hogy a graduál-antifónák mintáját elsősorban a magyar tételek jelenthették, hiszen más dallami pontokon viszont az AntPat változata különbözik jelentősen a hazai formától.

Íme az Úr eljő felhőben	I. Adv/D2	Eperjesi Grad.	56	27	Lk. 21:27
Ecce in nubibus caeli	I. Adv/D2/L/a1	Pat20		5v	Lk. 21:27

²⁴⁵ A *Holval reggel* kezdetű graduál-tételeket lásd a *Kontrafaktumok* fejezetben.

²⁴⁶ ÖG tételének kulcsát terccel feljebb nyomtatták..

²⁴⁷ Az MMAe kötetben közreadott esztergomi rítusú források tételei csak egy ponton (*monumentum* - lásd fent kiírva) különböznek egymástól.

EpGr: *felhőben - f g a , hatalommal és - f f f g f e d c*

Pat.20: *Dominus - f g a g, potestate magna - f f g f f e d c*

Str-2:²⁴⁸ *Dominus - f g a g, potestate magna - f f f g f f d c*

Str-1,-8: *Dominus - f g a g, potestate magna - f f f g e f d c*

Az Eperjesi Graduál antifónájához a Pat20-as forrás variánsa áll a legközelebb²⁴⁹.

—

Íme az Úr eljő és minden ő	V.	Adv	Eperjesi Grad.	45	25	-
Ecce Dominus veniet	V.	Adv/D1/L/a3	Str-2.	5029		-

EpGr: *alleluja - a g f f*

Str: *alleluja - a g a f f*

Az *Ecce Dominus veniet* antifónát több esztergomi és ferences forrás is tartalmazza. Közülük a graduál tételéhez a legközelebbi változatot a Str-2-es forrásban találjuk.

—

Ím elbocsájtak	I.	Comm.Ap/V/Am ²⁵⁰	Huszár Gál 1574.	344	720	Mt. 10:16
Ecce ego mitto vos	I.	Comm.Ap/V/1/Am	Str-2	1345		Mt. 10:16

HG 1574: *közibe - f g g f e d d²⁵¹*

Str-2: *luporum - f g g f d d*

HG 1574 zárlata valószínűleg hibás:

²⁴⁸ Lásd MMAe 1287.

²⁴⁹ A *Cantica sacra*-kötet antifónája (f 44) mind a passauai, mind az esztergomi források változatától eltérő megoldást ad.

²⁵⁰ A liturgikus funkció kapcsán lásd a *Kontrafaktumok* című fejezetben írottakat, ahol az apostolok, szentek, Mária-ünnepek és a reformáció viszonyáról egy rövid összefoglalást kapunk.

²⁵¹ Ezen a ponton Szep (298v) dallama HG1574 tételével egyezik, de az antifóna más részei az esztergomi – és a Huszár Gál – formától eltérnek.

Orig.: *mint a galambok - f ga gfe e*

helyesen: *- f ga fe d d*

A zárlat javítását nem csak a magyar középkori dallammal való összevetés igazolja, hanem a Huszár Gál által megadott differencia is, amely 1. tónusú.

—

Könyörülj...mert igen ²⁵²	VIII. f5/L/a	Huszár Gál 1560. C 7b	Ps.123:3
Könyörülj...mert igen	VIII. f5/L/a1	Huszár Gál 1574. 42 97	Ps.123:3
Könyörülj...mert igen	VIII. communes	Ráday Grad. 167 192	Ps.123:3
Miserere mihi	VIII. Comm.m./V2/a4	Str-2,-7. 8088	Ps.122:4

HG 1560: *mert - ga*

HG 1574: *mert - ga*

RáGr: *mert - ga*

Str: *quia - gfga*

A dallami eltérés a szótagszám-különbségből adódhat.

—

Legyetek azért irgalmasok	I. Trin/D4	Eperjesi Grad. 468 316	Lk.6:36
Estote ergo misericordes	I. Trin/D4/L/Ab	Szep. 81	Lk 6:36

EpGr: *Atyátok is - a gfgf, azt mondja az Úr - dfe d cd d*

Szep.: *Pater vester - a gfg d, dicit dominus - dfe d d d*

Sem az esztergomi, sem a ferences²⁵³, sem az általunk vizsgált német forrásokban nem szerepel olyan dallamváltozat, amely Szep – és a graduál – variánsával egyezne.

Ep.: *Legyetek - c cd d*

Szep.: *Estote - c cd d*

Str: *Estote - d def d*

²⁵² ÖG tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tétel párok)* között.

²⁵³ MMMAe 1340.

OFM : *Estote - d d fe de*

Cantica²⁵⁴: *Estote - d d df*

AntPat²⁵⁵: *Estote - c c df*

—

Megáldotta mi közöttünk ²⁵⁶	VI.	S/V/a5	Huszár Gál 1574.	335	683	Ps.147:13
Benedixit filiis	VI.	D/V1/a5	Cra47.		100v	Ps.147:2
Benedixit filiis	VI.	D/V1/a5	Str		6008	Ps.147:2

HG 1574: *miközöttünk a mi fiainkat - g fe d c c d f g g f*

Cra47.: *filiis tuis in te - g fe dc f g g f*

Str: *filiis tuis in te - g fed d f g g f*

MMMAe 6008-as szám alatt hat esztergomi szokásterületről származó forrást dokumentál²⁵⁷. A *Benedixit filiis* antifónát sem a ferences források, sem az AntPat sem a Cantica sacra-kötet nem tartalmazza. HG 1574 tételében a dallami betoldás oka a szótagszám-eltérésekből adódhat.

—

Mester egész éjszaka	I.	Trin/D5	Eperjesi Grad.	473	318	Lk. 5:5
Praeceptor per totam	I.	Trin/D5/V2/Am	Str	1177		Lk. 5: 5

EpGr: *Mester - dfa C a, de a te igédre - d f d f gag*

Str: *Praeceptor - cd daC a, in verbo autem tuo - d fe d ff ga gag*

AntPat: *Praeceptor - cd daC a, in verbo autem tuo - d f d ff ga gag*

A graduál-tétel mindkét dallamvariánsa adódhat a szótagszám-különbségből. Az esztergomi források (*Str -1, -3, -5, -7, -8, -I/3/2*) dallam tekintetében azonos változatot

²⁵⁴ f 168.

²⁵⁵ f 141v.

²⁵⁶ EpGr 4. tónusú antifónáját (287/395. tétel) lásd a *Kontrafaktumok* fejezetben. A vizsgált graduál-források közül még SpáGr (f. 333) tartalmazza a tételt.

²⁵⁷ -1, -2, -4, -7, -8, -I3c.

adnak. A Cantica sacra-kötet antifónája²⁵⁸ az esztergomi dallamhoz képest több ponton eltérő, míg az AntPat²⁵⁹ tétele szinte azonos a magyar középkori darabbal, sőt a graduál változatához egy ponton közelebbi mintát jelenthet.

—

Micsoda ez, hogy azt mond- III. Pasc/D4 Eperjesi Grad. 289 240 Jn.16:18
ja²⁶⁰

Quid est hoc quod dicit III. Pasc/D4/V2/Am Pat20. 78r Jn.16:18

EpGr: *mit mond - gf ef*

Pat20: *quid loquitur - gfe fg gf* (Az eltérés itt is a szótagszám-különbségből adódhat.)

A *Quid est hoc* antifóna²⁶¹ a ferences forrásokból hiányzik. Az esztergomi forrásokban szereplő dallamvariánsok két ponton térnek el *Pat 20*-as forrás és a graduál változatától²⁶²:

EpGr: *mit: gf* illetve *alleluja - g gag e e*

Pat 20: *quid: gf* *alleluja - g gag e e*

Str: *quid: ge* *alleluja - ga gf e e*

—

Mikoron betöltének volna²⁶³ III. Pent Ráday Grad. 147 188 ApCs.2:1

Mikoron bétöltének volna III. Pent Öreg Graduál 139 ApCs.2:1

Mikoron betöltének volna III. Pent Eperjesi Grad. 362 272 ApCs.2:1

Dum compleentur dies III. Pent/L/a1 Lel. 30r ApCs.2:1

²⁵⁸ f 171.

²⁵⁹ f 142r.

²⁶⁰ A *Micsoda, amit nekünk mond* kezdetű graduál-változatokat lásd a következő fejezetben (II.2.1. *Pontosabb megfelelésű tételpárok*).

²⁶¹ MMAe 3046.

²⁶² Az antifóna sem a Cantica sacra-kötetben, sem az AntPat anyagában nem szerepel.

²⁶³ ÖG 478. tételét lásd az előző alfejezetben (II.1.1 *Egyező tételek*), ÖG egy másik változatát (477.) lásd a *Variánsok* csoportban (II.2.1 *Pontosabb megfelelésű tételpárok*), végül az antifóna kontrafaktumát (*Uram Isten bocsásd el*: ÖG 478.) lásd a *Kontrafaktumok* című fejezetben.

RáGr: *Mikoron betöltének - ed g aC C C h* ötven napok - *a Ch ag g*

ÖG: *Mikoron betöltének - ed g aC C C h* ötven napok - *a Ch ag g*

EpGr: *Mikoron betöltének - ed g aC C C a,* ötven napok - *ag g g g*

Lel.: *Dum complerentur - ed g aC C C,* *pentecostes - a Ch ag g*

A *Leleszi Vesperáléban* található dallamváltozat a többi esztergomi forrás dallamától egy ponton tér el²⁶⁴:

Lel: *Dum - ed*

Str: *Dum - ee*

Ugyan a ferences források is *ed* clivissel indítják a tételt, de más pontokon eltérnek az esztergomi hagyománykör variánsaitól.

—

Mindeneket jól cselekedett ²⁶⁵	V.	Trin/D12	Eperjesi Grad.	498	325	Mk. 7:37
Bene omnia fecit	V.	Trin/D12/V/Am	Szep.		84	Mk. 7:37
Bene omnia fecit	V.	Trin/D12/V/Am	AntPat		145	Mk. 7:37

EpGr: *hallókká tette - D E D C C*

Szep.: *audire - D E D C C*

AntPat: *audire - D F D C C*

Str: *audire - D F D C C*

EpGr: *s a némákat is szólókká - fga b a g g gag ff*

Szep.: *et mutos loqui - fga a ga ff*

AntPat: *et mutos loqui - fgabag a ga ff*

Str: *et mutos loqui - fga a ga ff*

²⁶⁴ MMAe 3042. AntPat (121r) antifónája szintén *e*-hanggal indul.

²⁶⁵ ÖG és EpGr másik antifónáját lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk* (II.6.) között.

A *Bene omnia fecit* antifónát az MMAe-kötet²⁶⁶ öt esztergomi forrásból²⁶⁷ dokumentálja. A graduál-tételhez mégis talán a Szep vagy az AntPat forrásainak dallamváltozata áll közelebb.

< -4-5-4-rB-----3-5-7-:-7-5u-7-5-3-5-4-4- .

Mint az á- gyas - há- zá - ból az Úr ki- jö- vő vő - le - gény.

< -4-5-4-rB-4-:-5-7-6-5u-6-5-4-:-5-4-3-4t-----5-4-4 .

Mint egy vő- le- gény az Úr Is- ten szár- ma- zik az a- nya- szent- egy- ház- ból.

< -4-5-4-rB-:-4-5-7-6-5u-6-:-5-4-5-5-4-4- .

Tam- quam spon- sus Do- mi- nus pro- ce - dens de tha- la- mo su - o.

< -4-5-4-rB-:-3r-5-7-7-5z-7-:-5-3-5-5-4-4- .

Tam- quam spon - sus Do- mi - nus pro - ce - dens de tha- la- mo su - o.

♪ Mint egy vőlegény	VIII. Nat	Öreg Graduál	38	Ps.19:6
♪ Mint egy vőlegény	VIII. Nat	Ráday Grad.	119 180	Ps.19:6
♪ Mint az ágyas házából	VIII. Nat	Eperjesi Grad.	95 47	Ps.19:6
♪ Tamquam sponsus	VIII. Nat/N1/a1	Pat.20.	14v	Ps.18:6
♪ Tamquam sponsus	VIII. Nat/N1/a1	Str	8021	Ps.18:6

Míg az ÖG és a vele egyező RáGr antifónájához az esztergomi dallamváltozat jelenthet közvetlen mintát, addig az EpGr dallamához talán a *Pat 20*-as forrás variánsa áll közelebb.

²⁶⁶ 5051.

²⁶⁷ Str -3, -5, -7, -8 és -I/3/2.

Nagy Próféta támadott közöt- ²⁶⁸ tünk	IV. Trin/D16	Eperjesi Grad.	511	330	Lk.7 :16
Propheta magnus surrexit	IV. Qu/H4/f5/V/Am	Str-I/3/1	4072		Lk.7 :16

EpGr: *és hogy az - aD b C*

Str: *quia - aD Cb*

Egyetlen rendelkezésre álló magyar középkori forrásban sem szerepel a graduál-antifónával egyező dallamváltozat²⁶⁹.

Nagy békességgel	VIII. Qu/H6	Eperjesi Grad.	215	102	Ps.4:9
Nagy békességgel	VIII. Qu/H6	Ráday Grad.	135	184	Ps.4:9
Nagy békességgel	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		88	Ps.4:9
In pace in idipsum	VIII. Qu/H6/S/N1/a1	Str 2, -4, -7	8117		Ps.4:9

RáGr: *Nagy békességgel - g C C g a, e világból és megnyugszom - a g fg g fa C C C h*

ÖG: *Nagy békességgel - g C C g h, e világból és megnyugszom - a g fg g fa C C h C*

EpGr: *Nagy békességgel - g C C g h e világból és megnyugszom - a g fa a fa C C h C*

Str: *In pace in - g C C g hC, idipsum dormiam et - ag ag fa C C C hC*

Őtőle való féltükben ²⁷⁰	VII. Pasc	Öreg Graduál	469		Mt.28:4
Az angyaloktól való	VII. Pasc	Eperjesi Grad	282	239	Mt.28:4
Prae timore	VII. Pasc/L/a3	Str-4	7044		Mt.28:4

²⁶⁸ ÖG és EpGr másik antifónáját lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk* (II.6.) között.

²⁶⁹ Az általam vizsgált más középkori források (német, lengyel, cseh) is az esztergomi változattal azonos dallamváltozatot adnak.

²⁷⁰ ÖG másik változatát (ÖG 109.) lásd a Variánsok második alfejezetében (II.2.2 *Szabadabb variációk*). A *Prae timore* antifónához készített graduál-kontrafaktumokat *A kegyelmes Jézus* kezdettel lásd a *Kontrafaktumok* fejezetben.

ÖG: és olyanokká - **f aD C C C** (lehet elírás!), *alleluja* - **ah aC g g**
 EpGr: és olyanná - **f aC C C** *alleluja* - **ah a g**
 Str-4: *et facti sunt* - **f aC C C** *alleluja* - **ah a g g**
 Str -8, -1/3/1 *et facti sunt* - **g aC C C** *alleluja* - **ah ah g g**

EpGr: *Az angyaloktól* - **g aC C C**, *az asszonyok* - **C h a g**
 Str-4: *Prae timore* - **g g C C**, *sunt custodes* - **CD a g g**
 Str-1/3/1 *Prae timore* - **g aCC** *sunt custodes* -

A graduál-tételek variánsaihoz egészében a Str -4-es forrás változata áll a legközelebb.

—

Szemük láttára ²⁷¹	VIII. Asc	Öreg Graduál	473	ApCs.1:9
Videntibus illis	VIII. Asc/L/a5	Str	8124	ApCs.1:9

ÖG: *a Jézus* - **a g g**, *a menyben* - **g h a**
 Str: *elevatus est* - **a g a g f**, *a caelum* - **g h C**

Az esztergomi forrásokban²⁷² a *Videntibus illis* antifónák dallama egységes. A graduál-változat mindkét, az esztergomi dallamvariánstól eltérő megoldásának esetében felmerülhet az elírás lehetősége²⁷³.

—

²⁷¹ Rá és ÖG másik változatát (ÖG 125.) lásd a *Variánsok* csoportban (II.2.1. Pontosabb megfelelésű tételpárok).

²⁷² Str -2, -4, -7, -8.

²⁷³ Az AntPat (f 67v) dallamváltozata azonos az esztergomi források alakításával.

Tudjátok hogy közel ²⁷⁴	VIII. Adv ²⁷⁵	Ráday Grad.	110	178	Lk.10:11
Tudjátok hogy közel	VIII. Adv	Öreg Graduál		446	Lk.10:11
Scitote quia	VIII. Nat/V1/a1	Str-1,-2,-7,-8.	8086		Lk.10:11

RáGr: *hamar eljő - e fa g g*

ÖG: *hamar eljő - e fa g g*

Str: *tardabit - e f g g*

A graduál-antifónák dallami megoldásával azonos középkori forrást nem talál-
tam.

—

Uram légy kegyelmes	VIII. Trin/D3	Eperjesi Grad.	470	317	Ps.79:9
Propitius esto	VIII. f5/M/a6	Pat20		36v	Ps.78:9

EpGr: *a mi - h a*

Pat20: *nostris - C a*

A graduál-tétel olyan dallamvariánst hoz, amely nem az esztergomi források
dallam-anyagával rokon²⁷⁶, hanem a *Pat 20-as*²⁷⁷ és a ferences források²⁷⁸ változataival
mutat közelebbi egyezést.

—

²⁷⁴ ÖG (20.) és HG 1574 tételeit lásd az előző alfejezetben (II.1.1 *Egyező tételek*), míg EpGr változatát a *Variánsok* közé illesztettem (II.2.1 *Pontosabb megfelelésű tételpárok*). A tételhez kapcsolódó kontrafaktumokat (*Higgyetek mert im eljött* illetve *Jobbítsátok meg életeteket*) lásd a *Kontrafaktumok* (II.7.) között.

²⁷⁵ Zsoltárral vagy Zakariás hálaénekével. A liturgikus funkcióról lásd az előző alfejezetben a graduál-tételről írottakat.

²⁷⁶ MMAe 8144.

²⁷⁷ A *Propitius esto* antifóna sem a *Cantica sacra*-kötetben sem pedig az AntPat anyagában nem szerepel.

²⁷⁸ Vö. a 8144-es számon közölt ferences (OFM -118 és -366) dallamokkal.

< 3 3 2 3 3 1 0 2 3 : 1 0 2 1 1 .

U-ram te-hoz-zád ki-ál-tot-tam hall-gass meg en-gem.

< 7 7 6 7 5 4 5 6 : 5 4 4 6 7 .

Do-mi - ne cla - ma - vi ad te et ex - au - di me.

< 7 7 7 7 5 4 5 7 : 5 4 5 4 4 .

Do-mi - ne cla - ma - vi ad te et ex - au - di me.

♪ Uram tehozzád	II. Trin/D18	Eperjesi Grad.	519 333	Ps.28:2
♪ Domine clamavi	II. f6/V/a4	Str-4	8148	Ps.27:2
♪ Domine clamavi	VIII. f6/V/a4	Str-7	8148	Ps.27:2

A magyar középkori hagyományban a *Domine clamavi* antifóna két tónusváltatásban élt. Az esztergomi rítusterületről származó források többsége²⁷⁹ 8. tónusú tételt ad²⁸⁰, csak a *Str-4*-es jelzetű forrás *a*-zárata dokumentál eltérő tónushasználatot. Az európai középkori repertoárban az antifóna tónushasználata szintén nem egységes: mint az Claire²⁸¹ tanulmányából kiderül, 8., 2., és 5. tónusú tételként egyaránt előfordul a forrásokban, és a darab tónus-megoszlás szempontjából területi egységekhez köthető²⁸².

Úr Istennek Szent Lelke ²⁸³	VIII. Pent	Öreg Graduál	478 -
Úr Istennek Szent Lelke	VIII. Pent	Ráday Grad.	150 188 -
Úr Istennek Szent Lelke	VIII. Pent/L/a1	Huszár Gál 1574.	306 625 -

²⁷⁹ Str -2, -7, -8, -13c. 8. tónusban adja még Lel és Cra 47 is. A közreadott két ferences forrás (OFM-118, -366) antifónája szintén 8. tónusú.

²⁸⁰ Lásd a kottapélda harmadik darabját.

²⁸¹ Claire 1975.

²⁸² A források többségében 8. tónusú a tétel (Claire harmincnyolc, többségében francia forrást sorol fel), 5. tónusú tizenhárom, zömében ferences és észak-olasz forrásban és 2. tónusúnak kilenc forrás jelzi a *Domine clamavi* antifónát. A kilenc forrás közül öt klosterneuburgi (1013, 1010, 1017, 1015 és 1011) egy Bohême-i (XV.A.10), egy aquileai, egy Trèves-i és egy az esztergomi rítusterületről (Str-4) származik.

²⁸³ Ep tételét lásd a *Tónusmódosítások* című fejezetben (II.3.).

Spiritus Domini	VIII. Pent/L/a2	Str ²⁸⁴	8394	Bölcs.1:7
Spiritus Domini	VIII. Pent/L/a2	Lel.	31r	Bölcs.1:7

RáGr: *betölté - d fg fe* *dicsérjük az Úr Istent - fffff ga g*

HG 1574: *betölté - d fg ge* *dicsérjük az Istent- ffff ga g*

ÖG: *betölté - d fg ge,* *dicsérjük az Úr Istent - fff a gfg g*

Lel: *replevit - d fg gd,* *alleluja - ff ag g*

Str: *alleluja - gff ga g*

HG 1574 nyomtatása biztosan hibás a következő helyen:

orig.: *kerekségét - ag fgh h,*

a minták alapján javítva: *kerekségét - ag fga a.*

Lel és az MMMAe-kötetben közölt esztergomi tételeknek csak a zárlati *alleluja*-formulája tér el egymástól. A graduál-tételek dallamvariánsaihoz közelebbi példát a középkori forrásokban nem találtam.

Valának pedig akik	I. Trin/ D7	Eperjesi Grad.	482 321	Mk. 8:9
Erant autem	I. Trin/D7/V2/Am	Str ²⁸⁵	1028	Mk. 8:9

EpGr: *úgy mint négyezeren - ab a g a fe dc*

Str: *quasi quattuor milia - b a g g a fe d*

Pat20.: *quasi quattuor milia - a a b a g a fe d*

Az *Erant autem* antifóna a ferences forrásokból hiányzik. A *Pat 20*-as forrás dallamváltozata²⁸⁶ szintén közel áll a graduál-tétel variánsához, de ez nem jelent lényegi változást az esztergomi változattal való alapvető hasonlóság tekintetében.

²⁸⁴ Az MMMAe kötetben kiadott esztergomi rítusú források (Str -1, -3, -5, -7, -8.) tételei dallam tekintetében azonosak.

²⁸⁵ -1, -3, -5, -7, -8 és -1/3/2. A tételek dallama azonos.

²⁸⁶ f 107r. A *Cantica sacra*-kötet (f 184) és az *AntPat* (f 143r) antifónái mind az esztergomi források, mind a *Pat20*-as forrás dallamától eltérnek.

II.2. Variánsok

E graduál-tételek a középkori melizmák felbontásával, esetleg kihagyásával vagy hang- illetve motívumismétléssel, a modell-dallam szűkítésével vagy bővítésével létrejött variánsok, szövegük és dallamuk azonban világosan azonosítható. A tételpárok összetartozását a dallami és szövegi megfeleléseken túl a túlnyomórészt azonos liturgiai alkalmazás is erősíti. A fejezet terjedelmes – és változatos – anyagát négy alcsoportra osztottam. A csoportok határai nem élesek, és a kategóriák közötti átfedések miatt számos esetben a graduál-tétel esetleg egy másik alcsoportban – vagy fejezetben – is helyet kaphatott volna.

A „*Pontosabb megfelelésű tételpárok*” csak kevésbé térnek el a középkori antifónáktól. A különbségek leginkább a fordítás miatt megváltozott szöveg hosszúságból adódnak, de néhány esetben gondolhatunk a graduál-szerkesztő egyéni megoldásaira is. Hasonló darabokat láthattunk az előző fejezet második felében is, a különbség a kettő között csak fokozati.

A „*Szabadabb variációk*” a modell-dallamhoz képest nagyobb változatosságot mutatnak. Bár az egyes zenei megoldások önálló alakításnak tűnnek és hozzájuk pontosabb középkori mintát a magyar (és más külföldi) forrásokban nem találtunk, lehetséges, hogy néhány tételhez más forrásokból még közelebbi változatok kerülnek elő.

A következő két alcsoportba olyan graduál-antifónákat gyűjtöttünk, amelyek a középkori modellhez képest nagyobb szakaszok elhagyásával vagy betoldásával készültek. A középkori tételek egyes dallam- és szövegrészeinek elhagyásával keletkezett darabok „teljes értékű” antifónák, feltehetően nem másolási hibának, hanem tudatos alakításnak eredményei. A „*Betoldással készített tételek*” a fordítás során magyarázó, értelmező toldást kaptak. A megszorodott szótagszámhoz szükséges dallami bővítést általában egy motívum vagy teljes zenei szakasz ismétlésével oldották meg a szerkesztők.

Végül a graduál-kötetekben találtunk néhány olyan antifónát is, amelynek a középkori kottás magyar forrásokban nincs megfelelője, de az európai pentaton szokásrületről származó más források vagy a diaton jellegű ferences hagyományt dokumentáló

kéziratok darabjaival párba állíthatók. Két antifónához eddigi gyűjtésünkből ferences mintákat tudok idézni, de a dialektuskülönbség miatt valószínűbb, hogy ugyanaz a tétel más (külföldi, vagy fennmarad kódexszel nem dokumentált hazai) lejegyzését használták a graduál-szerkesztők²⁸⁷.

Mivel a fejezetben a középkori hagyományra támaszkodó, de rugalmasan alakított, az új nyelvi és zenei adottságokhoz tapintatosan igazított antifónák kaptak helyet, a tételenkénti részletes elemzéstől eltekintettem.

II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok

< 4-4-4-4-5-6-7-7-~~6~~-5-6-6-7-6-5-4-3-2-:--4-

A mi é - le - tünk - nek kö - ze - pet - te, ha - lál - tól kö - rül - vet - te - tünk, kit

< 4-5-6-7-7-7-~~6~~-6-6-7-6-~~4~~-3-2-,-2-2-2-4-

ke - res - sünk se - ge - del - mül, ki min - ket ví - gasz - tal - jon? Csak té - ge - det,

< 3-2-1-0-4-4-4-4-5-6-7-6-5-6-7-6-5-4-5-

U - ram Is - ten, ki mi bú - ne - in - kért i - ga - zán most mi - re - ánk meg - ha -

< 4-3-2-,-5-4-2-3-4-2-:--5-4-2-3-4-2-:--5-4-

ra - gud - tál. Szent, ál - dott Úr Is - ten, Szent, e - rős Úr Is - ten, Szent üd -

< 4-5-6-7-6-5-4-5-:--5-5-4-3-2-,-5-5-4-5-6-

vö - zí - tő, ir - gal - mas U - runk, óh ö - rök Is - ten; de ne hagyj min - ket

< 7-6-5-4-6-6-5-4-3-2-,-4-4-4-4-5-6-7-6-5-:

bú - ne - in - kért go - no - szul el - vesz - nünk, de mi ha - lá - lunk - nak i - de - jén

< 6-7-6-5-4-5-4-3-2-:--5-5-5-~~4~~-2-.

²⁸⁷ A problémával részletesebben a *Középkori magyar forrásokról* című fejezetben foglalkoztam.

légy mi- né- künk nagy se- ge- del- münk: Ir- gal- mazz ne - künk!

< 4-4-5-6-7-7-zb-6-7-8-5-rB-2-, 4-4-5-6-

Mit-ten wir im Le-ben sind, mit dem Tod um-fan-gen. Wer ist, der uns

< 7-7-zb-6-7-8-5-rB-2-, 1-2-2-4-3-III-0-:-

Hil-fe bringt, daß wir Gnad er-lan-gen? Das bist du, Herr, al-lei-ne.

< 0-4-4-5-6-7-7-zb-6-7-8-5-rB-3-2-, 5-4-

Uns reu-et uns-re Mis-se-tat, die dich, Herr, er-zür-net hat. Hei-li-

< 2-3-4-2-:-5-4-2-3-4-2-:-5-4-5-6-7-6-5-

ger Her-re Gott, hei-li-ger star-ker Gott, hei-li-ger barm-her-zi-ger

< rB-2-:-1-5-4-3-2-, 5-4-5-6-uB-4-:-7-6-8-5-

Hei-land, du e-wi-ger Gott: laß uns nicht ver-sin-ken in des bit-tern

< 4-3-2-:-1-5-4-3-2-.

To-des Not. Ky-ri-e-lei-son²⁸⁸.

< 1-2-3-4-eB-:-1-1t-rB-4t-rB-2-, 5-5-4-4t-2-3-4-rBIV-:-

Me-di-a vi-ta in mor-te su-mus; quem quae-ri-mus ad-ju-to-rem?

< q0-3t-4t-3-3-eB-, 1-2-3-4-3-3-2eII-:-1rt-4-1r-rB4t-2rB-2-,

ni-si te Do-mi-ne, qui pro pec-ca-tis no-stris ju-ste i-ra-sce-ris.

< 5-45uB7rBIV-23rB-2-, 5-45uB7rBIV-23rB-2-, 5-45uB7-4-1-2-

Sanc-te De-us; Sanc-te for-tis; Sanc-te et mi-se-

< 3-4-3-3-2eII-:-3-5-4-5-eB-1r-rB4t-2rB-2-.

²⁸⁸ A német szöveg a modern helyesírási szabályok szerint átírva. A dallam ritmus nélküli lejegyzésben.

ri- cors Sal- va- tor; a- ma- rae mor- ti ne tra - das nos.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ A mi életünknek közepette	IV. Qu	Eperjesi Grad.	255	137	-
♪ Mitten wir	IV. -	Babst	35		-
♪ Media vita	IV. Qu/D5/V/Am	Cantica sacra	102		-

A *Media vita* antifóna a középkor általánosan ismert tétele. A liturgiában böjti antifónaként használták, de többféle paraliturgikus funkcióban (halottért való könyörgés, körmenet, szükség idején stb.) is élt. Német nyelvterületről már 1500 előtről ismert anyanyelvű változata is²⁸⁹. Több graduál-kötetben az *A mi életünknek közepette* tétel a litánia énekléséhez kapcsolódik: RáGr-ban a litánia maior²⁹⁰ után utalásként olvashatjuk: „*Media vita: Az mi életünknek közepette*”, az EpGr-ban a litánia maior után maga a tétel kiírva szerepel.

EpGr antifónájának mintája német területről származhat. Nem kizárt, hogy a tétel szerkesztője a *Media vita* német *népének*-változatából²⁹¹ indult ki²⁹², hiszen a Cantica sacra-kötetben szereplő darab²⁹³ dallama – az AntPat tételével együtt²⁹⁴ – a magyar középkori antifóna megoldásához áll közel²⁹⁵.

²⁸⁹ Dobszay 1995.a., 39. A tétel további népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 363–365, 679.

²⁹⁰ 12. számú tétel.

²⁹¹ Azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy a *Mitten wir* tétel mintáját egy Sankt Gallen-i, Notker által készített szekvencia jelentette, Jenny cáfolja (részletesen lásd Jenny 1983, 78.). Mint azt Jenny megállapítja, a középkori modellt nem szekvencia, hanem egy olyan antifóna jelenthette, amelynek eredetét valószínűleg a gallikán rítusban kell keresnünk.

²⁹² Csomasz Tóth szerint: „Egyik-másik antifonadallam átalakult protestáns népénekké, mégpedig úgy, hogy a népének dallamváltozat meglehetősen függetlennek látszik ugyanannak az antifonadallamnak külföldi hasonló természetű származékánál.” Lásd Csomasz Tóth 1958(2003), 313.

²⁹³ Qu/D5/V/Am, f 102.

²⁹⁴ Qu/D3/C/An, f 35r.

²⁹⁵ MMAE 4257, Qu/D3/C/An.

A te házadnak szerelme	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál	464	Ps.69:10
A te híveidnek szerelme	VIII. Qu/H6/f5	Eperjesi Grad.	210 101	Ps.69:10
A te híveidnek szerelme	VIII. Qu/H6/f5	Ráday Grad.	129 183	Ps.69:10
A te híveidnek szerelme ²⁹⁶	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál	88	Ps.69:10
Zelus domus tuae	VIII. Qu/H6/f5/N1/a1	Str	8173	Ps.68:12
—				
A te magodból	VIII. Adv	Öreg Graduál	445	Ps.132:11
A te magodból	VIII. Adv	Eperjesi Grad.	75 35	Ps.132:11
A te magzatodból	VIII. Adv	Ráday Grad.	113 179	Ps.132:11
A te magodból ²⁹⁷	VIII. Nat	Öreg Graduál	39	Ps.132:11
A te magzatodból	VIII. Nat	Eperjesi Grad.	93 47	Ps.132:11
De fructu ventris	VIII. Nat/V2/a5	Str	8118	Ps.131:11
—				
A szombatnak estéjén ²⁹⁸	VIII. Pasc/D1	Öreg Graduál	466	Mt.28:1
A szombatnak estéjén	VIII. Pasc/D1	Eperjesi Grad.	320 250	Mt.28:1
Vespere autem sabbati	VIII. Pasc/D1/V1/Am	Str	8232	Mt.28:1
—				
A zsidó seregek ruhájukat ²⁹⁹	I. Qu/D6	Öreg Graduál	462	Mt. 21:8
Zsidóknak seregi ruhájokat	I. Qu/D6	Eperjesi Grad.	203 100	Mt. 21:8
Zsidóságnak serege ruhájukat ³⁰⁰	I. Qu/D6/ V/Am	Öreg Graduál	77	Mt. 21:8
Pueri Hebraeorum vestimenta	I. Qu/D6/N2/a	Str	1114	Mt. 21:8

²⁹⁶ A tétel kulcsa terccel feljebb van rakva.

²⁹⁷ Az antifóna záróhangja elcsúszott, kulcsát terccel lejjebb kell rakni.

²⁹⁸ A tétel kulcsát terccel terccel lejjebb kell rakni.

²⁹⁹ EpGr másik tételét lásd a *Kihagyással készített darabok (II.2.3)* között.

³⁰⁰ Az antifóna záróhangja szekunddal elcsúszott.

—

Adjátok meg tehát	I.	Trin/D23	Eperjesi Grad.	533	338	Mt. 22: 21
Reddite ergo	I.	Trin/D23/V2/Am	Kn.17 ³⁰¹		63r	Mt. 22: 21

—

Atya Úr Isten mondá ³⁰²	VIII.	Nat	Öreg Graduál		449	Ps.2:7
Atya Úr Isten mondá	II.	Nat	Huszár Gál 1574.	159	331	Ps.2:7
Az Atya mondá	II.	Nat	Öreg Graduál		43	Ps.2:7
Szóla énnékem	II.	Nat	Ráday Grad.	179	114	Ps.2:7
Szóla énnékem	II.	Nat	Öreg Graduál		448	Ps.2:7
Szóla énnékem	II.	Nat	Öreg Graduál		38	Ps.2:7
Dominus dixit ad me ³⁰³	II.	Nat/N1/a1	Str-8		8189	Ps.2:7
Dominus dixit ad me	VIII.	Nat/N1/a1	Str-7		8189	Ps.2:7

—

Az angyalok színe előtt	V.	Trin/D24	Eperjesi Grad.	538	339	Ps.138:1
In conspectu angelorum	V.	f6/V/a1	Str		5002	Ps.137:1

—

Az asszonyállatok ülvén	I.	Qu/H6	Eperjesi Grad.	209	101	(Jn.20:11)
Az asszonyi állatok ülvén	I.	Qu/H6	Öreg Graduál		87	(Jn.20:11)
Az asszonyi állatok ülvén	I.	Pasc	Öreg Graduál		113	(Jn.20:11)
Az asszonyi állatok ülvén	I.	Pasc	Ráday Grad.	141	186	(Jn.20:11)
Mulieres sedentes	I.	Qu/H6/Sabb/L/Ab	Str		1168	(Jn.20:11)

—

³⁰¹ MMAe (1181) csak ferences rítusú példát közöl.

³⁰² ÖG mindegyik változatában a kulcsok helytelenül szerepelnek és a tételekben sok az elírásból adódó hanghiba.

³⁰³ A magyar középkori források közül ez az egyetlen pálos antifonálé, amely *a*-záróhangjával 2. tónusúnak adja a tételt. A CANTUS adtbázisban (több, mint nyolcvan forrás tétele) sincs adat arra, hogy valamely külföldi forrás 2. tónusú tételt adna.

Az egek Isten dicsőségét	I.	Pent	Eperjesi Grad.	366	273	Ps.19:1
Caeli enarrant gloriam Dei	I.	D/N3/a1	Iszt. ³⁰⁴		42r	Ps.18:1
—						
Az én életemre esküszöm ³⁰⁵	III.	Qu	Öreg Graduál		74	Ez. 18:23
Az én életemre esküszöm ³⁰⁶	III.	Qu/L/a	Huszár Gál 1574.	228	468	Ez. 18:23
Élek én azt mondja az Úr ³⁰⁷	III.	quotidianae	Öreg Graduál		223	Ez. 18:23
Vivo ergo	III.	Qu/H1/f2/L/Ab	Str		3050	Ez. 18:23
—						
Az Istennek anyala ³⁰⁸	VIII.	Pasc/D1	Eperjesi Grad.	278	238	Mt.28:5
Felelvén az Úrnak ³⁰⁹	VIII.	Pasc/D1	Öreg Graduál		469	Mt.28:5
Az Úristennek anyala ³¹⁰	VIII.	Pasc/D1	Öreg Graduál		468	Mt.28:5
Respondens autem	VIII.	Pasc/D1/L/a4	Str		8231	Mt.28:5
—						
Az Úr Istennél vagyok ³¹¹	IV.	quotidianae	Öreg Graduál		220	Ps.130:7
Az Úr Istennél vagyok ³¹²	IV.	Comm.Ap	Huszár Gál 1574.		714	Ps.130:7
Apud Dominum	IV.	Nat/V2/a4	Str		4008	Ps.129:7
—						
Azért azok az emberek	I.	Qu/D4/N3/a	Eperjesi Grad.	162	82	Jn. 6:14
Illi ergo homines	I.	Qu/D4/N3/a	Str		1262	Jn. 6:14

³⁰⁴ Az MMAE-kötetben e tétel nem szerepel. Iszt. kötetén kívül szepesi breviáriumok adják a tételt azonos liturgikus funkcióban (D/N3/a1, a többi esztergomi forrásban ezen a helyen a *Non sunt loquale* antifóna áll).

³⁰⁵ A darab utolsó frázisa terccellejebb értelmezendő.

³⁰⁶ Az antifóna dallama az oldalváltás után szekunddal elcsúszott, a kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

³⁰⁷ A tétel elején a kulcs terccel feljebb, a kulcsváltásnál terccel lejjebb kell rakni.

³⁰⁸ A többi graduálváltozatot lásd a Fordítások (II.1.2 *Néhány hangos eltérések*) illetve a Variánsok (II.2.4 *Betoldással készített tételek*) fejezeteiben.

³⁰⁹ A kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

³¹⁰ A darabot záró *alleluja* megszövegezve áll a tétel végén (*dicséret legyen Istennek*).

³¹¹ Az *Apud Dominum* antifónához készített graduál-kontrafaktumokat (*Csak az Úr Isten; Íme eljött az Atya Istennek Fia*) lásd a *Kontrafaktumok* (II.7.) című fejezetben.

³¹² A kulcsot hibásan adja a tétel. A liturgikus hely kapcsán lásd Papp A. 2004.

Azonképpen jó ei ³¹³	IV. Asc	Öreg Graduál	473	ApCsel.1:11
Eképpen jó ei	IV. Asc	Eperjesi Grad.	335 261	ApCsel.1:11
Eképpen jó ei	IV. Asc	Öreg Graduál	124	ApCsel.1:11
Sic veniet quemadmodum	IV. Asc/V2/a4	Str	4137	ApCsel.1:11

Bételének mindnyájan	VIII. Pent	Eperjesi Grad.	363 273	ApCsel.2:4
Beteljesedének az ³¹⁴	VIII. Pent	Öreg Graduál	478	ApCsel.2:4
Repleti sunt omnes	VIII. Pent/L/a3	Str	8337	ApCsel.2:4

Dicséret légyen tenéked	I. Trin	Öreg Graduál	166	-
Dicséret légyen tenéked	I. f2/L/a	Huszár Gál 1560.		-
Dicséret légyen tenéked	I. f2/L/a	Huszár Gál 1574.	16 46	-
Dicséret légyen tenéked	I. Trin	Eperjesi Grad.	453 311	-
Dicséret néked Szenthárom- ság	I. Trin	Öreg Graduál	480	-
Dicsőség tenéked Szenthá- romság	I. Trin	Öreg Graduál	481	-
Dicsőség légyen tenéked	I. communes	Batthyányi Grad.	259 255	-
Gloria tibi Trinitas	I. Trin/V1/a1	Str	1550	-

Dicséretet mondjunk ³¹⁵	III. Trin	Öreg Graduál	479	-
Nagy dicséretes ³¹⁶	III. Trin	Öreg Graduál	167	-
Nagy dicséretes	III. communes	Ráday Grad.	153 189	-

³¹³ A darabot záró *alleluja* hiányos. A többi graduál-változatot lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

³¹⁴ A kulcsot terccel lejjebb kell értelmezni. A két graduál-tétel (EpGr-ÖG) nem azonos, mindkettő más-képp bontja illetve ismétli a középkori modell-dallam melizmáit.

³¹⁵ A tételben sok az elírásból adódó hanghiba, de az elcsúsztatások ÖG 481 (és a modell-dallam) alapján biztosan javíthatók. A tétel kontrafaktumát (*Íme, kiről a próféták szólnak vala*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

³¹⁶ Az antifóna zárlata terccel elcsúsztatott, helyesen: *g f g g f e e*.

II.2. Variánsok

Nagy dicséretes	III.	f4/L	Huszár Gál 1560.			-
Nagy dicséretes ³¹⁷	III.	f4/L	Huszár Gál 1574.	32	79	-
Nagy dicséretet(!) ³¹⁸	III.	Trin	Öreg Graduál		481	-
Gloria laudis resonet	III.	Trin/V1/a3	Str		3107	-
—						
E napon betöltének ³¹⁹	I.	Pent	Öreg Graduál		141	-
Hodie completi sunt	I.	Pent/V2/Am	Str		1444	-
—						
E napon Krisztus születék ³²⁰	VI.	Nat	Öreg Graduál		40	-
E napon Krisztus születék	VI.	Nat	Batthyányi Grad.	238	249	-
Hodie Christus	VI.	Nat/V2/Am	Str		6111	-
—						
Egy vak ül	VII.	D50	Eperjesi Grad.	153	79	Lk.18:35
Caecus sedebat	VII.	D50/N1/a	Str		7126	Lk.18:35
—						
Eljöttek nekünk ³²¹	VIII.	Qu	Ráday Grad.	122	181	-
Eljöttek nekünk	VIII.	Qu	Öreg Graduál		73	-
Eljöttek nekünk	VIII.	Qu	Öreg Graduál		461	-
Eljöttek nekünk	VIII.	Qu	Eperjesi Grad.	181	91	-
Advenerunt nobis	VIII.	Qu/D1/V1/a	Str		8081	-
—						
Elmenvén mind ez egész világra ³²²	I.	Asc/V/Am	Huszár Gál 1574.	298	609	Mk.16:15-16

³¹⁷ A tételben két sorzáró hang elcsúszott, a minták alapján javítandó.

³¹⁸ A tételben néhány hang hibásan szerepel, javításuk a minták alapján elvégezhető.

³¹⁹ A tétel kulcsa terccel elcsúszva.

³²⁰ Az antifóna zárata hibás.

³²¹ Az *Advenerunt nobis* antifóna kontrafaktumait (*A mi bűneinkről, Az evangéliumnak hirdetésével*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* című fejezetben.

II.2. Variánsok

Menjetek el a széles ³²³	I.	Asc	Öreg Graduál	472	Mk.16:15-16
Menjetek el e széles világra	I.	Asc	Batthyányi Grad.	255 253	Mk.16:15-16
Euntes in mundum universum	I.	Pasc/H6/f6/V/Am	Str	1162	Mk.16:15-16
—					
Emeld fel keresztyén ember	I.	Adv/Am	Öreg Graduál	444	-
Leva Jerusalem oculos	I.	Adv/D2/V1/Am	Str	1244	-
—					
Én előttem nem volt Isten ³²⁴	I.	Adv/D4	Öreg Graduál	445	Ézs.43:10
Ante me non est	I.	Adv/D3/V1/Am	Str	1239	Ézs.43:10
—					
Én Istenem szabadíts meg ³²⁵	VIII.	Qu/H6	Öreg Graduál	463	Ps.71:4
Mi Istenünk szabadíts meg ³²⁶	VIII.	quotidianae	Öreg Graduál	219	Ps.71:4
Mi Istenünk szabadíts meg	VIII.	Qu/H6	Öreg Graduál	87	Ps.71:4
Mi Istenünk szabadíts meg	VIII.	Qu/H6/f5	Eperjesi Grad.	213 102	Ps.71:4
Deus meus eripe me	VIII.	Qu/H6/f5/N1/a3	Str	8155	Ps.70:4
—					
Én vagyok a Krisztus ³²⁷	II.	Pasc/D1	Eperjesi Grad.	321 251	(2Móz.3:14 ³²⁸)
Én vagyok a Krisztus ³²⁹	II.	Pasc/D1	Öreg Graduál	466	(2Móz.3:14)

³²² A két záróhangot szekunddal feljebb nyomtatták.

³²³ A tétel kulcsát helyesen terccel feljebb kell rakni.

³²⁴ A tétel eleje elcsúszva, a záró-formulát szekunddal lejjebb kell értelmezni. Az antifóna jól javítható Spá f. 289. tétele alapján

³²⁵ BaGr antifónáját lásd a *Fordítások* fejezet első részében (II.1.1 *Egyező tételek*).

³²⁶ ÖG mindkét tételének (219, 87) kulcsát helyesen terccel lejjebb kell rakni.

³²⁷ ÖG másik változatát (*Én vagyok ki vagyok, 112.*) lásd a *Variánsok* (II.2.3 *Kihagyással készített darabok*) fejezetben, BaGr és HG 1574 antifónáit (*Én vagyok az Úr Isten*) pedig a *Kivágatok* (II.5.1 *A dallam első sorából*) között.

³²⁸ Ps.1. parafrázisa.

³²⁹ A tétel kulcsát helyesen terccel lejjebb kell rakni.

II.2. Variánsok

Ego sum qui sum	II.	Pasc/D1/N1/a1	Str	2066	(2Móz.3:14)
—					
Felkelvén Jézus megfeddé	VIII.	Ep/D4	Öreg Graduál	452	Mt.8:26
Surgens Jesus imperavit	VIII.	Ep/D4/V2	Str	8376	Mt.8:26
—					
Felmegyék Atyámhoz ³³⁰	VII.	Asc	Öreg Graduál	125	Jn.20:17
Ascendo ad Patrem meam	VII.	Asc/L/Ab	Str-2,-4.	7203	Jn.20:17
—					
Felmenvén Krisztus ³³¹	VI.	Asc	Öreg Graduál	124	-
Felmenvén Krisztus	VI.	Asc/V/a1	Huszár Gál 1574.	299 610	-
Felmenvén Krisztus	VI.	Asc	Ráday Grad.	144 187	-
Mennyországba ment	VI.	Asc/V/Am	Öreg Graduál	475	-
Ascendens Christus	VI.	Asc/V1/a	Str	6043	-
—					
Feltevék az ő halálának ³³²	I.	Qu/H6	Öreg Graduál	464	Mt. 27:37
Megfeszítvén Atya	I.	Qu/H6	Öreg Graduál	87	Mt. 27:37
Megfeszítvén Atya	I.	Qu/H6 ³³³	Ráday Grad.	134 184	Mt. 27: 37
Megfeszítvén Atya	I.	Qu/H6/L	Huszár Gál 1574.	247 506	Mt. 27: 37
Megfeszítvén Atya	I.	Qu/H6	Eperjesi Grad.	208 101	Mt. 27: 37
Megfeszítvén Atya	I.	Qu/H6/Am	Öreg Graduál	465	Mt. 27:37
Posuerunt super caput ejus	I.	Qu/H6/f6/L/Ab	Str	1183	Mt. 27: 37

³³⁰ ÖG tételének f-kulcsát helyesen a negyedik vonalra kell rakni. A graduál-darab zárлата elcsúszott. A többi graduál-változatot lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

³³¹ A kulcsot helyesen terccel lejjebb kell rakni. EpGr és ÖG másik változatát lásd a *Variánsok (II.2.4 Betoldással készített tételek)* fejezetben.

³³² ÖG 464 és 465 antifónáinál a kulcsot terccel feljebb kell rakni. Az antifóna kontrafaktumát (*Urunk Jézus halálának idején*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

³³³ Zsoltárhoz és Magnificathoz.

Fiam jusson eszedbe ³³⁴	VIII. Trin/D1	Eperjesi Grad.	455	312	Lk.16:25
Fili recordare	VIII. Trin/D1/V2/Am	Str	8249		Lk.16:25

—

Gábriel arkangyal felelé	VII. Adv/V/Am	Öreg Graduál	446		Lk.1:28
Gábriel angyal felelé ³³⁵	VII. Adv	Öreg Graduál	23		Lk.1:28
Gabriel angelus	VII. Adv/D1/V1/a3	Str	7228		Lk.1:28

—

Gyermek Jézus nevelkedik ³³⁶	VI. Ep/D1	Eperjesi Grad.	111	53	Lk.2:40
Puer Jesus proficiebat	VI. Nat/D/V2/Am	Str	6107		Lk.2:40

—

Ha én el nem menendek ³³⁷	I. Pasc/D6/V/Am	Öreg Graduál	472		Jn.16:7
Nisi ego abiero	I. Pasc/D7/V1/a	Str	1097		Jn.16:7

—

Három csudákkal megékesít- ett	I. Ep	Ráday Grad.	121	180	-
Három csudákkal megékesít- ett	I. Ep	Öreg Graduál	49		-
Három nagy jeles	I. Ep/V/Am	Huszár Gál 1574.	123	458	-
Tribus miraculis ornatum	I. Ep/V2/Am	Str	1462		-

—

³³⁴ EpGr és ÖG tételét lásd a *Tónusmódosítások (II.3)* fejezetben.

³³⁵ A kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

³³⁶ EpGr antifónáját (*A gyermek nevelkedik*) lásd az *Önálló perikópa-antifónák (II.8.2 Önálló tételek a napi evangéliumból)* fejezetben.

³³⁷ A kulcsokat többször helyesbíteni kell.

II.2. Variánsok

Hátra térjenek ³³⁸	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál	87	Ps.70:4
Hátra térjenek	VIII. Qu/H6/f5	Batthyányi Grad.	245 251	Ps.70:4
Hátra térjenek	VIII. Qu/H6	Eperjesi Grad.	212 101	Ps.70:4
Avertatur retrorsum	VIII. Qu/H6/f5/N1/a2	Str	8179	Ps.69:4
—				
Íme az én angyalomat	VII. Adv/D3	Eperjesi Grad.	59 28	Mt.11:10
Ecce mitto angelum	VII. Adv/H2/f4/L	Str	7017	Mt.11:10
—				
Íme az Úr anyyala	VII. Nat	Eperjesi Grad.	89 45	-
Angelus ad pastores	VII. Nat/L/a3	Str	7176	-
—				
Íme az Úrnak neve	I. Adv	Eperjesi Grad.	72 34	Ézs.30:27
Íme az Úrnak neve messze	I. Adv	Öreg Graduál	22	Ézs.30:27
Ecce nomen Domini	I. Adv/D1/V1/Am	Str	1102	Ézs.30:27
—				
Íme eljő a mi üdvözítő	I. Adv	Eperjesi Grad.	73 34	-
Íme eljő a mi üdvözítő ³³⁹	I. Adv	Öreg Graduál	22	-
Ecce in nubibus caeli	I. Adv/D2/L/a1	Str	1287	Lk. 21:27
—				
Íme eljő nagy Próféta	IV. Adv	Eperjesi Grad.	47 25	-
Ecce veniet propheta magnus	IV. Adv/D1/L/a5	Str	4025	-
—				

³³⁸ Az antifóna kulcsát helyesen terccel lejjebb kell rakni.

³³⁹ A tétel záróhangjai kvinttel feljebb csúsztak.

< 4-4-6-7-8-8:-6-8-9-8-~~u~~-6-5-4-4:-6-7-8-

Is-ten-nek szent Fi-a, a te se-gít-sé-ged-ben bíz-tunk, szük-sé-günk-

< 7-8-9-8:-9-8-7-5-~~u~~-8-~~u~~-5-6-5-4-4:-5-3-5-

nek i-de-jén meg ne ú-tál-jad a mi kö-nyör-gé-sün-ke-t, de sza-ba-

< 7-~~z~~-7i-8:-9-8-7-6-7i-~~u~~-4:-5-~~u~~-~~z~~-4-4-

díts meg min-ke-t min-den ve-sze-de-lem-től, ke-gyel-mes Krisz-tus.

< 4-4-6-7-8-8-6-7-6-7i-8:-8-~~i~~~~u~~-6-5-4-3r-4-,6-

Sub tu-um prae-si-di-um re-fu-gi-mus san-cta de-i ge-ni-trix no-

< 7-8-7-8-9-8-8:-9-8-7-5-~~u~~-8-~~u~~-6-5-4-3r-4-,5-3-

stras de-pre-ca-ti-o-nes ne de-spi-ci-as in ne-ces-si-ta-ti-bus, sed a

< 5-7-6-5-7i-8:-9-8-7-6-7i7i-8:-5-4-5~~u~~-~~z~~-4-4-

pe-ri-cu-lis cunc-tis li-be-ra nos sem-per vir-go be-ne-di-cta.

♪ Istennek szent Fia ³⁴⁰	VII. communes	Ráday Grad.	162	191	-
Istennek szent Fia ³⁴¹	VII. quotidianae	Öreg Graduál		211	-
Istennek szent Fia ³⁴²	VII. S/V/Am	Huszár Gál 1574.	339	711	-
♪ Sub tuum	VII. Ann/BMV/L/a1	Cant.		102v	-

A *Sub tuum* kezdetű tétel az egyik legősibb Mária-antifóna, amelynek görög szövegét már a III. században lejegyezték³⁴³. Azt, hogy antifóna Krisztusra vonatkozott fordítását³⁴⁴ stabilan használták a protestáns liturgiában nem csak a graduál-források

³⁴⁰ A tételek kapcsán lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* fejezetben az *És mikor menének* antifónáról írottakat.

³⁴¹ Az antifóna elején a *c*-kulcs helyére *f*-kulcs értendő, majd az oldalváltástól fordítva: az *f*-kulcs helyére *c*-kulcsot kell tenni.

³⁴² A kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

³⁴³ Hypo ten eusplanchnian... Bővebben lásd Huglo 1980, 479. valamint Hiley 1993, 105.

³⁴⁴ Ugyanezt az eljárást láthatjuk a *Regina caeli - Örülj és örvendezz* (lásd a II.2.1 *Pontosabb megfelésű tételpárok* illetve II.9. *Műfajcserés alkalmazások* fejezetekben) tételpárnál.

bizonyítják, hanem az is, hogy az Öreg debreceni énekeskönyvtől az 1921-es református énekeskönyvig minden református énekeskönyv introitusként közli a tételt³⁴⁵.

Jöjj el Úr Isten	IV. Adv	Öreg Graduál	20	-
Jöjj el Úr Isten	IV. Adv ³⁴⁶	Ráday Grad.	112	178 -
Jöjj el Úr Isten	IV. Adv	Eperjesi Grad.	69	33 -
Veni Domine et noli tardare	IV. Adv/H4/f6/L/a3	Str	4096	-

Jövel Szentlélek	VIII. Pent/V1/a1	Huszár Gál 1574.	310	633 -
Jövel Szentlélek	VIII. Pent	Batthyányi Grad.	256	254 -
Jövel Szentlélek	VIII. Pent	Eperjesi Grad.	360	272 -
Jövel Szentlélek	VIII. Pent	Öreg Graduál	476	-
Jövel Szentlélek ³⁴⁷	VIII. Pent	Öreg Graduál	140	-
Veni Sancte Spiritus	VIII. Pent/V1/a1	Str	8379	-

Kezeit felemelvén ³⁴⁸	IV. Asc	Ráday Grad.	146	187	Lk.24:50
Elevatis manibus	IV. Asc/L/a3	Str	4030		Lk.24:50

Könyörülj...mert igen ³⁴⁹	VIII. quotidianae	Öreg Graduál	218		Ps.123:3
Miserere mihi	VIII. Comm.m./V2/a4	Str	8088		Ps.122:4

³⁴⁵ Lásd Csomasz Tóth 1958, 356, 546.

³⁴⁶ Magnificathoz és zsoltárhoz.

³⁴⁷ A tétel végi háromszoros alleluja-bővítmény csak ebben a forrásban szerepel.

³⁴⁸ ÖG tételét lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

³⁴⁹ A többi graduál-változatot lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

II.2. Variánsok

Látogass meg minket	VIII. Adv/D3	Eperjesi Grad.	60	28	Ps.106:4
Visita nos Domine	VIII. S/M/a5	Str	8153		Ps.105:4
—					
Megismerék az Urat ³⁵⁰	VI. Pasc	Öreg Graduál		470	Lk.24:35
Cognoverunt Dominum	VI. Pasc/H1/f2/M/a	Str	6044		Lk.24:35
—					
Megoszták öközöttük	VIII. Qu/H6	Eperjesi Grad.	205	100	Ps.22:19
Megoszták öközöttük	VIII. Qu/H6	Ráday Grad.	131	183	Ps.22:19
Megoszták öközöttük	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		86	Ps.22:19
Megoszták öközöttük ³⁵¹	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		464	Ps.22:19
Diviserunt sibi ³⁵²	VIII. Qu/H6/f6/N1/a2	Str	8050		Ps.22:19
—					
Megváltót küldé ³⁵³	VII. Nat	Öreg Graduál		39	Ps.111:9
Váltságot küldé	VII. Nat	Ráday Grad.	180	118	Ps.111:9
Redemptionem misit	VII. Nat/V2/a2	Str	7244		Ps.110:8
—					
Menj el Sátán: ne kísértsed	I. Qu/ D1	Eperjesi Grad.	156	80	Mt. 4:10
Vade Satanas non tentabis	I. Qu/H1/f2/l/a	Str	1385		Mt. 4:10
—					
Menyegző lőn	VIII. Ep/D2	Eperjesi Grad.	112	53	Jn.2:1
Nuptiae factae sunt	VIII. Ep/D2/L/Ab	Str	8504		Jn.2:1

³⁵⁰ A kulcsot terccel feljebb kell rakni.

³⁵¹ Az antifóna kulcsát terccel lejjebb kell rakni.

³⁵² A tétel kontrafaktumát (Ments meg minket Úr Isten) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

³⁵³ A *c*-kulcsot az *f*-kulcs helyére kell rakni. EpGr tételét (*Megváltót küldé*) lásd a *Tónusmódosítások (II.3.)* között.

Mennynek földnek nemes teremtője ³⁵⁴	I.	quotidianae	Öreg Graduál	207	-	
Conditor alme siderum	I.	Pro serenitate	Str	1467	-	
—						
Mester melyik a nagy paran- csolat	VIII.	Trin/D18	Eperjesi Grad.	517	333	Mt.22:36-37
Magister quod est	VIII.	Trin/D18/L/Ab	Str	8463		Mt.22:36-37
—						
Mester tudjuk hogy igazmon- dó ³⁵⁵	VIII.	Trin/D23	Eperjesi Grad.	532	327	Mt. 22:16
Magister scimus quia verax	VIII.	Trin/D23/L/Ab	Str	8423		Mt.22:16
—						
Micsoda amit minekünk mond: egy kevésbé ³⁵⁶	III.	Pasc/D4	Eperjesi Grad.	324	251	Jn.16:18
Micsoda amit minékünk mond: egy kevésbé	III.	Pasc/D4	Öreg Graduál	471		Jn.16:18
Quid est hoc quod dicit	III.	Pasc/D4/V2/Am	Str	3046		Jn.16:18
—						
Mikoron eljövend ³⁵⁷	I.	Pent	Öreg Graduál	142		Jn. 15:26-27
Cum venerit paraclitus	I.	Pasc/D7/V2/Am	Str	1440		Jn. 15:26-27

³⁵⁴ ÖG antifónájában sok – a valószínűleg elírásból adódó – hanghiba, a javítás Str tétele alapján elvégezhető. Más graduál-forrásban nem találtam az antifónát.

³⁵⁵ A többi graduál-változatot lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között.

³⁵⁶ EpGr másik tételét (289/240) lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

³⁵⁷ EpGr tételét lásd a *Kivágatok (II.5.3.2 Kivágatok sorkihagyással)* között.

II.2. Variánsok

Mikoron eltelt volna az ötve- nedik nap ³⁵⁸	III.	Pent	Öreg Graduál	477	ApCsel. 2:1
Dum complerentur dies pentecostes	III.	Pent/L/a1	Str	3042	ApCsel.2:1
—					
Mikor születék nekünk	III.	Nat	Batthyányi Grad.	241 250	-
Mikor születék nekünk	III.	Nat	Öreg Graduál	451	-
Quando natus est	III.	Circ/L/a2	Str	3087	-
—					
Minden teremtett ³⁵⁹	II.	Ep	Öreg Graduál	48	-
Minden teremtett állatoknak	II.	Ep/V/a	Huszár Gál 1574.	221 454	-
Ante luciferum genitus	II.	Ep/L/a1	Str	2069	-
—					
Mindenható Úr Isten e világ- ban ³⁶⁰	I.	D/V/Am	Huszár Gál 1574.	340 712	-
Verleih uns frieden	I.	-	Babst	31	-
—					
Mondták vala az asszonyál- latok ³⁶¹	VIII.	Pasc	Öreg Graduál	111	Mk.16:3
Et dicebant ad invicem	VIII.	Pasc/D1/V2/Am	Str	8451	Mk.16:3

³⁵⁸ A többi graduál-változatot lásd a *Fordítások* (II.1.1 *Egyező tételek* és II.1.2 *Néhány hangos eltérések*) között, az antifóna kontrafaktumát (*Uram Isten bocsásd el*) pedig a *Kontrafaktumok* című fejezetben (II.7).

³⁵⁹ Mindkét graduál-forrásban a kulcsot terccel feljebb kell rakni. ÖG tételének dallama az első sorváltás után szekunddal lejjebb, majd az utolsó sorváltást követően terccel feljebb tolódott.

³⁶⁰ Az *A mi életünknek közepette* (a tételt lásd a csoport elején) tételhez hasonlóan lehetséges, hogy a *Mindenható Úr Isten* graduál-darab a *Da pacem* (MMMAe 1325) antifóna német népének-változatából készült. Ezt megerősíti, hogy a *Cantica sacra*-kötet darabja (f 208) is a magyar középkori antifóna változatához áll közel. Lásd továbbá az *A mi életünknek közepette* tétel lábjegyzetét.

³⁶¹ A kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

Nagy sok hamis	VIII. Qu/H6	Eperjesi Grad.	206	100	Ps.27:12
Nagy sok hamis	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál	86		Ps.27:12
Nagy sok hamis	VIII. Qu/H6	Ráday Grad.	130	183	Ps.27:12
Nagy sok hamis	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál	464		Ps.27:12
Insurrexerunt in me ³⁶²	VIII. Qu/H6/f6/N1/a3	Str	8051		Ps.26:18
—					
Ne emlékezzél meg ³⁶³	IV. D/V/Am	Huszár Gál 1574.	339	710	-
Ne emlékezzél meg	IV. Qu	Eperjesi Grad.	257	140	-
Ne emlékezzél meg	IV. communes ³⁶⁴	Ráday Grad.	170	193	-
Ne emlékezzél meg	IV. quotidianae	Öreg Graduál	209		-
Ne reminiscaris Domine	IV. Hist.Tob/V/Am	Str ³⁶⁵	4228		-
—					
Ne legyetek azért szorgalmatosak ³⁶⁶	VIII. Trin/D15	Eperjesi Grad.	509	329	Mt.6:31-32
Nolite solliciti	VIII. Trin/D15/V2/Am	Str	8334		Mt.6:31-32
—					
Nem hagyalak titeket ³⁶⁷	I. Pent	Öreg Graduál	477		Jn.14:18
Non vos relinquam	I. Pent/V1/Am	Str	1349		Jn.14:18

³⁶² A tétel kontrafaktumát (*Ments meg minket Úr Isten*) lásd a *Kontrafaktumok* (II.7.) között.

³⁶³ A tétel kulcsa helyesen terccel lejjebb értendő. A tétel további népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 359, 546–548.

³⁶⁴ Zsoltárhoz (130 vagy 6) vagy Magnificathoz.

³⁶⁵ A graduál-tételekhez valamivel közelebbi mintát jelenthetett a Cra 47-es jelzetű forrás darabja (f 180), de az eltérés nem számottevő.

³⁶⁶ ÖG tételét lásd a *Szabad variációk* (II.4.) között.

³⁶⁷ ÖG és HG 1574 tételeit (*Mondá Krisztus Urunk*) lásd a *Variánsok* (II.2.4 *Betoldással készített tételek*) között, EpGr tételeit (*Mondá Krisztus* illetve *Elmegyek és hozzátok jövök*) pedig a *Kívágatok* (II.5.1 *A dallam első sorából*; II.5.2 *A dallam utolsó sorából*) című fejezetekben.

II.2. Variánsok

Nem teremhet a jó fa	VIII. Trin/D8	Eperjesi Grad.	485	321	Mt.7:18
Non potest arbor bona	VIII. Trin/D8/V2/Am	Str	8267		Mt.7:18

—

Ó csodálatos egyesülés	VI. Nat	Eperjesi Grad.	90	46	-
Ó csodálatos egyesülés ³⁶⁸	VI. Nat	Öreg Graduál		451	-
Ó csodálatos egyesülés	VI. post Ep	Öreg Graduál		48	-
O admirabile commercium	VI. Circ/L/a1	Str	6062		-

—

Ő láttukra ³⁶⁹	VIII. Asc	Ráday Grad.	145	187	ApCsel.1:9
Szemük láttára	VIII. Asc	Öreg Graduál		125	ApCsel.1:9
Videntibus illis	VIII. Asc/L/a5	Str		8124	ApCsel.1:9

—

Örök mindenható Atya Isten- nek	IV. Circ/V/Am	Huszár Gál 1574.	216	444	-
Örök mindenható Istennek	IV. in feriis Nat	Öreg Graduál		42	-
O regem caeli	IV. i.oct.Nat/Comm	Str	4204		-

—

Örülj és örvendezz ³⁷⁰	VI. Pasc/L	Huszár Gál 1574.	250	512	-
Regina coeli	VI. Pasc	Lel.			-

—

Pásztorok kit láttok ³⁷¹	VIII. Nat	Eperjesi Grad.	91	46	-
Pastores dicite	VIII. i.oct.Nat/Comm	Str	8070		-

³⁶⁸ A kulcsot terccel feljebb kell rakni.

³⁶⁹ ÖG tételének másik változatát (*Szemük láttára*) lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között. Az antifóna kontrafaktumát lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* című fejezetben.

³⁷⁰ A tétel kapcsán lásd a *Műfajcserés alkalmazások (II.9)* fejezetben az *Örülj és örvendezz* introitusról írottakat. A kulcsot terccel lejjebb kell olvasni.

³⁷¹ EpGr másik tételét lásd a *Szabad variációk (II.4.)* között.

Publikánus távol állván	I.	Trin/11	Eperjesi Grad.	496	325	Lk. 18:13
Stans a longe publicanus	I.	Trin/D11/V2/Am	Str	1374		Lk. 18:13

< 0 0q q0 1 3 1e q0 : 3 4 5 4 3 3 3r e2 1w 1 1 1 ?

Ré - gen el - múlt i - dő - ben meg - ér - tet - tük a szent pró - fé - ták ál - tal,

< 1 1 0 1 3r 3 2 1 1 : 0 1 3r 3 2 1 1 : 1 2 0 1

hogy az A - tya Is - ten - nek fi - a e vi - lág - ra jö - ven - dő, az ör - dög - nek

< 3 3r e1 3 4 5 4 3 3 3 4t 0 1 3 3 3 4t e2

ha - tal - mas - sá - gá - ban le - vő em - be - ri nem - nek meg - sza - ba - dí - tá -

< 1 1 .

sá - ra.

< 0 0q q0 1 3 1e q0 : 3 4 5 4 3 3 3 4 3 3 3 4 5

Ré - gi i - dő - től fog - va hal - lot - tuk mi a pró - fé - ták - nak jö - ven - dő mon -

< e2 1 1 ? 1 0q 3r e2w 1 : 0 1 3 4 3 2 1 1 : 1 1 1

dá - sok - ból, hogy ez a Krisz - tus, ki jö - ven - dő e vi - lág - ra, ki em - ber -

< 0 1 3 4 3 2 1 1 1 0 1 3 4 3 3 : e1 3 4 5

sé - ge sze - rint szár - ma - zék Jes - sé - nek nem - ze - dé - ké - ből és u - ral - ko -

< 4 3 4 5 4 : 0q 3 4t e2 1 1 .

dik e vi - lá - gon min - den or - szá - go - kon.

< 0 0q q0 1 3 1e q0 : 0e 4 5 4 3 : 3 3 4t e2 0q 1 1 , 1

A di - e - bus an - ti - quis nos au - di - vi - mus ex o - re pro - phe - ta - rum quo -

< 0-1-3r-e2W-1-:-0-1-3r-e2W-1-:-1-1-0-1-3r-e2W-1-:-1-1-0-

ni - am i -pse est qui ven - tu - rus est cu - jus vir - ga flo - ru - it de ra - di -

< 1-3-3rB-:e1-3-4-5-4-3-4-5-:-0-1-3-3-3-4t-e2-1-1-.

ce Jes - se hu - jus im - pe - ri - um re - gni su - per o - mni - a re - gna mun - di.

♪ Régen elmúlt időben ³⁷²	I.	Adv/V/a1	Huszár Gál 1574.	142	296	-
Régen elmúlt időben ³⁷³	I.	Adv	Öreg Graduál	20		-
Régi elmúlt időktől	I.	Adv	Öreg Graduál	443		-
Régi időktől fogván mi	I.	Adv	Öreg Graduál	443		-
♪ Régi időtől fogva hallottuk	I.	Adv	Öreg Graduál	21		-
Régi napoktól fogva	I.	Adv	Eperjesi Grad.	44	24	-
Régi napoktól fogva	I.	Adv	Ráday Grad.	109	178	-
♪ A diebus antiquis	I.	Adv/D1/V1/a2	Str	1379		-

A Codex Albensistől kezdve a magyar források közös jellegzetessége az adventi vasárnapok első vesperását indító öt antifónából álló sorozat, amelyek közül az első az *A diebus antiquis* tétel³⁷⁴. Az antifóna népszerűségét – és kiemelkedő fontosságát – bizonyítja, hogy magyar fordítással mindegyik graduál-kötet felvette anyagába, sőt a protestáns források többségében az adventi antifóna-sorozat első tételeként kapott helyet.

Simon aluszol?	V.	Qu/H6	Öreg Graduál	463	Mk. 14:37
Simon dormis	V.	Qu/H6/f4/C/An	Str	5092	Mk. 14:37

³⁷² A tétel kulcsát terccel feljebb kell csúsztatni.

³⁷³ Az ÖG mind a négy antifónájának helyes értelmezéséhez a 3. vonalra *f*-kulcsot kell rakni.

³⁷⁴ Magyarországon kívüli előfordulásáról lásd Dobszay–Prószéky 1988, 199. A CANTUS adatbázis csak egy itáliai bencés forrásból – I-Rv C.5.– dokumentálja az antifónát.

II.2. Variánsok

Szólj mi nekünk Úr Isten	I.	Ep	Öreg Graduál	48	Sám. 3:9
Szólj mi nekünk Úr Isten	I.	Ep	Öreg Graduál	450	Sám. 3:9
Loquere Domine	I.	Hist.Reg./V/Am	Str	1328	Sám. 3:9

—

Szolgáljatok az Úrnak ³⁷⁵	VII.	Ep	Öreg Graduál	451	Ps.2:11
Servite Domino	VII.	D/N1/a1	Str	7143	Ps.2:11

—

Tégedet teremtő Atyát	IV.	Trin	Öreg Graduál	482	-
Te Deum Patrem	IV.	Trin/V1/Am	Str	4268	-

—

Te parancsolád Úr Isten	VII.	communes	Ráday Grad.	155	190	Ps.119:4
Te parancsolád Úr Isten	VII.	communes	Eperjesi Grad.	387	285	Ps.119:4
Te parancsoltad Úr Isten ³⁷⁶	VII.	S/L/a1	Huszár Gál 1574.	56	124	Ps.119:4
Te parancsolád Úr Isten ³⁷⁷	VII.	quotidianae	Öreg Graduál	214		Ps.119:4
Tu mandasti	VII.	ff/l/a	Str	7096		Ps.118:4

—

Te veled vagyok ³⁷⁸	I.	Nat	Öreg Graduál	39	-
Tecum principium	I.	Nat/V2/a1	Str	1203	-

—

³⁷⁵ A többi graduál-változatot lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között.

³⁷⁶ Az antifóna dallama több helyen hibás, de RáGr alapján javítható (EpGr és ÖG tétele más variánst ad).

³⁷⁷ A tétel kulcsát terccel lejjebb kell rakni.

³⁷⁸ BaGr tételét lásd a *Variánsok (II.2.3 Kihagyással készített darabok)* között, míg az antifónához készített kontrafaktumokat (*A Krisztus születése, Az Atya Isten e világra, Téged az Atya Isten*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* című fejezetben.

Tudjátok, hogy közel ³⁷⁹	VIII. Adv	Eperjesi Grad.	49	25	Lk.10:11
Scitote quia	VIII. Nat/V1/a1	Str	8086		Lk.10:11
—					
Új szívet teremts	I. quotidianae	Öreg Graduál		217	Ps.51:12
Cor mundum crea	I. Qu/D1/L/a1	Str	1199		Ps.50:12
—					
Úr Isten, mennyei Királyunk	II. Pro pluviis ³⁸⁰	Eperjesi Grad.	343	263	Eszt. 13:8
Domine rex Deus Abraham	II. Ad Proc.	MissNot ³⁸¹		266	Eszt. 13:8
—					
Ülj énnekem ³⁸²	I. Trin	Eperjesi Grad.	383	284	Ps.110:1
Ülj énnekem ³⁸³	I. quotidianae	Öreg Graduál		208	Ps.110:1
Sede a dextris	I. D/V2/a1	Str	1273		Ps.109:1
—					
Valaki engemet megvall	I. quotidianae	Öreg Graduál		218	Mt. 10:32
Valaki engemet megvall	I. communes	Batthyányi Grad.	261	256	Mt. 10:32
Qui me confessus fuerit	I. Comm.m./L/a1	Str	1099		Mt. 10:32

³⁷⁹ HG 1574 és ÖG 20. tételét lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között, míg ÖG másik változatát (446.) illetve RáGr antifónáját lásd a *II.1.2 Néhány hangos eltérések* című fejezetben. A tételhez kapcsolódó kontrafaktumokat (*Higgyetek mert im eljött...* illetve *Jobbítsátok meg életeteket...*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

³⁸⁰ Et pro serenitatis.

³⁸¹ Ugyanez a dallam- és szövegváltozat szerepel a *Pálos Cantuale* anyagában is (f 13, 8.1, *Pro pluvia*).

³⁸² Az antifóna kontrafaktumait (*Egyhatalmú légy énvelem, Énekeljük keresztyének*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

³⁸³ A tétel helyes értelmezéséhez egy *f*-kulcsot kell a 3. vonalra kell rakni.

II.2. Variánsok

Várjuk a mi üdvöztető	VIII. Adv	Eperjesi Grad.	71	34	Fil.3:20
Várjuk a mi üdvöztető ³⁸⁴	VIII. Adv	Öreg Graduál		22	Fil.3:20
Dominum Salvatorem	VIII. Adv/D1/V1/a2	Str	8428		Fil.3:20
—					
Zúgás lőn az égből	VIII. Pent	Öreg Graduál		140	ApCsel.2:2
Zúgás lőn az égből	VIII. Pent ³⁸⁵	Ráday Grad.	148	188	ApCsel.2:2
Factus est repente	VII. Pent/M/a1	Str	8168		ApCsel.2:2
—					
Zsidóknak Júdás	I. Qu/H6	Öreg Graduál		86	Mt. 26:48
Zsidóknak Júdás	I. Qu/H6	Öreg Graduál		463	Mt. 26:48
Zsidóknak Júdás	I. Qu/H6	Eperjesi Grad.	207	100	Mt. 26:48
Traditor autem dedit	I. Qu/H6/f5/L/Ab	Str	1200		Mt. 26:48
—					
Zsidóknak serege ³⁸⁶	I. Qu/D6	Öreg Graduál		77	Mt. 11:8
Zsidóknak seregei vittek	I. Qu/D6	Eperjesi Grad.	201	99	Mt. 11:8
Pueri Hebraeorum tollentes	I. Qu/D6/N1/a	Str	1113		Mt. 11:8

³⁸⁴ Az antifóna kulcsát terccel feljebb kell tenni. A tétel két záróhangja szekunddal lejjebb csúszott, de az antifónában másutt is sok a hanghiba. A tétel javítását EpGr és a latin minta alapján el lehet végezni.

³⁸⁵ Zsoltárhoz és Magnificathoz.

³⁸⁶ A tétel többszörösen elcsúszva. Formája erősen rongált. Javítására Ep tétéle és a latin minta alapján javaslatot lehet tenni.

II.2.2 Szabadabb variációk

< 4-5-7iV-7-:-7-800-7-6-5-5u-4-, 4-5z-6uB-5u-7-7-5z-4-4-.

A jó pász- tor az ő é- le- tét ad- ja az ő ju - há- ért al - le- lu - ja.

< 4-5-7-7-:-7800-7-7-7-7-6uB-4-4-, 4-56uB5-7-5u-4-3-----

Pa- stor bo- nus a - ni- mam su - am po- nit pro o - vi - bus su - is

< 4t-5-4-4-.

al- le- lu- ja.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ A jó Pásztor ³⁸⁷	VIII. Pasc/D3	Eperjesi Grad.	322	251	Jn.10:11
A jó Pásztor ³⁸⁸	VIII. Pasc/D3	Öreg Graduál		471	Jn.10:11
♪ Pastor bonus	VIII. Pasc/D3/V2/Am	Str-2,-4.	8195		Jn.10:11

A graduál-tétel láthatóan követi középkori mintáját, de – annak ellenére, hogy a latin és a magyar szöveg között csak egyetlen szótagnyi különbség van – nem törekedik arra, hogy azt pontosan másolja³⁸⁹. Az eltérések mögött valószínűleg tudatos, egyéni alakítás áll.

Az angyaloktól való ³⁹⁰	VII. Pasc	Öreg Graduál		109	Mt.28:4
Prae timore	VII. Pasc/L/a3	Str ³⁹¹	7044		Mt.28:4

³⁸⁷ EpGr másik változatát lásd a *Tónusmódosítások* (II.3.) között.

³⁸⁸ ÖG tételének kulcsjelölése valószínűleg jó, de az antifónának csak a kezdő- és záróhangjai értelmezhetőek helyesen; a darab egészében a neumák – egymáshoz képest is – többszörösen elcsúsztak. A tétel az eredeti lejegyzés szerint semmiképpen sem használható. Javítására EpGr tétele és a latin minta alapján javaslatot lehet tenni.

³⁸⁹ A graduál-tételhez pontosabb mintát a hazai középkori forrásokban nem találtam. AntPat (f 63v) *Pastor bonus* antifónája sem ad közelebbi változatot.

³⁹⁰ EpGr antifónáját lásd a fejezet első csoportjában (II.2.1 *Pontosabb megfelelésű tételpárok*). Az antifóna kontrafaktumát (*A kegyelmes Jézus Krisztus*) lásd a *Kontrafaktumok* (II.7.) között. ÖG tételében a kulcsot terccel lejjebb kell rakni.

—

Dicséret és örök dicsőség ³⁹²	II.	Trin	Öreg Graduál	482	-
Dicséret és örök dicsőség	II.	Trin	Öreg Graduál	166	-
Dicséret és örök dicsőség	II.	communes	Batthyányi Grad.	258	255 -
Dicséret és örök dicsőség	II.	f3/L/a	Huszár Gál 1560.		-
Dicséret és örök dicsőség	II.	f3/L/a1	Huszár Gál 1574.	24	62 -
Laus et perenis gloria	II.	Trin/V2/a2	Str-1,-5.	2135	-

—

Ez eddig nem kértetek ³⁹³	I.	Pasc/D6	Eperjesi Grad.	325	251	Jn. 16:24
Ez eddiglen nem kértetek ³⁹⁴	I.	Pasc/D6	Öreg Graduál		472	Jn. 16:24
Usque modo non petistis	I.	Pasc/D6/L/Ab	Str ³⁹⁵	1312		Jn. 16:24

—

Galileabeli férfiak ³⁹⁶	VII.	Asc	Öreg Graduál	473	ApCsel.1:11
Viri galilaei	VII.	Asc/L/a1	Str	7115	ApCsel.1:11

—

Íme az Úr eljő	III.	Adv	Eperjesi Grad.	46	25	-
Ecce Dominus noster	III.	Adv/D2/L/a5	Str-2,-8.	3012		-

³⁹¹ Az ÖG antifónájához a Str -4 és a -I/3/1-es jelzetű forrásokból összeillesztett változat állna legközelebb:

ÖG: *Az angyaloktól* - g aC C C C, és *olyanná* - f aC C C

-4: *Prae timore* - g g C C, et *facti* - f aC C

-I/3/1: *Prae timore* - g a C C, et *facti* - g aC C

³⁹² ÖG mindkét és HG 1574 tételeiben terccel lejjebb kell rakni a kulcsokat. Az áthelyezés után a tételek dallama jó változatot mutat.

³⁹³ EpGr másik tételét lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

³⁹⁴ ÖG tételének első része nehezen értelmezhető, a folytatásban (*kérjeteik és elveszítetek* szakasztól) viszont – egy harmadik vonalra helyezett *f*-kulccsal olvasva a dallamot – jó változatot kapunk.

³⁹⁵ Az MMMAe-kötetben közreadott esztergomi források (Str -2, -4, -7, -8, -I/3/1) tételeinek dallama egységes.

³⁹⁶ A *Galileabeli férfiak* antifóna több graduál-forrásban is (RáGr, HG 1574, EpGr, ÖG másik változata) a középkori forrásokkal szinte egyező formában szerepel. A darabokat lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* fejezetben.

Íme most vagyok ³⁹⁷	VIII. Qu/D1	Öreg Graduál	456	2Kor.6:2
Ecce nunc tempus	VIII. Qu/D1/V1/Am	Str	8491	2Kor.6:2

Írván vagyok: Nem csak ³⁹⁸	I. Qu /D1	Öreg Graduál	457	Mt.4:4
Nem csak testi kenyérral	I. Qu	Eperjesi Grad.	186 91	Mt.4:4
Non in solo pane	I. Qu/D1/V2/Am	Str	1318	Mt. 4:4

< 1e---3---3---3---3---3---e2-1--el--0q-----1:-1--1---0-----1-----1-----1e-1---1-

Is- ten- nek böl- cses- sé- ge Jé- zus Krisz- tus ki A- tyád- nak szent sza- vá- ból

< --e2-----1-----0--,-1---0-----1---1---1---e2-1---0---3---1---2---3---2---3r---3---:-

szár- ma- zol el- hagy- tad mind e vi- lá- got nagy ha- tal- mas- sá- god- dal

< 3--3--2--1---0---3--4--2---3---q0--0--,-0e-3--3--1---2---0---1---1---:-

és é- ke- sen min- de- ne- ket meg- szer- zél jö- vel és ta- níts meg min- ket

< 1---0---1-----2---2---0---0el--1--.

a böl- cses- ség- nek út - já - ra.

< 1e-e2-1--el--0q-1:-1---1---1e-1--1---1---1---3---1e-1-0--,-1-0-1---

O Sa- pi - en- ti - a quae ex o- re Al - tis - si - mi prod- i- sti a t- tin- gens

< 1-3--1--3---1--1---3--1---3--3--4t5uH:-5-5-4-3---2--3---4-----2-----

a fi- ne us- que ad fi- nem for- ti - ter su- a- vi- ter dis- po- nens- que

³⁹⁷ ÖG tételének elírásai SpáGr antifónája (f 76) alapján biztosan javíthatóak.

³⁹⁸ A többi graduál-változatot (*Nem csak kenyérral él az ember*) lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között.

< 3 0 0 , 0 e 3 3 1 2 0 1 : 0 3 3 0 3 1 .

o- mni - a ve- ni ad do- cen- dum nos vi - am pru- den- ti- ae.

Istennek bölcsessége	II.	Adv/Am	Öreg Graduál	448	-
♪ Istennek bölcsessége	II.	Adv/Am	Spáczay Grad.	290	-
♪ O Sapientia	II.	Adv/H3/V/Am	Str-1.	2070	(Sap.8:1-)

ÖG tételének hibás a kulcsa és dallama az elcsúszások miatt több helyen nehezen értelmezhető. Mivel azonban a szöveg is, a dallamfordulatok is közel állnak a SpáGr közléséhez³⁹⁹, feltehető, hogy az ÖG szerkesztői amannak változatát követték.

Keressétek először ⁴⁰⁰	I.	Trin/D15	Eperjesi Grad.	508	329	Mt.6:33
Quaerite primum	I.	Trin/D15/V2/Am	Szep. ⁴⁰¹		85r	Mt.6:33

Mikoron eljövend	VIII.	Pasc/D5 ⁴⁰²	Öreg Graduál	471		Jn.15:26
Mikoron eljövend	VIII.	Pasc/D5	Eperjesi Grad.	324	251	Jn.15:26
Dum venerit Paraclitus	VIII.	Pasc/H5/ff/V/Am	Str-2,-4.	8299		Jn.15:26

Mit állotok az egész nap	I.	D70	Eperjesi Grad.	147	78	Mt.20:6-7
Quid hic statis tota die	I.	D70/N2/a	Str-1,-2,-7,-8 ⁴⁰³	1184		Mt.20:6-7

³⁹⁹ f 290.

⁴⁰⁰ ÖG és EpGr másik tételét (Legelőször keressétek) lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között.

⁴⁰¹ Az MMMAe-kötetben (1195) csak ferences példát adtak közre.

⁴⁰² Pasc/D5/a vagy Pasc/D5/Am.

⁴⁰³ Az esztergomi szokásterületről származó forrásokból dokumentálható tételeknél az AntVá antifónája egy ponton ad a graduál-darabhoz közelebbi változatot:

EpGr: *mondának neki - c dff fga*

Str: *responderunt et dixerunt - c dffe dfgf*

Ant.Vá.: *responderunt et dixerunt - c dffffga g*

II.2. Variánsok

Ne félj Mária	VIII. Adv	Eperjesi Grad.	48	25	Lk.1:30
Ne timeas Maria	VIII. Adv/D1/V2/Am	Str-2	8312		Lk.1:30

—

Ne ítéjjetek	VIII. Trin/D4	Eperjesi Grad.	469	316	Mt.7:1
Nolite iudicare	VIII. Trin/D4/V2/Am	Str-7,-8,	8283		Mt.7:1

—

Segíts meg minket ⁴⁰⁴	I. Trin	Öreg Graduál	480	-	
Segíts meg minket	I. quotidianae	Öreg Graduál	206	-	
Légy segítséggel	I. Pent	Öreg Graduál	480	-	
Segíts meg minket	I. communes	Ráday Grad.	159	190	-
Segíts meg minket	I. Trin	Eperjesi Grad.	427	305	-
Adesto Deus unus	I. Trin/N1/a1	Str-3,-5.	1467		-

—

Sokan vannak a	I. D70	Eperjesi Grad.	148	78	Mt. 20:16
Multi enim sunt vocati pauci	I. D70/V2/Am	Str-4	1451		Mt. 20:16

—

Szólnak vala külön ⁴⁰⁵	VII. Pent	Ráday Grad.	149	188	(ApCsel.2:11)
Szólnak vala külön ⁴⁰⁶	VII. Pent	Öreg Graduál	139		(ApCsel.2:11)
Szólnak vala külön	VII. Pent	Eperjesi Grad.	361	272	(ApCsel.2:11)
Szólnak vala más	VII. Pent/Am	Öreg Graduál	477		(ApCsel.2:11)
Loquebantur variis	VII. Pent/L/a5	Str-1.	7116		(ApCsel.2:11)

—

⁴⁰⁴ ÖG tételének kulcsát terccel feljebb kell rakni.

⁴⁰⁵ A graduál-tételek mindegyike más dallami (és szövegi) változatokat ad, a latin mintához a legközelebbi megfelelést ÖG 477 antifónája mutatja. Több graduál-forrásban a záró alleluja-szakaszt megszővegezve találjuk.

⁴⁰⁶ ÖG mindkét tételénél a kulcsok tévesek és a dallamok csak többszöri kulcsváltással értelmezhetők.

Szózatot hallok Rámából	II.	Circ/D1	Eperjesi Grad.	105 50	Mt.2:18
Vox in Rama audita	II.	Innoc.mm./L/a3	Str-1,-2,-8.	2057	Mt.2:18

—

Uram ha te akarod ⁴⁰⁷	I.	Ep/D3	Öreg Graduál	452	Mt.8:2
Domine si tu vis	I.	Ep/D3/V2/Am	Str-2,-7.	1148	Mt. 8:2

—

Vigyázzatok keresztyének ⁴⁰⁸	II.	Qu	Öreg Graduál	73	Mk. 13:25
Vigyázzatok keresztyének	II.	Qu/D1	Öreg Graduál	457	Mk. 13:25
Vigyázzatok keresztyének	II.	Qu/C ⁴⁰⁹	Ráday Grad.	123 181	Mk. 13:25
Vigyázzatok keresztyének	II.	Qu	Eperjesi Grad.	187 91	Mk. 13:25
Vigilate ergo nescitis	II.	Qu/D1/C/An	Str	2152	Mk. 13:25

—

II.2.3 Kihagyással készített darabok

< 1-3-0-3-4-3t-:5-5-7-5-5-5-4-3-4-4t-5-:5-4-5-3-

A zsi-dó se-re-gek ru-há-ju-kat te-re-ge-ték az út-ra és ki-ált-nak

< 4-0-1-1-1-3-4t-4-3-3-3r-3-:3-2e-r0-0q-1-

va-la mond-ván ál-dott lé-gyen a-ki jött Úr-nak ne-vé-ben.

< 1-3-0-3-4-3t-5-:5-5-7-5-5-5-4-5-4-3-4t-5-:5-

Pu-e-ri He-brae-o-rum ve-sti-men-ta pro-ster-ne-bant in vi-a et

< 3-4-3-2-3-1-1-3-1-3-3-4-3-4-:3-3-3r-3-3-

cla-ma-bant di-cen-tes ho-san-na fi-li-o Da-vid be-ne-dic-tus qui

⁴⁰⁷ EpGr tételét lásd a *Kivágatok (II.5.1 A dallam első sorából)* között.

⁴⁰⁸ A C-kulcs helyére f-kulcsot kell rakni.

⁴⁰⁹ Zsoltárhoz vagy *Nunc dimittishez*.

< -3r---3---:---3---2e---4---e2---1---0q---1---.

ve - nit in no- mi - ne Do - mi - ni.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ A zsidó seregek ruhájukat	I. Qu/D6	Eperjesi Grad.	240	116	Mt. 21:8
♪ Pueri Hebraeorum vestimenta	I. Qu/D6/N2/a	Str-1	1114		Mt. 21:8

A graduál-tétel megfeleltethető a Str -1-es forrás változatának, de egy szakasz (*hossánna a Dávid fiának*) a graduál-antifónából kimarad. Más graduál-források teljes szöveggel és dallammal adják a *Pueri Hebraeorum* magyar megfelelését⁴¹⁰.

—

< -3-345u---4---4---4---5---4---5---4---5---:---3-4-t4---3t---4u-u6---t4---:---4-4---

Di- cső- ség ma- gas- ság- ban Is- ten- nek és a föl- dön bé- kes- ség és jó-

< -4---e2---1---3---4t---4---4---.

a - ka - rat em- be - rek - nek.

< -34t---4-4-3---4---5---4---5---4t---:---3-4-t4---3r---4---4t---u6---t4---4---:---5---

Glo- ri - a in ex- cel- sis De - o et in ter - ra pax ho - mi - ni - bus bo-

< -4---3---4t---t4---3---,---4t---e4---3-3---4t---5-4-4---.

nae vo- lun- ta - tis al - le- lu- ja al- le - lu- ja.

⁴¹⁰ Zsidóknak seregi ruhájokat (EpGr) és Zsidóságnak serege ruhájukat (ÖG). A tételket lásd a *Variánsok* első csoportjában (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok).

♪ Dicsőség magasságban	VIII. Ep	Eperjesi Grad.	144	76	Lk.2:14
Dicsőség magasságban	VIII. Nat	Öreg Graduál		41	Lk.2:14
Dicsőség magasságban	VIII. Nat/L/Ab	Huszár Gál 1574.	163	339	Lk.2:14
♪ Gloria in excelsis	VIII. Nat/L/Ab	Str -7		8450	Lk.2:14

A graduálok tételei hasonló változatokat adnak, megoldásaik között csak néhány ponton akad különbség:⁴¹¹

EpGr: *Dicsőség - ffgaC g, földön békesség - ag fa gC Ch ag*

ÖG:⁴¹² *Dicsőség - f fgaC g, földön békesség - ag fa gC Ch ag*

HG 1574: *Dicsőség - fga g g, földön békesség - ag fg ga Ch ag*

Str: *Gloria - fga g g, terra pax hominibus - ag fg g ga Ch ag g*

Az esztergomi rítusú forrás tételéhez képest a graduál-antifónák egy dallamszakaszt⁴¹³ és a középkori darabot záró két alleluja szövegrészt hagyták el.

—

< 3---3---2e---1e-1-----1---:---3---4---5---4---3t---4---:---2---3---4---e2-1---0q---

Én va- gyok ki va- gyok és a go- no - szok- kal nin- csen az én ta - ná-

< --1---,---4---2---4t---4---3---1e---5---4---4---:---3---4---5---3---4---3---2---2---.

csom; de az Is - ten- nek tör- vé- nyé- ben va- gyon az én a- ka- ra- tom.

< 3---3---1e---0q---1---:---3---4---5---4---3---4---3---:---2e---4---e2---1---0q---1---,

E- go sum qui sum et con- si - li- um me - um non est cum im - pi - is

< --4---2---4t---4---3r---3---3---:---2e---4---3---1---3---w1---0---1e---1---1---.

sed in le - ge Do - mi- ni vo- lun - tas me- a est al - le - lu - ja.

⁴¹¹ Míg EpGr és ÖG változatai megegyeznek, addig HG 1574 az esztergomi forrás tételével mutat azonos megoldást.

⁴¹² ÖG antifónájának *békesség és jó akarat* szakasza hibásan szerepel. Az elcsúszás viszont biztonsággal javítható EpGr HG 1574 vagy SpáGr (f 293) alapján.

⁴¹³ A *bonae voluntatis* részhez tartozó dallam.

♪ <i>Én vagyok ki vagyok</i> ⁴¹⁴	II.? Pasc	Öreg Graduál	112 (Ps.1)
♪ <i>Ego sum qui sum</i>	II. Pasc/D1/N1/a1	Str	2066 (Ps.1)

A graduál antifónájának utolsó frázisa valószínűleg nem tekinthető önálló tónusmódosításnak, mert az így kialakult dallam nem illene bele a műfaj zenei típusába⁴¹⁵. A dallam zárása valószínűleg a következőképpen értendő: ⁴¹⁶

< 2e---4-----3---3---2---3---4--2---3---2---1---1---.

tör- vé- nyé- ben va-gyon az én a - ka - ra- tom.

A tételpár szövege egy lényeges ponton tér el egymástól: míg a latin antifóna szövege *alleluja*-val zárul, addig a graduál-darab fordítása nem tartalmaz *alleluja*-t. Ez a különbség valószínűleg a fordításból adódó szótagszám-eltéréssel magyarázható, hiszen mindkét antifóna második felének⁴¹⁷ szótagszáma így tizenhét-tizenhét, ezért a dallami egyezés megtartása végett a magyar fordító talán az új zenei szakasz betoldása (vagy egy dallamszakasz megismétlése) helyett a szöveg egy részének elhagyása mellett döntött.

És örülni fog a ti szívetek	VIII. Pasc/D4	Eperjesi Grad.	290 240 Jn.16:22
Iterum autem videbo	VIII. Pasc/D4/V/Am	Iszt. ⁴¹⁸	104r Jn.16:22

EpGr antifónája a középkori tétel első frázisának elhagyásával készült. Mivel a graduál-darab néhány zenei megoldása nagyobb önállóságot mutat (közelebbi középkori

⁴¹⁴ EpGr és ÖG másik tételét (*Én vagyok a Krisztus*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁴¹⁵ A zenei tipológiáról lásd Dobszay 1995.b., MMMAe bevezetőit valamint Dobszay 1993, 294-300.

⁴¹⁶ A biztos elírás megállapítását nehezíti, hogy az *Én vagyok ki vagyok* antifóna ilyen változatban a vizsgált graduál-kötetekben másutt nem szerepel.

⁴¹⁷ Vö. a *sed in lege* illetve *de az Istennek* részekről a darabok végéig terjedő szakaszokat.

⁴¹⁸ Az MMMAe-kötetben az *Iterum autem* antifóna 8. tónusú változatából csak ferences rítusú példa (8442) szerepel.

dallami mintát a vizsgált forrásokban nem találtam), a tételpárt más zenei kategóriába is tehettem volna.

Kérém az én szent	I.	Pasc	Öreg Graduál	112	Ps. 2:8
Postulavi Patrem meum	I.	Pasc/D1/M/a2	Str-4,-7,-8.	1392	Ps. 2:8

A graduál-antifónából hiányoznak a középkori tételt három szakaszra tagoló *alleluják*. Egyébként a graduál-tétel a *Postulavi* antifónához képest általában is több dallami különbséget mutat⁴¹⁹.

Monda az Úr a sáfárnak	I.	Trin/D9	Eperjesi Grad.	489	323	Lk. 16:2
Dixit Dominus vilico	I.	Trin/D9/L/Ab	Str ⁴²⁰	1331		Lk. 16:2

A graduál-antifóna végéről hiányzik a középkori tételt záró *alleluja*.

< 3 3 4 rB 4 5 4 5 4 4 4 : 4 4 4t 4 4 4t 4 4 5

Mond- já - tok meg a hi- va - ta - lo - sok - nak í - me el - ké - szí - tet - tem az e -

< 4 3 3 , 3t 7 7 5 7 t 3r 4 .

bé - de - met jöj - je - tek a me - nyeg - ző - be.

< 2 3r rB 4t 5 4 4 : 4 4 4t 4 4 4t 4 4 4t 3 3 ,

Di - ci - te in - vi - ta - tis ec - ce pran - di - um me - um pa - ra - vit

⁴¹⁹ Mivel ÖG tételét más graduál-forrás anyagában nem találtam meg, az esetleges hibák megítélésére és javítására nem vállalkoztam.

⁴²⁰ Str -1, -3, -5, -7, -1/3/2.

< -3t-7---u0-5---7---5-4t7--:-2---3---4---3r---4---.

ve- ni - te ad nu- pti - as di- cit Do- mi- nus

♪ Mondjátok meg	VIII. Trin/D20	Eperjesi Grad.	523	335	Mt.22:4
♪ Dicite invitatis	VIII. Trin/D20/L/Ab	Str-1,-3. ⁴²¹	8085		Mt.22:4

A graduál-tétel végéről elmaradt a középkori antifónát záró *dicit Dominus* szöveg- és dallamszakasz.

—

Nem de tizen ⁴²²	VIII. Trin/D14	Eperjesi Grad.	505	328	Lk.17:17
Nonne decem mundati	VIII. Trin/D14/V/Am	Str-1,-I/3/2. ⁴²³	8503		Lk.17:17

A *Nem de tizen* graduál-antifóna végéről is elmaradt a középkori darabot záró *alleluja*-szakasz.

—

Nem minden ki mondja	VIII. communes	Batthyányi Grad.	262	256	Mt.7:21
Nem minden ki mondja	VIII. quotidianae	Öreg Graduál		218	Mt.7:21
Non omnis qui dicit	VIII. Trin/D8/V2/Am	Str -1,-I/3/2.	8332		Mt.7:21

A graduál-források antifónái két alkalommal élnek eltérő megoldással:

BaGr:	<i>nékem Uram Uram - a f g f a h a g f g g, megyen be - d f a a</i>
ÖG.:	<i>nékem Uram Uram - a g g f a C a g f g f⁴²⁴, megyen be - e f g a</i>
Str:	<i>mihi Domine Domine - a g g f a a h a g f g g est ipse - d f g a</i>
(Cra47: ⁴²⁵	<i>mihi Domine Domine - a g g f a a C a g f g g est ipse - d f g a)</i>

⁴²¹ Szep és Lel anyaga is a kottapéldában közölt változatot tartalmazza.

⁴²² ÖG tételét (*Nem de nem tizen*) lásd a *Szabad variációk (II.4.)* között.

⁴²³ Az esztergomi rítusú források mellett figyelmet érdemel a Kn 17-es forrás tétele (f 57') is, amelynek változata talán még a Str -1-es és -I/3/2-es jelzetű források antifónáinál is közelebbi mintát jelenthetett a graduál-tételhez. Azonban a Kn 17-es forrásban található tétel is alleluja zárja.

⁴²⁴ Míg ÖG első *Uram* formálásához találunk középkori párhuzamot (lásd Cra47), addig a második megoldás *f*-záróhangjával azonos változatot középkori forrásban nem találtam, így az *f*-záróhang kapcsán felmerülhet az elírás valószínűsége.

A középkori források antifónáihoz képest a graduál-tételek két szakaszt: a *qui in caelis est* szövegűt és a darabot záró *alleluja-t*. hagyál el.

Te veled vagyok én	I.	Nat	Batthyányi Grad.	239	249	Ps. 110:4
Tecum principium	I.	Nat/V2/a1	Str-8	1203		Ps 109:4

A *Tecum principium* tétel magyarra fordítása úgy tűnik nem volt egyszerű feladat a graduál-tételek szerkesztői számára⁴²⁶. A BaGr tétele a *Tecum principium* antifónának a magyar fordítását az *in splendoribus sanctorum* szöveg- és dallamszakaszának elhagyásával adja⁴²⁷. A középkori tétel legpontosabb fordítását az Öreg Graduálban találjuk⁴²⁸.

II.2.4 Betoldással készített tételek

< 1---1---1---3-4-3-4-5-5---6-5-5-4-5-5-:--zB---4-3-3t---4-,-

Az em-ber Fi - a a po- gá- nyok ke- zé- be a- da- tik meg- csú- fol - ta - tik

< -4---4-4-5---4-3-:--3-4---2---e2-1-1---

meg - os- to- roz- ta - tik és meg- köp- dös- te- tik.

< 1---1-00-3-4-3-4t-5-:--zB-4-4-3t---4-,-4-2-4---t1-3-:--3-

Tra - de- tur e- nim gen- ti- bus ad il- lu - den- dum et fla- gel- lan - dum et

⁴²⁵ f 378r.

⁴²⁶ A darab parafrázisait (*A Krisztus születése, Az Atya Isten e világra, Téged az Atya Isten*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között. A fordítás nehézségeiről e darabok kapcsán a *Kontrafaktumok* fejezetben bővebben olvashatunk.

⁴²⁷ Ilyen megoldással más graduál-forrásban nem találkoztam.

⁴²⁸ A *Te veled vagyok* kezdetű antifónát lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tétel párok)* között.

< -4-2-e2-1-1- .

cru- ci - fi- gen- dum.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ Az ember Fia a pogányok	I. D50	Eperjesi Grad.	154	80	Lk. 18:32
♪ Tradetur enim gentibus	I. Qu/H2/f4/V/Am	Str ⁴²⁹	1077		Lk. 18:32

Mint az a kottapéldából látható, az első belső tagolópontra a graduál tételének szövege terjedelmesebb a magyar középkori antifóna-szövegénél, ezért a graduál-antifóna dallamát motívumismétléssel igazították a megszorított szótagszámhoz.

—

< -0-1-3t-4-:-4-4-4t-4-3r-t7-:-4-4-4-t7-3-3-3-4- .

Az én há- zam i- mád- ság- nak há- za ti pe- dig azt lat- rok- nak bar-

< -3r-e2-1-0q-1-1- .

lang- já - vá tet - té - tek.

< -1tu-5-5-45z-:-5-t7-4t-rB-3-3-3-2e-4-3-2-1-0q-1- .

Mon- dá Krisz - tus az én há - zam i-mád- ság- nak há- zá- nak mon- da - tik.

< -0-1-3r-4t7-:-34t7-5-4-3-3-2e-4-e2-1-0q-1- .

Do- mus me - a do - mus o- ra- ti - o - nis vo- ca - bi - tur.

⁴²⁹ Str: -1, -2, -7, -8, -I/3/1.

♪ Az én házam imádságnak háza ⁴³⁰	I.	Trin/D10 ⁴³¹	Eperjesi Grad.	493 324	Lk. 19:46
♪ Mondá Krisztus: az én	I.	Qu	Öreg Graduál	461	Lk. 19:46
♪ Domus mea domus	I.	Qu/H1/f3/L/Ab ⁴³²	Str ⁴³³	1382	Lk. 19:46

A középkori antifóna szövegválasztásához képest mindkét graduál-tétel az evangélium versének némileg hosszabb szakaszára épül. EpGr antifónája motívum- és hangismétléssel, ÖG darabja pedig egy új dallamformula betoldásával illeszti az új szöveghez az alpdallamot.

< --8--6--8900--8--:--8--7--6--7--8--8--7-----6--5--6--5--4--4--.

Az én tes - tem fel - tá - ma - dás - nak re - mény - sé - gé - ben nyu - go - szik.

< --8--6--8900--8--:--8--7-----6--5--7b--4-----.

Ca - ro me - a re - qui - e - scet in spe.

♪ Az én testem	VII.	Qu/H6/	Ráday Grad.	133 184	Ps.16:9
♪ Caro mea	VII.	Qu/H6/S/N1/a3	Str-2,-4,-7,-8.	7003	Ps.15:9

Az értelmező magyarázattal⁴³⁴ bővített graduál-szöveget egy zenei motívum megismétlésével igazították a középkori minta dallamszerkezetéhez.

⁴³⁰ ÖG másik tételét (*Mondá Jézus a zsidóknak: az én házam*) lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk* (II.6.) között.

⁴³¹ EpGr tételének a középkori használatától és ÖG antifónájától eltérő liturgikus alkalmazásának magyarázata abban keresendő, hogy a középkori hagyományban a böjti köznapi tételek a Trinitás utáni vasárnapok anyagában újra megjelenhettek. Mivel a graduálokban a böjti hétköznapok liturgiája általában nincs részletesen kidolgozva, az antifónák egy részét a szerkesztők csak a Szentháromságvasárnap utáni időre adják. Ilyen tételekkel a következő fejezetekben még többször találkozunk.

⁴³² A tétel liturgikus helye másutt: Str-1', -3, -8' és -I/3/1: Ded/L/a2 valamint Str-7: Qu/H1/f3/V/Am.

⁴³³ A *Domus mea* antifóna dallama az esztergomi szokásterületről származó forrásokban (Str -1, -1', -2, -3, -4, -7, -8, -8', -I/3/1, -I/3/2.) azonos.

—

< 45u---5---5---4---3---4t7---3r---4---:---7---7---8---u0---5---7---7---7---,---7---7-

Az Úr- is- ten- nek an - gya - la le- szál- la menny - or- szág - ból, és já-

< 7iV---7---7---7---u0---5---6u---t7---3---:---4---4---4---3---5---7---7---:---4---4---3---5---

rul - ván le- for- dí - tá a kö - vet a ko- por - só szá- já- ról és ül va- la

< 7---7---:---4---6u---5---rB---4t---5---4---4---.

raj- ta, al - le - lu - ja, al - le - lu - ja.

< 45u---5---5---4---3---4t7---3r---4---:---7---7---8---u0---7---7---,---7---7---7iV-

An- ge- lus au - tem Do - mi - ni de - scen - dit de cae - lo et ac - ce-

< 7---7---u0---5---u0---t7---4---:---4---4---4---3---5---7---7---7---:---:-----

dens re- vol- vit la - pi - dem et se - de- bat su- per e - um

< 4---6u---5---rB---4t---5---4---4---.

al - le - lu - ja, al - le - lu - ja.

♪ Az Istennek anyala ⁴³⁵	VIII. Pasc	Ráday Grad.	249	252	Mt.28:2
♪ Angelus autem Domini	VIII. Pasc/D1/L/a1	Str ⁴³⁶	8233		Mt.28:2

Az előző tételhez hasonlóan a szövegbővülést motívumismétléssel igazították a középkori dallamszerkezethez.

⁴³⁴ Tudniillik, hogy a *feltámadás* reménységében nyugszik a test. RáGr tételének szövegi betoldása abból adódhat, hogy az antifóna alapjául szolgáló szövegszakasz a Biblia két különböző részében is benne van. Egyrészt a 16/15. zsoltár egyik versének második részében, másrészt az Apostolok cselekedeteinek 2. fejezetének (a Szentlélek kitöltése után Péter Jézusról a Messiásról prédikál) 26. versében, ahol a zsoltáros szavait szó szerint idézi Péter. Mindkét bibliai rész a test feltámadásába vetett bizodalommal folytatódik: „mert nem hagyod az én lelkemet a koporsóban, és nem engeded, hogy a te Szented rothadásra jusson” (Károli).

⁴³⁵ A többi graduál-változatot lásd a Fordítások (II.1.2 *Néhány hangos eltérések*) illetve a Variánsok (II.2.1 *Pontosabb megfelelésű tételpárok*) fejezeteiben.

⁴³⁶ Az MMAe-kötetben közreadott esztergomi források (Str -4, -7, -8, -I/3/1) dallamváltozatai lényegében azonosak.

—

< 3-3-3-3-2-4-4-5:-3-3-1-0-, 3-3-3-3-2-4-

Fel- men- vén Krisz- tus menny- ég- be al- le- lu - ja fog- va vi- vé a fog-

< 4-5:-5-4-3-3-1-3-4-3-

sá- got al- le - lu- ja al- le- lu- ja.

< 3-3-3-3-3-3-4-5:-3-3-1-0-, 3-3-3-3-3-4-3-

A- scen- dens Chri- stus in al- tum al- le- lu- ja ca- pti- vam du- xit ca- pti-

< 3-4-5:-5-4-3-3-

vi- ta- tem al- le - lu - ja.

♪ Felmenvén Krisztus ⁴³⁷	VI. Asc	Eperjesi Grad.	334	261	Efez.4:8
Felmenvén Krisztus	VI. Asc/V1/Am	Öreg Graduál	474		Efez.4:8
♪ Ascendens Christus	VI. Asc/V1/a1	Str -2, -7.	6043		Efez.4:8

A graduál-tétel szerkesztői a *Felmenvén Krisztus* antifónát megtoldották egy alleujával, s ahhoz önálló, a középkori forrásokból nem dokumentálható zenei anyagot adtak⁴³⁸.

—

< 7-7-7-6-8-8-9:-7-7-5-4:-7-7-7-6-8-8-9:-00-

Fel- tá- mad- ván a Krisz- tus meg - je - le - nék az ő ta- nít- vá- nyi- nak ezt

⁴³⁷ Orig.: C-ről indítva. A többi graduál-tételt lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁴³⁸A *Felmenvén Krisztus* antifóna több graduál-forrásban is (RáGr, HG 1574, ÖG másik változata) a középkori forrásokkal egyező formában, az *alleluja*-toldás nélkül szerepel. A darabokat lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

< 7-----7-; 7-7-7-7-7-6-8-8-9-: 7-10-5-4-: 7-7-7-6-8-
 mond- ván bé- kes- ség lé- gyen ti- nék- tek al- le- lu- ja ne fél- je- tek sem-

< 9-----9-00-7-7-7-: 5-7i-7-7-7-
 mit mert én va- gyok al - le - lu- ja.

< 7-7-7-7-8-8-9-: 7-7-5-4-; 7-7-7-7-7-8-9-: 9-00-7-7-7-
 Pax vo- bis e- go sum al-le - lu- ja no- li- te ti- me- re al-le - lu- ja.

< 7-7-6-8-8-9-: 6-7-5-4-; 7-7-7-6-8-9-: 9-00-8-7-7-
 Pax vo- bis e- go sum al- le- lu - ja no- li- te ti- me- re al- le - lu- ja.

♩ Feltáadván a Krisztus ⁴³⁹	VI.	Pasc	Eperjesi Grad.	283	239	Lk.24:36
Feltáadván a Krisztus	VI.	Pasc	Öreg Graduál		109	Lk.24:36
Feltáadván a Krisztus	VI.	Pasc	Öreg Graduál		470	Lk.24:36
Feltáadván a Krisztus	VI.	Pasc/D1/a	Huszár Gál 1574.	286	584	Lk.24:36
Feltáadván a Krisztus	VI.	Pasc ⁴⁴⁰	Ráday Grad.	138	185	Lk.24:36
♩ Pax vobis ⁴⁴¹	VI.	Pasc/D2/V1/a	Str-2,-4,-8	6054		Lk.24:36
♩ Pax vobis	VI.	Pasc/H2/M/a	Cantica		130	Lk.24:36

A graduál-források tételei közel azonosak, a köztük lévő kevés különbség talán csak elírásból – illetve a zárlatban szövegvariánsból – adódik:

EpGr: *alleluja-C Ch a g, ne féljeteK semmit-C C C h D E*, *alleluja - a CD C C*
 ÖG 109:⁴⁴² *alleluja-C C a g, ne féljeteK semmit-C C C h D E*, *alleluja - h CD C C*
 ÖG 470:⁴⁴³ *alleluja-C C a g, ne féljeteK semmit-C D h h C D*, *alleluja - a CD C C*
 HG 1574:⁴⁴⁴ *alleluja-C C a g, ne féljeteK semmit-C C C h D E*, *alleluja - a CD D C*
 RáGr: *alleluja-C C a g, ne féljeteK semmit-C C C h D E*, *dicső király - a CD D C*

⁴³⁹ A tétel kontrafaktumát (*Most ahhoz megyek, aki engem küldött...*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között.

⁴⁴⁰ Zsoltárhoz és Magnificathoz.

⁴⁴¹ Orig.: f-ről indítva.

⁴⁴² ÖG tételének kulcsa eredetileg terccel feljebb csúszott.

⁴⁴³ A kulcs ismét terccel feljebb került.

⁴⁴⁴ HG 1574 antifónájának kulcsát terccel feljebb kell tenni.

Str: *alleluja-CC a g, nolite timere - C C C C D E, alleluja - E E D C C*

Cantica: *alleluja-h C a g, nolite timere - C C C h D E, alleluja - E E D C C*

Mivel a graduál-antifónák a középkori szöveget egy hosszabb bevezetővel és a tétel végét egy *alleluja* – illetve *dicső király* – betoldásával bővítik ki, a *Pax vobis* antifóna dallamát teljes egészében megismétlik, majd az így szimmetrikussá vált zenei anyagot egy rövid kadenciával toldják meg.

—

< 0---1---1---0---0---1---1-1-3---2---1---0q---1---2---0---1---1---:---0---1---1---

Mon- da Krisz- tus U- runk az ő ta- nít- vá- nyi- nak al- le- lu- ja nem hagy- lak

< 1-1---3---1---0e---e2---1---0q---2e---q0---:---4t---4t---r2---4t---4---t4---2---1w---3---3---0q---

ti - te- ket ár- vá- ul al- le- lu- ja el - me- gyek és hoz- zá- tok jö- vök al - le-

< 3---1---,---0---0---1---3---3-1---0q---3---3---4t---e2---1---1--.

lu- ja és ör- ven- dez a ti szí- ve- tek al - le- lu - ja.

< 0---1---1---1---1---1-1-3---2---1---0q---1---:---0---1---1---1---1-1---1---1-----

Mon - da Jé - zus az ő ta- nít- vá- nyi- nak nem hagy - lak el ti- te - ket

< 1---0e---e2---1---0q---1e-1---:---3t---4t---2---3-4---3---3---3---e2---1---0e---2---0q---1e-1-,

ár- vá- ul al- le- lu- ja el- me- gyek de is- mét hoz- zá- tok jö - vök al- le- lu- ja

< 0---1---3---1---0-1---3---3-3---4t---e2---1---1--.

és ör- ven- dez a ti szí- ve- tek al - le - lu- ja.

< 00---1---1-1---1---1---0e---e2---1---0q---1e---q0---:---3t---4t---3-4t---3---e2---0---1e---

Non vos re- lin- quam or- pha- nos al - le - lu - ja va- do et ve- ni - o ad vos

< 2---0q---1e---q0---,---0---0---1e---q0---0q---3---3---4t---e2---1---1--.

al- le- lu - ja et gau- de- bit cor ve- strum al- le - lu - ja.

♪ Monda Krisztus Urunk ⁴⁴⁵	I.	Asc	Öreg Graduál	126	Jn.14:18
♪ Monda Krisztus Urunk ⁴⁴⁶	I.	Pent/V1/Am	Huszár Gál 1574. 315 642		Jn.14:18
♪ Non vos relinquam	I.	Pent/V1/Am	Str-3,-8.	1349	Jn.14:18

Mint az a kottapéldából jól látható, két graduál-tétel több ízben egymástól eltérő szövegi és dallami megoldásokkal él. A különbségek többsége valószínűleg egyéni alakításból adódik. A középkori antifónához képest a graduál-tételek a darab elejét bevezetővel toldották meg⁴⁴⁷ és a többlet szöveghez a *Non vos relinquam* antifóna első frázisának zenei anyagát illesztették: így ez a zenei anyag a graduál-tételekben megkétszereződik.

II.2.5 Dallamok más dialektusú mintákkal

< 1---1---2---1---2---3---3---0q---1---1---e2---1---0q---1---:---3---3---5---zB---rB---3---4---

El- ma- ra- da a gyer- mek Jé- zus Je- ru- zsá- lem- ben és az ő szü- le - i nem

< 3---2---0q---1---1---,---1---2---3---4---4---5---rB---4---1---3---e2---1e---1---0---,---1---1---

ve- vék e- szük- be a- lit- ván ő- tet len- ni az ú- ti tár- sa- ság- ban és ke-

< 1---1---0---1---3r---4---1---1---1---0---q0---0---0---0---3---2---1---1---.

re- sik va- la ő- tet a ro- kon- sá- gok és is- me- ró- sők kö- zött.

⁴⁴⁵ ÖG másik tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között. SpáGr tétele (*Nem hagylak titeket*, f 322) szintén betoldás nélküli, ÖG alakításával egyező formájú.

⁴⁴⁶ HG 1574 tételének kulcsát hibásan, terccel lejjebb nyomtatták.

⁴⁴⁷ EpGr-ban az antifónát két darabra bontva kapjuk, és *Monda Krisztus* (262. oldal 336. tétel, g-re transzponálva!) illetve *Elmegyek és hozzátok jövök* (262. oldal Nr. 337) kezdettel két külön antifónaként találjuk. Ezeket a tételeket lásd a *Kivágatok (II.5.1 A dallam első sorából; II.5.2 A dallam utolsó sorából)* fejezeteiben.

< 0 2 1 3 2 0q 1 1 e2 1 0q 1 : 3 4 5 6 5 4 3 2 0q

Re-man-sit pu-er Je-sus in Je-ru-sa-lem et non co-gno-ve-runt pa-ren-tes

< 1 1 , 1 2 3 4 4 5 r3 4 e2 1 e2 1w 1 0 , 1 1 1 0 1

e-jus ex-i-sti-man-tes il-lum es-se in co-mi-ta-tu et re-qui-re-bant

< 3r 4 0 0 0q 1 0e 2 1 1 .

e-um in-ter co-gna-tos et no-tos.

< 1 3 1 3 1 0q 3 3 w 2 1 0 : 3 3 4 5 4 3 3 3

Re-man-sit pu-er Je-sus in Je-ru-sa-lem et non co-gno-ve-runt pa-ren-

< 0q 1e 1 , 1 2 3 4 4 4t 4 e2 1 3 e2 1e 1 0 , 0 1 0 1

tes e-jus ex-i-sti-man-tes il-lum es-se in co-mi-ta-tu et re-qui-re-

< 3 3r 4 0 1 1 0 2 3 1 1 .

bant e-um in-ter co-gna-tos et no-tos.

< 1 3 1 3 3 0q 1 1 e2 1 0q 1 : 3 4 5 6 5 4 3 2 0q

Re-man-sit pu-er Je-sus in Je-ru-sa-lem et non co-gno-ve-runt pa-ren-tes

< 1 1 , 1 2 3 4 4 5 rB 4 1 3 e2 1e 1 0 , 1 1 1 0 1 3

e-jus ex-i-sti-man-tes il-lum es-se in co-mi-ta-tu et re-qui-re-bant e-

< 3 1 1 1 0 1e 2 1 1 .

um in-ter co-gna-tos et no-tos.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel/ Lap	Bibliai hely
♪ Elmaradt a gyermek	II. Ep/D1/V/Am	Öreg Graduál	450	Lk.2:43
♪ Remansit puer Jesus	II. Ep/D1/V1/Am	OFM-118	2117	Lk.2:43
♪ Remansit puer Jesus	II. Ep/D1/V/Am	Cantica sacra	67	Lk.2:43
♪ Remansit puer Jesus	II. Ep/D1/V/Am	Bra-69	55r	Lk.2:43

Az *Elmarada a gyermek* tételhez – a ferences dallamon kívül – egy német graduálkönyv szerinti pentaton dialektusú és egy brassói forrásból származó változatot is megadtam. A tételek közül a magyar graduál-antifónához talán a brassói forrás dal-lama áll talán a legközelebb, de dolgozhattak akár ferences forrás alapján is a graduál-tétel szerkesztői.

Magyar szokásterületen nem találtam olyan forrást, amely említést tenne a *Remansit puer Jesus* antifónáról⁴⁴⁸.

< 4u---5---4---3-4t---4-4-:-4u---7---7---7---8o---8---8---u6-7---8---7---7--,-

Mert nem szól ő ma-gá-tól ha-nem va-la-mi-ket hall a-zo-kat szól-ja

< 7---7---8---6---7---5---4t4R-:-5---7---7---6u---t4---3---4t---5-4-4--.

és a-me-lyek jö-ven-dők meg-hir-de-ti nék-tek al-le-lu-ja.

< -4---4u-5-4-5---4-3-3t-5---4-4-:-4---4---5u---7---7---4-5-7-6---6-,

Non e-nim lo-que-tur a se-met-i-pso sed quae-cum-que au-di-et lo-que-tur

< 7---8---8---u6-5-4t43-:-5---7---6-7-8---t4-3-3t-5-4-4--.

et quae ven-tu-ra sunt an-nun-ti-a-bit vo-bis al-le-lu-ja.

< 4---4u-5---4-5---rB-3-4t---5-4-4-:-4u---7---7i---8---8---5-7-iV---6--

Non e-nim lo-que-tur a se-met-i-pso sed quae-cum-que au-di-et lo-que-

< 6--,-6-8---8---u6-5-4t43-:-5---7---7-7-7iV---t4-3-3t-5-4-4--.

tur et quae ven-tu-ra sunt an-nun-ti-a-bit vo-bis al-le-lu-ja.

⁴⁴⁸ Sem a zágrábi úzust dokumentáló forrásokban, sem az erdélyi provenienciájú *Codex Albensisben* és *Váradí Antifonáléban*, sem az *Isztambuli Antifonáléban*, sem a *Szepesi Antifonáléban*, sem pedig a pálos hagyományt dokumentáló *Pálos Vesperáléban* és *Pálos Cantuáléban* nem szerepel az antifóna. Az egyetlen, kalocsai gyakorlatot rögzítő *Col-33-as* jelzetű breviárium sem jegyzi a tételt.

♪ Mert nem szól ő magától	VIII. Pasc/D5	Eperjesi Grad.	291 240	Jn.16:13
♪ Non enim loquetur	VIII. Pasc/H5/ff/V	OFM-119	8234	Jn.16:13
♪ Non enim loquetur	VIII. Pasc/D5/V2/Am	AntPat	65r	Jn.16:13

A *Mert nem szól - Non enim loquetur* antifóna-pár esetében bizonytalan vagyok annak megítélésében, hogy ferences minta alapján készült-e a graduál-darab. A középkori tételt ugyan nem tartalmazza egyik vonalrendszeres hangjegyzírású magyar forrás sem⁴⁴⁹, de szerepel a Codex Albensisben, a ferencesekével azonos liturgikus időszak antifónájaként⁴⁵⁰. Elképzelhető tehát, hogy a graduál-tétel szerkesztője nem ferences rítusú, hanem valamely, fennmaradt forrással nem dokumentált egyházmegyes repertoárból indult ki.

⁴⁴⁹ Csak a vonalrendszeres forrásokból hiányzik a tétel, a *Col 33*-as jelzetű breviárium két liturgikus ponton is: a Húsvétot követő 5. hét péntekén Magnificathoz való antifónaként (Pasc/H5/f4/Am) és a szombati laudesben Benedictus-antifónaként (Pasc/H5/S/Ab) jelzi a tételt. A *Cantica sacra*-kötetben, a *Psalm*-kötetben és az általam vizsgált krakkói antifonáléban (Cra 47) viszont nincs meg az antifóna.

⁴⁵⁰ f 90.

II.3. Tónusmódosítások

Az itt szereplő darabok azonos szövegű, részleteiben hasonló, vagy nagyjából megegyező dallamú tételpárok, melyek többnyire azonos liturgikus funkciókban állnak, de a középkori antifóna és a graduál-antifóna tónus-megoldása nem egyezik. Ennek okát kereshetjük egyrészt a graduál-darabok önálló alakításában, de egyes esetekben gondolhatunk a tételek részben vagy egészben való elírására is⁴⁵¹, és annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a graduál-szerkesztők munkájuk során általam nem vizsgált forrásból dolgoztak. Valószínűleg hasznos lenne a graduál-antifónák tónusválasztásának gondosabb összevetése – a hazai gyakorlat mellett – egy szélesebb, európai gyakorlattal is, de minthogy a dolgozat céljával elsősorban a graduál-antifónák és a középkori magyar hagyomány kapcsolatának vizsgálatát jelölte meg, elégségesnek tűnt, ha a graduál-tételek tónus-használatát csak a CANTUS adatbázis adataival hasonlítjuk össze.

< 4-5-7i-8-:8-7-8-9-iv-8-8-, 5i-6u-5-4-3r-5u-5-5-.

A jó Pász- tor az ő é- le- tét ad- ja a ju- ho- kért al - le - lu - ja.

< 4-5-7-7-:7808-7-7-7-6u8-4-4-, 4-56u65-7-5u-4-3-4t-5-

Pa - stor bo-nus a ni- mam su - am po- nit pro o - vi - bus su - is al - le-

< 4-4-.

lu- ja.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ A jó Pásztor ⁴⁵²	IV. Pasc	Eperjesi Grad.	287	240	Jn.10:11
♪ Pastor bonus	VIII. Pasc/D3/V2/Am	Str	8195		Jn.10:11

⁴⁵¹ A fejezetben nem tárgyalom azokat – a főként az ÖG-ban található – tételeket, amelyeknél szinte biztos lehettem abban, hogy a darab zárószakasza elesűszött.

⁴⁵² ÖG és EpGr másik tételeit lásd a *Variánsok (II.2.2 Szabadabb variációk)* között.

A két antifóna szövege és liturgikus alkalmazása egyező. Az azonos kezdőhangok után viszont a középkori antifóna egy 8. tónusú darabként, a graduál-antifóna pedig egy 4. tónusú, fix négysoros⁴⁵³ típusdallamként folytatódik. Érdekes, hogy e nagyon jellegzetes 4. tónusú típusdallamhoz sokféle szöveg társulhat, de az MMAE-kötetben kiadott antifónák⁴⁵⁴ közül egyetlen egy sincs, amelynek liturgikus helye Húsvét lenne, legtöbbjük a böjti vagy az adventi időszak darabja.

—

< 3 3r 4 : e 1 0 0 1 2 2 , 1 1 3 2 1 2e 1 2e 2 2 .

Az Úr-nak szent Lel-ke be-töl-töt-te a föld ke-rek-sé-gét al-le-lu-ja.

< 2 3r 4 : 5 4 e 1 3r rll , 3r t4 3 4t 5 r3 3 4t 4 .

Spi - ri - tus Do - mi - ni re - ple - vit or - bem ter - ra - rum al - le - lu - ja.

♪ Az Úrnak Szent Lelke ⁴⁵⁵	IV. Pent	Eperjesi Grad.	273	364	-
♪ Spiritus Domini	VIII. Pent/L/a2	Str	8394	Bölcs.1:7	

A tételpár szövege és liturgikus alkalmazása azonos, sőt dallamvonaluk is sok egyezést mutat. Az MMAE-kötetben közreadott esztergomi források⁴⁵⁶ egyező dallam-variánsokat adnak és a ferences forrás változata sem hoz a graduál-antifónához közelebb eső példát. A „minta” és a graduál-antifóna közti tónuskülönbséget a graduáltétel „transzponálásával” könnyen meg lehetne oldani, hiszen ha az EpGr antifónáját egy nagyterccel feljebb csúsztatjuk, akkor a középkori dallamhoz képest több részlet mutatna hasonlóságot és a két tétel tónusa is egyezne:

⁴⁵³ Dobszay 1995.b., 12., MMAE 1999, 71*–72*.

⁴⁵⁴ MMAE 4001–4098.

⁴⁵⁵ A többi graduáltételt lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁴⁵⁶ Str -1, -3, -5, -7, -8.

< 5̣-5̣-6̣-4̣-3̣-2̣-2̣-3̣-4̣-4̣-4̣-3̣-5̣-4̣-3̣-4̣-3̣-4̣-4̣-4̣.

Az Úr-nak szent Lel-ke...

Az elírás – illetve a graduál-dallam hibás transzpozíciója – mellett szólna az is, hogy a CANTUS adatbázis tanulsága szerint nincs olyan középkori forrás, amely ehhez a szöveghez és liturgikus funkcióhoz 4. tónusú dallamot adna⁴⁵⁷. Mindezek ellenére alapjában mégis úgy gondolom, hogy inkább a szerkesztő önálló alakításként, mintsem elírásként kell a graduál-antifónát értelmezni.

—

< 7̣-6̣-7̣-6̣-6̣-6̣-7̣-5̣-4̣-5̣-6̣-5̣-4̣-4̣-4̣.

É- kes- ség- tek- re va- gyon az ő dí- csé- re - te.

< 5̣-4̣-5̣-3̣-2̣-4̣-3̣-2̣-1̣-1̣.

Re- ctos de - cet col - lau- da- ti- o.

♪ Ékességtekre vagyon	VIII. Pasc/D2	Eperjesi Grad.	297	243	Ps.33:1
♪ Rectos decet	I. f2/M/a4	Str	1012		Ps.32:1

Az azonos alpszövegű két antifóna a liturgikus alkalmazás tekintetében különbözik egymástól, dallamvonaluk⁴⁵⁸ viszont nagy hasonlóságot mutat. Ha a graduál-antifónát – az előbbi tételhez hasonlóan – egy nagyterccel feljebb csúsztatjuk, akkor a záróhangok kivételével a középkori dallammal közel egyező darabot kapunk:

< 5̣-4̣-5̣-4̣-4̣-4̣-4̣-3̣-2̣-3̣-4̣-3̣-2̣-2̣.

É- kes- ség- tek- re va- gyon...

⁴⁵⁷ Az adatbázis negyven forrásból dokumentálja a tételt, melyekből négy forrásnál nem ad biztos tónusmeghatározást, a többi harminckét forrásban viszont egységesen 8. tónusú az antifóna.

⁴⁵⁸ MMAE (1012) esztergomi rítusterületről származó forrásainak (Str -1, -2, -4, -7, -8.) dallamai azonosak és a ferences források (OFM -118, -366.) tételei sem egyeznek a graduál-antifóna megoldásával.

A hasonlóság ellenére valószínűleg nem elírásról van szó, nem „hibás” záróhangú tételként kell a graduál-antifónát értelmeznünk, hanem egy „valódi” 8. tónusú, *CI*⁴⁵⁹-es típusú darabként, amely mögött állhat egy, a következő darabhoz⁴⁶⁰ hasonló zenei minta:

< 7-6-7-5-:3-4-5-6-5-4-3r-4- .

De- o no- stro ju- cun- da sit lau- da- ti - o.

A két latin antifóna különböző tónusú és zenei típusú darab, mégis a liturgikus alkalmazás tekintetében érdekes közös vonásuk, hogy az adott zenei típusba általában *per annum* tételek kerültek. Az 1. tónusú, „*Rectos decet*” antifóna az *A1*-es⁴⁶¹ zenei típusú darabok közé tartozik, amelyből az *MMMAe*-kötet tizenöt példát közöl⁴⁶² és az antifónák közül egyetlen egy akad csak, amelynek liturgikus helye nem a *per annum* időszak. A 8. tónusú, *CI*-es típusú „*Deo nostro*” antifónával egyező zenei csoportba az *MMMAe*-kötet tizennégy darabot sorol⁴⁶³, amelyek közül tizenegy tétel liturgikus alkalmazása esik a *per annum* időre.

< 1-2-3r-4-3-e2-1-1-1t-5-4-3-4t-5-5u-5-rR-4-5-5- .

Fi- am jus- son e- szed- be hog- y él- ted- ben el- vet- ted a te ja- va- i- dat

< 4-4-5u-4-t4-4-1e-3r-5-rR-2- .

a- zon- kép- pen Lá- zár az ő go- no- szát.

< 45u-5-t4-3-4t-4-:4-4-7-7-8-7-8-7-7-5-7-7-7-7-7-7i-7- .

Fi- li re- cor- da- re qui- a re- ce- pi- sti bo- na in vi- ta tu- a et La- za-

⁴⁵⁹ Dobszay 1995.b. 20., *MMMAe* 1999, 103*–104*.

⁴⁶⁰ *MMMAe* 8134, Str-4. Bibliai hely: Ps. 146:1, liturgikus helye: D/V1/a4.

⁴⁶¹ Dobszay 1995.b. 6., *MMMAe* 1999, 44*–45*.

⁴⁶² *MMMAe* 1001–1015.

⁴⁶³ *MMMAe* 8133–8146.

< -7iV-: -5---5-7---7---4---4-- .

rus si- mi- li - ter ma- la.

EpGr tételét az összevetés megkönnyítése végett érdemes egy kvarttal feljebb transzponálni:

< -4-5--6u---7--6--zB-4-:4-4-8-8-7--6-7i--8-8p-8-uB-7-8-8--7-7-8p-7--iV-7-:

Fi-am jus-son...

< -4z--6u-8--uB-5- .

♪ Fiam jusson eszedbe ⁴⁶⁴	IV. Trin/D1	Eperjesi Grad.	428	305	Lk.16:25
♪ Fili recordare	VIII. Trin/D1/V2/Am	Str-I/3/2	8249		Lk.16:25

A tételpár szövege és liturgikus alkalmazása egyező. A graduál-tétel szerkesztője a középkori darabhoz képest a zenei anyaggal szabadabban bánt, de a variáns-hangok ellenére is úgy tűnik, hogy a belső zárlati pontok egyezése miatt egy ismert középkori minta áll a graduál-antifóna mögött. A graduál-tétel tónusváltását sem hazai források sem a CANTUS adatbázisban felsorolt források⁴⁶⁵ nem támaszják alá, ennek ellenére úgy vélem, hogy nem egy esetleges elírással, hanem önálló alakítással van dolgunk.

< -0---1e---2---1-2---3r-4--rB-4t-4---3---1w----3rB---2---2-- .

Ha csak a ru-há- za- tát il - le- tem is meg- gyó- gyu- lok.

< -0-1---3---2---1-2---3r-4---3---4---2---eB-1---1-:-0-1---3-3-:-3-3---4---

Si te- ti- ge- ro fim- bri- am ves - ti- men- ti e- jus sal- va e- ro ab in - fir-

⁴⁶⁴ EpGr másik tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között, míg ÖG antifónáját lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk* című fejezetben.

⁴⁶⁵ A harminckilenc forrásból háromnál nem jelöl pontos tónust, a többi harminchatnál viszont 8. tónust ad az adatbázis.

< 3---4t---e2---1---1-.

mi - ta- te me- a.

< 0-1---3---2---1-2---3-4---4---4---4---3-4-5---e2---00---1---e2---1---1--.

Si te- ti- ge- ro fim- bri- am ves - ti- men- ti e- jus tan- tum sal- va e - ro.

♪ Ha csak a ruházatát illetem IV.	Trin/D24	Eperjesi Grad.	536	338	Mt. 9:21
♪ Si tetigero	I.	Trin/D24/V2/Am	Str-3	1296	Mt. 9:21
♪ Si tetigero	I.	Trin/D24/V2/Am	Psalm.	187r	Mt. 9:21

A tételpárok szövege és liturgikus alkalmazása azonos, a graduál-darab első fele is megegyezik a latin – illetve a Lossius-gyűjtemény – antifóna-dallamával. Az MMAAe-kötet a *Si tetigero* antifónát csak egy esztergomi forrás⁴⁶⁶ 1. tónusú példájával⁴⁶⁷ dokumentálja. A CANTUS adatbázis huszonhárom olyan forrást sorol fel, amely tartalmazza a tételt. Tónushasználat szempontjából érdekes, hogy a forrásokban a darab 7., 1., 2. és 4. tónusúként egyaránt megtalálható a következő elosztásban: 7. tónusú három forrás antifónája,⁴⁶⁸ 1. tónusú szintén három,⁴⁶⁹ 2. tónusú kettő,⁴⁷⁰ 4. tónusú tizen-négy(!),⁴⁷¹ és egy forrásban⁴⁷² nem kapunk az antifónához tónusmeghatározást. Mint-hogy az antifóna 4. tónusú darabként több helyről dokumentált, célszerűnek látszott néhány forrásból ellenőrizni. Ezekből álljon itt két, egymástól eltérő szokásterületről származó példa.

⁴⁶⁶ Str-3.

⁴⁶⁷ A Str -3-as forráshoz hasonlóan Iszt (f 140r*) is egy 1. tónusú tételt ad.

⁴⁶⁸ A-Gu 30, D-SI HB. I. 55, I-PCsa 65.

⁴⁶⁹ A-KN 1012, NL-Uu 406, NL-ZUa 6.

⁴⁷⁰ A-KN 1018, A-KN 589

⁴⁷¹ A-SF XI 480, A-VOR 287, A-Wda C-10, A-Wda D-4, CH-E 611, D-KA Aug. LX, E-Tc 44.2, F-AS 465, F-Pn lat. 1090, F-Pn lat. 12044, F-VAL 114, I-MZ 15179, I-RV C.5, SI-Lna 18.

⁴⁷² E-Tc 44.1

F-Pn lat. 1090, 121r⁴⁷³:

< -1--2--4--4t--5--4--4t--5--4--5--6--4--5--5--:--2--5--3--4--2--1--2--1-

Si te-ti-ge-ro fim-bri-am ves-ti-men-ti e-jus sal-va es-se po-te-ro ab

< -0--1--2--2--4--2--2--.

in-fir-mi-ta-te me-a.

A-VOR 287, 276r⁴⁷⁴:

< -1--2--4--3--2--3--4t--5--5--5--5--4--5--6--4--5--3--4--2--1--2--1--0--

Si te-ti-ge-ro fim-bri-am...

< -1--2--4--3--2--2--.

Mindkét forrásban zenei típusát tekintve egy 4/A csoportba tartozó, négysoros, fix formájú⁴⁷⁵ antifónát találunk, míg EpGr darabja inkább a 4/B3⁴⁷⁶-as alosztályba sorolható. Ezek alapján úgy vélem, hogy a graduál-antifóna elsődleges mintáját valószínűleg a magyar középkori darab jelenthette, mindazonáltal a tónusváltás tekintetében nem elírásra, hanem inkább a graduál-szerkesztő önálló alakítására gondolhatunk.

—

< -1--3--3--4--e2--3--3--3--3--e2--1--3--3--e2--,-0--4--4--3--

Meg-vál-tót kül-de az Úr Is-ten az ő né-pé-nek meg-hagy-ja mind-

< -3--4t--4t--1--0--1--3--3--2--2--.

ö-rök-ké az ő pa-ran-cso-lat-ját.

⁴⁷³ Eredeti lejegyzésben „a” finálissal, a graduál-antifónához való összehasonlítás miatt adom ezt a transzpozíciót.

⁴⁷⁴ Az eredeti lejegyzésben szintén „a” finálissal.

⁴⁷⁵ Dobszay 1995.b. 12., MMMAe 1999, 71*-72*.

⁴⁷⁶ Dobszay 1995.b. 13., MMMAe 1999, 74*.

< 4 4 6 8 7 5 7 6 5 4 7 7 5 7 6 : 8 8 8 7

Red - em- pti- o- nem mi- sit Do- mi - nus po- pu - lo su- o man- da- vit in

< 7 8 8 6 7 7 : 5 4 5 6 7 5 4 4 .

ae- ter - num te- sta- men- **tum** su- um.

< 4 4 7 8 7 5 7 7 5 4 7 7 6 7 7 : 5 8 8 7

Red- em- **pti**- o - nem mi- sit **Do**- mi- nus po- pu- lo su - o man- da- vit in

< 7 8 8 6 7 7 : 5 4 5 7 7 4 4 .

ae- ter - num te- sta - **men- tum** su - um.

♪ Megváltót küldé ⁴⁷⁷	IV. Ep/D1	Eperjesi Grad.	142 76	Ps.111:9
♪ Redemptionem misit	VII. Nat/V2/a2	OFM-118	7244	Ps.110:8
♪ Redemptionem misit	VII. Nat/V2/a2	Str-1	7244	Ps.110:8

EpGr a középkori gyakorlattól eltérő, de a liturgikus időben közel álló helyen alkalmazza a *Megváltót küldé* antifónát. Zeneileg két minta állhat a darab mögött, vagyis inkább mintha két különböző szokásterület – esztergomi és ferences rítusú – antifónáinak „egybegyúrt” változatát adná a graduál-darab. A graduál-antifóna változatát a középkori dallamokkal való összevetéshez és a hasonlóság megállapításához érdemes egy kvinttel feljebb transzponálni:

< 5 7 7 8 6 7 7 7 7 6 5 7 7 6 , 4 8 8 7 7 8 8 5 5 4 5

Meg-vál- tót kül-de...

< 7 7 6 6 .

A „*Redemptionem misit*” antifóna ferences változatát⁴⁷⁸ az első belső zárlati ponton és a darab végén exponáltan megjelenő „h”⁴⁷⁹ hang teszi a graduál-változat

⁴⁷⁷ ÖG és RáGr tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tétel párok)* között.

⁴⁷⁸ Lásd az első kottapéldát.

szempontjából fontossá, míg az esztergomi rítusú, *Str-1*-es forrás dallama a darab elején és végén „C” és „a-C”⁴⁸⁰ hangokkal hoz a graduál-antifónával megegyező változatot. A graduál-tétel záróhangjának – és így a tónusbesorolásának – kérdésében úgy gondolom, hogy vagy elírásról lehet szó – tehát a graduál-tétel két záróhangját egy nagyterccsel lejjebb kellene értelmezni és ezáltal egy, a középkori mintákhoz hasonlóan 7. tónusú darabként kezelhetnénk, vagy a két záróhangot a szerkesztő elképzelése szerint hagyva egy – talán a ferences hagyományban dokumentált dallamváltozat zárlatában kétszer megjelenő „h” hatására - 4. tónusú, félzárlatában és zárlatában egymásra rímelő tételt kapunk.

Annak ellenére, hogy a CANTUS adatbázis tanulsága szerint harminckilenc forrásból mindössze egyben⁴⁸¹ bizonytalan a tónusmeghatározás, 5. tónusú változatot ad szintén egy⁴⁸² forrás, 8. tónusú a tétel négy⁴⁸³ forrásban, a többi harminchárom⁴⁸⁴ forrásban viszont mind 7. tónusú dallammal szerepel a „*Redemptionem misit*” antifóna, mégsem látom indokoltnak a graduál-darab 7. tónusúra való javítását.

—

< ---1---3---3---4---e2--1---3---3---3---e2--1---3---3---~~W~~---,--1---3---3---3---3t-

Meg-vál-tót kül-de az Úr Is-ten az ő né-pé-nek meg-hagy-ja mind-ő-

< --4---3--1---1---1--3-----3---1---1-----.

rök-ké az ő pa-ran-cso-lat-ját.

⁴⁷⁹ A kottapéldában **félkövér** kiemeléssel.

⁴⁸⁰ A kottapéldában **félkövér** kiemeléssel.

⁴⁸¹ I-CHV.

⁴⁸² F-Pn n. a. lat. 1535.

⁴⁸³ A-LIs 290, E-Tc 44.1, I-Fl Conv. sapp. 560, I-Rv C.5.

⁴⁸⁴ A-Gu 29, A-KN 1010, A-KN 1011, A-KN 1013, A-KN 1015, A-KN 1017, A-SF XI 480, A-VOR 287, A-Wda D-4, CH-E 611, D-KA Aug. LX, H-BU 119, D-MZb A, E-Tc 44.2, F-AS 465, F-CA 38, F-CA Impr. XVI C4, F-Pn lat. 1090, F-Pn lat. 12044, F-Pn lat. 15181, F-TOm 149, F-VAL 114, GB-AB 20541 E, GB-WO F. 160, GB-WO F. 160 (Facs.), I-BV 19, I-Far, I-MC 542, I-MC 15/79, I-PCsa 65, I-Rvat Capp. Sist. 27, NL-Uu 406, SI-Lna 17.

♪ Megváltót küldé	I. Nat	Eperjesi Grad.	92	46	Ps.111:9
♪ Redemptionem misit	VII. Nat/V2/a2	Str	7244		Ps.110:8

A „*Megváltót küldé*” antifóna – a középkori gyakorlattal megegyező liturgikus alkalmazással – egy másik, 1. tónusú alakítással is bekerült az EpGr tételei közé, de az előzőekben 4. tónusúként tárgyalt darabtól eltérően a feltételezhetően mögötte álló latin mintákhoz képest most egy önállóbb, egyénibb, több variánshangot hozó megoldást láthatunk. E tétel zárlatával és tónusbesorolásával kapcsolatban szintén azon a már fent kifejtett állásponton vagyok, hogy ugyan nem zártjuk ki az elírás lehetőségét – ezuttal a graduál-tétel két záróhangját egy nagyszekunddal kellene lejjebb értelmezni ahhoz, hogy egy 7. tónusú darabot kaphassunk – de inkább hajlok arra, hogy a zárlatot a leírtak szerint hagyva egy 1. tónusú antifónaként értelmezzük az antifónát.

—

< ---0-----1--1e---e2---:--q0-1--0q---0---õ---0q-1---.

Mert ö-rök-ké az ő ir-gal-mas-sá-ga.

< --4---5-5u---:--7---u6--5---4t---:--4---4---4---r3---4t--4-2---2---.

Quo-ni-am in ae-ter-num mi-se-ri-cor-di-a e-jus.

♪ Mert örökké az ő irgalmas- sága	II. Pasc/D4	Eperjesi Grad.	244	301	Ps. 107:1
♪ Quoniam in aeternum	III. f5/V/a3	Str-7	3003		Ps. 106:1

A tételpár összehasonlításához és a graduál-változat és a középkori minta közti kapcsolat könnyebb szemléltetéséhez érdemes ezt a graduál-antifónát is egy kvinttel feljebbi transzpozíció szerint látni:

< ----4---5-5u---u6---:--t4-5---4t--rB---2-4t---5---.

Mert ö-rök-ké...

Így még nyilvánvalóbbá válik, hogy a graduál-antifóna és a *Str-7*-es forrás darabja között szoros a kapcsolat, hiszen a két tétel első felének dallama teljesen egyezik, és ha a záró frázisból elhagyjuk a középkori antifóna utolsó három hangját, akkor – apróbb eltérésektől eltekintve – szintén megfelelést találunk. Azáltal, hogy a graduál-tétel a középkori darab utolsó hangjait elhagyja, pusztán az eljárási módot tekintve akár a „*Kivágatok*” fejezetbe is sorolhattak volna a tételpárt, viszont úgy gondolom, hogy mivel a „kivágással” készült tételek közé olyan dallamok kerültek, amelyek hosszabb antifónák kivágatai, mégsem illene közéjük a fenti tételpár.

A fejezet eddigi tételeihez hasonlóan valószínűnek tartom, hogy a graduál-antifóna tónusmódosulása nem elírásból⁴⁸⁵, hanem inkább tudatos, önálló megoldásából adódik.

—

< 4---5---4-5u-7-:-7---u6-5-5u-5-4---, 4---5---7-:-5u---7-7-7---7---u6-

Min- den i- dő- ben áld- jad az Úr Is- tent és kér- jed hogy a te ú- ta- i-

< 5---7---u6---t4---4---, 3t---7---7---4---4t---5-:-3-2---2-3t---t4R-:-3-4t---4---t4---

dat i- gaz- gas- sa és min- den i- dő- ben a te ta- ná- csid ő ben- ne ma-

< 3r---4---4---.

rad- ja - nak.

< 4---5---4---5u-7-:-7---u6-5u-5-4---, 4---5u-5---4---5z-6-:-5ui---8-7---u6-

O- mni tem- po- re be- ne - dic De- um et pe- te ab e - o ut vi - as tu-

< 5---u6---t4---4---, 4t---7---7---4---45u4-5-:-4---2e-4---4t---r34-1-:-3e21-3---4t---

as di - ri - gat et o- mni tem - po - re con- si - li - a tu - a in i - pso

⁴¹⁷ Bár a hibás lejegyzés mellett szólna, hogy a CANTUS adatbázisban szereplő harmincyolc forrásban - négy tónusában bizonytalan forráson kívül – minden forrásban 3. tónusú darabként szerepel a „*Quoniam in aeternum*” antifóna.

< -4---e2--1W---2--- .

per- ma- ne - ant.

♪ Minden időben áldjad	VIII. Ep	Batthyányi Grad.	243	250	-
♪ Omni tempore benedic	III. Hist.Tob/V/Am	Str	3085		-

A graduál-antifóna szövege a latin tétel fordítása, a liturgikus alkalmazás tekintetében viszont a két forrás eltér egymástól és nem találtam egyetlen olyan középkori forrást sem⁴⁸⁶, amely az antifónát epifánia idejére tenné. A két dallam – annak ellenére, hogy BaGr darabja néhány ponton egyéni dallamváltozattal él – jól követhetően megfeleltethető egymásnak. Lehet, hogy a graduál-antifóna tónusának megváltozását a záróformula nagyterccel való elírása okozta⁴⁸⁷. Ezt indokolná a két darab nagyfokú egyezése és a CANTUS adatbázis adatai, ahol a huszonegy forrásból⁴⁸⁸ tizenhárom 3. tónusúnak adja az „*Omni tempore*” antifónát. Mivel azonban SpáGr antifónája⁴⁸⁹ BaGr tételével egyezően 8. tónusú, így valószínűbb, hogy a graduál-tétel dallam- és tónusalakítása tudatos munka eredménye.

⁴⁸⁶ A CANTUS adatbázisban szereplő huszonegy forrásban is mindenütt *Hist.Tob/V/Am* funkcióban áll.

⁴⁸⁷ A kottapéldában **félkövér** kiemeléssel

⁴⁸⁸ Bizonytalan a tónus tekintetében: A-LIs 290, A-SF XI 480. 1. tónusú: H-BU 119, I-BV 20, I-MZ 15/79, I-Rv C.5, E-Tc 44.2, I-Far. 2. tónusú antifónaként: A-Gu 30, A-KN 1012, A-KN 1018, A-KN 589, A-VOR 287, A-Wda C-10, A-Wda D-4, CH-E 611, D-BAs lit. 25, D-KA Aug. LX, D-SI HB.I.55, NL-Uu 406, SI-Lna 18.

⁴⁸⁹ f. 304.

II.4. Szabad variációk

A graduál-antifóna szerzője ez esetben valószínűleg egy általa ismert középkori modell alapján, a mintával általában azonos liturgikus funkcióban, de a dallamot tekintve szabadabban alkotott. A latin-magyar tételpárok általában ugyanazokból a bibliai versekből veszik az alapszövegüket, de találkozhatunk olyan párokkal is, melyeknek szövege nem azonos. Minthogy az ebbe a csoportba sorolt tételpárok egymásnak nem pontos megfelelői, a graduál-darabok mögött állhatnak olyan ma még ismeretlen, de pontosabb, a graduál-antifónához zeneileg közelebb álló minták, amelyek a további kutatások során előkerülhetnek. Gondolunk itt az esetleg a források pusztulása miatt eddig nem dokumentált hazai tételekre,⁴⁹⁰ de természetesen nem zárhatjuk ki teljesen annak lehetőségét sem, hogy egyes darabok mögött általunk nem vizsgált külföldi minták állnak.

< 4-4i-----8-9-iv-----5-7-7-:-u6-6-5-4-4-4-,5-4-5-7-6-5-----

A- mely mag jó föld- be e- sék a - zo- kat jegy- zi, a- kik jó és tisz- ta

< -7i-----8-9-----8-u6--7i-7-7-:-7-----44-4-4-5-7-7-80--8--8--6u--

szív- vel hall- gat - ják az i- gét meg - tart- ják és tű- rés ál - tal gyü - möl -

< -8-----575-4-----4-----.

csét te - rem - tik.

< 7-5u-7-7-8-7i-7-:-7-5-4-5-6-5-4-4-4-,5-7-8-7i-8-7-

Ex - i - it qui se- mi - nat se- mi- na- re se- men su - um et dum se- mi- nat a-

< -ö-8-ö-9-8-77-7-8-7-7-:-9-80-u6-7i-7-4-4-4-----.

li - ud ce- ci- dit in ter- ram bo- nam et fe - cit fru- ctum cen- tu- plum.

⁴⁹⁰ A forráshelyzetről bővebben *A középkori magyar forrásokról* című fejezetben szövegtünk.

< -7---7---7---6-5---7-8---7---8-7---, -4-5u---7-7---7---6---5---6-5-

Se- men ce- ci - dit in ter- ram bo- nam et ob- tu - lit fru- ctum in pa - ti-

< -4---3r-4--.

en- ti - a.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ Amely mag	VII. D60	Eperjesi Grad.	166	83	Lk.8:15
Amely mag	VII. D60	Öreg Graduál		455	Lk.8:15
♪ Exiit qui	VII. D60/V2/Am	Str-1	7265		Lk.8:8
♪ Semen cecidit	VIII. D60/V2/Am	Str ⁴⁹¹	8186		Lk.8:15

A magyar középkori hagyományban a hatvanad vasárnapi tételek között két *Semen cecidit* antifóna-változat is van⁴⁹², ezek közül a kottapéldában közölt darab a graduál-tételhez közelebb eső szövegváltozatot adja. A graduál-tétel zenei mintáját viszont nem a 8. tónusú *Semen* tételek, hanem egy 7. tónusú antifóna jelenthette.

Az *Exiit qui seminat* antifóna a ferences hagyományban nincs dokumentálva. Az esztergomi szokásterület forrásai közül a Monumenta-kötetben öt⁴⁹³ forrás dallamvarián-sa szerepel, melyek közül a -1-es forrás változata hozza a graduál-antifónához legközelebb eső dallamot. A -1-es forrás egy dallami ponton mutat a többi esztergomi forrás változatához képest eltérést, a graduál-darabhoz képest pedig egyezést:

EpGr: *azokat jegyzi - (Ch) h a g g*

Str -1: *semen suum - h a g g*

Str: *semen suum - C h a a*

—

⁴⁹¹ Az MMAe -kötet forrásainak tételei (Str -1, -2, -4, -7 és -8) dallam tekintetében azonosak.

⁴⁹² MMAe 8186, 8187.

⁴⁹³ Str-1, -2, -4, -7, és -8.

< 4-4u-5---4---t7-3-4t-5---4---u0-5-7i7-7---,7-4t-4-3-4-5u---

A- mi nagy be- csü- let- ben va- gyon em- be- rek- nél ú- tá - la- tos az Is-

< u0-56u---4-4t7-4--.

ten - nek e- lőt - te.

< 45u---5-t7-3-4t-4-:4-4-7-7-8-7-8-7-7-5-7-7-7-7-7-7i---

Fi - li re- cor - da - re qui - a re- ce- pi- sti bo- na in vi- ta tu- a et La-

< 7-7i7-:5-5-7-7-4-4--.

za - rus si- mi- li - ter ma- la.

♪ Ami nagy becsületben	VIII. Trin/D1	Öreg Graduál	483	Lk.16:15
♪ Fili recordare	VIII. Trin/D1/V2/Am	Str-7	8249	Lk.16:25

A két tétel szövege nem egyezik⁴⁹⁴, de a szakaszokat vagy a napi evangéliumból vagy ahhoz közel eső versekből⁴⁹⁵ választották. A latin-magyar tételpárt a liturgikus idő egyezése, a bibliai hely közelsége és néhány hasonló dallami fordulat és a tónusegyezés kötik össze.

< 1-1e-1-1-1-1---q0-1-e2-1e-3-3-3-3---q0-:4-3-4-5---4-4-

A mint a vil- lám- lás ki- mé- gyen nap- ke- let- ről és fel- tet- szik nap- nyu-

< 4-3-:4t-3-e2-1-3-q0-e2-1-3-q0-1-3-4t-e2-1---

ga- tig úgy lé- szen az em- ber Fi - á - nak el - jö - ve - te - le is.

⁴⁹⁴ A CANTUS adatbázis adatai között sem találtunk olyan forrást, amelyben a graduál-tétellel egyező szövegű antifóna lenne.

⁴⁹⁵ Lukács 16: 19-31. A hazai gyakorlatban nem találtunk olyan rítust, amelyben a Szentháromság utáni 1. vasárnap evangéliumát a 15. verstől olvasták volna.

< -5u-8---7---8---u65-5-7-:-5-5---rB---4t---e2W-3---e2-1---1---.

Va- la- hol le- end a dög o- da gyúl- nek a sas- ke- se- lyúk.

< -0q-1tu---5:-5-t4-t4---34t-5---t4-5u---7---4-5---u6:-5---rB---4t---t4---

Mi- ké- pen a vil- lám - lás ki- jön nap- ke- let fe- lől s meg - lát - szik mind

< -e2---1e---1---q0:-0-1---3r---3---34t---5-3-5---4---3---3---rB-q0-0-1-

nap- nyu- ga- tig a- zon- ké- pen lé - szen az em- ber- nek Fi- á- nak el- jö-

< -e2-1-1,-3---5i-8-7-8---u65-5-7-:-5-5---rB---4t---e2W-3---e2-1-1---.

ve- te- le mert va- la- hol le - end a dög o- da gyúl- nek a sas- ke- se- lyúk.

< -0-0q-1---1-3---1---1:-0---1-3---1e1---0q---3r-e1-e2-0---1---2e-1-

Il- li er- go ho- mi- nes cum vi- dis - sent quod fe- ce - rat si- gnum di - ce-

< -1---,---1tu---t4-5---rB---rB-3---e2---1e---q0,---0-2---4t4-e2---q0-e2-----

bant qui - a hic est ve - re prop - he - ta qui ven - tu - rus est in

< -1-----1-----.

mun- dum.

< -0-0q-1tz-5-5-5-5-5:-5-5-5-5---t45z54---3r---5-4-3-4---e2-12e2---q0--

Il- li er - go ho- mi- nes cum vi- dis- sent quod fe- ce- rat Je- sus si - gnum

< -1-1-0-1e-3r-3---,---3-4-5-4---e2-4---e2---1w---q0,---0-1-2-3---

int- ra se di - ce - bant qui - a hic est ve - re prop- he - ta qui ven- tu - rus

< -4---e2-1-----1-----.

est in mun- dum.

♪ Amint a villámlás kimégyen I.	Trin/D25	Eperjesi Grad.	540	339	Mt. 24:27
♪ Valahol leend a dög I.	Trin/D25	Eperjesi Grad.	452	310	Mt.24:28
♪ Miképpen a villámlás I.	Trin/D25/V/Am	Öreg Graduál		503	Mt. 24:27
♪ Illi ergo homines I.	Trin/D25/V2/Am	Str/-3	1262		Jn. 6:14
♪ Illi ergo homines I.	Qu/D4/N3/a	OFM-118	1262		Jn. 6:14

A tételek liturgikus alkalmazása a graduál-forrásokban egységes, a középkori forrásokban viszont mind Laetare-vasárnapi, mind a Szentháromság ünnepe utáni 25. vasárnap⁴⁹⁶ antifónajaként szerepelhet a darab. A szerkesztésmód szempontjából érdekesség, hogy az Eperjesi Graduál szerkesztője „kettévágja” a tételt: vagyis két különálló darabként kezel egy meglévő, hosszabb antifónát⁴⁹⁷. EpGr két tételének dallamváltozata a *Str-3*-as forrás tételéhez áll közelebb, míg ÖG tétele sokkal egyénibb, önállóbb megoldásokat mutat⁴⁹⁸, melyhez talán a ferences rítusú dallam első része is mintát adhatott. A középkori és a graduál-tételek között a liturgikus alkalmazás, az egyező tónus és dallamtípus jelentheti az összeköttetést, de a graduál-darabok alakítása – főleg ÖG változata – nagyon egyéni.

Az idő betelvén közénkbe I.	Pasc	Öreg Graduál	110	-	
Cum esset sero die illa I.	Pasc/D2/L/Ab	Str.	1433		Jn.20:19

A két tételt az azonos liturgikus idő és tematika köti össze. Mivel ÖG antifónáját a többi vizsgált forrás nem tartalmazza, nehéz az esetleges dallamhibák megítélése.

< 3--e2-1w:-2---4-4t---5---4---e2--q0--1w--2--2-,---4---4-4-5u--5-:-5-5--

Az í - rás bűn a - lá re- kesz- tett min- de- ne- ket hogy az í- gé- ret a Jé-

⁴⁹⁶ Str -1, -2,-7, -8 és OFM-118-as forrásokban Qu/D4/N3/a, a Str -3, -7' és -8'-as forrásokban Trin/D25/V2/Am.

⁴⁹⁷ Ez az eljárás a forrásban nem egyedülálló. Hasonló tételekről még a későbbiekben is lesz szó.

⁴⁹⁸ ÖG tétele szinte egyezik SpáGr (f 134) antifónájával, közöttük egy szó betoldás (ÖG: *mert valahol*, SpáGr: *valahol*) és egy hangnyi (ÖG: *valahol - aD D C*, SpáGr: *valahol - aC D C*) csak az eltérés.

< 4 5 5 5 : 5 4 e 2 2 1 w e 0 r 3 t 7 e 2 2 .

zus Krisz- tus- nak hi - té- ből a- dat - tas- sék a hí - vek - nek.

< 3 0 1 e 1 : 1 2 3 4 3 4 t r 2 2 , w 4 4 t 5 u 5 : :

Nox prae- ces- sit di- es au- tem ap- pro- pin- qua - vit ab- ji - ci - a - mus

< 5 5 5 5 5 t 4 3 4 r 2 2 , 1 2 4 5 u 5 5 r r 3 : : 2 e 4 4

er- go o- pe- ra te- neb- ra- rum et in- du- a- mur ar- ma lu - cis sic- ut in

< 0 0 0 2 3 4 r 2 2 .

di - e ho- ne- ste am- bu- le- mus.

♪ Az írás bűn alá rekesztett	IV. Trin/D13	Öreg Graduál	492	Gal.3:22
♪ Nox praecessit	IV. Adv/D1/N3/a	Str-2	4219	Róm.13:12

A középkori antifóna-repertoárban kevés tétel kapott Pál apostol leveleiből választott szöveget. Mivel az új, protestáns irányzatok számára a Pál-szövegek különleges hangsúllyal bírtak, több, a középkorból nem dokumentálható tétel jelenik meg a graduál-kötetekben⁴⁹⁹. Ezeknek a daraboknak jelentős része – mind a szöveg, mind a dallam tekintetében – új kompozíció⁵⁰⁰. A fent egymás mellé állított két antifóna liturgikus alkalmazása különböző, de tónusuk és dallamtípusuk egyező, sőt a két dallam részleteiben is sok a hasonlóság.

< 4 4 5 5 5 5 5 5 6 5 6 7 8 6 8 7 u 5 7 7 7 :

E- lő - ál- la- nak a föl- di ki- rá- lyok és a fe- je- del- mek ösz- sze- gyű- lé- nek

⁴⁹⁹ Az „Az írás bűn alá rekesztett...” antifóna-szöveggel megegyező latin tételt a CANTUS adatbázis sem tartalmaz.

⁵⁰⁰ Lásd az *Önálló perikópa-antifónák* című fejezetet, amelyben több, a napi epistola verseiből választott szövegen alapuló tétel kapott helyet.

< 5-3-5-7-~~u~~4-:6-7-5-6-5-5-4-4-.

U-runk-nak el-le-ne és az ő Krisz-tu-sa el-len.

< 4-4~~u~~-5-5-5-5-5-5-6-5-6-8-6-8-7-~~u~~-5-7-7-7-:--

E-lő-ál-la-nak a föl-di ki-rá-lyok és fe-je-del-mek ősz-sze-gyű-lé-nek

< 5-3-7-7-:6-7-5-6-5-4-3-3-.

az Úr el-len és az ő **Krisz-tu-sa el-len**⁵⁰¹.

< 4-4~~t~~-5-5-5-5-5-5-7-4-:6-7-8-7-8-7-~~u~~-5-7-7-7-

E-lő-ál-la-nak a föl-di ki-rá-lyok és a fe-je-del-mek ősz-sze-gyű-lé-

< 7-:5-3-5-7-7-~~u~~-:6-7-5-6-5-5-4-4-.

nek U-runk-nak el-le-ne és az ő Krisz-tu-sa el-len.

< 4-3~~r~~-4-4-4-4-6-4-:4-4-3-4-4-3-4-5-6-5-3-,-

As-ti-te-runt re-ges ter-rae et prin-ci-pes con-ve-ne-runt in u-num

< 5-3-5-7-7-7~~a~~-:6-7-5-5-6-5-4-4-.

ad-ver-sus Do-mi-num et ad-ver-sus Chris-tum e-jus.

♪ Előállanak a földi	VIII. Qu/H6	Eperjesi Grad.	214	101	Ps.2:2
♪ Előállanak a földi	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		87	Ps.2:2
♪ Előállanak a földi	VIII. Qu/H6	Batthyányi Grad.	247	251	Ps.2:2
♪ Astiterunt reges	VIII. Qu/H6/f6/V1/a1	OFM-118	8093		Ps.2:2

A tételek szövege és liturgikus helye egyező. A graduálok dallamához a legközelebb álló példát ferences rítusú forrásban találjuk, sőt az EpGr antifónájának második fele hangról-hangra egyezik az OFM-118-as forrás változatával. A latin tétel esztergomi

⁵⁰¹ Javítását lásd lejjebb.

rítusú forrásokban is megvan, de a ferencstől eltérő dallamváltozattal, ami a graduálok tételeitől távolabb eső variánst ad:

< 5-3-5-7-7-7-4-6-5-rB-4t-5-4-4 .

...ad-ver-sus Do-mi-num...

ÖG változata valószínűleg hibás: az EpGr dallama alapján az eltérések jól láthatók, melyeknek egy része lehet önálló variáns, de úgy gondoljuk, hogy a tétel „f” zárata mindenképpen elírás, azt 8. tónusúra kell javítani:

ÖG 87. oldal: Javítva:

< 6-5-4-3-3-6-5-5-4-4 .

...Krisz-tu-sa el-len. ...Krisz-tu-sa el-len.

A graduálváltozatok közül BaGr antifónája adja a legtöbb egyéni megoldást. Hogy a dallamváltozat nem elírásból adódik, azt igazolja SpáGr⁵⁰² tétele is, ami Ba antifónájávl azonos változatot közöl.

A graduál-tételek dallamának első feléhez közelebbi mintát a vizsgált középkori forrásokban nem találtam.

< 4-4-4-4-3-5-7-7-7-8-6-7-5-3-4-4-4-5-3-~~W~~

Én a pusz-tá-ban ki-ál-tó-nak sza-va va-gyok e-gye-ne-sít-sé-tek meg

< 3-4-t4-3-3-4t-zb-4-4 .

az Úr út-ját azt mond-ja az Úr.

< 3-4-4-3-4-5-7-7-8-7i-5-5-5-4t-02-1-5-4t-2-3r-

Vox cla-man-tis in de-ser-to pa-ra-te vi-am Do-mi-no re-ctas fá-ci-

⁵⁰² f 309.

< 4t---7---5---4---5-4-3---3---.

te se- mi - tas De- i no- stri.

♪ Én a pusztában kiáltónak	VIII. Adv/D4	Eperjesi Grad.	62	29	Ézs.40:3 (Jn.1:23)
♪ Vox clamantis	V. Adv/H2/f3/V/Am	Str-2,-8	5026		Iz.40:3 (Jn.1:23)

A két tétel szövege és liturgikus alkalmazása egyeznek. Az esztergomi források azonos dallami változatot adnak, a ferences⁵⁰³ dallamalak szintén 5. tónusú, az esztergomi formához képest variáns, de a graduál-tételhez nem jelent közelebb eső példát. EpGr antifónájának vannak a középkori darabhoz viszonyítva – főleg a darab első felében – dallami hasonlóságai, de a tétel szerkesztőjének alakítása forma – és talán a hangnem – tekintetében nagyon egyéni. A CANTUS adatbázisban feldolgozott források közül negyvenegy tartalmazza a *Vox clamantis* antifónát. Mivel a források túlnyomó többsége 5. tónusú dallamot ad⁵⁰⁴, 8. tónusú darabként egyetlen forrásban sem szerepel az antifóna, felmerülhet annak az esélye, hogy EpGr tételében a zárlat-különbség elírásból adódik:

Orig.:

Javítva:

< 3---4t---7b---4-4---.---3---4t---t4---3-3---.

azt mond - ja az Úr. azt mond - ja az Úr.

A kérdés eldöntését nehezíti, hogy a tételt más graduál-forrásban nem találtam meg.

—

⁵⁰³ OFM-118

⁵⁰⁴ A negyvenegy forrás közül harmincnégyben 5. tónusú, egyben 1. tónusú (F-Pn lat. 15181) az antifóna, a többi hat forrásnál pedig nem jelöl tónust az adatbázis.

< -4-5- [-----6-5-4-:;¥-----

For- díts hozzád minket mi kegyelmes üdvözítő Is- te - nünk, és eltérítsed a te hara-

< -6-5-4-5-5-.

go- dat mi- ró- lunk.

< -0-1-1-1-1-1-1-1-1-1-1-1-3-00-:-0-1-3r-3-3-3-4t-3-,--3--

Con- ver- ti-mi-ni ad me in to-to cor-de ve- stro in je- ju- ni-o et fle - tu et

< -3-2e-4-e-1-0q-1-.

plan- ctu di- cit Do- mi- nus.

Fordíts hozzád	I.	Qu/D1	Öreg Graduál	457	-
Convertimini ad me	I.	Cin/f4/L/Ap	Str.	1290	Jóel 2:12

A két tétel szövege csak tematikában egyezik, a dallamokat viszont összeköti a jellegzetes, recitáció-szerű kezdés. A vizsgált források közül még SpáGr⁵⁰⁵ tartalmazza a tételt. ÖG változatához képest a következő eltérések figyelhetők meg:

< ----- [-----X6-6-3-3-:;¥-----4-3-5-5-.

SpáGr: üdvözi- tő Is- te- nünk, és eltérítsed... harago-dat mi- ró- lunk.

< -4-4-~~u~~7i-8-9-8-~~u~~7i-8-8-00-8-7-6-7-8-5-6-5-4-4-

Ke-se-rü-löm e so-ka-sá-got mert im-már har-mad-nap-ja hogy én-ve-lem van-nak

< -80-8-7-6u-5-4-4-4-47-6-7-8-9-8-7i-8-70-~~u~~-6-6-7-

és nin-esen mit e-gye-nek s ha el-bo-csáj-tan-dom ő-ket ét-len há-zuk-hoz meg-fo-

⁵⁰⁵ f. 83.

< 6---t1---e2---3r8---2-2---.

gyat-koz-nak az ú-ton.

< 4---4u-7i-8-:-9-8-u0-7i-8-:-8---8---00---8---7---6---7---8---5---6---

Ke - se - rü - löm e so - ka - sá - got mert im - már har - mad - nap - ja hogy én - ve -

< 5---4---4-:-80-8---7---6u-5---4---4-,-4-4-7---6---7---8---9-8---

lem van - nak és nin - csen mit e - gye - nek s ha el - bo - csáj - tan - dom ő - ket

< 7i-8-70-00-8-:-8---9-8---u0---t1---5z5-4-4---.

ét - len há - zuk - hoz meg - fo - gyat - koz - nak az ú - ton.

< 1---1e-1-0q-33-2-1e-q0-:-3t-4t-3r---5---r8-3-5-2-e2---1---,-0q-3r-

Mi - se - re - or su - per tur - bam qui - a jam tri - du - o sus - ti - nent me nec ha -

< e1---3---2---1---1-:-1---2-3r-4-4-4-4t-4-r1-3r-4t1-:-34t1-5-4-3---

bent quod man - du - cent et si di - mi - se - ro e - os je - ju - nos de - fi - ci - ent

< 4-e2-q0-1-e2-1-1-.

in vi - a al - le - lu - ja.

< 4---i680-8-8-:-7---7---7i7-u0u-:-7---7---7---7---7---7i-7-7-7i-7-7-7-7-:-

Mi - se - re - or su - per tur - bam qui - a ec - ce jam tri - du - o sus - ti - nent me

< 7---u0-5---6u---6---4-4-,-5-3-5-7-7-7-7-6-5-7i-8-:-8-9---

nec ha - bent quod man - du - cent et si di - mi - se - ro e - os je - ju - nos de - fi -

< 8-u0-5-7-6u-8-t1-4-4-.

ci - ent in vi - a al - le - lu - ja.

♪ Keserülöm e sokaságot	VII. Trin/D7/V/Am	Öreg Graduál	488	Mk.8:2-3
♪ Keserülöm e sokaságot	VII. Trin/D7	Eperjesi Grad.	434 306	Mk.8:2-3
♪ Misereor super turbam	I. Trin/D7/L/Ab	Szep.	82	Mk.8:2-3
♪ Misereor super turbam	VII. Pent/D5/V2/Am	OFM	7134	Mk.8:2-3

A középkori hagyományban a *Misereor super turbam* antifóna tónushasználata nem egységes, a ferences hagyományban 7., az esztergomi szokásterületen pedig 1. tónusú dallam-változattal szerepel a tétel. A graduálok közül EpGr 7., az ÖG zárata szerint egy 3. tónusú, valószínűleg hibásan nyomtatott⁵⁰⁶ változatot közöl, de ÖG zárószakaszának javítása EpGr és SpáGr⁵⁰⁷ antifónáinak alapján elvégezhető. Tehát valószínűleg helyesen, az eredeti lejegyzéshez képest egy terccel feljebb csúsztatva az ÖG dallama a következőképpen alakul:

< ---7~~0~~---0~~0~~---8---8---9---8---u~~0~~---t~~4~~---5z~~B~~---4-4---

...há- zuk- hoz meg - fo- gyat- koz- nak az ú- ton.

A graduálokban szereplő tételek több dallami hasonlóságot inkább a ferences rítusú forrás darabjával mutatnak, viszont a magyar középkori források közül Szep dallam-változata az egyetlen, amelyik egy jellegzetes, a graduálokban is megjelenő fordulattal él:

< ---5---2---e~~2~~-----1-----

...sus - ti - nent me

< --8---5---6---5---4---4---

...hogy én- ve- lem van- nak

—

⁵⁰⁶ Kottapéldában **félkövérrel** jelölve.

⁵⁰⁷ A SpáGr tétele (f 116) is 7. tónusú.

< 45u---5---rB-4t---6---7---8---7---7---7---7---8---7---80---8---8---:---uB---7i---7---5--

Min- den a - ki ma- gát fel- ma- gasz- tal- ja meg- a- láz- ta- tik és a - ki ma-

< --5---7---4-4---3---wW---2---3---4---3r---4---.

gát meg- a- láz- za fel- ma- gasz- tal - ta - tik.

< --4---4u---t4-5---rB-4-5u---7i7-5---:--8---uB---4---5---rB-4t-4-4---,-3-5-7i--

De- scen- dit hic jus- ti- fi - ca - tus in do- mum su- am ab il- lo qui- a o-

< --uB---5---8-7---uB-4t---uB-6-5-4-3r-4---,-4-5-4-3-4-e2-1---:--3t-5---

mnis qui se ex- al - tat hu- mi- li- a- bi - tur et qui se hu- mi- li - at ex - al-

< -4---3r---4---.

ta - bi - tur.

< -4t---4---4---3---5u---uB54t-t4---:--4i-80-8-7i---uB-t45z5---:--3-5u-uB-t4-5-4t4---

O- mnis qui se ex - al - tat...

< -2e-4-4-4t-5---rB1---2-3-4t-5-4---.

♪ Minden aki magát felma- gasztalja ⁵⁰⁸	VIII. Trin/D11	Eperjesi Grad.	497 325	Lk.18:14
♪ Descendit hic justificatus	VIII. Pent/D9/V2/Am	OFM	8483	Lk.18:14
♪ Omnis qui se	VIII. Trin/ D11/V2/Am	F-Pn 1535	66r	Lk.18:14

A magyar középkori hagyományban az *Omnis qui se exaltat* antifóna az esztergomi hagyománykörben⁵⁰⁹ egy 1. tónusú, liturgikus alkalmazását tekintve Szentháromság vasárnapja utáni 17. vasárnap vesperásának canticum-antifónája⁵¹⁰. A darabnak csak szövege egyezik a graduál-antifónával, a két dallam egymástól teljesen eltérő, így a

⁵⁰⁸ A többi graduál-változatot lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között

⁵⁰⁹ MMAe 1286.

⁵¹⁰ Trin/D17/V2/Am.

Minden aki magát tételhez sem dallami sem liturgikus mintát nem jelenthetett. A ferences hagyományban szereplő antifóna alapszövegül egy – a graduál-antifóna és az esztergomi változat szövegéhez képest – hosszabb szakaszt választott az evangélium verséből, dallamilag és liturgikus alkalmazás tekintetében viszont közelebbi mintát jelenthetett a graduál-tételhez⁵¹¹. Minthogy a CANTUS adatbázisban egy olyan forrásra akadtam⁵¹², amelyben a graduál-darabhoz használt szövegszakasz egy 8. tónusú dallammal és a graduál-alkalmazással megegyező liturgikus helyzetű antifóna szerepel, elbizonytalanodtam abban, hogy a graduál-tételt kizárólag a ferences antifóna kivágataként kezeljem, hiszen ezek szerint az esztergomi hagyománykörön kívül is használták az adott szövegszakaszt önálló antifónaként, még hozzá 8. tónusú dallammal. Amint azt a kottapélda mutatja, a francia forrás tétele – elvileg – mind dallamát mind a liturgikus alkalmazását tekintve mintát jelenthetett a graduál-szerkesztő számára, viszont arra vonatkozóan, hogy a francia forrás miként kerülhetett vagy kerülhetett-e olyan helyzetbe, hogy egy felvidéki graduál-tétel szerkesztő azt figyelembe vehesse, nincs semmilyen magyarázatom.

—

< -1---0---3---4---6---6---5---6---7---6---zB---4t---4---3---:---3---4---5---6---5---

Min- den há- bo- rú- ság szen- ve- dés- re ké- szek le- gyünk és az Úr Is- tent

< -e2-3---rR-e2---1---1---.

se- gít- sé - gül hív- juk.

< -1---1---3---4---6---:---5---6---uB---5---5---5---:---5---5---4---5---5---rR-2e-4---e2---

Cum au- dis- set Job nun- ti- o - rum ver- ba sus- ti- nu- it pa- ti - en- ter et

< -1--1---,--

a - it ...

⁵¹¹ OFM változatával azonos (csak a pentaton hagyománykör fordulataival) *Cantica sacra* (Trin/D11/V/Am, f 193) és a Psalm-kötet (Trin/D11/V/Am, f168r) antifónája.

⁵¹² F-Pn lat. 1535.

< -1-2-3r-4-4-4-4-rB-3t-5-4t-:-rB-4t4-3r3-3-, -34t-5-5-5-5-
 ... in o-mni-bus hi-is non pec-ca-vit Job la-bi-is su-is ne-que stul-lum
 < -5-t4-4t-:-5-rB-2e-4-e2-1-0q-1-----.
 a-li- quid con-tra De-um lo-cu-tus est.

♪ Minden háborúság szenvedésre	I.	quotidianae	Öreg Graduál	213	-
♪ Cum audisset Job	I.	Hist.Job/V/Am	Str	1432	Jób2:10

A tételeknek mind a szövege, mind a liturgikus alkalmazása eltérő, csak „témájukban” egyeznek, abban, hogy a szenvedésben való tűrésre, kitartásra buzdítanak illetve egy olyan példaképet állítanak elénk, aki a megpróbáltatásokban kitartónak bizonyult. A graduál-tétel⁵¹³ dallamilag inkább a középkori antifóna összevonását adja.

< -2-2-3-4-4-t4-e2-1w-2-2-:-4-4-5-6-t4-5-4-5-7iV-
 Mon-dá Jé-zus az ő ta-nít-vá-nyi-nak: í-me fel-me-gyünk Je-ru-zsá-lem-
 < -7-:-7-6-5-4-23r-4-3-2-1-:-2-3-4-5-6-7-t4-2e-4-----
 be és be-tel-je-sed-nek min-de-nek va-la-me-lye-ke-t a pró-fé-ták
 < -4-2e-2-1-2-4-5-4-e2-1-1w-2-2-.
 meg-ír-ta-nak az em-ber-nek Fi-a fe-lől.

< -3-e2-1-2-0q-1-2-3-4-5-4-:-4-4-4-5z-5-4-5-rB-3-
 Ec-ce a-scen-di-mus Je-ro-so-ly-mam et con-sum-ma-bun-tur o-mni-a
 < -2e-4-0-0-:-4-rB-4-4t4-e2-1w-2-, -w-345z-5-t4-34t-23r3-
 quae scrip-ta sunt de Fi-li-o ho-mi-nis tra-de-tur e-nim gen-

⁵¹³ SpáGr tétele 3. tónusú. Mivel más graduál-forrásban nem találtam meg az antifónát, lehet, hogy ÖG tételét Spá alapján kell javítani (a két tétel láthatóan ugyanazt a dallamvariánst adja).

< e1 2 : 1 2 1 0 0 0 2 3 4 5 4 2 4t rB 2 2 , 345z
 ti - bus et il - lu - de - tur et fla - gel - la - bi - tur et con - spu - e - tur et post -
 < 5 t 34t 4 3 2 : 23rB 2 1 0 0 : 0q 2 3 4 rB 4t rB 2 2 .
 quam fla - gel - la - ve - rint oc - ci - dent e - um et di - e ter - ti - a re - sur - get.

♪ Mondá Jézus...ímé felme- gyünk	IV. Qu	Öreg Graduál	455	Lk.18:31
♪ Mondá Jézus...ímé felme- gyünk	IV. Qu	Eperjesi Grad.	168 84	Lk.18:31
♪ Ecce ascendimus	IV. D50/L/Ab	OFM	4224	Lk.18:31

EpGr és ÖG tétele szinte azonos, csak a következő ponton tér el a két dallam egymástól:

ÖG: valamelyeket – d e f g a

EpGr: valamelyeket – e f g a h

Az eltérés okát valószínűleg elírásban kereshetjük⁵¹⁴. Az *Ecce ascendimus* antifóna az esztergomi hagyománykörben nem szerepel⁵¹⁵. A graduál-tételek a latin szöveget bevezetővel töldják meg, dallam tekintetében pedig néhol a ferences dallam elemei bukkannak fel.

—

< 2 e2 4 5 45u 7 : 6u 8 7 7 u0 5 4 5 4 4 , 4 4
 Mon - dom pe - dig nék - tek ho - gy sen - ki a - maz fér - fi - ak kö - zül a - kik
 < 4 5u 5 4 : 4 4 4 4 t 3 3 3 4 rB 2 2 .
 hi - vat - tat - tak meg nem kós - tol - ja az én va - cso - rá - mat.

⁵¹⁴ SpáGr tétele (f 76) ennek eldöntésében nem segít, ugyanis a graduál e ponton más variánst ad.

⁵¹⁵ A CANTUS adatbázisban az *Ecce ascendimus* antifónát hetvenöt forrás dokumentálja.

< 4---5---45u---7---:---7---uu---tu---5---5u---4---:---4---5---7---6u---5---4---,---5---45u---
 Ho- mo qui - dam fe- cit ce- nam ma- gnam et vo- ca- vit mul- tos et mi -
 < 7---8---7---8---7---5---7---zu---4---:---4---5---7---5---5---4---4t---7---5u---4---4---,---4---5---
 sit ser- vum su - um ho- ra ce- nae di- ce- re in- vi- ta- tis ut ve- ni- rent qui- a
 < 7---tu---3---5---7---5---tu---4---ru---2---2---.
 o- mni- a pa- ra- ta sunt al- le - lu- ja.

♪ Mondom pedig néktek hogy III. Trin/D2 Eperjesi Grad. 314 460 Lk.14:24
 senki
 ♪ Homo quidam fecit III. Trin/D2/L/Ab Str-I/3/2 3079 Lk.14:24

A két tétel liturgikus alkalmazása egyezik, szövegük eltérő, de azonos evangéliumi versből valók, csak más-más részt ragadnak ki. A graduállal megegyező szöveget csak F-Pn lat. 12044-es forrásban találtam⁵¹⁶. Dallami szempontból a graduál-dallam szinte kivonata, összesűrítése a középkori darabnak.

—

< 1-----3---2---3---1---0u---1---1---:---2---3---4---2---3---2---1u---:---4---5---5---4---3---
 Nagy böl- cses- ség- gel ön- te- ték Is- ten- nek a- ján- dé- ka a te a- ja- kid-
 < 3---,---0---1---2---3---3---4t---4---3---:---3---2---3---4---5---4---4---eu---1---1---.
 ra an- nak o- ká- ért meg- ál- da az Is- ten té- ged mind- ö - rök- ké.

< 1-----3---2---3---1---0u---1---:---2---3---4---3---3---2---1u---:---4---5---4---3---2---1---,
 Nagy bő- ség- gel ön- te- ték Is- ten- nek a - ján- dé- ka a te a- ja- kid - ra

⁵¹⁶ F-Pn lat. 12044: Antiphonale OSB XII/1 St Maur des Fosses: *Dico autem vobis quod nemo gustavit cenam meam...* 3. tónusú, Trin/D2! A francia forrás tételét eddig nem állt módomban tanulmányozni.

< 0---1---3-3-3---4t---4-3-:---3-2-3---3-4---5---eD-1---1---.

an-nak o-ká-ért meg-ál-da az Is-ten té-ged mind-ö-rök-ké.

< 3---5-4-5-:---2-3-4-3-4-2---eD-1-1-,-1---3---3-3-4t-4---3-2-0-:--

Dif-fu-sa est gra-ti-a in la-bi-is tu-is pro-pter-e-a be-ne-di-xit te

< -1-2e-4---eD-1---1-----.

De-us in ae-ter-num.

♪ Nagy bölcsességgel ⁵¹⁷	I.	Nat	Eperjesi Grad.	141	76	Ps. 45:3
♪ Nagy bőséggel önteték	I.	Nat	Öreg Graduál	39		Ps. 45:3
♪ Diffusa est gratia	I.	Nat/N1/a3	Str-2	1073		Ps. 44:3

A tételek szövege és liturgikus alkalmazása egyezik. Dallami szempontból EpGr és ÖG változata között kisebb különbségek, variáns-hangok találhatók⁵¹⁸, melyeknek okát az egyéni alakításban látom, persze annak lehetősége sem zárható ki, hogy ÖG tételében nyomtatási hibák lehetnek. A középkori tételhez viszonyítva mindkét graduál-dallamban találunk néhány ponton egyezést, de a tételek egészének alakításai inkább önállóknak tűnnek. A hasonlóságok illetve egyezések a következő helyeken érhetők tet-

ÖG: *Istennek ajándéka - efgf fe*

EpGr: *Istennek ajándéka - efg efe*

Str-2: *gratia in labiis - efgfgefe*

ÖG: *annak okáért megálda - c dfffga gf*

EpGr: *annak okáért megálda - c d e f f g a g f*

Str-2: *propterea benedixit - d f f f g a g f e*

⁵¹⁷ EpGr másik tételét (*A nyájasság elterjedt*) lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

⁵¹⁸ SpáGr tétele (f299) egyik graduál-forrás változatával sem azonos, inkább a középkori esztergomi hagyomány darabjával mutat nagyobb egyezést.

ÖG: *mindörökké - a fe d d*

EpGr: *mindörökké - g fe d d*

Str-2: *in aeternum - g fe d d*

—

< ---7---7---5---5---rB---:4-5z-7-----zB-3---4-4----- .

Nagy az Úr Is-ten és i - gen di- csé- re- tes.

< --3r---4---5---4---rB---:5-7---uB-6---5---4---4--- .

Mag- nus Do- mi- nus et lau- da- bi- lis ni- mis

♪ Nagy az Úr	VIII. Pasc/D6	Eperjesi Grad.	309 247	Ps.48:2
♪ Magnus Dominus	VIII. f3/M/a5	OFM-118	8012	Ps.47:1

A *Magnus Dominus* antifóna az esztergomi hagyománykörben nincs dokumentálva⁵¹⁹. A ferences forrás tételének és a graduál darabjának a szövege egyező, liturgikus alkalmazásuk viszont eltérő: míg a ferences rítusban feriális antifónaként, addig a graduál-könyvben a húsvét utáni 6. vasárnap tételeként szerepel⁵²⁰. A két tétel között a dallamhasználat tekintetében rokonság állapítható meg, hiszen az incipitet leszámítva a két dallamvonal és több fordulat feltűnő hasonlóságot mutatnak.

—

⁵¹⁹ A tétel hiányzik az AntPat, Cantica sacra, Psalm valamint a CAO-ECE köteteinek anyagából is.

⁵²⁰ A CANTUS adatbázis adatai tizennégy forrásból dokumentálják az antifónát. Míg a tétel tónushasználat nem mutat egységes képet (két forrásban 3., négy forrásban 4, három forrásban 1., négy forrásban 8. tónusú antifónaként szerepel, míg egy forrásnál nem kapunk tónusmeghatározást), addig a liturgikus használat tekintetében minden forrás egyező alkalmazást ad: *per annum* tételként (f3/a) találjuk az antifónát.

< 45u0t---4---4---rB---wV---45z---iB---u05---rB---t7---4---:---4---6---8---u057---5z7---4---:---

Nem - de nem ti - zen tiszt - tu - lá - nak e meg s hol a - ma ki - len - ce

< 4---5z---6---5u0---zB---4---4---6i---8---iV---6---6---:---8---u0---t7---5---5z---6---

nem ta - lál - tat - nak kik meg - tér - te - nek vol - na hogy há - lát ad - ná - nak

< 56u0---t7---4---,---5---4---3---wV---5z---6---5zB---4---4---. .

Is - ten - nek ha - nem csak ez i - de - gen nem - zet⁵²¹.

< 2---3r---4---4---4---5---4---4---4---5---4---5---rB---3---:---3t---7---7---7---8---

Non - ne de - cem mun - da - ti sunt et no - vem u - bi sunt non est in - ven - tus

< 8---8---80---8---8---8---7---80---7---6---5---5---,---7---7---7---5---7---4---t7---3r---rB21---,---

qui red - i - ret et da - ret glo - ri - am De - o ni - si hic a - li - e - ni - ge - na

< 34t---4---:---4---4---5---4t---3---3---5---56u---5---t7---3---4t---5---4---4---. .

va - de qui - a fi - des tu - a te sal - vum fe - cit al - le - lu - ja.

♪ Nemde nem tizen ⁵²²	VI. Trin/D14/V/Am	Öreg Graduál	493	Lk.17:17
♪ Nonne decem mundati	VIII. Trin/D14/V/Am	Str	8503	Lk.17:17

ÖG antifóna-változata SpáGr darabjának⁵²³ szinte pontos megfelelője. Ez a változat mind az EpGr, mind a középkori tétel dallamhoz képest igen eltérő, tónusában is különböző dallamot ad⁵²⁴. Minthogy igen kevés a graduál-tétel és a középkori antifóna között a dallami hasonlóság, lehet, hogy a tételpárt inkább új kombinációnak kellene tekinteni. Mivel ÖG antifónájának dallamát Ferenczi⁵²⁵ egy – hazai középkori források-

⁵²¹ A közölt kottapéldában többszöri kulcsjavítást végeztem. A javítást SpáGr tétéle (lásd lejjebb) alapján végeztem el.

⁵²² EpGr tételét (*Nem de tizen*) lásd a *Variánsok (II.2.3 Kihagyással készített darabok)* között. A tétel kontrafaktumait (*Zúgolódnak vala...* illetve *És morgolódnak vala...*) lásd a *Kontrafaktumok (II.7.)* között

⁵²³ f 122.

⁵²⁴ A CANTUS-adatbázisban felsorolt harmincnégy forrásban (három kivételével, ahol nem kapunk pontos tónusmeghatározást), egységesen 8. tónusú antifóna szerepel.

⁵²⁵ Részletes elemzést lásd Ferenczi 1999, 212–213. o.

ból is dokumentálható – ordinárium-tételből származó Mária-antifónára⁵²⁶ vezeti vissza, a tétel középkori kapcsolatainak feltárása még nem zárható le véglegesen.

—

< 5u-4---7---7---8---7---6u-5---4---5u---5---:---7---7---8o---9---9---8---

Ne le- gye- tek szor- gal- ma- to - sak mond- ván mit e- gyünk a- vagy mit

< 7---7iV---,---7---7---7---8---9---o0---7---u0---5u---t7---,---t7---45u---5---5---7---

i - gyunk a- vagy mi- vel ru- ház- zuk ma - gun- kat mert tud - ja a ti

< u0---5---5---7---5u---t7---:---4---5---7---7---u0---5---t7---2---4t---5-----.

meny- nye- i A- tyá - tok hogy mind- e- zek nél- kül szű- köl- köd- tők.

< 4-5u-5--4-5u-5-4-5--4-3--4t-4---:---4---5---4---5---4---3---4---4t---

No - li - te sol- li - ci - ti es- se di- cen- tes quid man- du- ca- bi- mus aut quid

< --3-4---3---,---7---8-7---u0-5---7---4---4---o2---3---:---1---3---4t---5---4---3r--

bi- be- mus scit e- nim Pa- ter ves- ter cae- le - stis quid vo- bis ne - ces- se

< rBII--2--3r--4---4--.

sit al- le- lu- ja.

♪ Ne legyetek⁵²⁷

II. Trin/D15/V/Am Öreg Graduál

493 Mt.6:31-32

♪ Nolite solliciti

VIII. Trin/D15/V2/Am Str

8334 Mt.6:31-32

A két tétel szövege⁵²⁸ és liturgikus helye azonos, dallamaik azonban igen különböző változatokat mutatnak, még tónushasználat⁵²⁹ szempontjából sem egyeznek. ÖG dallama kapcsán felmerült annak a lehetősége is, hogy a zárlat esetében esetleg nyomta-

⁵²⁶ *O quam suavis est* kezdettel.

⁵²⁷ EpGr tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁵²⁸ Kivéve a darabot záró alleluja-szakaszt, ami a középkori darabban megvan, ÖG tételéből viszont hiányzik.

⁵²⁹ A CANTUS-adatbázis adatai alapján harmincyolc forrás közül háromban nincs biztos tónusmeghatározás, a többi harmincöt forrás azonban 8. tónusú antifónát ad.

tási hibára gyanakodjunk és az utolsó néhány hang transzponálásával⁵³⁰ g-zárlatúra javítsuk:

< ~~u0~~ 5 4 ~~e1~~ 3r 4 .

...nél-kül szű-köl - köd-tök.

A javítás mellett szólna, hogy így az esztergomi dallam zárlatához hasonló megoldást kapnánk⁵³¹, de a két tétel alapvető eltéréseit a zárlat korrigálása nem befolyásolná. ÖG és a középkori forrás darabja zenei megoldás tekintetében meglehetősen külön utakon halad, a tételeknek csak az eleje és – ÖG zárlatának transzponálása esetén – a vége vág egybe. A különböző megoldás okát talán kereshetjük abban is, hogy a két tétel szövegének szótagszáma jelentős különbséget mutat: a latin szöveg – a záró allelujával együtt – negyvennégy szótagból áll, míg a magyar fordítás – alleluja nélkül – ötven szótagot használ. Talán ezt a bővülést a graduál-dallam szerkesztője nem tudta vagy nem akarta az eredeti dallamon belül megoldani, hiszen a latin dallam maga sem tartalmaz olyan melizmatikus szakaszokat, amelyeket szillabikussá téve a szótagszám könnyen növelhető lenne.

A két tétel csekély hasonlósága miatt felmerülhet annak a kérdése is, hogy esetleg új kombinációként szerepeltessük a tételpárt.

—

< 1 0 1 3r 4 7 6 4 5 6 5 : q0 1 3 4 4 7 6

Pász - to- rok kit lát- ta- tok mond- já- tok meg és hir- des- se- tek ne - künk

< 4 5 6 5 : 4 4 6 u0 t1 5zB : 5 5z rB 2e rB 1 0 : 1 3t

nagy ö- rö- met a szü- löt- tet lát - tuk és az ő di - cső- sé- gét al - le-

< 4 4 .

lu - ja.

⁵³⁰ A kottapéldában **félkövérrel** kiemelt szakaszt egy nagyszekunddal lejjebb transzponáltam.

⁵³¹ A javítás helyességét csak az esztergomi példa indokolná, SpáGr tétele (f 123) szintén *a*-ra zár.

< 3 3 3 1e 0q 3 2 1 3 3 : 1 0 1 3 1 3 1 : 1 0 1

Quem vi-dis-tis pa-sto-res di-ci-te an-nun-ti-a-te no-bis in ter-ris

< 3 3 0 0e 1 , 0q e2 1 3 1 : 1 0 1 e2 1 3 3 , 3 4 2

quis ap-pa-ru-it na-tum vi-di-mus in cho-ro an-ge-lo-rum Sal-va-to-

< 3 1 0 1 : 0 1 3 3 0 0e 1 1

rem Do-mi-num al-le-lu-ja al-le-lu-ja.

< rR 3 3 4t 5 4 : 4 t 3 4t 5 , 5 7 4 4 e2 3 : 1 3 3

Pas-to-res di-ci-te quid-nam vi-di-stis et an-nun-ti-a-te Chris-ti na-

< 4t 5 4 4 , 5 3r 4t 2 3r 4 : 4 4 5 4 3r 3 , 5 5u 4

ti-vi-ta-tem in-fan-tem vi-di-mus pan-nis in-vo-lu-tum et cho-ros

< 4 4 e2 3 : 1 3 3 4t 5 4 4

an-ge-lo-rum lau-dan-tes Sal-va-to-rem.

♪ Pásztorok kit láttatok ⁵³²	VIII. Nat/a	Eperjesi Grad.	91	46	(Lk.2:9-12)
♪ Quem vidistis pastores	II. Nat/L/a1	Str	2116		(Lk.2:9-12)
♪ Pastores dicite	VIII. i.Oct.Nat/Comm	Str	8070		(Lk.2:9-12)

EpGr antifónája a latin nyelvű tételekhez képest elég önálló szöveget ad. Zenei szempontból a graduál-tétel a két középkori esztergomi darab érdekes keverékének tűnik.

⁵³² EpGr másik változatát lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

< --1---0-1e--1-1-0q--1-1-2---0q---:1-2---3-1---0--q0--0---0-,--0-0q--

Szed-jé-tek ki e-lő-ször a kon-kolyt és kős-sé-tek azt ké-vék-be a bú-

< -1--1-2---3---5---3r-1---3-2---q0--1---1---.

zát pe-dig gyű-it-sé-tek az én csű-röm-be.

< -0q-1tu-5-5-5-5-5-5-5---t7-5u--t7-:4-3---4t-4---3r-e2-3---r82--

Szed-jé-tek ki el-ső-ben a kon-ko-lyo-kat és kős-sé-tek kö-té-sek-be

< -3---4-4--e2-1---1-,--3-3-1e-1---0---0---0et-3---3-3t4t---3-3---2e--

meg-é-get-te-tés-re. A bú-zát pe-dig gyűjt-sé-tek az én csű-röm-be

< -4---e2-----1--0q-1---.

azt mond-ja az Úr.

< -0q-1tz-5-5-:56u-5-5-5-5-5-5-t75754-:3-3-4t-5-4-3r-3-:3-4-3---

Col-li-gi-te pri-mum zi-za-ni-a et al-li-ga-te e-a fá-sci-cu-

< -3-3-4---e2-1w-1---,--3--e2-1w-3---q0---0---0q--3r-3-:3-3t4t---3---

los ad com-bu-ren-dum tri-ti-cum au-tem con-gre-ga-te in hor-re-

< -3---3-2e---4--e2---1---0q-1---.

um me - um di - cit Do - mi - nus.

< -4---4u-7-7-:8-7-7-80-9-8-:9-9-7-808-7i7-7-7-80-8-7-5--

Col - li - gi - te pri - mum zi - za - ni - a et al - li - ga e - a fá - sci - cu - los ad

< -6u---5-4---4-,--4t-3-5---7i-8-9---8-7-5-:4-6u-5-5-----

com-bu-ren-dum tri-ti-cum au-tem con-gre-ga-te in hor-re-um

< -4-4---.

me - um.

♪ Szedjétek ki először	I.	Ep/D5	Eperjesi Grad.	119	55	Mt. 13:30
♪ Szedjétek ki elsőben	I.	Ep/D5	Öreg Graduál		453	Mt. 13:30
♪ Colligite primum	I.	Ep/D5/V2/Am	OFM	1222		Mt. 13:30
♪ Colligite primum	VII.	Ep/D5/V2	Iszt.		50v+	Mt. 13:30

A középkori hagyományban a tétel tónusa nem egységes⁵³³. Az MMAe-kötetben csak egy ferences rítusú, 1. tónusú darab szerepel. A graduál-tételek közül EpGr antifónája csak a fordítás első felét adja. Dallami szempontból két, különböző rítusú példa is állhat a graduál-tételek mögött: mind a ferences forrás darabjához mind pedig Iszt tételéhez hasonló dallami fordulatokkal találkozhatunk a graduál-antifónákban.

< 4 4i 80 7 80 8 : 8 8 9 7 80 9 9 00 u0 8 7 , --

Ve-gye - tek Szent- lel- ket kik- nek meg- bo- csáj- tand- já- tok bü- nü- ket

< 7 6 7 8 7 7 5 6 5z 4 4 .

meg- bo- csáj- tat- ván lesz- nek al - le - lu - ja.

< 4 4i 7i 56 65 4t 7 7 7 80 8 : 8 8 8 7 90 ü 00 00 --

Ac- ci - pi - te Spi- ri - tum San- ctum quo- rum re- mi - se - ri - tis pec-

< 9 8 , 8 7 80 8 u0 4t 6 5z 4 4 .

ca- ta re- mit - tun- tur e - is al - le - lu - ja.

♪ Vegyetek Szentlelket	VII.	Pent	Öreg Graduál	142		Jn.20:22
♪ Accipite Spiritum Sanctum	VII.	Pent/L/Ab	Str-3,-5	7189		Jn.20:22

⁵³³ A CANTUS adatbázisban feldolgozott források közül huszonkettőben van meg a tétel: ezekből két forrásnál nincs tónusjelzés, tizenkilenc forrásban 1. tónusú, egy forrásban (E-Tc 44.2, 205r) pedig 8. tónusú darabot találhatunk.

A két tétel szövege és liturgikus alkalmazása egyező. Kapcsolatukat zenei szempontból a tónusegyezésen túl a kezdő- és záróformula hasonlósága⁵³⁴ illetve egyezése jelenti.

⁵³⁴ SpáGr tétele (f. 323) ÖG változatától különbözik, a latin tételnek szinte fordítását adja.

II.5. Kivágatok

A következő csoportba olyan dallampárok kerültek, amelyek létező középkori antifónák részlet-fordításai, hosszabb antifónák kivágatai. Az eljárás során általában a középkori dallam valamely sorából készített új darabot az alkotó.

A 6.1-es, a *Kivágatok* legtöbb példáját adó alfejezetben azokat a dallampárokat soroltam fel, amelyekben a középkori antifóna első frázisának – vagy frázisainak – kiragadásával készült az új graduál-tétel. Minthogy az így kiemelt zenei frázis a középkori antifónának csak belső zárata, az eljárás során előfordulhat, hogy a mintául vett középkori antifónához képest a graduál-antifóna más tónusba került.

A 6.2 pontban szerepelnek azok a darabok, amelyek a középkori minta záró sorának felhasználásával készültek és végül a

6.3 alfejezetbe kerültek azok a graduál-antifónák, amelyek az előző két alcsoport darabjaihoz képest nem alkotnak egységes csoportot, hanem valamilyen egyedi eljárással készültek. Ezek vagy a középkori tétel valamely belső dallamsorából vagy egy kiragadott szövegsorhoz a darabból kompilált dallammal vagy a középkori tétel egészéből csak egy-egy sor elhagyásával összeállított tételek. A 6.3 csoport utolsó tételként pedig egy olyan graduál-antifónát mutattam meg, amely két azonos kezdetű, de folytatását tekintve különböző középkori antifóna kombinálásából keletkezett.

A protestáns alkotók az új liturgia számára alkotott tételeknél általában az eredeti liturgikus funkció figyelembevételével dolgoztak, attól csak ritkán tértek el. Az újonnan elkészült tételek a középkori antifónákhoz képest általában pontos vagy néhány hangnyi eltéréssel egyéni dallamvariánst adó kivágatok, ritkábban távolabbi variánsok, és csak néhány esetben fordul elő, hogy a graduál-dallam és a középkori minta csak szövegében és liturgikus helyében egyeznek, míg dallamuk egymástól eltérő zenei típusba tartozik⁵³⁵.

Az alábbi alfejezetekben csak a latin-magyar tételpárokat soroltam fel, a graduál-tételek egymásból vett kivágataira nem tértem ki.

⁵³⁵ Ezekben az esetekben sokat gondolkodtam afelől, hogy helyesen soroltam-e a tételpárokat a *Kivágatok* csoportjába és általában mindenütt megjegyeztem, hogy a darabok más zenei csoportban is helyet kaphattak volna.

II.5.1 A dallam első sorából

< 1-----12e----1----q0--3---4-3--4t--5-:-5-5---5u----5---4-3-4-5-4---3--

Áldj meg min - ket A-tya Úr Is-ten ő- rizz meg min- ket é- lő Is- ten- nek

< 4-3-4-4t--e2---1-----1--,-1-2-3-4---4t---4---3-4-5-4-3---3-----

Fi- a Úr Jé- zus Krisz- tus vi- lá- go- síts meg min- ket ví- gasz- ta- ló Szent-

< 4-e2---1e-3--0-:-0--1-3-3-3-----3---2---3---4-e2-1-1-----.

lé- lek Úr Is- ten ma és é- le- tünk- nek min- den i- de- jé- ben.

< 1---3---4t--5---rB3r---1--3---3rB--e21e0q-:-5---5---4-4u---5u7t--3---34t7B2e11--123r3210q

Be- ne - di - cat nos De- us Pa- ter cu- sto- di - at nos Je - sus Chris -

< 1--,-1-2--3r---4t---4---3t73-4-rB---23rB115t43r3t---5-:-3-----4---e2---0q-12e11

tus il- lu- mi- net nos Spi - ri - tus San - ctus o- mni- bus di - e -

< --0--2-4---4t7e21-1r3-e210q---1---,-1---1---56u---4t---5---5i---800u65-5i7u65-5i7u654t

bus vi- tae no - strae con- fir- met nos vir- tus Chri - -

< 5-:-5-5---rB---4-4t---5---7---t4---7u64zu-5-,-5---t44-4-4t---t4-e2-1---

sti in- ter- ce- den - ti - bus san- ctis su - is in- dul - ge - at no - bis Do-

< 0u---2rt723rB2e11-:-1-1u-e11---0-2r-4---45u--5t7B2e11-1rB3210q---1--,-1-56u7t-5u---

mi - nus u- ni- ver- sa de- li - cta no - stra al - le - lu-

< 4t-5i0-7u65-5i7u654t-5t7B2e11-1rt7-23rB2-e11--.

ja.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
Áldj meg minket	I. Trin	Öreg Graduál		167	-
Áldj meg minket	I. Trin	Öreg Graduál		479	-
♪ Áldj meg minket	I. communes	Ráday Grad.	152	189	-
Áldj meg minket	I. f6/L	Huszár Gál 1560 ⁵³⁶ .		d 4v	-
♪ Benedicat nos Deus Pater	I. D//a5	Str/-8	1474		-

A graduál-források megközelítőleg azonos dallamvariánst hoznak: HG 1560 dallama és RáGr változata szinte megegyeznek egymással, ÖG néhány hangnyi eltérését pedig több esetben valószínűleg elírás, ritkábban önálló variáns okozhatja. A latin tételhez inkább csak a dallamváz tekintetében igazodnak a graduál-változatok: lényegesen kevesebb melizmával, de valószínűleg a középkori tételből kiindulva szerkesztették meg a graduál-antifónát. A liturgikus alkalmazás tekintetében ÖGr a tételt Szentháromság ünnepnapjaira („*diei festi Trinitatis*”), a másik két graduál-forrás – a középkori használattal egyezően – évközi időre adja az *Áldj meg* kezdetű antifónát.

< t4---3---3---5u---:7---7---8p---ö---p8---8---7---8---8---9---00---7---:8---7-

Ál- nok szol - ga min- den a- dós- sá- god meg- en- ged- tem né - ked mi- vel

< 6u---7---6---5---5---, 3-3---4t---5---5---5---5---5---4---5---5---5---5---4---

hogy kér- tél en- gem a- zért nem kel- lett vol- na e né- ked is kö- nyö - rül-

< --3---4---5---5---4---3---3---.

nöd a szol- ga - tár- sa- don.

< r2---1w---45u4---4---:4---4---5u---7---u8---t4---5---u8---5---5---:5---r2---3---2e---4---

Ser - ve ne - quam o- mne de- bi- tum di- mi- si ti- bi quo - ni - am ro- ga-

⁵³⁶ HG 1574-ből hiányzik a tétel. Bővebben lásd: Csomasz Tóth 1981a, 198.

< e2--2--0--1w-2--2--2--2--2--2--2--2--1--3--1--0--1--1w-0-0--,-

sti me non - ne er- go o- por- tu- it et te mi- se - re- ri con- ser- vi tu- i

< 4--4--5u-7--7--7i-u0-5--7--5--rR--4t-5--4--3r--4--.

sic-ut et er- go tu - i mi- ser- tus sum di - cit Do- mi- nus.

< 2--0w-45u-4--:-4--4--5u-7--7--t4-5--5u-4-4--:-5--rR-3--2e-4--

Ser- ve ne - quam o- mne de - bi- tum di- mi - si ti- bi quo- ni - am ro - ga-

< e2--2--0--1e-3--3--3--3--3--3--3--2--1--3--3--1--1--1e-0-0--,-

sti me non- ne er- go o- por- tu - it et te mi- se - re- ri con- ser - vi tu - i

< 4--4--5u-7--7-----

sic- ut et er- go...

♪ Álnok szolgál	V. Trin/D22	Eperjesi Grad.	528 336	Mt.18:32
♪ Serve nequam	VIII. Trin/D22/V2/Am	Str/-1	8510	Mt.18:32
♪ Serve nequam	VIII. Trin/D22/V2/Am	AntPat	150r	Mt.18:32

A tételek összehasonlításához érdemes az EpGr tételét egy kvarttal lejjebb transzponálni:

< w-0-0-2r--:-4-4-5u-7-u0-5-4-5-5-6-zB-4--:-5-4-3r-4-3-2-2--.

Mínthogy graduál-tétel a középkori antifónának csak az első felét ragadta ki, így a latin darab belső „f”⁵³⁷ zárzata a graduál-antifóna fő zárzata lett, ezért az eredetileg 8. tónusú antifónát a kivágat 5. tónusú tétellé alakította⁵³⁸. A graduál-darab első frázisának zenei megoldásához közelebbi mintát a vizsgált magyar középkori forrásokban nem

⁵³⁷ A graduál eredeti írásmódjában c.

⁵³⁸ Az 5. tónust a graduál-tétel szerkesztője már az antifóna kezdetén az ag f (illetve ed c) indítással előkészítette.

találtam, de az AntPat – vagy azzal egyező forrás⁵³⁹ – tétele az incipitben és az első belső zárlati ponton a graduál-antifónához pontosabb mintát jelenthetett. A német középkori forrás darabja viszont a folytatásban hoz mind az esztergomi, mind a graduál-tételtől eltérő dallam-variánst.

Dicsőség Dávidnak	VII. Qu/D6	Öreg Graduál	77	Mt.21:9
Dicsőség Dávidnak	VII. Qu/D6	Eperjesi Grad.	202 100	Mt.21:9
Hosanna filio	VII. Qu/D6/N3/a	Str/-8	7125	Mt.21:9

ÖG dallama több helyen hibás. Javítása EpGr és a középkori esztergomi minta alapján valószínűsíthető⁵⁴⁰. A három forrás dallamát két ponton érdemes egymással összevetni:

EpGr : *Dicsőség - g gC C aki jött - CDC Ca af*

ÖG: *Dicsőség - g gD D aki jött - CDC Ch ag*

Str : *Hosanna - g g D qui venit - C Ch a*

Láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a két graduál-tétel szövege a darab egészében azonos és dallamuk is – a kiragadott két példától eltekintve – a javítások után egyezőnek mondható, e két ponton ÖG konzekvensen az esztergomi minta dallamára javít, míg EpGr önálló dallamváltozatot hoz. A három forrás – apróbb dallami eltérésektől eltekintve – a továbbiakban lényegében egyező dallamot mutat.

Elfogá pedig	I. Trin/16	Eperjesi Grad.	512 331	Lk.7:16 ⁵⁴¹
Accepit autem omnes timor	I. Trin/D16/V2/Am	Str/-1	1401	Lk.7:16

⁵³⁹ Psalm (f 183v) és Cantica sacra (f 221) tétele szinte egyezik AntPat változatával, de Psalm kottázása *f*-ről indítva, kiírt *b* (bé és esz!) módosítójelekkel. Psalm hibásan 6. tónusúnak jelzi az antifónát.

⁵⁴⁰ Mivel a *Dicsőség Dávidnak* antifónát más graduál-forrásban nem találtam meg, így ÖG tételének javítása biztosan nem dönthető el.

⁵⁴¹ Vagy ApCsel. 19:17. A napi perikópa-beosztás miatt valószínűleg Lk.7:16.

Két ponton tér el egymástól a két forrás dallamalakítása:

EpGr: *pedig - d dc, és magasztalják - a ab a g a*

Str: *autem - d d, et magnificabant - a aC a g a g*

Cantica: *autem - d dc, et magnificabant - a aC a g a g*

(MR 10:⁵⁴² *autem - d dc!*)

Míg a graduál-tétel és a középkori magyar változat dallama közötti első eltéréssel az MR 10-es jelzetű, csak incipiteket hozó zágrábi forrás és Cantica sacra-kötet antifónája⁵⁴³ mutatnak egyezést, addig a másik esztergomitól eltérő dallamváltozatra egyetlen forrásban sem találtam példát⁵⁴⁴.

—

< 3-3-3-1e-1-0q-1-:-3-4-5-4-3-4-3-:-2-3-4-3-2----

Én va- gyok az Úr Is- ten és az én ta- ná- cso- mat nem köz- löm hi- tet-

< 1-0q-1----

le - nek - kel.

< 3-3-1e-0q-1-:-3-4-5-4-3-4-3-:-2e-4-e2-1-0q-1,---4--

E- go sum qui sum et con- si- li - um me- um non est cum im- pi - is sed

< 2-4t-4-3r-3-3-:-2e-4-3-1-3-0-1e-1-1--.

in le- ge Do- mi - ni vo- lun- tas me- a est al - le- lu- ja.

♪ Én vagyok az Úr Isten⁵⁴⁵ II. Pasc Batthyányi Grad. 250 252 (2Móz.3:14

⁵⁴² MR 10 f 75.

⁵⁴³ f 106. Psalm anyagában nincs meg a tétel.

⁵⁴⁴ Mindkét kérdéses ponton AntPat tételének (f 37r) megoldása az esztergomi változattal egyezik.

⁵⁴⁵ ÖG és EpGr tételeit (*Én vagyok a Krisztus*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között, ÖG másik változatát (*Én vagyok ki vagyok, 112.*) lásd a *Variánsok (II.2.3 Kihagyással készített darabok)* között.

						⁵⁴⁶⁾
Én vagyok az Úr Isten	II.	Pasc/L	Huszár Gál 1574.	252	516	(2Móz.3:14)
♪ Ego sum qui sum	II.	Pasc/D1/N1/a1	Str/-7		2066	(2Móz.3:14)

A két graduál-forrás dallam és szöveg tekintetében teljesen azonos. Mint láthatjuk, a „kivágotok” pontosan megegyeznek az esztergomi forrás változatával is⁵⁴⁷.

—

Felkele pedig	IV.	Trin/D19	Eperjesi Grad.	522	334	Lk.5:25
Tulit ergo lectum	IV.	Trin/D19/V2/Am	Str		4235	Lk.5:25

Az esztergomi források dallam tekintetében egységesek. A graduál dallam-változata a következő pontokon mutat a magyar középkori forrásokhoz képest egyéni megoldást⁵⁴⁸:

EpGr: *pedig és haza* - *e d e d c*, *haza méne fel...* - *d c de ded c*

Str: *ergo lectum* - *e e e d fd d (c)*, *in quo jacebat* - *c d de c c*

—

< ~~t1~~ ~~t1~~ 3 : : 3 3r 5 4 3 3 3r e2 1 1 .

Jöj- je - tek mert már min- de- nek el - ké- szít- tet- tek.

< 5 4 5 4 3 4 3r 1 : : 0 1 2e 4 e2 1 1 , 5u5 5 5 7 7i 7

Ex- i ci - to in pla- te- as et vi - cos ci- vi - ta- tis et pau- pe- res ac de-

< 7 4 : : 8o 7 7 u8 t1 4t 7i u8 u8 5 5 , t1 3 4 5 4t1 : 2e

bi- les cae- cos et clau- dos com- pel- le in - tra- re ut im- ple- a - tur do-

⁵⁴⁶ Vagy az 1. zsoltár parafrázisa.

⁵⁴⁷ Az esztergomi források tételével azonosak az AntPat (f 53v) Cantica sacra-kötet (f 122) és Psalm (95v) antifónái is.

⁵⁴⁸ Sem a Cantica sacra-kötet (f 216), sem az AntPat (f 149r) tétele nem ad az EpGr változatához közelebb eső megoldást. Psalm anyagában nincs meg az antifóna.

< ~~4rR~~ 1e-2e-4-e2-1-1- .

mus me - a al- le- lu- ja.

♪ Jöjjetek mert már mindenek I. Trin/D2 Eperjesi Grad. 461 314 Lk. 14:17
 ♪ Exi cito in plateas et vicos I. Trin/D2/V2/Am Str 1407 Lk. 14:17

Az esztergomi források első dallamfrázisa azonos⁵⁴⁹. A graduál-tétel egyéni alakítású dallamváltozóhoz közelebbi példát egyetlen középkori forrásban sem találtam.

< 3-e2-0q-1-:3-4-5-4-3-:3-3-3-4-3-3-3-2-1-1- .

Mit mú- vel- jek hogy ím az U - ram el- ve- szi tő - lem a sá- fár- sá- got.

< 3-e2-1w-2-:2-4-5-3-4-rR-2-:3-e2-1-3-1-q0-1-1w-2-2- ,

Quid fa- ci - am qui - a do- mi- nus me - us au- fert a me vil- li- ca -ti- o- nem

< 1tu-5-5-4-4t-rR-3-:2-3-4-rR-4-4t-2-2- , 1tu-5-4-4t-rR-

fó - de- re non va- le - o men- di- ca- re e- ru- be- sco sci - o quid fa- ci-

< 3-:2-3-4-4t-4-5u-5-5-:4-4-ell-2-3r-3-3- , e2-3r-e2-1-0-:

am ut cum a- mo- tus fu- e- ro a vil- li - ca- ti - o- ne re - ci - pi - ant me

< 4-4t-rR-2-2- .

in do- mos su - as.

< 3-e2-1w-2-:2-3-4-4-4-e2-1-:3-e2-1w- .

(Quid fa- ci- am qui - a do - mi- nus me - us au- fert a ...

⁵⁴⁹ Sőt a ferences források és az AntPat (f 140v) is lényegében ezt a jellegzetes, *d*-félzárlatú dallamalakot tartalmazzák. Psalm és Cantica sacra anyagából hiányzik a tétel.

♪ Mit műveljek	I.	Trin/9	Eperjesi Grad.	490	323	Lk. 16:3
♪ Quid faciam	IV.	Trin/D9/V2/Am	Str/-1	4220		Lk. 16:3
♪ (Quid faciam	IV.	Pent/D7/V2/Am	OFM	4220		Lk. 16:3)

A dallampár érdekessége, hogy bár liturgikus helyük és szövegük megegyezik, dallamuk az előző tételpárokhoz képest sokkal több és lényegesebb eltérést mutat⁵⁵⁰. Az esztergomi forrás és EpGr dallamváltozata⁵⁵¹ szinte csak az incipitben emlékeztet egymásra, a ferences forrás csak a második zenei tagolópont hasonlóságával – illetve az esztergomitől való eltéréssel – jelenthet közelebbi dallami mintát, és így talán ez a második zenei tagolópont értelmezhető úgy, mint a graduál-kivágat zárzata.

Monda Jézus a seregnek	I.	Qu/D5	Eperjesi Grad.	163	82	Jn. 8:46
Dixit Jesus turbis-...qui est	I.	Qu/D5/L/Ab	Str/-2	1376		Jn. 8:46

A két forrás dallama között csak két apró eltérést találhatunk:

EpGr: *Jézus - ffe engem - g a*

Str: *Jesus - f ef vobis - a a*

EpGrban a középkori antifónát két részre osztva találjuk, a tétel folytatását lásd a következő alfejezetben⁵⁵².

Monda Krisztus az ő tanítvá- nyinak ⁵⁵³	VIII.	Asc	Eperjesi Grad.	336	262	Jn.14:18
---	-------	-----	----------------	-----	-----	----------

⁵⁵⁰ AntPat (f 144r) és Cantica sacra-kötet (f 158) antifónája sem ad a graduál-tételhez közelebb álló változatot. Psalm kötetéből hiányzik a tétel.

⁵⁵¹ A graduál-tétel zenei megoldása a *Sede*-típusú, kupolás szerkezetű antifóna-csoporttal (lásd MMMAe 52*–53*. o. és Dobszay 1995b, 8.) rokon.

⁵⁵² *Aki Istentől nagyon*, lásd a *Kivágatok (II.5.2 A dallam utolsó sorából)* között.

⁵⁵³ ÖG tételét (*Nem hagylak titeket árvául*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között, míg HG 1574 és ÖG másik antifónáját (Monda Krisztus Urunk) lásd a *Variánsok (II.2.4 Betoldással készített tételek)* fejezetben.

Non vos relinquam

I. Pent/V1/Am

Str-3,-8.

1349

Jn.14:18

Monda Krisztus kezdettel EpGr egy olyan kivágotat közöl, amely a középkori antifóna elejét egy rövid bevezetővel toldotta meg. Az előző tételpárhoz hasonlóan EpGrban a *Non vos relinquam* antifóna graduálpárja is két darabra bontva szerepel és *Monda Krisztus* illetve *Elmegyek és hozzátok jövök*⁵⁵⁴ kezdettel két külön antifónaként jelenik meg.

—

< e2-----1----1r---5u---7--:-7i---7---u0---5---7---4---t7---2---e2-----1---4-5u---7---:-

Mon- dom ti - nék - tek, ö - röm lé- szen az Is- ten- nek an- gya- li e - lőtt

< -7i---7-----7---u0---5u---7-4---4t---rB---4---4t7---2---2--.

csak egy pe- ni - ten- ci- a- tar- tó bú - nő - sön is.

< -3---vll---4---5---45u---7--:-7i---7---u0---5---u0---t7-4---,-4-4-5-7---7---t7-

Quis ex vo - bis ho - mo qui ha- bet cen- tum o - ves et si per- di- de - rit

< -2e-4---4t-2-2--:-11---4---5u---7---7--:-6-7-8---7---u0---t7---5---7---7---7--,-

u- nam ex il - lis non- ne di- mit - tit no- na- gin- ta no- vem in de- ser- to

< -6u---8-7---u0-5-4---t7---56u-4---rB-vll,-5---5---5---56u-5-4-4-2e---4--

et va- dit ad il- lam quae per- i - e - rat do - nec in - ve - ni - at il- lam al-

< -rB-2-2--.

le - lu - ja.

< -3-4-3rB-3--:-2-3-4-4-4-3-4t-4t2-2--:-1-2-4t-5--:-5---rB-

Di - co vo- bis gau- di- um est an- ge - lis De - i su- per u - no pec - ca-

⁵⁵⁴ Az antifónát lásd a következő alfejezetben (*Kivágatok, II.5.2 A dallam utolsó sorából*).

< -23r-4---4---5u-5---rB-4---rB-2---2---.

to - re poe - ni - ten- ti - am a - gen - te.

Mondom tinéktek öröm ⁵⁵⁵	III. Trin/D3	Eperjesi Grad.	430	305	Lk.15:10
Mondom tinéktek öröm	III. Trin/D3/V/Am	Öreg Graduál		485	Lk.15:10
Quis ex vobis homo	III. Trin/D3/L/Ab	Str.	3090		Lk.15:4
Dico vobis...gaudium	III. Trin/D3/V/Am	Cantica		168	Lk.15:10

A magyar graduál-források közül kettőben a Szentháromságvasárnap utáni harmadik vasárnap antifónájaként két olyan, szövegét és dallamát tekintve azonos tétel szerepel, amelynek szövegi előzményeit a magyar középkori hagyomány nem dokumentálja. A *Dico vobis* antifóna szerepel ugyan más európai forrásokban⁵⁵⁶, viszont a graduál-tételektől eltérő dallamváltozatot mutat. A graduálok dallamkivágatukat a *Quis ex vobis* antifónából vehették. A tételpár kapcsolatát az azonos liturgikus időszak mellett az is erősíti, hogy mindkét darab szövegét a napi perikópából⁵⁵⁷ veszi.

< -1---1---1e-1---0---1---:---3---2---1---3---eB-1---2e-3---:---q0---3t---4---3r---

Szá- nom a se - re- get mert í- mé már har- mad- nap- ja hogy ve- lem van-

< -5---:---5---rB-----2---1---0q-1---.

nak és nincs mit en- ni - ük.

< -1---3---1---0---1---3---1e---q0---:---3t---4t---3r---5---rB-3---3r---2---3---1---:---0q-

⁵⁵⁵ EpGr másik tételét lásd az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6.)* között.

⁵⁵⁶ A CANTUS adatbázis huszonhat forrásból közli a *Dico vobis* tételt. Az Ant Pat (f 141v) és a Psalm-kötet antifónája is a Cantica sacra-kötet változatához áll közel.

⁵⁵⁷ Lk.15:1–10.

Mi - se - re - or su - per tur - bam qui - a jam tri - du - o sus - ti - nent me nec
 < -3r-3-----3-----2-----1---1---,---
 ha - bent quod man - du - cent...

< -1-12e-1-1-1-3-1e-q0-:---3t-4t-3r-5-4-2-3r-3-2-----1-:---0q---
 Mi - se - re - or su - per tur - bam qui - a jam tri - du - o sus - ti - nent me nec
 < -3r-3-----3-----2-----1---1---,---
 ha - bent quod man - du - cent...

♪ Szánom a sereget	I.	Trin/D7	Eperjesi Grad.	483 321	Mt. 15:32
♪ Misereor super turbam	I.	Trin/D7/L/Ab	Pat20	107r	Mt. 15:32
♪ (Misereor super turbam	I.	Trin/D7/L/Ab	Str/-3	1367	Mt. 15:32)

A *Pat20*-as jelzetű forrás dallamalakja⁵⁵⁸ több jellegzetes ponton hoz az esztergomi változatokhoz képest közelebbi formát a graduál dallam-variánsához. Ferences forrásokban az antifóna nem szerepel.

< -e2-1-:---3-3-2---3r-:---4---4---4---3-----1---1---.

U - ram ha a - ka - rod meg - tisz - tít - hatsz en - gem.

< -3-4t-5-:---5-7-4---t4-2e-4---e2-1-1-,-2-4-12e2W----

Do - mi - ne si tu vis po - tes me mun - da - re et a - it...

< -3-4t-5-:---3-5-4t4321-----3-4-e4-3-----1-1-,-1-3-1e4W---

Do - mi - ne si tu vis po - tes me mun - da - re et a - it...

⁵⁵⁸ AntPat tétele (f 143r) egyezik a Pat20-as jelzetű forrás antifónájával, míg a Cantica sacra és a Psalm-kötet darabjai tőlük néhány ponton eltérnek, de a graduál-változathoz nem adnakközelebbi dallami mintát.

< 3 2 1 1 : 1 3 3 4 5 4 , 2 4 2 1 1 .

Re- ges ter- rae et o- mnes po- pu- li lau - da- te De- um.

♪ Uram ha akarod ⁵⁵⁹	I.	Ep/D3	Eperjesi Grad.	114 54	Mt. 8:2
♪ Domine si tu vis	I.	Ep/D3/V2/Am	Str-4	1148	Mt. 8:2
♪ Domine si tu vis	VIII.	Ep/D3/V2/Am	AntPat	27r	Mt. 8:2
♪ (Reges terrae	I.	Qu/D4/L/a5	Str	1267)

E tételpárok érdekessége, hogy bár a szöveg és a liturgikus idő tekintetében EpGr tétele a *Domine si tu vis* antifónával állítható párba, a két dallam csak a zárlati (az esztergomi forrásban belső zárlati) formulában egyezik. Annak ellenére, hogy AntPat antifónája az esztergomi dallam-változatnál talán közelebbi mintát tartalmaz⁵⁶⁰, valószínűbb, hogy a graduál-tétel melodikus mintáját egy *D1*-es zenei típusú⁵⁶¹ antifóna jelethette. Így a tétel-párokat akár más zenei kategóriába is sorolhattam volna.

Uram szabadíts meg	VIII.	Ep/D4	Eperjesi Grad.	116 54	Mt.8:25
Domine salva nos	VIII.	Ep/D4/V2/Am	Str	8488	Mt.8:25

A *Domine salva nos* antifóna első szakaszának dallama az esztergomi szokásterület forrásaiban egységes. Tőle több ponton eltér a graduál-tétel, így a tételpár kapcsán inkább csak a dallamvonal és a főbb hangok tekintetében beszélhetünk rokonságról⁵⁶².

Vessétek ötöt a külső sötét-	IV.	Trin/D20	Eperjesi Grad.	524 335	Mt.22:13
------------------------------	-----	----------	----------------	---------	----------

⁵⁵⁹ EpGr másik antifónáját (*Uram, ha te akarod*) lásd a *Variánsok (II.2.2 Szabadabb variációk)* között.

⁵⁶⁰ Sem a *Cantica sacra*, sem a *Psalm-kötet* nem tartalmazza a tételt.

⁵⁶¹ MMMAe-kötetben az 1267-es számtól. A típusról bővebben lásd MMMAe 1999, 52*–53* és Dobszay 1995b., 8.

⁵⁶² Az AntPat (f 27v) és *Cantica sacra*-kötet (f 74) antifónája is alapvetően az esztergomi források változatához áll közel.

ségre
Nuptiae quidem paratae I. Trin/D20/V2/Am Str 1424 Mt.22:8

Az esztergomi hagyománykörben az antifóna első felének dallama egységes. A tételpár a következő dallami pontokon mutat eltérést:

EpGr: *külső sötétségre ott léssen sírás - fe fg f d ef e d cd dc d f g*
Str: *paratae sunt sed qui - fe fg dfdcd dc f a*
(Cantica sacra⁵⁶³: *paratae sunt sed qui - fe fg defedcd dc ff*)
(Psalm⁵⁶⁴: *paratae sunt sed qui - fe fg defedcd dc fg*)

A tónusváltozás a zárlat illetve belső zárlat eltéréséből adódik:

EpGr: *az Úr - de e*
Str, Cantica sacra, Psalm : *digni - d d*

II.5.2 A dallam utolsó sorából

< 3-5-4-5-4-5-5-:4-3-2-3-4-4-4-4-3-, 3-4-5-4-3-

A-ki Is-ten-től va-gyon Is-ten-nek i-gé-jét hall-gat-ja az o-ká-ért nem

< 3-2-1-3-0-:1-0-1-1e-2-2-1-1-

hall-gat-já-tok ti, mert az Is-ten-től nem vagy-tok.

< 1-0q-3-1e-1-00-:3-4-5-5- --3-5-3-5-4t-:5-4-3-2-

(Di-xit Je-sus tur-bis quis ex vo-bis...) qui est ex De-o ver-ba De-i

< 4-3-, 3-4-5-4-3-3-2-4-3-:3-0-1-1r-2-2-1-1-

au-dit pro-pter - e - a vos non au-di-tis qui - a ex De - o non es-tis.

⁵⁶³ f 217.

⁵⁶⁴ f 181v.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel/ Lap	Bibliai hely
♪ Aki Istentől vagyok ⁵⁶⁵	I. Qu/D5	Eperjesi Grad.	164 82	Jn. 8:47
♪ Dixit Jesus turbis	I. Qu/D5/L/Ab	Str/-2,-4	1376	Jn. 8:46

Mint azt a kottapéldában láthatjuk, a graduál-tétel és az esztergomi szokásterületről vett dallam néhány helyen eltérnek egymástól és a zenei cezúrák helye is megváltozik, de a graduál változatához közelebbi mintát más forrásban sem találtam⁵⁶⁶.

—

< 0-1t---5u---5-4-5-rB---4t---e2-1-1-1-1-:0---1---3---:---2e---2-1---1---.

A-ki - nek fü- le- i van- nak a hal- lás- ra hall- ja meg mond- ja az Úr.

< 1-2e-4-4-4----- --1t---5u---5-4t-3-,-2-3-4---e2-2---0q-1---.

(Je- sus haec di-cens...) qui ha- bet au - res au- di- en- di au - di - at.

♪ Akinek fülei vannak	I. D60	Eperjesi Grad.	149 78	Mt. 11:15
♪ Jesus haec dicens	I. D60/V2/Am	Str/-2	1309	Mt. 11:15

A két dallam legtöbb eltérése a különböző szöveghosszúságból adódhat.

—

< --5-7i-8-----7---7i-8-:5-7---5---5---t-3-4t-4---3---w-1---:---1tu---

Ba - rá- tom ülj fel- jebb ak- kor tisz- tes- sé- ged lé- szen te- né- ked mind

⁵⁶⁵ EpGr tételének első felét (*Monda Jézus a seregeknek*) lásd az előző alfejezetben (II.5.1 *A dallam első sorából*).

⁵⁶⁶ Sem a *Cantica sacra*, sem a *Psalm-kötet* nem tartalmazza a tételt.

< 5-5-5-4-3-3-3-4t-2-1-1-.

az e- gye - tem- ben le- te- le- ped- tek e- lőtt.

< 5-7i-8-8-iv-6-:5-7-7-7-9-8-7-10-:5-6u-5-

Ba - rá- tom, menj fel- jebb, ak- kor lé- szen di- cső- sé- ged a ve- led

< 4-5-5-7-7-10-5-5-r8-4t-5-4-4-.

e- gyütt le- te- le- ped- tek e- lőtt. Al - le- lu- ja.

< 4-4-7-7-5-7i-8-8-8-iv-5-7-7-7-:9-8-7-6-5-6u-

Cum vo- ca - tus... a- mi- ce a- scen- de su- pe- ri - us et e - rit ti- bi glo-

< t4-4t-:3-5-7-7-6-5-6u-5-r8-4t-5-4-4-.

ri - a co- ram si- mul dis- cum- ben- ti- bus al - le- lu- ja.

♪ Barátom ülj feljebb ⁵⁶⁷	I.	Trin/D17	Eperjesi Grad.	444	309	Lk.14:10
♪ Barátom menj feljebb	VII.	Trin/D17	Eperjesi Grad.	515	332	Lk.14:10
♪ Cum vocatus ...amice	VII.	Trin/D17/V2/Am	Str/-3	7235		Lk.14:10

A graduál két antifónája nem azonos. Az első graduál-antifóna a liturgikus hely és a szöveg egyezésén túl középkori változat dallamával csak az incipit azonosságában vág egybe. A tétel eleje még 7. tónusúnak indul, de a folytatásban a dallamszerkezet fokozatosan az 1. tónusra áll át, így a zenei megoldás okán akár más fejezetbe is sorolhattam volna a darabot. A graduál dallamváltozatához közelebbi mintát a vizsgált középkori forrásokban nem találtam⁵⁶⁸.

EpGr másik tétele jól követi Str-3-as forrás dallam-kivágatát, a graduál dallamához közelebbi középkori mintát nem találtam.

⁵⁶⁷ EpGr tétele egy meglévő graduál-antifóna kivágata: az antifónát lásd (*Mikor menyegzőbe hívának*: ÖG) az *Új szöveg-dallam kombinációk (II.6)* között.

⁵⁶⁸ Sem az AntPat (f 147v), sem a Cantica sacra-kötet (f 206) antifónája nem különbözik számottevően az esztergomi dallam-variánsoktól.

Boldogok akik hallgatják	VIII. Qu/D3	Eperjesi Grad.	236	116	Lk.11:28
Boldogok akik hallgatják	VIII. Qu/D3	Öreg Graduál		459	Lk.11:28
Extollens...quinimo beati	VIII. Qu/D3/V2/Am	Str/-2	8308		Lk.11:28

A két graduál-forrás tétele azonos. A graduál-variánsok nagyjából megegyeznek a Str-2-es forrás dallamalakjával. A különbségek egy része adódhat az eltérő szótag-számokból:

EpGr, ÖG : *Boldogok* - ga CC

Str: *quinimmo beati* - ga CCDC

más részük – mivel a vizsgált forrásokban közelebbi példát nem találtam⁵⁶⁹ – valószínűleg egyéni variánsnak tekinthető:

EpGr, ÖG : *akik hallgatják az Istennek beszédét* - Ca gaCa a a g f e f g g

Str: *qui audiunt verbum Dei* - CDC hCD a g g

—

< -3r---4t---e2---3r---3---e2---1---0---1e---1---0q---1e---q0---:---0---1---3---3---1---0q-----

El- me- gyek és hoz - zá - tok jö - vök al- le - lu- ja és ör- ven- dez a ti

< -3---3---2e---4t---e2---1---1---.

szí- ve - tek al- le- lu- ja.

< -00---1---1---1---1----- --3t---4t---3---4t---3---e2---0---1e---2---0q---1e---q0---,---0-----

Non vos re- lin- quam... va- do et ve- ni- o ad vos al- le- lu- ja et

< -1---1e---q0---0q---3---3-----4t---e2---1---1---.

gau- de- bit cor ve- strum al- le - lu- ja.

⁵⁶⁹ AntPat f 35v és Cantica sacra f 92 tétele sem ad közelebbi változatot.

♪ Elmegyek és hozzátok ⁵⁷⁰	I.	Asc	Eperjesi Grad.	262	337	Jn. 14:28
♪ Non vos relinquam	I.	Pent/V1/Am	Str-1	1349		Jn. 14:28

A két tétel liturgikus alkalmazása különböző⁵⁷¹. A *Non vos relinquam* tétel nem részlet-fordítású, hanem teljes magyar megfelelőjét a többi graduál-kötetben pünkösdi antifónaként (vagy Magnificat antifónaként)⁵⁷² találjuk. EpGr a kiválasztott szövegszakasz (*Elmegyek és hozzátok jövök*) ascensió gondolkörét veszi alapul, s azt a Király diadalmas mennybeszállásának és az idők végén újra eljövételének kifejezésére⁵⁷³ alkalmazza.

A graduál-dallam és az esztergomi rítusterületről dokumentált darab részlete nagyfokú egyezést mutatnak, a német források csak egy dallami ponton adnak a graduál-tételhez közelebb eső változatot:

EpGr: *szívetek alleluja - ff ef ga fe d d*

Str: *vestrum alleluja - ff ga fe d d*

AntPat, Cantica:⁵⁷⁴ *vestrum alleluja - f ef ga fe d d*

A graduál-antifóna többi variáns-hangjai valószínűleg egyéni alakításnak tekinthetők.

Ez bizony ama próféta	II.	Qu/D4	Eperjesi Grad.	237	116	Jn. 6:14
Ez bizony ama próféta	II.	Qu/D4	Öreg Graduál		459	Jn. 6:14
Illi ergo homines	I.	Qu/D4/N3/a	Str	1262		Jn. 6:14

A két graduál-forrás tétele azonos⁵⁷⁵. A graduál-daraboknak és a középkori tételnek csak a szövege (szöveg részlete) és liturgikus alkalmazása vág egybe, a dallamok

⁵⁷⁰ EpGr tételének első felét (*Monda Krisztus*) lásd az előző alfejezetben. (*Kivágatok, II.5.1 A dallam első sorából*).

⁵⁷¹ A tétel első felének (lásd az előző lábjegyzetet) liturgikus helye szintén Mennybemenetel ünnepe.

⁵⁷² *Nem hagylak titeket árvául*: Pent/a. ÖG tételét (*Nem hagylak titeket árvául*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között, míg HG 1574 és ÖG másik antifónáját (*Monda Krisztus Urunk*) lásd a *Variánsok (II.2.4 Betoldással készített tételek)* fejezetben.

⁵⁷³ Az ünnep gondolkörének rövid összefoglalását lásd *Jánossy 1944, 28–29*.

⁵⁷⁴ AntPat f 120r, Cantica sacra f 147.

⁵⁷⁵ SpáGr tétele is (f 79) azonos változatot közöl.

egymástól teljesen különböznek. A graduálok dallamváltozatához közelebb eső mintát a vizsgált középkori forrásokban nem találtam⁵⁷⁶. Ha a tételpár szövege azonos lenne (a graduál-tételek nem csak egy szövegrészt ragadtak volna ki), akkor a darabokat az *Új kombinációk* közé soroltam volna.

Menj ki tőlem	VIII. Trin/D5	Eperjesi Grad.	472	318	Lk.5:8
Cum audisset...exi a me	III. Trin/D5/V2/Am	Str	3074		Lk.5:8

Az esztergomi szokásterület darabjait hozó hat forrás dallama a vizsgált rész (kivágat) tekintetében egységes variánst mutat. EpGr dallamváltozata az esztergomi forrásokhoz képest szabadabb variáns, a középkori dallam-mintára csak egy fordulat emlékeztet⁵⁷⁷:

EpGr: *Menj ki tőlem Uram - g g aC C Ch ag*

Str: *exi a me - C C Ch ag*

Az utolsó, záró frázis a két forrásban különböző dallamot kap, amely tónusátalakulással is jár:

EpGr: *bűnös ember vagyok - Ch a C C g g*

Str: *peccator sum - gf g g e*

Minémű ez mert a szelek	VIII. Ep/D4	Eperjesi Grad.	117	54	Mt.8:27
Domine salva...quia ventis	VIII. Ep/D4/V2/Am	Str-4	8488		Mt.8:25

Az esztergomi szokásterületet dokumentáló források közül a -4-es forrás változata áll legközelebb a graduál-tétel dallamához⁵⁷⁸. A két forrás egyező alakot mutat, közöttük csak a záró frázisban van különbség:

⁵⁷⁶ Sem az AntPat (f 36v és f 151), sem a Cantica sacra-kötet (f 100) antifóna-változata lényegében nem különbözik az esztergomi dallam-variánsoktól.

⁵⁷⁷ Az AntPat tétele is (f 142r) az esztergomi források változatával egyezik.

⁵⁷⁸ Sem az AntPat (f 27v), sem a Cantica sacra-kötet (f 74) antifónája nem hoz a Str-4-es forrás tételénél jobb megoldást.

EpGr: *engednek neki - fg ga a g g*

-4.: *et oboediunt ei - (f)g a C ag f g g*

Monda azért Jézus: a te	III.	Trin/D21	Eperjesi Grad.	526 335	Jn.4:50
Cognovit autem...in qua	III.	Trin/D21/V2/Am	Str-1	3039	Jn.4:50

A graduál-antifóna szövegfordítása öt szótaggal rövidebb, mint a latin alapszöveg, így a graduál variánsa a középkori antifóna dallamánál jóval tömörebb. Mindazonáltal a két tétel rokonságához nem fér kétség⁵⁷⁹.

II.5.3 Egyedi eljárással készült darabok

II.5.3.1 Kivágotok kompilált dallammal

< --4---4--4---5u--7---u6---5---7i---u6---5---:--5---7---7---8--u65---4---.

Bol- do- gok a sze- mek me- lyek lát - ják a- mi- ket ti lát - tok.

< --3--u6--4--5---7u656u--7:-- --4--5u--7---7---7---u6--5--5---7---7--80--8:-

Di- co au- tem vo - bis ... vo- lu - e- runt vi- de - re quae vos vi- de- tis

< -i7--5---7--75--4---5u--4--5---:--4--3---4---4t4--2-2---.

et au- di- re quae au- di- tis et non au- di - e- runt.

< --4--5u--7---7---7---u6--5---7---7---80--8:-u65--7---5--4--4---:--

...vo- lu- e- runt vi- de- re quae vi- de- tis et non vi- de- runt...

⁵⁷⁹ A graduál-tételhez közelebb eső változatot sem az AntiPat (f 149v), sem a Cantica sacra-kötet (f 219) antifónája nem ad.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ Boldogok a szemek	VIII. Trin/D13	Eperjesi Grad.	502	327	Lk.10:23
♪ Dico autem... voluerunt	III. Trin/D13/L/Ab	Str	3076		Lk.10:23
♪ Dico autem... voluerunt	III. Trin/D13/L/Ab	AntPat		145v	Lk.10:23

Az esztergomi szokásterület forrásainak dallamvariánsai⁵⁸⁰ a vizsgált szakasz szempontjából azonosak. A graduál-antifóna a középkori darab egyik belső sorának kivágata.

A passauai forrás antifónája az esztergomi rítusú források tétéleitől eltérő belső zárlati megoldásával talán közelebbi tónus-mintát adhatott a graduál darabjához⁵⁸¹.

—

< --5u---5---5---4---3---4t---:---5---7---7---5u---t4---4t---5---7---7---4---4---.

Légy bé- ké- vel hoz- zám és min - de - ne- ket meg - fi- ze- tek né - ked.

< --45u---5---5---4---4t---7---5u---4---4---:---5---4---3---4t---5---,---7---7---7---.

Di - xit au- tem do- mi- nus ser- vo red- de quod de- bes pro - ci - dens

< --7---7---7---5---7---4--- ---6---7---8---u6---5---7---7---4t---4---:---4t---7---.

au- tem ser- vus il- le... pa - ti- en- ti - am ha- be in me et om-

< --t4---3---4t---5---4---4---.

ni - a red - dam ti - bi.

♪ Légy békével hozzám	VIII. Trin/D22	Eperjesi Grad.	529	337	Mt.18:26
♪ Dixit autem...patientiam	VIII. Trin/D22/L/Ab	Str	8340		Mt.18:26

⁵⁸⁰ Str -3, -5, -7, -8 és -I/3/2.

⁵⁸¹ A Cantica sacra (f 196) és Psalm (f 171r) kötetekben *Dico enim vobis* kezdettel az AntPat tételéhez közel álló variáns szerepel.

Az esztergomi szokásterületet dokumentáló négy forrásának⁵⁸² dallamvariánsa a vizsgált kivágat szempontjából azonos⁵⁸³. A graduál-antifóna mind a szövegét mind pedig dallamát a *Dixit autem...* antifónából veszi, de annak különböző helyéről: a szöveg szempontjából a középkori antifóna utolsó szakaszát ragadja ki, dallam pedig a *Dixit autem* tétel kezdő és záró szakaszának összeillesztésével készülhetett⁵⁸⁴.

< 0 0 e 1 : 1 2 3 r e 1 .

Mes-ter Jé-zus, kö-nyö-rülj mi-raj-tunk.

< 0 0 1 1 1 2 e 1 3 4 5 6 4 e 0 2 3 4 e 1 1 .

Dum in-tra-ret Je-sus... Je-su prae-ce-ptor mi-se-re-re no-stri.

♪ Mester Jézus könyörülj	I.	Trin/D14	Eperjesi Grad.	506 328	Lk. 17:13
♪ Dum intraret...Jesu praeceptor	I.	Trin/D14/L/Ab	Str	1372	Lk. 17:13

A hat esztergomi forrás⁵⁸⁵ dallami szempontból egyező.⁵⁸⁶ A graduál-antifóna szerkesztője a szöveget tekintve a latin tétel szövegének zárószakaszát vette alapul, zenileg pedig a középkori dallam elejét (az incipitet) vonta össze a zárófrázissal.

< 1 0 3 r 3 t 5 : 5 5 u t 7 2 e r e 0 1 e 2 r e 1 1 .

U-ram, jöjj a-lá, mi-nek e-lőt-te meg-hal-jon a fi-am.

⁵⁸² Str -1, -3, -7, -8.

⁵⁸³ Az AntPat (f 150r), és a Cantica sacra-kötet (f 220) antifónái az esztergomi forrásoktól némileg eltérő dallamváltozatot hoznak. Psalm-kötetből az antifóna hiányzik.

⁵⁸⁴ A kottapéldában a vonatkozó dallami szakaszok félkövérrel és aláhúzással kiemelve.

⁵⁸⁵ Str -1, -3, -5, -7, -8, -1/3/2.

⁵⁸⁶ Az AntPat (*Dum intraret*: f 146r) és a Cantica sacra-kötet (*Cum intraret*: f 199) antifóna-változatai lényegében egyeznek az esztergomi dallamvariánsokkal.

< 3 4 5 : 4 5 4 : 3 3 4 t e 3 2 1 1 , 4 3 2 1 e

Do-mi-ne de-scen-de ut sa-nes fi-li-um me-um pri-us-quam mo-ri-

< 1 0 : 3 4 5 r 4 3 : 4 5 5 4 3 3 3 2 e 3 4 e 1 1 .

a-tur di-cit e-i Je-sus va-de fi-li-us tu-us vi-vit al-le-lu-ja.

< 1 e q 3 4 3 4 5 : 3 4 4 r 3 3 3 3 3 r 3 2 e 4 e

E - rat qui - dam re - gu - lus cu-jus fi-li-us in-fir-ma-ba-tur Ca-phar-na-

< 1 , 1 e 0 3 4 3 t 5 : 5 5 5 u 5 4 5 4 4 1 3 3 r 3 : 2 e

um hic cum au-dis-set qui - a Je - sus ve - ni - ret in Ga-li-lae-am ro -

< 4 e 1 e e , 0 1 e 3 r 3 : 2 e 4 e 1 1 .

ga - bat e - um ut sa - na - ret fi - li - um e - jus.

♪ Uram jöjj alá	I.	Trin/D21	Eperjesi Grad.	525 335	Jn. 4:49
♪ Domine descende	I.	Trin/D21/V2/Am	Str-1	1122	Jn. 4:49
♪ Erat quidam regulos	I.	Trin/D21/L/Ab	Str-1	1159	

A graduál-tétel szövegmintáját a *Domine descende* antifóna jelenthette, de a graduál-antifóna dallami mintája mögött egy másik, témájában és liturgikus alkalmazásában megegyező darab, az *Erat quidam regulos* kezdetű tételből kiragadott zenei sorok állhatnak. A graduál-antifónához mintát jelentő szakaszokat a kottapéldában félkövér betűkkel és aláhúzással jeöltem.

II.5.3.2 Kivágotok sorkihagyással

< 4-7-7-7-8-7-:8-7-7-7-8-8-9-8-:7-7-7-7-5-----

Ki lát-ta-tik né- ked hogy fe- le- ba- rát- ja volt an- nak, a- ki a tol- va- jok

< 6-7-5-5-4-4-4-4-, 4t-3-5-7-ü-5-:7i-8-8-5-6-7-ü-----

kö- zi- be a- ka- dott? A- ma pe- dig mon- da a - ki ir- gal- mas- sá- got

< 5-6-7-4-3-4-.

cse - le- ke- dett vé- le.

< 4-7-7-7-8-ü-8-7-7-7-8-8-:9-9-7-5-6-7-5-5-4-4-4-,

Quis ti- bi vi- de - tur pro- xi- mus fu- is- se il- li qui in- ci- dit in lat- ro- nes

< 4t-3-5-7-ü-5-7i-8-8-8-8-8-ü-7-8-7-7-7-, 9-8-7-5-6-7-7-

et a- it il- le qui fe- cit mi- se- ri- cor- di - am in il- lum va- de et tu fac- si-

< 5-4-3-4t-5-4-4-.

mi- li- ter al - le- lu- ja.

♫ Ki láttatik néked	VII. Trin/D13	Eperjesi Grad.	501	327	Lk.10:36
♫ Quis tibi videtur	VII. Trin/D13/V2/Am	Str	7212		Lk.10:36

A tétel-pár dallamainak első fele nagyrészt egyező, eltérést csak az alábbi pontokon találhatunk:

EpGr: *láttatik néked* - C C C D C, *annak aki* - E D C C

Str: *videtur* - C D h C, *illi qui indicit* - E E C a h C

A középkori darabhoz képest EpGr tételéből kimaradt a latin szöveg zárószakasza (*vade et tu fac similiter alleluja*), dallamában viszont a graduál-antifóna a középkori *alleluja* szöveg zenei anyagát vette alapul, így a két tétel zárlata megegyezik.

< -1---0---1---2---1e-q0--q0-3-4t-----4-3r--:-4-3---3-----3r-3---e2--q0---0---1---0--

Mi- kor pe- dig el- jő a Ví- gasz- ta- ló ő bi- zony- sá- got té- szen fe- lő- lem:

< -1---e2--1--1--.

Al- le- lu- ja.

< -0---1---1---1---1---3---1---q0q:- --3---4-4t--r3-4t---3-e2---0---1e-3r---3---e2-

Cum ve- ne- rit Pa- ra- cli- tus... il- le te- sti- mo- ni- um per- hi- be- bit de

< -q0---1---e2--1---1---.

me al- le - lu- ja.

♪ Mikor pedig eljő a Vígasztaló ⁵⁸⁷	I.	Pasc/D7	Eperjesi Grad.	264	346	Jn. 15:26
♪ Cum venerit paraclitus...Alleluja	I.	Pasc/D7/V2/Am	Str ⁵⁸⁸	1440		Jn. 15:26

A graduál-tétel a középkori darab elejének és záró szakaszának összeillesztésével készült. Mivel az esztergomi forrásoknál közelebbi mintát adó forrást nem találtam⁵⁸⁹, valószínű, hogy a graduál-antifóna eltérő zenei hangjait egyéni variánsnak tekinthetjük.

⁵⁸⁷ ÖG tételét (*Mikoron eljövend*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁵⁸⁸ Str -1, -2, -3, -4, -8.

⁵⁸⁹ Sem AntPat (Pasc/D4/V2/Am, 8. tónusú, f. 64v), sem Psalm (Pasc/D7/V/AM, 8. tónusú, f. 137r) sem pedig a Cantica sacra-kötet (Pasc/D4/V2/Am, 8. tónusú f 137) *Cum venerit* antifónái nem egyeznek az esztergomi források tétéleivel.

II.5.3.3 Kivágot darabok kombinálásával

< 4-5-5-5-4-7-~~u~~-5-5-:-5-~~u~~-t-4-4-~~z~~-4-,-4-4-4-3-

Te vagy e a-ki el-jö-ven-dő vagy a - vagy mást vár-junk a-ki meg-sza-

< 4t-~~e~~-1-:-3-4t-4-4-.

ba-dít-ja az ő né-pét.

< 3r-4-5-4-7-~~u~~-5-:-7-~~u~~-t-4-4-6-5z-4-4-,-7-6u-5-r-4-

Tu es qui ven-tu-rus es an a-li-um ex-spe-cta-mus di-ci-te Jo-han-

< 5t-3-5-5u-4-4-:-5-7-7-

ni quae vi-di-stis ad lu-men...

< 8-ib-8o-8-7i-~~u~~-4-:-5-7-7-5-6-5-4-4-,-4-4-4-4t-~~e~~-1:

Tu es qui ven-tu-rus es an a-li-um ex-spe-cta-mus ut sal-vum fa-ci-as

< 3-4t-5-4-4-.

po-pu-lum tu-um.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ Te vagy e	VIII. Adv/D3	Eperjesi Grad.	58	28	Mt. 11:3
♪ Tu es qui venturus	VIII. Adv/D3/V2/Am	Str-1,-2,-8.	8513		Mt. 11:3-4
♪ Tu es qui venturus	VII. Adv/H2/f5/L/Ab	Str-1,-2,-8.	7016		Mt. 11:3

A graduál tétele két, azonos liturgikus időszakból való és azonos szövegkezde-tű⁵⁹⁰ középkori canticum-antifóna két felének összeillesztésével készült⁵⁹¹.

⁵⁹⁰ Az AntPat (f 5r) és a Cantica sacra-kötet (f 49) anyagában csak a Monumenta Monodica 8513-as tétele szerepel. Psalm-kötetből hiányzik az antifóna.

⁵⁹¹ Lásd a kottapéldában **félkövér** kiemeléssel és aláhúzással jelölve.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Ebben a zenei csoportban olyan tételek állnak párban, amelyeknek szövegei egymásnak pontos fordításai vagy legalább tematikájuk egyezik, de a középkori és a graduál-tételek egymáshoz képest eltérő dallamokkal társulnak. A tételek közötti kapcsolatot az azonos – vagy egymáshoz közeli – bibliai textuson alapuló szövegen túl az általában azonos liturgikus alkalmazás is valószínűsíti. A pontosabb latin dallam-minták keresését nehezítette, hogy az elemzéshez csak kevés kottás forrást tudtam használni⁵⁹². Minthogy ez az összehasonlító munka nélkülözi az alaposabb nemzetközi kitekintést, lehetséges, hogy a későbbiekben a graduál-tételek némelyikéhez előkerülhet egy pontosabb mintát nyújtó antifóna-változat, de alapvetően mégis úgy gondolom, hogy a graduál-dallamok esetében új kompozíciókról lehet szó.

< 7- - 10- 7- - - 7- - 8- 7- - 6- 7- - - 7- - 5- 6- - 7- - 4- - 4- : - 7- - 7- - 5- - 7- - 4- 5- -

Ad- já - tok meg a csá- szár- nak, a- mi a csá- szá- ré, Is- ten- nek is, a- mi

< 5- 7- 4- - 4- - .

Is - te - né.

< 3- - 0- 1- - 1- 5- : - 5- - 4- - 5- - 4- - 3- - 1- , - 1- - 1- - 3- - 3- -

Red- di- te er - go quae sunt Cae- sa - ris Cae- sa - ri et quae sunt De - i

< - 4- - 4- : - 2- - 4- - 1- .

De - o al- le- lu - ja.

⁵⁹² Az egyetlen, kalocsai gyakorlatot rögzítő breviárium (Col 33) és a Codex Albensis sajnos ehhez a munkához nem tudott érdemi segítséget nyújtani.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
Adjátok meg ami a császáré ⁵⁹³	VIII. Trin/D23/V/Am	Öreg Graduál		501	Mt. 22:21
Reddite ergo	I. Trin/D23/V2/Am	Kn.17 ⁵⁹⁴		63r	Mt. 22: 21

CANTUS adatbázisban feldolgozott források tételei⁵⁹⁵ egységesen 1. tónusúnak adják a *Reddite ergo* antifónát.

Atyám Ábrahám	III. Trin/D1	Eperjesi Grad.	456	313	Lk.16:24
Pater Abraham	VIII. Trin/D1/V2/Am	Str -7, -1/3/2	8101		Lk.16:24

CANTUS adatbázisban feldolgozott források tételei is egységesen 8. tónusúnak adják a *Pater Abraham* antifónát.

< rR-1-34t-4-:-75u-5-5-uB-t4-:-4-5-7-7-4-5uB-5-4-,5-7-

Az u - tol - sók lesz - nek el - sők - ké és az el - sők u - tol - sók - ká mert so-

< -7-7-8-uB-7i-7-7-:-7-4t-4-3-5u-7-4-3r-4- .

kak a hi - va - ta - lo - sok de ke - ve - sek a vá - lasz - tot - tak.

< -5-3r-4-4-5-4-2-3r-4-:-7-7-8-uB-7-7-7-,7-7-7-7-7-

Sic e - runt no - vis - si - mi pri - mi et pri - mi no - vis - si - mi mul - ti e - nim sunt

< -7-456u-5-:-5-4-3-4t-5-4-4- .

vo - ca - ti pau - ci ve - ro e - le - cti.

⁵⁹³ EpGr tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁵⁹⁴ MMAe (1181) csak ferences rítusú példát közöl.

⁵⁹⁵ 51 tétel szerepel az adatbázisban.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

♪ Az utolsók lesznek	VIII. D70	Öreg Graduál	453	Mt. 20:16
♪ Az utolsók lesznek	II. D70	Eperjesi Grad.	165 83	Mt. 20:16
♪ Sic erunt novissimi	VIII. D70/V2/Am	Str	8286	Mt. 20:16
Erunt primi novissimi	I. D70/V2/Am	Str	1406	Mt. 20:16

A két graduál-tétel egyezik. EpGr kritikai kiadásában Ferenczi egy *b* előjegyzéssel 2. tónusúnak értelmezi az antifónát. Mivel az *Az utolsók* kezdetű antifóna típusát tekintve inkább a 8. tónusú antifónák közé illeszthető, én ÖG darabját 8. tónusúnak jelöltem⁵⁹⁶.

A középkori esztergomi hagyománykörben két, szinte azonos szövegű, liturgikus funkciójában egyező, tónusában viszont eltérő antifóna szerepel. Annak ellenére, hogy ÖG tételének és a *Sic erunt novissimi* antifónának a tónusa egyezik, a két darab dallama teljesen eltérő.

—

Bizony bizony mondom	V. Qu/D5	Eperjesi Grad.	239 116	Jn.8:51
Bizony bizony mondom ⁵⁹⁷	V. Qu/D5	Öreg Graduál	460	Jn.8:51
Amen dico vobis	I. Qu/D5/VI/a	OFM	1032	Jn.8:51

A nap evangéliumát János 8: 46-59. versekig olvassák, ebből a szakaszból választják az antifónák a szövegüket. Sem a középkori magyar hagyományban, sem pedig a krakkói⁵⁹⁸ illetve passauai⁵⁹⁹ forrásokban, sem a CAO-ECE kötetekben nem találtam az *Amen dico vobis* tételt. A CANTUS adatbázisban található negyven antifóna mindegyike 1. tónusú.

—

⁵⁹⁶ A 8. tónusban való értelmezés mellett szól az ÖG tételének – és SpáGr antifónájának (f 74) – végén a differencia.

⁵⁹⁷ ÖG tételében a kulcs hibásan szerepel és néhány helyen hibás hangokat is találhatunk, de EpGr és SpáGr (f. 79.) antifónái alapján biztosan javítható a darab.

⁵⁹⁸ Cra 47.

⁵⁹⁹ AntPat.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Bizonyos beszéd ez	VIII. quotidianae	Öreg Graduál	216	1Tim.1:15
Fidelis sermo et omni	I. Maria Magd/V1/Am Str.		1491	1Tim.1:15

A két tételnek csak a szöveg-részlete egyzik, a graduál-antifóna a hosszabb latin szakaszból csak az első, bibliai versen alapuló részt használja fel.

Erősségbe öltözött az Úr	VIII. Nat/D1	Eperjesi Grad.	99	48	Ps.93:1
Indutus est Dominus	II. D/L/a1	Str	2031		Ps.92:1

A középkori magyar hagyományban a tétel liturgikus helye állandó és a CANTUS adatbázisban sem találtam olyan forrást, amelyben az *Indutus est Dominus* antifóna karácsonyi darabként szerepelne⁶⁰⁰.

Felmagasztaltatott ⁶⁰¹	VIII. Pasc	Öreg Graduál	112		Ps. 113:4
Felmagasztaltatott a Jézus	VIII. quotidianae	Öreg Graduál	217		Ps. 113:4
Excelsus super omnes ⁶⁰²	VIII. Comm.ap./V1/a1	Str	8018		Ps. 112:4

Fiam jusson eszedbe ⁶⁰³	I. Trin/D1	Öreg Graduál	483		Lk.16:25
Fili recordare	VIII. Trin/D1/V2/Am	Str	8249		Lk.16:25

A CANTUS adatbázisban közölt ötvenegy tétel között csak a 8. tónus használata van példa.

⁶⁰⁰ Ugyanebben a liturgikus funkcióban találjuk Kalocsa, Zágráb, Erdély hagyományát dokumentáló forrásokban és az Isztambuli Antifonáléban is.

⁶⁰¹ A kulcsot helyesen terccel lejjebb kell rakni. EpGr tételét lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

⁶⁰² Az *Excelsus super omnes* antifóna további graduál-kapcsolatait lásd az *A bölcsesség kezdete* illetve az *Úr Isten növeld bennünk* tételek kapcsán a *Kontrafaktumok* című fejezetben.

⁶⁰³ EpGr tételeit lásd a *Variánsok (II.2.1 pontosabb megfelelésű tételpárok, EpGr 455/312)* illetve a *Tónusmódosítások (II.3., EpGr 428/305)* között.

Hosanna a Dávid Fiának	VIII. Adv/D1	Eperjesi Grad.	53	27	Mt. 21:9
Hosanna filio David	VII. Qu/D6/N3/a	Str	7125		Mt. 21:9

A tételpár azonos szövegét – és eltérő liturgikus alkalmazását – a tematika köti össze, hiszen Advent első vasárnapjának evangéliuma (Mt.21:1-9) a virágvasárnapi, Jeruzsálembé való bevonulásról tudósít. A magyar középkori hagyomány egységesen a Virágvasárnap tételeként dokumentálja a *Hosanna filio David* antifónát⁶⁰⁴.

Igen örömezt dicsekedem	II. D60	Öreg Graduál	454		2Kor.12:9
Libenter gloriabor	VIII. Paul.ap./L/a2	Str	8277		2Kor.12:9

A bibliai szöveg Hatvanadvasárnap epistolájából való⁶⁰⁵. Az erre a szövege készült középkori antifónát Pál apostol ünnepén⁶⁰⁶ énekelték. ÖG tételénél a kulcs hibásan, terccel elcsúsztva szerepel⁶⁰⁷.

Jól tett mindeneket ⁶⁰⁸	IV. Trin/D12/V/Am ⁶⁰⁹	Öreg Graduál	492		Mk. 7:37
Jól tett mindeneket	IV. Trin/D12	Eperjesi Grad.	439	307	Mk. 7:37
Bene omnia fecit	V. Trin/D12/V/Am	Str	5051		Mk. 7:37

⁶⁰⁴ Mind a CANTUS adatbázis harminchét forrásában, mind pedig a CAO-ECE Salzburg és Praha kötetében virágvasárnapi antifónaként szerepel a *Hosanna filio* tétel.

⁶⁰⁵ II.Kor. 11.19-12. 9.

⁶⁰⁶ Az apostolok ünnepe és a reformáció kapcsán lásd a *Kontrafaktumok* fejezetben az *A bölcsesség kezdete* antifóna kapcsán írottakat. A magyar középkori hagyomány és a CANTUS adatbázis tételei a liturgikus funkció illetve a tónushasználat tekintetében egységesek.

⁶⁰⁷ Vö. SpáGr f 74.

⁶⁰⁸ EpGr másik tételét (*Mindeneket jól cselekedett*) lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁶⁰⁹ A csoport tételei között minden második antifónát Magnificathoz kell énekelni. Ennek jelölése e tételnél elmaradt, de a csoport szerkezete és SpáGr utasítása (f 121., ott Magnificathoz kapcsolva) alapján pontosítottam az antifóna liturgikus helyét.

A két graduál-tétel lényegében azonos⁶¹⁰. A graduál-antifónákkal tónusban egyező tételt a CANTUS adatbázisban sem találtunk.

Jöjjetek el én Atyámnak áldottai	I. Trin/26	Eperjesi Grad.	543 341	Mt. 25:34
Venite benedicti	VIII. Qu/H1/f2/L/Ab	Str	8193	Mt. 25:34

A bibliai szakasz, amelyet az antifónák alapszövegül választottak, a Szentháromság-vasárnap utáni idő utolsó vasárnapjának evangéliumából⁶¹¹ való. A középkori repertoárban nem találtam a graduál-kötettel azonos liturgikus funkcióban használt antifónát. EpGr tétele kontrafaktumként készülhetett a Trinitás utáni 25. vasárnap *Imádkozatok*⁶¹² kezdetű antifónához.

Kelj fel és vedd	VIII. Circ/D1	Eperjesi Grad.	104 50	Mt.2:20
Tolle puerum	III. Vig.Ep/L/Ab	Str	3006	Mt.2:20

A latin antifóna a graduál-tételnél rövidebb, hosszabb szövegszakaszon alapuló középkori darabot nem találtam⁶¹³.

Kész ugyan a menyegző	IV. Trin/D20/V/Am	Öreg Graduál	499	Mt.22:8
Kész ugyan a menyegző	IV. Trin/D20	Eperjesi Grad.	447 309	Mt.22:8
Nuptiae quidem paratae	I. Trin/D20/V2/Am	Str	1424	Mt.22:8

⁶¹⁰ A tételek között csak apró, az alapvető azonosságot nem érintő változatok vannak.

⁶¹¹ Mt. 25: 31-46. Lásd Jánossy 1944, 50. Az esztergomi rítusban a Trinitás utáni utolsó vasárnap evangéliumaként a kenyérszaporítás történetét olvassák.

⁶¹² A tételt lásd az *Önálló perikopa-antifónák (II.8.2 Önálló tételek a napi evangéliumból)* csoportban.

⁶¹³ A Codex Albensisben nem szerepel a tétel, az Iszt és az AntPat változata pedig a Monumenta-kötetben közreadott formával azonos vagy ahhoz közeli változatot tartalmaz. A CANTUS adatbázisban egyetlen olyan forrást találtunk, amely 8. tónusú tételként jelzi a *Tolle puerum* antifónát: I-BV 19, f 161v, de a forrást – és az antifónát – még nem tanulmányoztam.

E tételpárnál viszont – az előző tétélekkel ellentétben – a középkori antifóna ad hosszabb szövegszakaszon alapuló változatot. A két graduál-tétel teljesen azonos formát mutat⁶¹⁴.

—

< 4-5-4-5u-5-5-5-5-:5-5-5-5-4-t4-e2w-2-3r-4-4-,5-3r-4-5u-

Ki-jöt-tem az A-tyá-tól és e vi-lág-ra jöt-tem al-le-lu-ja, is-mét el-ha-

< 5-5-5-5u-t4-:4-4-e2-1-3-1-0-:0-1-2-2-.

gyom e vi-lá-got és az A-tyám-hoz me-gyek al-le-lu-ja.

< 4-4-3-4t-r2-2-:2-2-1-2-1-w-0-1-1-1-1-,5-4t-5-4u-7-5-

Ex-i-vi a Pat-re et ve-ni in mun-dum al-le-lu-ja i-te-rum re-lin-quo

< 4u-5-4-e2-1-3-1-0-:0-1-3r-4-4-3-5-5-2-1w-2-2-.

mun-dum et va-do ad Pat-rem al-le-lu-ja al-le-lu-ja al-le-lu-ja.

♪ Kijöttem az Atyától	IV. Pasc/D6	Eperjesi Grad.	316	249	Jn.16:28
Exivi a Patre	VIII. Pasc/H6/ff/V/Am	OFM	8240		Jn.16:28
♪ Exivi a Patre	IV. Pasc/H6/f2/V/Am	AntPat		65v	Jn.16:28

A középkori magyar hagyományban nincs dokumentálva az *Exivi a Patre* tétel⁶¹⁵. Szerepel viszont ferences és egyes monasztikus forrásokban⁶¹⁶, valamint az AntPat anyagában. A középkori források darabjai közül egyik dallam sem azonos a graduál változatával, de az AntPat tételének második fele néhány dallami alakítása révén rokonítható az EpGr tételének megoldásával.

—

⁶¹⁴ SpáGr antifónája (f. 129) is azonos a többi graduáltétellel.

⁶¹⁵ Mind Psalm, mind Cantica sacra anyagából hiányzik a tétel.

⁶¹⁶ Lucca 601: f 243 Pasc/D4; Worcester F. 160: f 146 Pasc/H6/ff/V/Am.

Lator szolgál	VI.	Trin/D22	Öreg Graduál	500	Mt.18:32
Lator szolgál	VI.	Trin/D22	Eperjesi Grad.	449 310	Mt.18:32
Serve nequam	VIII.	Trin/D22/V2/Am	Str	8510	Mt.18:32

EpGr antifónája rövidebb, ÖG tételének csak a felét ragadja ki. A középkori magyar hagyományban – hasonlóan ÖG és SpáGr⁶¹⁷ tételéhez – az antifóna hosszabb szövegszakaszra épül. A CANTUS adatbázisban több forrás jelöli a *Serve nequam* antifónát 6. tónusúnak⁶¹⁸, viszont a Str -7'-es jelzetű forrás darabja, amely szintén 6. tónusú tételként szerepel csak transzpozíciójában különbözik a 8. tónusú *Serve nequam* antifónáktól⁶¹⁹, így valószínű, hogy a CANTUS adatbázisban 6. tónusúnak jelzett darabok hasonló megoldást mutatnak.

Legelőször keressétek ⁶²⁰	VII.	Trin/D15	Eperjesi Grad.	422 308	Mt.6:33
Legelőször keressétek	VII.	Trin/D15/V/Am ⁶²¹	Öreg Graduál	494	Mt.6:33
Quaerite primum	I.	Trin/D15/V/Am	OFM ⁶²²	1195	Mt.6:33

Légy jó reménységben fi- am ⁶²³	III.	Trin/D19/V/Am	Öreg Graduál	498	Mt.9:2
Légy jó reménységben fiam	III.	Trin/D19	Eperjesi Grad.	446 309	Mt.9:2
Dixit Dominus...confide	I.	Trin/D19/L/Ab	Str	1320	Mt.9:2

⁶¹⁷ *Fajtalan szolgál*: f 131.

⁶¹⁸ *A-KN 1012 f 150v, A-VOR 287 275v, CH-E 611 f 146v, F-CA 38 f 185, F-CA Impr. XVI C 4 f 87v, H-Bu lat 119 f 83r, I-BV 20 f 110v, I-Far f 239r, I-Fl Conv. sopp. 560 f 211v, I-PCsa 65 f 352r, NL-Uu 406 f 227v és NL-ZUa 6 f 47v.*

⁶¹⁹ A Str -7'-es forrás tétele kvarttal feljebbi transzpozícióban (*c*-zárlattal), egy *b* előjegyzéssel szerepel.

⁶²⁰ EpGr másik tételét (*Keressétek először*) lásd a *Variánsok (II.2.2 Szabadabb variációk)* között.

⁶²¹ A csoport tételei között minden második antifónát Magnificathoz kell énekelni. Ennek jelölése e tételnél elmaradt, de a csoport szerkezete és SpáGr utasítása (f 124., ott Magnificathoz kapcsolva) alapján pontosítottam az antifóna liturgikus helyét.

⁶²² MMMAe-kötetben csak ferences példa szerepel, megvan viszont az antifóna Szep (f 85r), Psalm (f 172r) és Cantica sacra (f 202) anyagában is.

⁶²³ EpGr másik tételét (*Mondá Jézus... légy jó reménységben*) lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

A középkori magyar antifóna a graduál-darabokhoz képest⁶²⁴ egy rövid bevezető szakaszt is ad a tételhez. *Confide filia*-szövegkezdettel nyolc tételt tartalmaz a CANTUS adatbázis, de tónusban a graduál-tételekkel egyező antifónanincs közöttük.

Menj ki hamar a városnak utcáira	II.	Trin/D2	Eperjesi Grad.	429 305	Lk. 14:21
Menj ki hamar a városnak utcáira	II.	Trin/D2/V/Am ⁶²⁵	Öreg Graduál	484	Lk. 14:21
Exi cito in plateas et vicis	I.	Trin/D2/V2/Am	Str	1407	Lk. 14:17

A két graduál-antifóna azonos. A CANTUS adatbázis harmincnyolc tétele is 1. tónusúnak jelöli az *Exi cito* antifónát.

Mester tudjuk, hogy igaz- mondó	II.	Trin/D23	Öreg Graduál	501	Mt.22:16
Mester tudjuk, hogy igaz- mondó ⁶²⁶	II.	Trin/D23	Eperjesi Grad.	450 310	Mt. 22:16
Magister scimus quia verax	VIII.	Trin/D23/L/Ab	Str	8423	Mt.22:16

Az előző darabhoz hasonlóan nem találtam a középkori repertoárban a graduál-tételekkel egyező tónushasználatot⁶²⁷.

Miképpen Jónás volt	II.	Qu/H6	Öreg Graduál	465	Mt. 12:40
Sicut Jonas in ventre	IV.	Qu/H1/f4/V/Am	Str	4081	Mt. 12:40

⁶²⁴ EpGr másik tétele (lásd a 617. számú jegyzetet) a középkori antifónával egyező szöveget ad.

⁶²⁵ Lásd a 621. számú lábjegyzetben írottakat. SpáGr tételét lásd: f 128.

⁶²⁶ EpGr másik tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁶²⁷ A *Magister scimus* antifóna a CANTUS adatbázisban csak 8. tónusú tételként szerepel.

A középkori magyar hagyományban a *Sicut Jonas* antifóna liturgikus alkalmazása és tónusa egységes. Monasztikus forrásban⁶²⁸ szintén egy 4. tónusú, böjt első hetében éneklendő, de dallamát tekintve az esztergomi változattól eltérő tétel szerepel⁶²⁹.

Mikor eljövend	VI. Trin/D11	Öreg Graduál	491 Lk. 18:8
Dum venerit filius	VIII. Adv/H4/f2/L/a2	Str	8178 Lk. 18:8

ÖG – SpáGr darabjával egyezően⁶³⁰ – Szentháromság-vasárnap utáni 11. vasárnapra adja a *Mikor eljövend* antifónát, míg a középkori hagyományban a *Dum Venerit* tételt adventi használatra kapjuk. A graduál-antifóna liturgikus helyének megváltozását abban kereshetjük, hogy alapszövege a 11. vasárnapra rendelt evangéliumi szakaszt⁶³¹ közvetlenül megelőző versen alapul. A graduál-tételnek és a középkori antifónának csak a szövege egyezik, a *Mikor eljövend* antifóna a bibliai szöveghez egy 6. tónusú, *B1-es*⁶³² csoportba sorolható dallamot szerkeszt.

< --1---3---1---1---0q--1---3r--rB-3--:--1-----1t---5u--5-%5--4-e2---1e-1---1---,-
 Mi- kor me- nyeg- ző- be hí- vá- nak menny el s ülj le az u- tol- só he- lyen
 < -3-----4t--5---5---5u--5---5-%--5-5ui--uB--5u--5---5---t7--e2---1---1e--q0---1-----
 hogy mi- ko- ron el- jö- vend az a - ki té- ge- det hí- vott ven- dég- gé azt
 < --3---4t--3---wll--1---,-5-7i---8---7---7i---uB--:--5---7---5---5---t7--3---4t----
 mond- ja te- né- ked: ba- rá- tom ülj fel- jebb ak- kor tisz- tes- sé- ged lé-

⁶²⁸ Worcester F. 160: f 89.

⁶²⁹ A CANTUS adatbázisban szereplő adatok szerint csak egy forrás ad 1. tónusú dallamot (F-AS 465 f 116v), liturgikus használat tekintetében a források egységesek.

⁶³⁰ f 119.

⁶³¹ Lk. 18:9-14.

⁶³² MMAe 1999, 86*-87*. és Dobszay 1995.b, 15.

< 4---3---~~III~~---1---:---1tu---5---5---5---4---3---3---3---3---4t---e2---1---1---.

szen te- né- ked mind az e- gye- tem- ben le- te - le - ped- tek e - lőtt.

< -44---4---7---7---8---9---7---7---80---9---8---:---9---8---7---6---5---6u---5---5---4---4---,

Cum vo- ca- tus fu- e- ris ad nu- pti- as re- cum- be in no- vis- si- mo lo- co

< 4t---3---5---7---7---7---7---6---5---7i---8---,---5---7i---8---8---8---iV---5---7---7---7---:---9---8---

ut di- cat ti- bi qui te in- vi- ta- vit a- mi- ce a- scen- de su- pe- ri- us et e-

< 7---6---5---6u---t4---4t---:---3---5---7---7---6---5---6u---t4---3---4t---5---4---4---.

rit ti- bi glo- ri - a co- ram si- mul dis- cum- ben- ti - bus al - le - lu- ja.

♪ Mikor mennyegzőbe hívának	I.	Trin/D17/V/Am	Öreg Graduál	496	Lk. 14:10
♪ Cum vocatus fueris ad nuptias	VII.	Trin/D17/V2/Am	Str-8	7235	Lk. 14:10

A két tétel liturgikus helye⁶³³ és szövege egyező, tónusuk – és dallamuk nagy része – különböző⁶³⁴. A két forrás dallama a *Barátom ülj feljebb – Amice ascende superius* részekről vág egybe, egyébként más dallami pontokon nincs egyezés. Valószínűleg a graduál-antifóna változata önálló, egyéni alakítású⁶³⁵, de – mint azt egy dallami szakasz egyezése mutatja – talán ismerhette az esztergomi rítusú *Cum vocatus fueris* középkori antifónát.

A középkori forrásokban a *Cum vocatis* tétel tónushasználat szempontjából egy- séges.

⁶³³ ÖG is Magnificat-antifónának jelöli!

⁶³⁴ A CANTUS (*Cum invitatis fueris* illetve *Cum vocatis fueris* antifónák) harmincyolc forrásának adatai alapján harmincnégy forrásban 7. tónusú, egy forrásban 8. tónusú antifóna szerepel és három forrás darabjánál nincs meghatározva a tonalitás.

⁶³⁵ ÖG tétele egyezik SpáGr (f 126) darabjával.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Minden aki felmagasztalja magát ⁶³⁶	III.	Trin/D11	Eperjesi Grad.	438	307	Lk.18:14
Minden aki felmagasztalja magát	III.	Trin/D11/V/Am	Öreg Graduál		491	Lk.18:14
Omnis qui se	I.	Trin/D17/V2/Am	Str	1286		Lk.18:14
(Descendit...omnis qui se	VIII.	Pent/D9/V2/Am	OFM	8483		Lk.18:5)

A két graduál-tétel teljesen egyező. A középkori források közül nem találtam olyan forrást, amely 3. tónusúnak adná az *Omnis qui se* vagy a *Descendit* antifónát. Liturgikus használat szempontjából a ferences forrásban és a *Cantica sacra*- illetve Psalm-kötetben⁶³⁷ szereplő *Descendit* antifónák az esztergomi rítusú *Omnis qui se* tételhez képest közelebbi mintát jelenthetettek⁶³⁸, de a szöveg tekintetében a graduál-tételekhez képest hosszabb szakaszt használnak. A worcesteri F.160-as monasztikus⁶³⁹ és az *F-Pn-n.a. lat 1535*⁶⁴⁰ jelzetű források *Omnis qui se* antifónái liturgikus funkcióban a graduálokkal azonosak, de dallamuk azoktól eltérő.

Mondá Jézus...az én ⁶⁴¹	VI.	Qu/H1/Am	Öreg Graduál	461		Lk. 19:46
Scriptum est...domus mea	VIII.	Qu/H1/f3/L/Ab	Str	8417		Lk. 19:46

Tónushasználat szempontjából a középkori források egységesek⁶⁴².

Mondom tinéktek	VIII.	Trin/D3	Eperjesi Grad.	464	315	Lk.15:10
Dico vobis...gaudium	III.	Trin/D3/V/Am	<i>Cantica</i> ⁶⁴³	168		Lk.15:10

⁶³⁶ EpGr másik tételét lásd a *Szabad variációk* (II.4.) között.

⁶³⁷ *Cantica sacra*: Trin/D11/V/Am, f 193. Psalm: Trin/D11/V/Am, f168r.

⁶³⁸ A választott igevers (Lk. 18:14) a napi (Trin/D11) evangéliumból (Lk. 18:9-14) való.

⁶³⁹ f 189, Trin/D11, 1. tónusú tétel.

⁶⁴⁰ f 66r, Trin/D11/V2/Am, 8. tónusú tétel.

⁶⁴¹ A többi graduál-tételt (EpGr: *Az én házam imádságnak...*; ÖG: *Mondá Krisztus: az én házam...*) lásd a *Variánsok* (II.2.4 *Betoldással készített tételek*) között. ÖG tétele azonos SpáGR antifónájával (f 81).

⁶⁴² Liturgikus használat szempontjából találtam olyan forrásokat, amelyek Szentháromságvasárnap utáni 10. vasárnap tételeként adják a *Scriptum est* antifónát. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy az antifóna alapjául szolgáló bibliai szakasz a Trin/D10. vasárnap olvasott evangéliumból (Lk. 15:1-10) való.

Nagy az Úr	VI. Trin/D8 ⁶⁴⁴	Eperjesi Grad.	487	322	Ps. 48:2
Magnus Dominus	VII. f3/M/a5	OFM	8012		Ps. 47:2

Az esztergomi hagyománykörben a *Magnus Dominus* antifóna nincs dokumentálva⁶⁴⁵. A CANTUS adatbázisban közölt adatok alapján úgy tűnik, hogy a középkori gyakorlatban az antifóna liturgikus helye stabil⁶⁴⁶, dallama – és tónusa – viszont változatos képet mutat: csak 5-6. tónusú dallamot nem alkalmaztak a *Magnus Dominus* szövegre, a többi tónusban mind van példa e zsoltárversre.

Nagy próféta ⁶⁴⁷	VIII. Trin/D16	Eperjesi Grad.	443	308	Lk. 7:16
Nagy próféta	VIII. Trin/D16/V/Am ⁶⁴⁸	Öreg Graduál		495	Lk. 7:16
Propheta magnus	IV. Qu/H4/f5/V/Am	Str	4072		Lk. 7:16

ÖG tételének dallama egyezik EpGr változatával, a két antifóna csak egy apró szövegrészletben különbözik egymástól. A különbség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a tétel szerkesztői az antifóna szövegét a bibliai textushoz igazították⁶⁴⁹. A graduál-antifónával azonos tónusú darabot tartalmazó forrást a CANTUS adatbázisban sem találtam.

⁶⁴³ A CANTUS adatbázis huszonhat forrásból közli a *Dico vobis* tételt. Az Ant Pat (f 141v) és a Psalm-kötet antifónája is a *Cantica sacra*-kötet változatához áll közel.

⁶⁴⁴ EpGr tételének liturgikus alkalmazása kapcsán megjegyezném, hogy a graduál több ízben osztja át a per annum időszak antifónáit a Trinitás utáni vasárnapokra.

⁶⁴⁵ *Cantica sacra* és Psalm. kötetekből, az Antiphonale Pataviense anyagából és a CAO-ECE kötetekből szintén hiányzik. Nem szerepel a tétel továbbá a Codex Albensis anyagában, az Isztambuli Antifonáléban, valamint Kalocsa, Zágráb és Brassó szokásrendjét dokumentáló forrásokban. A Várad-erdélyi hagyományban viszont megtalálható a *Magnus Dominus* antifóna, a ferences forrásokhoz hasonlóan per annum (f3/a5) időszakra osztva.

⁶⁴⁶ A zsoltárvers a trinitás utáni nyolcadik vasárnap introitusának (*Suscepimus Deus*) verzusa.

⁶⁴⁷ EpGr másik tételét lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁶⁴⁸ A csoport tételei között minden második antifónát Magnificathoz kell énekelni. Ennek jelölése e tételnél elmaradt, de a csoport szerkezete és SpáGr utasítása (f 225., ott Magnificathoz kapcsolva) alapján pontosítottam az antifóna liturgikus helyét.

⁶⁴⁹ EpGr: *és ki meglátogatá*, ÖG: *és Isten meglátogatta*. SpáGr antifónájának szövege (f 225) ÖG változatával azonos.

Nem csak kenyérrrel ⁶⁵⁰	VIII. Qu/D1	Eperjesi Grad.	234	115	Mt.4:4
Nem csak kenyérrrel	VIII. D50	Eperjesi Grad.	167	83	Mt.4:4
Nem csak kenyérrrel	VIII. Qu	Öreg Graduál		75	Mt.4:4
Non in solo pane	V. Qu/D1/VI/a	OFM	5023		Mt. 4:4
(Non in solo pane	I. Qu/D1/V2/Am	Str	1318		Mt. 4:4)

EpGr két tételének és ÖG darabjának dallama⁶⁵¹ és szövege egyezik, csak liturgikus alkalmazásukban térnek el egymástól. A középkori forrásokban a *Non in solo pane* antifónának két változata dokumentálható. A két tételt egymástól nem csak a dallamkülönbség választja el, hanem az eltérő szöveg is: míg az egyik forrás-csoportban – az esztergomi használattal egyezően – egy 1. tónusú dallamhoz egy rövidebb szöveg társul, addig a források másik részében – a ferences forrással egyezően – az 5. tónusú dallam egy hosszabb, *quod procedit de ore* szöveg-szakasszal bővül⁶⁵². EpGr és ÖG antifónái a hosszabb szövegen alapuló, a ferences forrásokból dokumentálható tételekkel egyező szöveget mutatnak, de a dallamuk tekintetében önálló, 8. tónusú változattal élnek.

Nem csak kenyérrrel	VII. Qu/D1	Eperjesi Grad.	155	80	Mt.4:4
Non in solo pane	I. Qu/D1/V2/Am	Str	1318		Mt. 4:4

A fenti graduál-antifónák mellett az EpGr még egy olyan tételt közöl, amely a Máté evangélium 4. részének 4. versén alapul. Szövegét tekintve ez az antifóna is a ferences forrás szerinti hosszabb tétellel egyezik, de 7. tónusú dallamváltozata sem a kö-

⁶⁵⁰ EpGr (*Nem csak testi kenyérrrel...*) és ÖG (*Írván vagon: nem csak...*) másik tételeit lásd a *Variánsok (II.2.2 Szabadabb variációk)* között.

⁶⁵¹ ÖG dallamában egyetlen elírást találtam: *minden - f g* helyett helyesen *a g*. A javítást EpGr két tétele indokolja.

⁶⁵² A *Non in solo pane* antifóna mindkét változatának liturgikus helye egységesen böjt első vasárnapjának valamelyik órása, a CANTUS adatbázisban sincs olyan forrás, amely Ötvenedvasárnapra osztaná a tételt. Az antifóna szövege böjt első vasárnapjának perikópájából való (Mt.4:1-11).

zépkeri forrásokban dokumentált antifónákkal, sem EpGr és ÖG darabjaival⁶⁵³ nem azonos.

Nem hagynak követ kövön	II.	Trin/10	Eperjesi Grad.	437	307	Lk. 19:44
Nem hagynak követ kövön	II.	Trin/10/V/Am ⁶⁵⁴	Öreg Graduál		490	Lk. 19:44
Dum apropinquaret	I.	Trin/D10/L/Ab	Str	1416		Lk. 19:43

A graduálforrások darabjai – egy hang különbséggel – azonosak. A magyar-latin tételpár liturgikus alkalmazása azonos, de szövegük csak tematikában illetve az azonos bibliai szakasz használatában egyezik: a középkori antifóna a napi evangélium⁶⁵⁵ 43. versén, míg a graduál-tétel a 44. versén alapszik. A CANTUS adatbázisban sem találtam a graduál-antifónával szöveg és tónus tekintetében egyező forrást.

Mivel a két antifóna szövege nem azonos, a tételpár más zenei csoportban is helyet kaphatott volna.

Néktek adatott tudni	IV.	D60	Eperjesi Grad.	150	78	Lk.8:10
Vobis datum est nosse	VI.	D60/V2/Am	Str	6096		Lk.8:10

A két tétel liturgikus alkalmazása és szövegválasztása azonos, az EpGr dallamszerkesztője azonban egy 4. tónusú, C4-es⁶⁵⁶ csoportba sorolható dallammal közli az antifónát. A CANTUS adatbázisban sem találtam olyan forrást, amely a *Vobis datum* tételhez 4. tónusú dallamot adna.

⁶⁵³ Lásd az előző graduáltételeket.

⁶⁵⁴ A csoport tételei között minden második antifónát Magnificathoz kell énekelni. Ennek jelölése e tételnél elmaradt, de a csoport szerkezete és SpáGr utasítása (f 119.) alapján pontosítottam az antifóna liturgikus helyét.

⁶⁵⁵ Lk.19: 41-47.

⁶⁵⁶ MMMAe 1999, 76*-77*. és Dobszay 1995.b, 13.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Ó asszony	I. Qu/D2	Eperjesi Grad.	158 81	Mt.15:28
O mulier	IV. Qu/H1/f5/L/Ab	Str	4061	Mt.15:28

A két antifóna szövege és liturgikus alkalmazása egyező. A CANTUS adatbázis ötvenhárom tételéből a graduál-könyvvel egyező, 1. tónusú példát egyetlen forrás sem közöl.

—

< 4 e2 1 4 4 6u 7 4 : 5 4 5 4 4 rB wll : 4 5u 7

Óv-já-tok meg ma-ga-to-kat a ha-mis pró-fé-ták-tól kik jön-nek

< 7 4 t4 4 4 rB 3 3 4t 5 4 , 5u 7i 7 7 4 t4 3 4t

ti-hoz-zá-tok ju-hok-nak ru-há-já-ban de on-nan be-lül ra-ga-do-

< 5 4 3r 4 .

zó far-ka-sok.

< 5 2 3r 4 5u 7 uB t4 5 4 : 4 4t rB 4 4t 3 , 4 4 3 4

At-ten-di-te a fal-sis pro-phe-tis qui ve-ni-unt ad vos in ve-sti-men-

< 5 7 8 7iV : 7 8 6 7 5 4 4 5u 7 5u 4 4 , 4 4t 4 4

tis o-vi-um in trin-se-cus au-tem sunt lu-pi ra-pa-ces a fru-cti-bus

< 4 e2 3 : 1 3 4t 5 4 4 .

e-o-rum co-gno-sce-tis e-os.

Óvjátok meg magatokat	VIII. Trin/D8/V/Am	Öreg Graduál	489	Mt.7:15
♪ Óvjátok meg magatokat	VIII. Trin/D8	Eperjesi Grad.	435 307	Mt.7:15
♪ Attendite a falsis prophetis	VIII. Trin/D8/L/Ab	Str	8330	Mt.7:15

ÖG és EpGr antifónája néhány hang kivételével egyezik⁶⁵⁷. A középkori magyar tétel a graduál-darabokhoz képest egy szakasszal hosszabb. A latin–magyar tétel pár tónus-azonossága ellenére a középkori antifóna és a graduál-darabok dallama egymástól eltérő változatot mutat.

—

Óvjátok magatokat	I. Trin/D8	Eperjesi Grad.	486	322	Mt. 7:15
Attendite a falsis prophetis	VIII. Trin/D8/L/Ab	Str	8330		Mt. 7:15

EpGr az előző tételeknek egy 1. tónusú változatát is tartalmazza, melyhez közelebbi középkori mintát szintén nem találtam⁶⁵⁸.

—

Örvendezetek az Istennek	VIII. Pasc/D4	Eperjesi Grad.	303	245	Ps.66:1
Jubilate Deo	IV. S/M/a2	Str	4112		Ps.65:1

A *Jubilate Deo* antifónát a graduál-tétellel azonos tónusban közlő középkori forrásra nem találtam példát⁶⁵⁹. Minthogy a latin antifóna liturgikus alkalmazása a középkori forrásokban stabil, valószínű, hogy a graduál-szerkesztő egyéni ötlete, hogy az *Örvendezetek az Istennek* tételt Cantate vasárnapra osztja.

—

Öt árpa kenyerekkel	IV. Qu/D4	Eperjesi Grad.	238	116	Mt.4:17
Satiavit Dominus	IV. Qu/D4/N1/a	Str	4079		Mt.4:17
De quinque panibus	I. Qu/D4/N2/a	Str	1096		Mt.4:17

⁶⁵⁷ EpGr: *prófétáktól* - g g gf ed, *hozzátok* - g ag g, *juhoknak* - g gff

ÖG : *prófétáktól* - a g gf ed, *hozzátok* - g ag e, *juhoknak* - g gef.

Az ÖG tételének eltérései adódhatnak tudatos alakításból (a változatok egy része azonosak SpáGr [f 117.] változatával), de lehetnek hibás hangok is.

⁶⁵⁸ A CANTUS adatbázisban az *Attendite* antifóna 1., 6., 7. és 8. tónusú dallamként szerepel.

⁶⁵⁹ A CANTUS adatbázisban 3. és 4. tónusúnak közlik az antifónát, de a worcesteri F.160-as monasztikus forrásban (f 188) egy 1. tónusú példát találtunk.

A magyar középkori forrásokban Laetare vasárnap antifónái között kettő is akad, amely a napi evangélium⁶⁶⁰ témájához, a kenyérszaporítás csodájához kapcsolódik. Szöveg szempontjából a *De quinque panibus* antifóna azonos a graduál-tétellel, a *Satiavit Dominus* tétel viszont tónusában egyezik az *Öt árpa kenyerekkel* darabbal. Azonban mint arra a csoportban már több példát láthattunk, a tónus-egyezés ellenére⁶⁶¹ a két antifóna dallama különböző.

Parancsoló Jézus	V.	Trin/D5/V/Am	Öreg Graduál	487	Lk.5:5
Parancsoló Jézus	V.	Trin/D5	Eperjesi Grad.	432 306	Lk.5:5
Praeceptor per totam	I.	Trin/D5/V2/Am	Str	1177	Lk.5:5

ÖG tételének kulcsát hibásan nyomtatták, a kulcs helyes értelmezése után viszont a darab szinte egyezik az EpGr antifónájával. A graduál-tételekkel azonos tónusú középkori tételt a CANTUS adatbázisban⁶⁶² sem találtam.

Szolgáljak az Úrnak ⁶⁶³	I.	quotidianae	Öreg Graduál	220	Ps. 2:11
Szolgáljak az Úrnak	I.	quotidianae	Öreg Graduál	209	Ps. 2:11
Szolgáljak az Úrnak	I.	communes	Ráday Grad.	156 190	Ps. 2:11
Servite Domino	VII.	D/N1/a1	Str	7143	Ps. 2:11

A graduál-antifónák azonosak. Annak ellenére, hogy a középkori forrásokban a *Servite Domino* tétel tónushasználata nem egységes⁶⁶⁴, nem találtam olyan forrást, amely 1. tónusúnak jelezné a darabot.

⁶⁶⁰ Jn. 6:1-15.

⁶⁶¹ A *Satiavit Dominus* antifóna a 4. tónuson belül egy különleges, fix négysoros formát ad, míg az EpGr tétele más antifóna-csoporthoz tartozik.

⁶⁶² Az adatbázis is csak 1. tónusúnak közli a *Praeceptor* antifónákat.

⁶⁶³ ÖG másik tételét lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁶⁶⁴ A CANTUS adatbázisban csak 2., 3., 4., 7. és 8. tónusú darabokat találtunk.

II.6. Új szöveg-dallam kombinációk

Uram jöjj alá ⁶⁶⁵	V.	Trin/D21/V/Am	Öreg Graduál	500	Jn. 4:49-50
Uram jöjj alá	V.	Trin/D21	Eperjesi Grad.	448 309	Jn.4:49-50
Domine descende	I.	Trin/D21/V2/Am	Str	1122	Jn. 4:49-50

A graduál-tételek nagyjából egyeznek, ÖG tétele csak néhol – valószínűleg tudatos változtatással – igazít a dallamon. 5. tónusú *Domine descende* antifónát középkori forrásban nem találtam⁶⁶⁶.

Uram nem vagyok méltó	VIII.	Ep/D3	Eperjesi Grad.	115 54	Mt.8:8
Domine non sum	I.	Ep/D3/V2/Am	Str	1056	Mt.8:8

A középkori hagyományban a *Domine non sum* antifóna liturgikus alkalmazása nem egységes⁶⁶⁷. A CANTUS adatbázis is csak 1. tónusú tételeket közöl.

Uram nem jó magot vetettél-e	I.	Ep/D5	Eperjesi Grad.	118 55	Mt. 13:27
Domine nonne bonum semen	I.	Ep/D5/L/Ab	OFM	1256	Mt.13:27

A *Domine nonne bonum semen* antifónát a középkori magyar hagyományban csak a Codex Albensis⁶⁶⁸ dokumentálja. A napi evangélium versén alapuló tétel⁶⁶⁹ hiányzik a krakkói és passauai forrásokból⁶⁷⁰, Cantica sacraból és CAO-ECE köteteiből is, megvan viszont Psalm⁶⁷¹ anyagában, de a ferences forrástól eltérően egy 8. tónusú tételként.

⁶⁶⁵ EpGr másik tételét lásd a *Kivágatok (II.5.1 A dallam első sorából)* között.

⁶⁶⁶ A CANTUS adatbázisban egységesen 1. tónusú.

⁶⁶⁷ **Ep/D3/V2/Am:** Str -1, -2, -4, -7, -8. **H50/f5/V/Am:** Str -1', -2', -4', -7', -8', -I/3/1, OFM -118. A CANTUS adatbázis adatai szerint a középkori források Epifánia utáni 1-4. vasárnapokon valamint a Hamvazószerda és Invocabit vasárnap közötti időszakban egyaránt használták a tételt.

⁶⁶⁸ f 10.

⁶⁶⁹ Mt. 13: 24-30.

⁶⁷⁰ Cra47, AntPat.

⁶⁷¹ f 45r.

II.7. Kontrafaktumok

Ebbe a csoportba elsősorban olyan tételpárok kerültek, melyeknél egy konkrét, már meglévő középkori dallamhoz a graduál-könyvek egy új, esetleg az eredetivel rokon témájú szöveget adnak. Ennek okát kereshetjük egyrészt abban, hogy az új liturgiai ideálhoz új, mégis könnyen tanulható tételekre volt szükség és talán kézenfekvőnek tűnt egy már meglévő, esetleg tudott dallamhoz új szöveget szerkeszteni. Főként annak tudatában tűnhet logikusnak ez az eljárás, ha figyelembe vesszük, hogy a tételek legtöbbször mögött egy pontos – vagy pontosabb – fordítású graduál-antifóna is áll. Ezen tételek legtöbbször az eredeti liturgikus funkciót megtartotta és így az adott liturgikus idő antifóna-repertoárja több darabbal bővíthetett. Másrészt az is előfordulhat – bár ez a jelenség az antifónák esetében ritkább –, hogy egy adott latin tétel liturgikus funkciójánál vagy szövegénél fogva nem egyeztethető össze a protestáns tanokkal és így a graduál-szerkesztők a dallamhoz új, az eredeti témához lazábban vagy egyáltalán nem kapcsolódó szöveget adnak és az így létrejött tételt egy – az eredeti liturgikus helyéhez képest – új liturgikus funkcióban alkalmazzák.

Szintén e fejezetbe soroltuk azokat a graduál-tételeket, amelyek mögött konkrét középkori minták állnak, de a graduál-szerkesztők kevésbé ügyeltek a fordítás szabatságára, szemmel láthatóan nem törekedtek pontos fordításra, hanem szabadabban alkotak. E tekintetben nem húzhatók éles határok, hiszen nem egy esetben igen nehéz volt döntésre jutni a tekintetben, hogy parafrázisról, kontrafaktumról vagy csak megoldhatatlan fordítási nehézségről van-e szó, valamint több esetben csak egy-egy szó átfogalmazásáról, magyarázó-értelmező fordításáról⁶⁷² vagy a tanbeli különbségek miatti átértelmezéséről⁶⁷³ beszélhetünk. Végül úgy döntöttem, hogy ebben a fejezetben csak azok a tételek kapnak helyet, amelyeknél felismerhető a latin szöveg minta, de a szöveg egészét tekintve szabad alkalmazásról beszélhetünk és általában a graduál-kötetekben megtalálható egy, a középkori tételnek jobb és pontosabb graduál-fordítású párja.⁶⁷⁴

⁶⁷² Például „*leva Jerusalem:*” „*emeld fel keresztyén ember*”-nek való fordítása.

⁶⁷³ Például „*Regina caeli laetare*” helyett „*Örülj és örvendezz keresztyéneknek gyülekezeti*”.

⁶⁷⁴ Ezeket a tételeket az adott darabok kapcsán felsoroltam és az összevetés megkönnyítése végett megadtam annak a fejezetnek a címét, amelyben a tételek találhatóak.

Előfordulhat, hogy a csoport néhány tétele mögött csak típusok és nem konkrét minták állnak, és valószínű, hogy a csoportba olyan tételpárok is kerülhettek, amelyek ugyanúgy beilleszthetők lennének a *Variánsok* vagy az *Önálló alkotások* fejezetébe is.

< -5-3r-4-4-:5-4-7-----t4-3-4t-4-4-.

A böl- cses- ség kez- de- te az Úr fé- lel- me.

< -5-3r-4-----:5-4-7-7-----t4-3-4t-5-4-.

Úr Is- ten nő- veld ben-nünk az i - gaz hi - tet.

< -5-3r-4-----:5-4-7-7-5-rB-4t-5-4-.

Ex- cel- sus su- per o- mnes gen - tes Do- mi- nus.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
♪ A bölcsesség kezdete	VIII. communes	Eperjesi Grad.	388	285	Ps.111:10
♪ Úr Isten növeld bennünk	VIII. Comm.Ap vagy Comm.Sanct/V	Huszár Gál 1574.	340	713	-
Úr Isten növeld bennünk	VIII. communes ⁶⁷⁵	Ráday Grad.	157	190	-
♪ Excelsus super omnes	VIII. Comm.Ap/V1/a1	Str-	8018		Ps.112:4

Az *Excelsus super omnes* antifóna a ferences rítusból hiányzik. Az MMMAe-kötetben közreadott esztergomi források közül egyező dallamvariánssal a -2, -3, -3', -8 és -I/3/2-es forrásokban szerepel a tétel. Az *Úr Isten növeld bennünk* antifóna a RáGr és HG 1574 kötetekben azonos. A középkori antifóna és a graduál-tételek szövege különbözik egymástól⁶⁷⁶, közöttük a kapcsolatot – a pontos dallami egyezésem túl – a liturgikus alkalmazás biztosítja. HG 1574 és az esztergomi források közül a -2, -3, -3'-as források azonos liturgikus funkcióra, az apostolok ünnepnapjainak közös antifónájaként

⁶⁷⁵ Zsoltárral vagy Magnificattal.

⁶⁷⁶ Az EpGr és az ÖG anyagában *Felmagasztaltatott a Jézus* kezdettel a középkori antifónának pontosabb fordítású párját is megtalálhatjuk. Az antifónákat a *Fordítások* illetve a *Variánsok* fejezetbe osztottuk.

adják a tételt, míg EpGr és a RáGr évközi, általános használatra ajánlja a darabot⁶⁷⁷. Ennek kapcsán talán érdemes néhány gondolat erejéig kitérnünk a reformáció és az apostolok, szentek és Mária-ünnepek viszonyára⁶⁷⁸, hiszen mint arra már a bevezetőben utaltam, néhány középkori tétel a tanbeli különbségek illetve a megváltozott alapelvek miatt kapott esetleg új szöveget vagy új liturgikus helyet.

A középkorra kialakult ünnepek közül Luther – az üdvtörténet emléknapi mellett – a szentek, apostolok és Mária-ünnepek közül⁶⁷⁹ csak azokat hagyta meg, amelyeknek van bibliai alapjuk. Így maradt meg a Mária-ünnepek közül három: Gyertyaszentelő Boldogasszony⁶⁸⁰, Gyümölcsoltó Boldogasszony⁶⁸¹ és Sarlós Boldogasszony⁶⁸², az apostolok ünnepei⁶⁸³ valamint Keresztelő Szent János⁶⁸⁴ és Szent Mihály⁶⁸⁵ ünnepnapjai⁶⁸⁶. Mint azt Hafenscher is hangsúlyozza a Mária-ünnepek kapcsán⁶⁸⁷: „A világ evangélikusságában – szemben a csak magyar helyzeteket ismerők állításaival – léteznek Mária-ünnepek, s ezek éppen úgy beletartoznak az üdvtörténetet bemutató napok közé, mint a liturgikus év többi ünnepei. Luther számára Mária személye és a Mária-ünnepek igen fontosak voltak. Legfontosabb művei közé sorolják „Magnificat”-előadásait, azaz a Mária-énekről szóló munkáját”.

⁶⁷⁷ A pontosabb fordítást adó tételek is egyrészt az évközi időre (EpGr, ÖG 217.), másrészt a húsvéti időszak (*Antiphonae Paschales* – ÖG 112. oldalának tétele) antifónájaként közlik.

⁶⁷⁸ A témáról bővebben lásd Papp A. 2004.

⁶⁷⁹ A szentek, apostolok, vértanúk ünnepléséről lásd Barsi 1995, 122–129. A Mária-ünnepek kialakulásáról, történetéről és az egyes Mária-ünnepek tartalmáról lásd u.o. 129–142.

⁶⁸⁰ *Purificatio, festum purificationis Mariae*: Mária tisztulása - február 2. Lásd u.o. 131–134.

⁶⁸¹ *Annuntiatio beatae Mariae Virginis*, Mária fogantatása - március 25. Lásd u.o. 134–135.

⁶⁸² *Visitatio, festum visitationis Mariae*, Mária látogatása Erzsébetnél - július 2. Lásd u.o. 136.

⁶⁸³ Bogár 1932, 87.: „... megmaradtak az apostolok ünnepei, ugyanúgy, mint az anglikán egyházban is láttuk...”, azaz Szent András (S. Andreae Apostoli) november 30., Szent Tamás (S. Thomae Apostoli) december 21., Szent István első vértanu (S. Stephani Prothomartyris) december 26., Szent János apostol és evangélista (S. Joannis Apostoli et Evangelistae) december 27., Pál fordulása (Conversio S. Pauli Apostoli) január 25., Szent Mátyás apostol (S. Matthiae Apostoli) február 24., Szent Márk evangélista (S. Marci Evangelistae) április 25., Szent Fülöp és Szent Jakab (Ss. Philippi et Jacobi Apostolorum) május 1., Szent Péter és Pál apostolok (Ss. Petri et Pauli Apostolorum) június 29., Szent Jakab apostol (S. Jacobi Apostoli) július 25., Szent Bertalan (S. Bartholomaei Apostoli) augusztus 24., Szent Máté apostol (S. Mattheaei Apostoli) szeptember 21., Szent Lukács (S. Lucae Apostoli) október 18. valamint Szent Simon és Szent Juda apostolok (Ss. Simonis et Judae Apostolorum) október 28. ünnepnapjai.

⁶⁸⁴ *Nativitas S. Johannes Baptistae*, július 24.

⁶⁸⁵ *Dedicatio S. Michaelis Archangelis*, szeptember 29.

⁶⁸⁶ Bogár 1932, 87.

⁶⁸⁷ Hafenscher 1999.b., 15.

Az ünnepek megtartásának tekintetében sokkal radikálisabb elveket követett a reformáció svájci ága. Zürichben – bár kezdetben a főbb ünnepeken kívül több Mária-ünnepet és a szentek ünnepeit is megtartották – 1530-ban eltörölték az összes olyan ünnepet, amely Mária vagy valamely szent tiszteletéhez kapcsolódott és csak az üdvtörténethez kapcsolódó események ünnepnapjait tartották meg⁶⁸⁸. Míg Farel, Genf első reformátora az összes ünnepnapot eltörölte és csak a vasárnapot hagyta meg, addig Kálvin idejében már megtartották az üdvtörténeti események főbb ünnepeit⁶⁸⁹, bár maga Kálvin „inkább csak a szigorú és megfelelő lélekkel való megünneplésre helyezte a fősúlyt⁶⁹⁰”.

Arról, hogy a hazai reformáció hogyan vélekedett az egyes ünnepnapok megtartásáról illetve elhagyásáról, a 16. századi zsinati határozatokban találunk utalásokat illetve állásfoglalásokat. Ezek közül a zsinati határozatok közül háromban találunk a témánk szempontjából értékes adatokat. Míg az 1545. évi endródi⁶⁹¹ és az 1554-es óvári⁶⁹² zsinat az ünnepek megtartásának ügyében csak általános megjegyzésekkel találkozhatunk, addig a „kiforrott helvét irányzat⁶⁹³” első dokumentuma, az 1562-es Debrecen-Egervölgyi hitvallás⁶⁹⁴, az úgynevezett *Confessio Catholica* tartalmazza a legelső, a megtartandó és elhagyandó ünnepekről a legrészletesebb és az egész 16. századra érvényes rendelkezéseket: „...A nyilvánosan gyakorlandó isteni szolgálatot a szombat megszentelésére ezekben teljesítjük: tanítunk, hallgatunk, sákramentumokat szolgáltatunk, össze gyűlünk. Ezeken a szombat nyilvános megszentelését akadályozó munkákat a Krisztussal és apostolokkal megtiltjuk. A hét nyolcadik, vagy első napját, mint az Úr napját megtartjuk. ...A Krisztus születésének, körülmetélkedésének, szenvedésének, a husvétnak, a pünköstnek ünnepeit megtartjuk bizonyos okokból babona nélkül. A szenteknek, vértanuknak, boldogságos szűznek és más szűzeknek mesés ünnepeit a sok babona és bálványozás miatt kivetettük... minthogy ellenkezik Isten parancsával, hogy a szenteknek szombatot szenteljünk, nem is szenteljük azt és azokat, akik ezeknek rendel-

⁶⁸⁸ Bogár 1932, 88.

⁶⁸⁹ Karácsony, Nagypéntek, Húsvét, Áldozócsütörtök, Pünkösd.

⁶⁹⁰ Bogár 1932, 88.

⁶⁹¹ Lásd a X. cikkelyt. Közli: Kiss Á. 1881, 13.

⁶⁹² Lásd VIII. cikkelyt. Közli: Kiss Á. 1881, 31.

⁶⁹³ Botta 1991, 211.

⁶⁹⁴ Részletesen lásd Botta 1991, 231–234.

nek, szentelnek ünnepet, megvetjük⁶⁹⁵. Ez a vallástétel egybecseng a II. Helvét hitvallás V. fejezetének ide vonatkozó részével, miszerint: „Tanítjuk, hogy csak az igaz Istent kell imádni és tisztelni. Ezt a tiszteletet nem osztjuk meg senkivel, Isten parancsolata szerint... Ezért a dicsőült mennyei lakókat vagy szenteket sem nem imádjuk, sem nem tiszteljük, sem segítségül nem hívjuk, sem őket az Atya előtt a mennyben szószólóinknak vagy közbenjáróinknak el nem ismerjük... De azért nem vetjük meg a szenteket, se nem vélekedünk róluk tiszteletlenül. Elismerjük ugyanis, hogy ők Krisztus élő tagjai, Isten barátai, akik dicsőségesen meggyőzték a testet és a világot. Szeretjük tehát őket, mint testvéreinket, sőt nagyra becsüljük is, ha nem is valamely imádásszerű tisztelettel, hanem róluk való tiszteletteljes vélekedéssel és méltó dicséretükkel⁶⁹⁶”. Azonban a nyilvánvaló állásfoglalás ellenére is Magyarországon még évszázadoknak kellett eltelniük ahhoz⁶⁹⁷, hogy az ünnepeknek és az egyházi évnek egységes, a II. Helvét hitvallásban megfogalmazott irányelvei jussanak érvényre⁶⁹⁸. Bogár szerint a Türelmi rendelet kiadása utánra tehető az az időszak, amikor lezárul az a korszak, „amíg a reformátusok a II. Helvét hitvallásban megállapított ünnepeken kívül más ünnepeket is megünnepeltek⁶⁹⁹”.

Ahogy a reformáció helvét irányát képviselő magyar protestánsoknál a 18. század második felére végleg eltűnnek a liturgiából a szentek, apostolok tiszteletére tartott alkalmak és a Mária-ünnepek, úgy a hazai lutheránus egyházakban is – valószínűleg az egyre erősödő református hatás következtében – körülbelül eddig az időszakig voltak ezek az ünnepek a liturgia szerves részei⁷⁰⁰. Annak ellenére, hogy a magyar evangélikus

⁶⁹⁵ Kiss Á. 1881, 239–240.

⁶⁹⁶ Hitvallás 1965, 124–126.

⁶⁹⁷ Például még Samarjai János: *Az helvetiai valláson levő ecclesiáknak egyházi ceremóniájokról és rendtartásokról való könyvetske* című, 1636-ban kiadott Agendájában még arról olvashatunk, hogy „...megtartjuk a Test-fogandó (vagy Gyömölcsoltó) Boldogasszony napját...” valamint „...A szent Martyromoknak és Confessoroknak boldog emlékezetekből keresztyéni szabadságból megtartjuk...” (Közli: Bogár 1932, 91.), bár Kathona Géza szerint ez a terjedelmes ágendáskönyv erősen római katolikus hatás alatt készült, és nem csak arról beszélhetünk, hogy figyelembe veszi a *Rituale Strigoniense* előírásait, hanem több alkalommal szinte szolgailag követi az esztergomi szertartáskönyv előírásait (részletesen: Kathona 1940).

⁶⁹⁸ Bogár 1932, 90.

⁶⁹⁹ Bogár 1932, 91.

⁷⁰⁰ Hafenscher 1999.b, 18.

gyülekezetek ma a fent említett ünnepeket nem ünneplik⁷⁰¹, vannak olyan evangélikus egyházak⁷⁰², ahol a mai napig élnek ezek az ünnepek⁷⁰³.

A fenti áttekintés tükrében talán még érdekesebbnek fog tűnni, hogy a vizsgált graduál-kötetek közül csak a Huszár Gál 1574-es könyvében található liturgikus rendet és tételeket az apostolok és szentek ünnepéhez „*Az apostolok ünnepeire avagy egyéb szenteknek emlékezeti napján*”⁷⁰⁴ címmel. Ez a rész a liturgikus szakasz utolsó vesperarendjét tartalmazza, melyben az antifóna műfajt összesen öt⁷⁰⁵ darab képviseli. Arra vonatkozóan, hogy Huszár Gál hány ünnepnap megtartását – vagy elhagyását – tartotta helyesnek, nincs semmi adatunk, hiszen a fent említett vesperarenden kívül más ünnepre, például Mária-ünnepekre való liturgikus rend sem Huszár Gáltól, sem a többi általam vizsgált 16–17. századi graduál-kötetből nem maradt ránk.

⁷⁰¹ Az úgynevezett Pröhle-Agendában sem szerepelnek ezek az ünnepek (lásd: Agenda 1986), sőt Hafenscher: *A keresztény istentisztelet* című jegyzetének 9., az egyházi év ünnepeit tárgyaló fejezete (Hafenscher 1999.a, 133-171.) sem jegyzi az apostolok, szentek és Mária-ünnepeket, viszont Jánossy 1944. X. fejezete (51-52.) valamint Szénási 1997. Függeléke (85-94.) ezekről az ünnepekről legalább említést tesznek. Az új agenda (lásd: Agenda 2207) anyagába viszont bekerült szent István vértanú, szent János apostol és evangélista, az apostolok és evangélisták, Pál apostol megtérése, február 2.: az újszülött Jézus bemutatása a templomban, Keresztelő János születésének ünnepe, valamint szent Mihály főangyal ünnepének rendje.

⁷⁰² Hafenscher 1999.b, 18. szerint: „Igaz ez a skandináv, a német és angolszász evangélikusságra egyaránt.”

⁷⁰³ Például a mai német agenda (Gottesdienstbuch 1999) *Die unbeweglichen Feste und Gedenktage der Kirche* című fejezetében (411-439.) külön-külön liturgiát ad a következő, a témánk szempontjából fontos ünnepekhez: az apostolok és evangélisták ünnepeihez (azaz Szent András, Szent Tamás, Pál fordulása, Szent Mátyás apostol, Szent Márk evangélista, Szent Fülöp és Szent Jakab, Szent Péter és Pál apostolok, Szent Jakab apostol, Szent Bertalan, Szent Máté apostol, Szent Lukács, Szent Simon és Szent Judá apostolok) közös, Szent István első vértanu, Szent János apostol és evangélista, Keresztelő Szent János és Szent Mihály ünnepeihez valamint három Mária-ünnephez (február 2., március 25. és július 2.).

⁷⁰⁴ 340a-344a levélen illetve a facsimile kiadás 713-721. Az apostolok ünnepére való liturgikus rendről lásd Botta 1991, 465-466. Ugyanerről részletesen lásd: Papp A. 2004.

⁷⁰⁵ Ezek közül három antifónát zsoltár követ (*Úr Isten növeld bennünk*, lásd fent mint kontrafaktum, *Valaki igaz hitből*, lásd alább a kontrafaktumok között és *Az Úr Istennél*, a *Variánsok* című fejezet első részében), kettő pedig Magnificathoz való (*Minden jó keresztényen*, ami a *Valaki igaz hitből* tétel kontrafaktuma, így lásd e fejezetben és *Ím elbocsájtak*, lásd a *Fordítások* második alfejezetében).

< --7---u6--5--:--7---u6--t4--:--5---7---7---7---7---z5--4---4---.

A ha - mis em-ber-től sza - ba-díts meg en-ge-met.

< --7---7---7---7u65--:--7--7---4t---4--:--7i---7---7i7--:--5---3-4---4---.

De - us me - us e-ri - pe me de ma-nu pec-ca-to-ris.

< --4---4---4---4---5---5-4-r8--:--5-7---7---7---5z---5---4---.

Ab ho-mi-ni-bus in- i- quis li- be- ra me Do- mi- ne.

♪ A hamis embertől	VIII. Qu	Eperjesi Grad.	193 94	Ps.43:1
♪ Deus meus	VIII. Qu/H6/f5/N1/a3	Str -2	8155	Ps.21:1
♪ Ab hominibus iniquis	VIII. Qu/H6/f5/V/a3	Str-1,-2,-4,-7,-8	8011	Ps.42:1

A graduál-antifóna által használt zsoltár-vers a magyar középkori hagyományban a graduál-tétellel azonos liturgikus időszakban, de más zenei megoldásban található meg (*Ab hominibus iniquis*). A graduál-darab zenei mintáját egy szintén bőjt, sőt az előzőekben már említett *Ab hominibus iniquis* antifónával azonos napon, csak más órában szereplő, *Deus meus* antifóna jelentheti, tehát a graduál-tétel szerkesztője az összeállítás során vélhetően két meglévő középkori tételt kombinált össze. Minthogy a két középkori antifóna szövege tematikáját tekintve közel áll egymáshoz és mindkét szöveg csupán egyetlen zsoltárversből áll, a két antifóna „megcserélése” nem jelentett különösebb gondot.

< 4-5-7-7-8-7-80-8:-8-9-8-6-7i-u-5,-4-5u-7-

A ke-gyel-mes Jé-zus Krisz-tus kö-nyö-rü-le em-be-ren ha-tal-mat

< 7-7-7-7-7:-7-6-5-7-7b-4-5z-5z-4-4-

vön ör-dö-gön mi el-len-sé-gün-kön al-le-lu-ja.

< 4-5-7-7-8-7-80-8:-8-9-8-6-7i-5-4-4,-3-5u-7-

A ke-gyel-mes Jé-zus Krisz-tus kö-nyö-rü-le em-be-re-ken ha-tal-mat

< 7-7-7-7-7:-7-6-5-7-7b-4-5z-5u-4-4-

vön ör-dö-gön mi el-len-sé-gün-kön al-le-lu-ja.

< 4-5-7-7-8-7-80-8:-8-9-8-6-7i-5-4-4,-4-5u-7-7-

Prae ti-mo-re au-tem e-jus ex-te-ri-ti sunt cu-sto-des et fa-cti sunt

< 7-6-5-7-6z54-5z-5z-4-4-

vel-ut mor-tu-i al-le-lu-ja.

♪ A kegyelmes Jézus	VII. Pasc	Eperjesi Grad.	280	238	(I.Jn.3:8)
♪ A kegyelmes Jézus	VII. Pasc/D2/V/Am	Huszár Gál 1574.	292	579	(I.Jn.3:8)
A kegyelmes Jézus	VII. Pasc	Batthyányi Grad.	252	253	(I.Jn.3:8)
A kegyelmes Jézus	VII. Pasc	Öreg Graduál		108	(I.Jn.3:8)
A kegyelmes Jézus	VII. Pasc	Öreg Graduál		470	(I.Jn.3:8)
♪ Prae timore	VII. Pasc/L/a3	Str-I/3/1	7044		Mt.28:4

A graduál-kötetek tételei önálló, valószínűleg I. János 3:8 verse alapján szerkesztett szövegek, a mögöttük álló középkori minta a közös liturgikus időszakok illetve a dallami megfelelések alapján azonosítható. A középkori antifóna pontosabb szövegfordítású tételeit *Az angyaloktól való* valamint *Őtőle való féltükben* kezdettel az ÖG⁷⁰⁶ és az EpGr⁷⁰⁷ anyagában is megtaláljuk.

⁷⁰⁶ Lásd a *Variációk (II.2.2 Szabadabb variációk)* valamint a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁷⁰⁷ Lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

A graduálokban szereplő *A kegyelmes Jézus* szövegű antifónák közötti dallami eltéréseket a következőkben összegezzük:

BaGr és HG 1574 tételei nagyjából azonosak, eltérés csak a tételzáró *alleluja* megoldásában van, ahol HG 1574-ben talán elírás történt, hiszen ezzel a változattal sehol sem találkoztam, elképzelhető tehát, hogy az esztergomi dallamváltozat alapján az *alleluja-t ah ah g g*-re javítsuk *ah aC g g* helyett⁷⁰⁸. Ezen a ponton BaGr tétele a következő variánst adja: *alleluja - ah a g g*. A középkori magyar forrásokban ilyen változattal sem találkoztam, de a Pat 20-as forrás a graduállal egyező formát hoz. A Pat 20-as forrás antifónája még egy helyen ad a magyar középkori forrásoktól eltérő, a két graduáldarabbal viszont egyező dallamot:

BaGr és HG 1574: *hatalmat vőn - f aC C C*

Pat. 20: *et facti - f aC C*

Str: *et facti - g aC C*

A részleges egyezés ellenére úgy gondolom, hogy a graduál-tételekhez a közvetlen mintát mégsem a passauai forrás, hanem a hazai esztergomi tétel jelenthette, hiszen más pontokon (például az antifóna incipitjében) viszont a -I/3/1-as forrással látunk azonosságot.

ÖG tételei általában HG 1574-féle formához közelítenek, de ÖG mindkét darabjában vannak variánshangok, esetleg elírások:

ÖG 470.: *hatalmat - f ah C*

HG 1574: *hatalmat - f aC C*

ÖG 108: *ellenségünkön - ha C ha gf* *alleluja - ga a g g*

HG 1574: *ellenségünkön - h a C ha g javítva: alleluja - ah ah g g*

A középkori magyar források közül csak az esztergomi szokásterületről dokumentálható az antifóna. A dallamváltozatokat tekintve az *alleluja* megoldása minden esztergomi forrásban megegyezik, a graduál-tételekkel egyező incipitettel viszont csak a -I/3/1-as forrásban találkoztunk, a többi forrásban egységesen a következő formula szerepel:

⁷⁰⁸ A kottapéldában **félkövér** kiemeléssel.

-I/3/1: *Prae timore - g a C C*

Str: *Prae timore - g g C C.*

—

< 3 0 1 1 1 tu 5 5 : 5 5 5 4 4 3 4 2 3 3 3 r

A Krisz - tus szü - le - té - se hir - det - te - ték még ak - kor is a Pró - fé -

< 3 1 : 1 0 1 3 3 3 3 3 3 3 4 3 2 e 1 1 .

ták - tól mi - kor az ő Any - já - nak mé - he nem vol - na te - rem - tet - vén.

< 3 0 1 1 tu 5 : 5 5 5 5 4 5 3 4 4 e 1 1 , 3

Az A - tya Is - ten e vi - lág - ra (el) bo - csáj - tá az ő szent Fi - át hogy

< 3 3 3 r e 0 1 1 0 1 3 3 : 3 4 3 3 0 e 1 1 .

ben - ne bí - zó - kat meg - sza - ba - dí - ta - ná az ör - dög - nek ha - tal - má - tól.⁷⁰⁹

< 3 0 1 1 tu 5 : 5 4 5 3 5 4 5 4 4 1 1 , 3 3 3 t

Az A - tya Is - ten vált - sá - got kül - de min - den hí - ve - i - nek ő szent Fi -

< e 1 2 3 4 5 5 5 5 4 3 2 e 1 e 1 1 .

át Jé - zus Krisz - tust üd - vös - sé - günk - re a - dá al - le - lu - ja.

< 3 0 1 1 tu 5 4 : 3 4 4 e 1 , 1 3 3 3 4 3

Té - ged az A - tya Is - ten Úr Jé - zus Krisz - tus min - den ál - la - tok - nak

< 1 3 1 : 1 2 3 3 3 4 3 : 3 3 4 e 1 1 .

e - lőt - te az ő Is - ten - sé - gé - nek ál - lat - já - ból szü - le.

⁷⁰⁹ Az ÖG tételéből hiányzik az „el” igekötőhöz társítható neuma, így a kottapéldában üresen hagytam a szótag feletti hang helyét. Az *ő szent Fiát* résznél valószínűleg hibásan szereplő hangokat a többi forrás alapján javítottam. Orig.: *ő - fa*, javítva: *ő - ga*. A példában lásd **félkövér** kiemeléssel.

< 3 0 1 1 tu 5 : 5 t 3 4 t e 1 1 , 3 3 3 3 4 3

Té-ged az A - tya Is-ten Úr Jé-zus Krisz - tus min-den ál-la-tok- nak

< 0 1 0 : 0 1 3 3 4 5 4 : 3 3 4 t e 1 1 .

e- lőt- te az ő Is- ten- sé- gé- nek ál- lat- já- ból szü - le.

< 3 0 1 1 tu 5 5 : 5 5 t t : 3 r 4 t e 1 1 , 3 3 3 r e 1

Te- cum prin- ci - pi - um in di - e vir - tu - tis tu - ae in splen - do - ri - bus

< 1 1 0 : 1 3 3 3 3 3 3 4 t 3 3 : 0 e 1 1 .

san- cto- rum ex u- te- ro an- te lu- ci - fe- rum ge - nu - i te.

♪ A Krisztus születése	I.	Nat	Öreg Graduál	445	-
Az Atya Isten e világra	I.	Nat	Öreg Graduál	42	-
♪ Az Atya Isten e világra	I.	Nat	Öreg Graduál	447	-
Az Atya Isten e világra	I.	Nat/L	Huszár Gál 1574.	166 344	-
Az Atya Isten e világra	I.	Nat	Batthyányi Grad.	240 249	-
Az Atya Isten váltságot	I.	Nat	Öreg Graduál	43	-
♪ Az Atya Isten váltságot	I.	Adv	Öreg Graduál	23	-
Téged az Atya Isten	I.	Nat	Öreg Graduál	40	-
Téged az Atya Isten	I.	Nat	Öreg Graduál	445	-
♪ Téged az Atya Isten	I.	Ep/D1	Eperjesi Grad.	143 76	-
♪ Téged az Atya Isten	I.	Nat	Ráday Grad.	117 179	-
♪ Tecum principium	I.	Nat/V2/a1	Str-8	1203	-

A *Tecum principium* középkori antifóna protestáns változata többféle, a latin szöveghez jobban vagy csak témájában kapcsolódó szöveggel mindegyik graduálkötetbe bekerült. A 110/109. zsoltár-részlet fordítása többek között azért jelenthetett gondot, mert a héber szövegtől a latin erősebben eltér. Mivel a protestáns prózai fordítások a görög szöveg fordítására törekednek, így a protestáns fordítások szükségszerűen módosultak. A probléma szemléltetésére álljon itt néhány példa⁷¹⁰:

⁷¹⁰ A következő példákat Fekete Csaba szíves segítségével közlöm. Külön megköszönöm, hogy a különféle értelmezések, kommentárok, fordítások problematikájára felhívta a figyelmemet.

<i>Vulgata</i>	<i>Tremellius</i>
Tecum principium in die virtutis tuae, in splendoribus sanctorum : Ex utero ante luciferum geni te.	Populi tui oblationes voluntariae die copiarum tuarum in decoris locis sanctitatis inde ab utero, futurae sunt; tibi aderit ros juventae tuae accuratissime.
<i>Huszár Gál</i>	<i>Batthyány graduál</i>
Az te néped örömet késszen vagyon teneked mikor seregedet inditod [:] az te születesed nec harmattya nagy szépségben es szentségben vagyon az hajnalnak miheből.	Az te országodnak birodalma leszen kereszt'ensegben : Hatalmassan uralkodg'al ellensegidnek közepette.
<i>Eperjesi graduál</i>	<i>Öreg graduál</i>
Te veled az elsőség' a'te erődnek napian a' szentek fényességiben: méhemből a hajnali czillag' előtt születelek téged.	Az te néped szabad akarattya szerint, az te seregednek mustrálásának napján jelen leszen tenéked szentséges öltözetekkel: Az ő méhétől fogva, hajnaltól fogva, jelen leszen tenéked, az te ifjaidnak harmattya.
<i>Bencédi Székely István</i>	<i>Heltai Gáspár</i>
Az te néped szabad akarat'a berint iü az te sereged nec napian az bentseg nec nag'ságiba: az hainalnac méhétől fogua vag'on teneked az te bületesed nec harmat'a.	A te győzelmed nec napián a' te néped iókedvü leßen bentsegel fénes : a' te bületesed a' méhéből olyan, mint a' harmaté a haynalból.
<i>Komáromi Csipkés György</i>	<i>Károli Gáspár</i>
A' te néped[ben] szabad ajándékozások lesznek, a te vitézségednek napján, a szentségnek ékességiben; Az hajnalnak méhétől fogva tiéd a te ifjúságodnak harmattya.	Az te néped szabad akarattya szerint, az te seregednek (munstrálásának) napián (jelen leszen te néked,) szentséges öltözeteckel: Az ő méhétől fogua, haynaltól fogua (jelen leszen néked) az te iffiaidnak harmattya.

A graduál-antifónák közül az *A Krisztus születése* kezdetű adja mind szövegében, mind dallamában a leginkább eltérő darabot. A tétel esetleges javítását és ellenőrzését megnehezíti, hogy az antifónát csak ÖG tartalmazza.

Az *Az Atya Isten e világra* tételek esetében könnyebb helyzetben vagyunk, hiszen az antifónát két változatban adja az ÖG, de megtalálhatjuk a HG 1574 és a BaGr anyagában is. A darabok közül a kottapéldában az ÖG 447. oldalán található változatot közöltem, amelyhez képest a többi forrás dallama a következő különbségeket mutatja:

ÖG 447: *Az Atya - f c d*

ÖG 42.: *Az Atya - f d d* (valószínűleg hibás, helyette: *f c d*)

BaGr, HG 1574⁷¹¹: *Az Atya - f c d*

ÖG 447: *bocsájtá - g a f*

ÖG 42.: *bocsájtá - g a g*

BaGr, HG 1574: ÖG 42 fordulatával egyezik

ÖG 447: *bizókat megszabadítaná - f g f e c d d c d f f*

ÖG 42.: *bizókat megszabadítaná - f a f e d e d c d f f*

BaGr, HG 1574: azonos ÖG 447 változatával

ÖG 447: *az ördögnek hatalmából - f g a f f c c f d d*

ÖG 42.: *az ördögnek hatalmából - f f a f f d f e d d*

BaGr, HG 1574: *az ördögnek hatalmából - f g a f f f e d d*

Az *Az Atya Isten váltságot* kezdetű kontrafaktumokat csak az ÖG tartalmazza. A graduál-darabok első fele nagyjából a középkori dallammal egybevágó változatot ad, utolsó frázisuk viszont a mintához képest eltérő megoldással él. A két graduál-tétel liturgikus alkalmazása eltérő, a 23. oldal antifónája adventi, a 43. oldal darabja pedig – a középkori mintához hasonlóan – karácsonyi tétel. A kottapéldában félkövérrel kiemelt rész valószínűleg hibás, ezért a példában terccel lejjebb csúsztatva közöltem⁷¹². A két

⁷¹¹ BGr és HG 1574 antifónái azonosak.

⁷¹² Orig.: *alleluja - f a g f f*.

graduál-változat között az alábbi pontokon találhatunk eltéréseket:

ÖG 23: *váltságot - a ag aha, minden híveinek - g a g ag d d, Krisztust - f ag*

ÖG 43: *váltságot - a ag aCa, minden híveinek - a h a g f e e, Krisztust - f af*

ÖG 23: *adá - f ef (alleluja orig: f ag ff)*

ÖG 43: *adá - g gf (alleluja - e fe d d)*

Szöveg tekintetében a *Téged az Atya Isten* kezdetű tételek állnak legközelebb a latin mintához, és ha nem állna rendelkezésünkre pontosabb fordítás⁷¹³, akkor valószínűleg ezeket a tételeket nem soroltam volna a kontrafaktumok közé. EpGr és RáGr dallamai – mint az a közölt kottapéldákból is kitűnik – mind egymáshoz, mind pedig a középkori dallamhoz képest több-kevesebb egyéni variáns-hanggal élnek. Az ÖG hanghívekkel ugyan, de jól felismerhetően mindkét változatot tartalmazza: a 40. oldal tétele az EpGr, a 445. oldal antifónája pedig a RáGr dallamához áll közel. ÖG tételeinek „azonosítását” a két másik kötet antifónájának egy jellegzetes, egymástól eltérő megoldást adó pontjának összevetése segíti:

EpGr: *előtte az ő Istenségének - d f d d e f f g a f*

RáGr: *előtte az ő Istenségének - c d c c d f f g a g*

Érdekes, hogy az EpGr-ban az antifóna vízkereszti tétel, míg az ÖG – annak ellenére, hogy a darab jól felismerhetően egyezik az EpGr változatával – a középkori gyakorlatnak megfelelően karácsonyi antifónaként adja.

Az esztergomi rítusterületet dokumentáló középkori források közül a Str-8-as forrás egy ponton különbözik lényegesen a többi dallamváltozattól:

-8: *genui - c fe d*

Str: *genui - c f ef*

Ez a különbség azért különösen fontos, mert ezen a ponton a kontrafaktumok mindegyike a Str-8-as forrás megoldásával egyezik.

⁷¹³*Te veled vagyok: BaGr 249. o. Nr. 239 (Antiphonae Nativitatis), ÖGr 39. o. (Antiphonae in feriis Nativitatis).*

< 4-4-5-5-4-4-:4-4-5-4-5u-t4-4-,5-3-5u-7-u0-t4-:

A mi bü-ne-ink-ről tart-sunk pe-ni - ten- ci - át mert el-kö-zel-ge - tett

< 5-4-4-4-3-4t-5-4-.

az Úr Is-ten- nek or- szá- ga.

< 4-4-4-5-5-4-4-5-4-5-rB-3-,5-3-5u-u0-t4-5-4-:4-

Az E-van-gé-li-um-nak hir-de-té-sé - vel el-jöt-te - nek mi-ne-künk a

< 4-4-4-4-4-3-4t-4-4-.

pe-ni-ten-ci- á-nak nap-ja-i.

< 4-4-5-5-4-4-:4-4-5-4-5u-rB-3-,5-3-5u-7-u0-t4-5-

Ad-ve-ne-runt no-bis di-es pae-ni-ten-ti - ae ad red - i - men- da pec-ca-

< 4-:4-4-4-4-3-4t-5-4-.

ta et ad sal- van- das a-ni- mam.

♪ A mi bűneinkről	VIII. Qu	Ráday Grad.	127	182	-
A mi bűneinkről	VIII. Qu/C/An	Öreg Graduál		458	-
♪ Az evangéliumnak hirdeté- sével	VIII. Qu	Eperjesi Grad.	182	91	-
♪ Advenerunt nobis	VIII. Qu/D1/V1/a	Str ⁷¹⁴	8081		-

A dallami megfelelésen túl a tételeket a közös tematika és az azonos liturgikus hely illetve időszak kapcsolja össze. A graduál-antifónák szövege csak a témában egyezik, de mindegyik kapcsolódik a latin szöveghez, abból indul ki és azt magyarázza. A

⁷¹⁴Az esztergomi forrásokban (Str -1, -2, -4, -7, -8 és -I/3/1) szereplő dallam-változatok egységes képet mutatnak.

középkori tétel pontosabb fordítású protestáns párja *Eljöttek nekünk*⁷¹⁵ kezdettel három graduál-könyvben kapott helyet. A fenti kontrafaktumok a dallam tekintetében szintén szorosan kapcsolódnak az esztergomi mintához, a megfelelések mindhárom tételnél – néhány valószínűleg egyéni variánsnak tekinthető eltéréstől eltekintve⁷¹⁶ – jól követhetők.

—

< 1-12e-1-1-00-3-4-34t-5-:5-5-5-5z-5-4-3-4-4-e2-

A mi bú-ne-ink U-ram Is-ten na-pon-ként e-lőt-tünk fo-rog-nak mi-

< 1-1-1-2-3-4-5-4-3-:4-5-4-3-4-e2-1e-3-1-,-

né-künk de ké-rünk té-ged U-ram sza-ba-díts meg min-ket a-zok-tól

< 0-1-3-3-3-3-2-3-4-e2-1-1-.

ma és é-le-tünk -nek min-den i-de-jé-ben.

< 1-3-4t-5-r3r-1-3-3rB-e21e0q-:5-5-4-4u-5u7t-3-34t#32e#-123r3210q-

Be-ne-di-cat nos De-us Pa-ter cu-sto-di-at nos Je-sus Chris-

< 1-1-2-3r-4t-4-3t43-4-rB-23r#5t43r3t-5-:3-4-e2-0q-12e#-0-

tus il-lu-mi-net nos Spi-ri-tus San-ctus o-mni-bus di-e-bus

< 2-4-4t#e21-1r3-e210q-1-1-1-56u-4t-5-5i-800u65-5i7u65-5i7u654t-

vi-tae no - strae con-fir-met nos vir-tus Chri -

< 5-:5-5-rB-4-4t-5-7-t#-7u6#zu-5-5-t#-4-4t-.

sti in-ter-ce-den-ti-bus san-ctis su - is in-dul-ge-at...

⁷¹⁵ ÖG 73. tételét lásd a *Fordítások* között, az ÖGr 461., EpGr 181/91. és RáGr 122/181. antifónái a *Variánsok* első alfejezetében kaptak helyet.

⁷¹⁶ A graduál-tételekhez közelebbi zenei mintát az általam vizsgált középkori forrásokban nem találtam.

♪ A mi bűneink Uram Isten	I.	quotidianae	Öreg Graduál	220	(Ps. 51)
♪ A mi bűneink Uram Isten	I.	Qu	Ráday Grad.	128 183	(Ps. 51)
♪ Benedicat nos Deus Pater	I.	D//a5	Str-8	1474	-

A két graduál-forrás antifónája szinte azonos, eltéréseket csak a következő pontokon találhatunk:

ÖG: *forognak - f g g* illetve *azoktól - dff d*

RáGr: *forognak - f g a* *azoktól - de ff*

Eltérést találunk viszont a két tétel liturgikus helyének tekintetében: RáGr – valószínűleg a bűnbánati szöveg okán – böjti időre, ÖG viszont – a középkori alkalmazáshoz hasonlóan – az évközi időre adja az antifónát. A két graduál-antifónát különösen érdekessé zenei megoldása teszi, hiszen azon túl, hogy a középkori melizmatikus dallamnak egy egyszerűsített formáját adják, a latin tételnek csak az első felét használják fel, azaz egy kivágotat látnak el új szöveggel. A középkori tétel első felének pontosabb fordítású darbját (*Áld meg minket*⁷¹⁷) a *Kivágotok* első csoportjában találjuk.

—

< 1---1---1---**q0**---3---4---3t---5---:---5---4---3---2---3---4---e2---1---1---,---3---1---

A mi U- runk Jé- zus Krisz- tus meg- ha- la a mi bü- ne - in- kért és fel-

< 3---3r---3---:---3---3---3---4---3---e2---1---0---:---1---e2---1---1---.

tá- ma- da a mi i- ga- zu- lá- sun- kért al- le - lu- ja.

< 1---1---1---**q0**---3---4---3t---5---:---6---5---4---2---3---4---e2---1---1---,---3---1---

A mi U- runk Jé- zus Krisz - tus meg- ha- la a mi bü- ne - in - kért és fel-

< 3---4t---4---:---3---3---3---4---3---e2---1---0---:---1---e2---1---1---.

tá- ma- da a mi i- ga- zu - lá - sun- kért al - le - lu- ja.

⁷¹⁷ ÖG (167. és 479.) Szentháromság ünnepére való antifónaként, RáGr (189/152) tételle évközi időre ajánlva és HG 1560/61 péntek reggeli antifónaként adja a tételt.

< 1-3-1-0-3-4-3t-5-:z-4-4-2e-4-e-1-e-1-1-1-0-1-3-

Il- le me cla - ri - fi - ca - bit qui - a de me - o ac - ci - pi - et et an - nun - ti - a -

< 3-3-2e-4-e-1-1-1-.

bit vo - bis al - le - lu - ja.

♪ A mi Urunk Jézus...	I.	Pasc	Eperjesi Grad.	239	284	Róm. 4: 25
♪ A mi Urunk Jézus...	I.	Pasc	Öreg Graduál		110	Róm. 4: 25
A mi Urunk Jézus...	I.	Pasc	Öreg Graduál		467	Róm. 4: 25
A mi Urunk Jézus...meghala	I.	Pasc	Ráday Grad.	139	185	Róm. 4: 25
♪ Ille me clarificabit	I.	Pasc/H5/f/V/Am	Str-2-4		1034	Jn. 16:14

A graduál-antifónák közül csak EpGr változata önállóbb a többinél. ÖG és RáGr antifónái szinte azonosak, közöttük csak apróbb eltéréseket találhatunk:

ÖG 110⁷¹⁸: igazulásunkért - *f g f fe d c*, alleluja - *d fe d d*

ÖG 467: igazulásunkért - *f f e fe d d*, alleluja - *d fe d d*

RáGr: igazulásunkért - *f g e fe d df*, alleluja - *gf e d d*

A közölt *Ille me clarificabit* antifónához képest mind a négy graduál-tétel dallama variáns, közülük a RáGr dallama annyiban áll a közelebb a középkori tételhez, hogy egyedül ez a forrás adja a tételzáró *Alleluja*-t a latinnal egyező dallammal. A másik három graduál-antifóna *Alleluja*-végződése egy másik középkori, zenei típusát tekintve szintén B1 típusú⁷¹⁹ tételre emlékeztet, de ez az antifóna (*Deficiente vino*⁷²⁰) a tétel egészét nézve távolabbi dallami variánst ad.

Az *Ille me clarificabit* antifónának pontosabb fordítású graduál-párja a vizsgált forrásokban nincs, a középkori tétel és az *A mi Urunk Jézus Krisztus* tételek között a zenei típus-megfelelésen túl a kapcsolatot a közeli liturgikus időszak jelentheti. Lehet, hogy a graduál-antifónák mögött csak zenei típus és nem konkrét minta állt, ezért elképzelhető, hogy a graduál-antifónák nem kontrafaktumok, hanem önálló alkotások. A tételek önállóságát a szövegválasztás is igazolná, hiszen a Pál levél-részletre írt graduál-

⁷¹⁸ ÖG 110. változatával azonos SpáGr (f. 316) tétele.

⁷¹⁹ Dobszay 1995.b., 6., MMAe 1999, 45*-46*.

⁷²⁰ MMAe 1035.

darabok jelentős része új kompozíció⁷²¹.

A magyar középkori repertoárban az *Ille me* antifóna csak az esztergomi szokás-területről dokumentálható, a ferences hagyománykörből hiányzik. Dallamváltozat tekintetében talán a Str -2 és -4-es forrás adja a graduál-tételekhez legközelebb eső változatot. Az esztergomi források dallamai a következő helyeken térnek el egymástól:

-2, -4: *accipiet - fe d fe d*

-7, -1/3/1: *accipiet - fe df d*

Graduálok: *bűneinkért - g fe d d*

A másik különbség azt erősíti, hogy ÖG és RáGr tételei a Str -2 és -4-es forrásokhoz közelítenek, viszont az EpGr antifónájának dallama ezen a ponton a Str -7-es jelzetű forrás variánsával egyezik:

Str-2, -4: *quia de meo - ha g g ef g*

ÖG, RáGr: *meghala a mi - h a g e f*

Str-7: *quia de meo - ha g f ef g*

EpGr: *meghala a mi - a g f e f*

—

< 4---7---7---7---7---~~u~~---5-4---~~t~~---3---:---4---4---4---4---3---5---7---7-----

Az a- pos- to- lok- nak lá- tá- suk- ra fel- mé- ne Krisz- tus ma- gas menny-

< 4---6---7---5---5---4---4--.

or- szág- ba al- le - lu- ja.

< 4---7---7---7---7---7---~~u~~---5-4---~~t~~---:---3---4---4---4---3---5---7---7-----

Az a- pos- to- lok- nak lá - tá - suk- ra fel- mé- ne Krisz- tus ma- gas menny-

< 4---6---7---:---5---5---4---4--.

or- szág- ba al- le- lu- ja.

⁷²¹ Bővebben lásd az *Önálló perikópa-antifónák (II.8.)* című fejezet bevezetőjében.

< 4-7-7-u6-7-5-4-5-4-3-, 4-4-4-4-3-5-7-7-:-----

Krisz - tus U- runk Jé- zus e ma- i na- pon meny- nyek - nek or- szá- gá- ba

< 4-6-7-5-5-4-4-2-3-4-4- .

mé- ne di- cső - ült test- ben al- le- lu- ja.

< 4-7-7-u6-7-5-4-5-4-3-, 4-4-4-4-3-5-7-7-: 4-6-6-6- .

Vi- den- ti- bus il- lis e- le- va- tus est et nu- bes sus- ce- pit e- um in cae-

< 7-5-5-4-4- .

lum al- le- lu- ja.

♪ Az apostoloknak látásukra	VIII. Asc	Öreg Graduál	474	(ApCsel.1:9)
♪ Az apostoloknak látásukra	VIII. Asc	Eperjesi Grad.	267 352	(ApCsel.1:9)
♪ Krisztus Urunk Jézus	VIII. Asc	Eperjesi Grad.	262 339	(ApCsel.1:9)
Krisztus Urunk Jézus	VIII. Asc/V/Am	Huszár Gál 1574.	299 611	(ApCsel.1:9)
Krisztus Urunk Jézus	VIII. Asc	Ráday Grad.	143 187	(ApCsel.1:9)
Krisztus Urunk Jézus	VIII. Asc.	Öreg Graduál	124	(ApCsel.1:9)
♪ Videntibus illis	VIII. Asc/L/a5	Str	8124	ApCsel.1:9

A graduálok tételei között kevés lényeges különbséget találunk⁷²². Az első *Az apostoloknak látásukra* tételpárt a két forrás variánsai miatt kottáztam ki. A *Krisztus Urunk Jézus* tételek között az egyetlen különbség az, hogy az EpGr antifónáját záró *Alleluja*-szöveg a többi graduál antifónájának végéről hiányzik. EpGr darabja így szövegében közelebb áll a középkori mintához, dallamilag viszont éppen emiatt lesz egyé- nibb a változata, hiszen az *Alleluja*-szöveggel megnőtt szótagszámot új zenei anyaggal kellett ellátnia a dallamszerkesztőnek.

A graduál-tételek mindegyike a latin alapszövegből indul ki, de annak nem fordítását, hanem inkább parafrázisát adják. A darabok mind zenei megoldásukban, mind liturgikus alkalmazásukban szorosan kapcsolódnak a középkori antifónához, de ÖG⁷²³ és

⁷²² HG 1574, RáGr és SpáGr (F. 319) antifónái azonosak.

⁷²³ A *Szemük láttára* kezdetű antifónát lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

RáGr⁷²⁴ a *Videntibus illis* antifóna pontosabb fordítású párját is közlik.

—

< 4---7---7---80---8---:---80---u8---5---,---7---7---7---7---iV---6---:---7---7---7iV---5--->

Az ég és a föld el-múl - nak és az én be-szé-dem pe-dig el nem

< ---4---4--- .

múl - nak.

< 4---7---7---8---9---8---:---80---7---5---7---7---,---iV---7---7---7---7i7---5---5--->

Can-ta-te Do-mi-no can-ti-cum no-vum laus e-jus ab ex-tre-mis

< ---4---4--- .

ter - rae.

♪ Az ég és a föld	VII. Adv/D2	Eperjesi Grad.	55	27	Lk.21:33
♪ Cantate Domino	VII. Adv/H2/f6/V/Am	Str-8	7136		Ps.95:1

A graduál-antifóna szövege advent 2. vasárnapjának evangéliumából⁷²⁵, tehát a napi perikópából való. Mivel a bibliai szövegrészletnek megfelelő, *Caelum et terra transibunt* szövegű antifónát sem a magyar hagyományban, sem a CANTUS adatbázisban nem találtam, feltételezem, hogy egy önálló szöveget tett a graduál-szerkesztő egy általa ismert dallamra. A latin-magyar tételpár közötti kapcsolatot a dallami megfelelésen túl⁷²⁶ az azonos liturgikus időszak is erősíti. A középkori esztergomi szokásterületet dokumentáló forrásokban az antifóna dallama egységes, liturgikus idő tekintetében a Str-2-es forrás annyiban különbözik a -8-as jelzetű forrástól, hogy Magnificat helyett Benedictushoz⁷²⁷ kapcsolja a tételt.

⁷²⁴ Az *Ő láttukra* kezdetű antifónát lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁷²⁵ Lukács 21: 25-36.

⁷²⁶ Mivel az EpGr tétele a középkori darab C-főzárlatát nem követi, a két antifóna más zenei altípushoz tartozik.

⁷²⁷ Adv/H2/f6/L/Ab.

—
 < 7---i76--5-----:-----6---u0--6u--z5--4---.

Az én szám böl - cses - sé - get szól.

< 7---u0--t4--5--4--:--4---5---7---5---5---4---4---.

De - us de - o - rum Do - mi - nus lo - cu - tus est.

♪ Az én szám	VIII. Trin/D1	Eperjesi Grad.	457 313	Ps.49:4
♪ Deus deorum	VIII. f3/M/a6	Str-1	8143	Ps.49:1

A középkori antifóna és a graduál-darab szövege ugyanazon zsoltárból emel ki egy-egy verset. EpGr dallam-változata típusában egyezik a középkori dallammal, pontosabb dallami mintát vagy a graduállal egyező illetve időben közelebb eső liturgikus mintát⁷²⁸ az általam vizsgált forrásokban nem találtam. Az esztergomi forrásokban található dallamverziók közül a Str-1-es forrás változata áll a graduál-dallamhoz a legközelebb.

—
 < 3---4---4t---3---:--4---e2--1---0---:--3---4---4---3---.

Ál - dott le - gyen min - de - nek - nek te - rem - tő - je.

< 3---4---5---3---:--4---3---1---:--3---4---4---3---.

Be - ne - dic - tus Do - mi - nus De - us me - us.

< 3---4---4t---3---:--4t---4---e2--q0---:--3---4---4---3---.

Al - le - lu - ja al - le - lu - ja al - le - lu - ja.

⁷²⁸ EpGr több olyan antifónát is tartalmaz, amelyek a középkori per annum anyagot a Trinitás utáni időre rendezik. Lásd pl. az *Új kombinációk* című fejezetben a *Nagy az Úr - Magnus Dominus* tételpárokat.

Áldott legyen	VI. S/V/a1	Huszár Gál 1574. 331 674	Ps.144:1
Áldott legyen	VI. quotidianae	Öreg Graduál	209 Ps.144:1
♪ Áldott legyen	VI. communes	Ráday Grad.	165 192 Ps.144:1
♪ Benedictus Dominus	VI. D/V1/a1	Str -2, -7, -8	6005 Ps.143:1
♪ Alleluja	VI. D/V1/a1	Str -2, -4, -4'	6005

A *Benedictus Dominus* pontosabb fordítással készült, *Áldott legyen a mi Urunk* kezdetű graduál-párjáról⁷²⁹ a *Fordítások* második alfejezetében már részletesebben foglalkoztunk. Az ott megállapítottak – miszerint a graduál-tételek talán a Str-2-es forrás két változatából keletkeztek úgy, hogy a szövegüket a *Benedictus* antifónából, dallamukat annak *Alleluja* változatából vehették – igaz a fenti kontrafaktumokra is. Mivel az ÖG és a RáGr tételeinek dallama azonos, valószínű, hogy a HG 1574 dallama egy ponton hibás. Ezt alátámasztja, hogy ilyen változatot a középkori forrásokban sem találtam:

HG 1574: *teremtője* - *d g g f*

RáGr: *teremtője* - *f g g f*

Str: *Deus meus* - *f g g f*

Az MMAe 6005. tételének *Alleluja*-változatához egy másik kontrafaktumot is ad EpGr (*Feltámadta mi Urunk*), e tételt lásd a fejezetben később.

—

< 7---7---7---7iV--7---:--5--7---7---4---4---,--3--5--7---7---4t---:--3--5---7---8--

Ál- dott Úr Is - ten se- gíts meg min- ket a te ne- ved- nek di- cső- sé- gé-

< 6---7---5---4---3---5u---5---5---3r---4---.

ért sza- ba- díts meg min- den go- nosz- tól.

⁷²⁹ ÖG 451. oldalán.

< 7 7 7 7 7i 7i7 : 5 7 7 4 , 3 5 7 7 4t : 3 5 7 8

Ze- lus do- mus tu- ae com- e- dit me et op- pro- bri - a ex- pro- bran- ti-

< 6 7 5 : 5 4 5u 5 5 3 4 .

um ti - bi ce- ci- de - runt su- per me.

♪ Áldott Úr Isten segíts meg	VIII. Qu/H6/f5/L	Huszár Gál 1574.	291	495	Ps.79:9
Áldott Úr Isten segíts meg	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		462	Ps.79:9
Áldott Úr Isten segíts meg	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		86	Ps.79:9
Áldott Úr Isten segíts meg	VIII. Qu/H6	Ráday Grad.	126	182	Ps.79:9
Áldott Úr Isten segíts meg	VIII. Qu/H6/f5	Eperjesi Grad.	204	100	Ps.79:9
♪ Zelus domus tuae	VIII. Qu/H6/f5/N1/a1	Str-1, -8, -l/3/1	8173		Ps.68:10

A középkori antifóna pontosabb fordításai – *A te háznak szerelme*⁷³⁰ illetve *A te híveidnek szerelme*⁷³¹ – több graduál-könyvben helyet kaptak⁷³². Míg e szövegükben pontosabb darabok a középkori antifónához képest dallamvariánsok, addig az *Áldott Úr Isten* tételek szövegükben kontrafaktumok, viszont a dallam tekintetében közelebb állnak a középkori antifónához. A graduál-könyvek dallamváltozatai között csak kisebb eltéréseket találhatunk:

HG 1574: *Isten - CDC C, a te nevednek - fa C C ga,*

ÖG 462⁷³³: *Isten - C CDC, és te nevednek - fa C C ga,*

ÖG 86: *Isten - C CDC, és a te nevednek - fa C C C ah,*

HG 1574: *minden gonosztól - aC C g fg g*

ÖG 462: *minden gonosztól - aC a a fg g*

ÖG 86: *minden gonosztól - aC C g fg g*

RáGr és a HG 1574 darabja is nagyjából egyeznek, közöttük csak két kisebb eltérést találunk: az egyik szövegi változat (ezt már ÖG darabjai kapcsán is jelöltem), a másik, dallami különbség pedig adódhat egy esetleges elírásból is, hiszen sem a

⁷³⁰ ÖG 464.

⁷³¹ EpGr 210/101. illetve ÖG 88.

⁷³² A tételleket lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁷³³ ÖG variánsa egyezik SpáGr (f. 306) tételével.

graduálok sem a középkori források változatai között nem találtam a RáGr megoldásával egyező formát:

HG 1574: *a te - fa, minden - aC a*

RáGr: *és te - fa, minden - ah a*

HG 1574 és az EpGr antifónája között szintén kevés a különbség, és az eltérések egy része a többi graduál-forrásban is megtalálható. Egyébként az EpGr változata áll a legközelebb az esztergomi antifóna dallamához, csak a zárlati formulák eltérése miatt nem teljes az egyezés közöttük:

HG 1574: *Úr Isten - C CDC C, gonosztól - a fg g*

EpGr: *Úr Isten - C CD CDC, gonosztól - a ga g*

(Str: *super me - a f g*)

—

< -1---a0---3---4---3---4---5---5---:---5z5u---7---5---3---4z5-t4---,-4---4---2---

Ál- dott U- runk Jé- zus Krisz- tus mi - kö- zénk- be jö - vén az ő di-

< -4---5---4---3r---:---e2---1---0---1---4---2---e2---1---1---.

cső szent ne- ve be - töl- té szé- les e vi - lá - got.

< -1---a0-3---4---3---4t-5---:---5u8iv-5u8-4---3---4z5-t4---,-4---4---2---4---t4---

Ec- ce no- men Do- mi- ni ve - nit de lon - gin - quo et cla- ri - tas e-

< -3r---:---e2---a0---1r---2---e2---1---1---.

jus re- plet or- bem ter- ra- rum.

♪ Áldott Urunk Jézus... miközinkbe	I. Adv	Öreg Graduál	23 -
Áldott Urunk Jézus... miközinkbe	I. Nat.	Öreg Graduál	42 -
Áldott Urunk Jézus... miközinkbe	I. Adv	Öreg Graduál	446 -

Áldott Urunk Jézus... miközinkbe	I.	Adv/V/Am	Huszár Gál 1574.	150	312	-
Áldott Urunk Jézus... miközinkbe	I.	Adv	Eperjesi Grad.	74	34	-
♪ Ecce nomen Domini	I.	Adv/D1/V1/Am	Str-8	1102		-

Az *Ecce nomen Domini* antifónának pontosabb fordítású graduál-párja két forrásban is benne van⁷³⁴.

Az *Áldott Urunk Jézus Krisztus* kezdetű kontrafaktumok nagyjából hasonló, de nem azonos zenei megoldással szerepelnek a különböző graduálforrásokban⁷³⁵. A tétel elterjedtségét igazolja, hogy a vizsgált protestáns források közül csak a „testvérgraduálok” anyagából hiányzik az antifóna⁷³⁶.

< 4-eII-2-3r-4-4-:4-4-5-4-5-4-3-,4-4t-7-uB-5-6u-t7-4:

Bé-kes-ség-nek U-ra e vi-lág-ra a-da-ték ki-nek ir-gal-mas-sá-gá-ból

< rB-1-2-3-4-4-.

so-kan üd-vö-zül-nek.

< 4-eII-2-3r-4-:4-5-4-5-4-3-,4-4t-7-uB-5-6u-t7-4:

Rex pa-ci-fi-cus ma-gni-fi-ca-tus est cu-jus vul-tum de-si-de-rat

< rB-1-2-3-4-4-.

u-ni-ver-sa-ter-ra.

♪ Békeességnek Ura	VIII. Nat	Ráday Grad.	115	179	-
Békeességnek Ura	VIII. Nat/V	Huszár Gál 1574.	208	429	-

⁷³⁴ *Íme az Úrnak neve.* EpGr és ÖG tételeit lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁷³⁵ Az eltérések egy része adódhat elírásból, pl. az ÖG 446. tétele meglehetősen javításra szorul, hiszen mind a kulcsa, mind több hangcsoportja hibás.

⁷³⁶ SpáGr anyagában (f 288) szintén megvan a tétel.

Békességnek Ura	VIII. Nat	Öreg Graduál	41 -
Békességnek Ura	VIII. Nat	Öreg Graduál	448 -
♪ Rex pacificus	VIII. Nat/V1/a1	AntVá.	18 -

A *Rex pacificus* antifóna pontosabb fordítású párjával a Fordítások között már találkozhattunk⁷³⁷. A tételről akkor megállapítottuk, hogy dallama az AntVá változatával egyezik, viszont a középkori használattól eltérően BaGr-ban Epifánia ünnepére osztva kapjuk. A pontos fordítású tételhez hasonlóan a kontrafaktumok zenei mintáját is az AntVá darabja jelenti⁷³⁸ és a *Békességnek Ura* antifónák liturgikus alkalmazás tekintetében is a középkori használatot követik. A fenti kontrafaktumok zenei megoldása a graduál-könyvekben általában hasonló, csak ÖG 41. tétele ad a többi tételhez képestönállóbb változatot.

RáGr és a HG 1574 antifónái teljesen megegyeznek⁷³⁹. ÖG 448. oldalának tétele tőlük csak egy ponton különbözik. Minthogy a darab a továbbiak során azonos a két másik graduál-változattal, lehet, hogy nem önálló változatról, hanem pusztán elírásról van szó:

RáGr, HG 1574: *Békességnek - gfd efg*

ÖG 448: *Békességnek - gfe efg*

ÖG másik változata olyan dallami megoldásokkal él, amelyek nem elírásnak, hanem inkább önálló variánsnak tűnnek:

RáGr, HG 1574: *Békességnek - gfd efg, irgalmasságából - C Ch a hC ag g*

ÖG 41: *Békességnek - gfd efa, irgalmasságából - C Ch a aC ag g*

RáGr, HG 1574: *sokan üdvözülnek - gfd efg g*

ÖG 41: *sokan üdvözülnek - agegaa g*

Míg RáGr, HG 1574 és ÖG 448. oldalának antifónája mögött az Ant Vá tételét sejthetjük, addig az ÖG 41. oldalán található darab variánsához közelebbi mintát a magyar középkori hagyományban nem találtam.

⁷³⁷ *A békességnek királya*. A tételt lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁷³⁸ Az AntVá és az MMMAe-kötetben kiadott esztergomi források változatai közötti különbséget lásd az *A békességnek királya* tételhez kapcsolódóan a *Fordítások* második részében.

⁷³⁹ SpáGr antifónája (f 294) is ezzel a változattal azonos.

—

< 1-2-4-4t-5-:4-5-6-5-4-5-5-, 2t-3-4-~~4~~-~~4~~-:--

Csak az Úr Is - ten ne - künk min - den ol - tal - munk és bü - ne - ink - ből

< 0-1-2e-4-3-2-2-----.

i - gaz meg - sza - ba - dí - tónk.⁷⁴⁰

< 1-2-4-4t-:5-4-5-6-5-4-5-5-, 5-2-5-3-4-~~4~~-2-1-:

Í - me el - jött az A - ty a Is - ten - nek Fi - a és meg - je - len - tet - te né - künk

< 0-1-2e-4-3-2-2---

az üd - vös - ség - nek út - ját.

< 1-2-4-4t-5-:4t-6-t4-5-5-, 5-2-5-3-4-2-~~4~~-2-:1---

Ec - ce ve - ni - et Do - mi - nus ter - rae et i - pse au - fe - ret ju - gum ca -

< 0-1-2-4-2-2-----.

pti - vi - ta - tis no - strae.

< 1-2-4-4t-5-:4t-6-t4-5-5-5-, 2t-3-4-~~4~~-~~4~~-:0-1-2e-4-

A - pud Do - mi - num mi - se - ri - cor - di - a et co - pi - o - sa a - pud e - um

< 3-2-1~~4~~-2--.

red - em - pti - o.

♪ Csak az Úr Isten nekünk	IV. quotidianae	Öreg Graduál	214	(Ps.130:7)
Csak az Úr Isten nekünk	IV. Nat/V/Am	Huszár Gál 1574.	158 328	(Ps.130:7)
♪ Íme eljött az Atya Istennek	IV. Nat	Ráday Grad.	116 179	-
Fia				

⁷⁴⁰ HG 1574 zárata eredetileg szekunddal elcsúsztatva: *megszabadítónk - fg a gff.*

Íme eljött az Atya Istennek Fia	IV. Nat	Eperjesi Grad.	70	34	-
Íme eljött az Atya Istennek Fia	IV. Nat	Öreg Graduál		447	-
Íme eljött az Atya Istennek Fia	IV. Adv	Öreg Graduál		21	-
Íme eljött az Atya Istennek Fia	IV. Adv	Huszár Gál 1574.	152	316	-
♪ Ecce veniet Dominus	IV. Adv//H2/f2/V/Am	Str	4025		-
♪ Apud Dominum	IV. Nat/V2/a4	Str -1,-2,-7,-8.	4008		Ps.129:7

A két *Csak az Úr Isten* kezdetű graduál-tétel között az egyetlen különbség az eltérő liturgikus alkalmazásuk, egyébként dallamuk és szövegük is azonos. Az antifóna szövege a 130. zsoltár 7. versén alapul, de a zsoltárnak inkább a parafrázisa, mintsem a pontos fordítása⁷⁴¹. A két tétel mintája az *Apud Dominum* antifóna, és ha pontosabb fordítással éltek volna a szerkesztők, akkor a tételpár a *Fordítások* csoportba is kerülhetett volna, hiszen a magyar-latin pár között csak egy jelentéktelen eltérést találunk, sőt HG 1574 a középkori liturgikus alkalmazást is megtartotta. Az egyetlen dallami különbség a következő:

Str: *apud eum redemptio - c d efg fe de e*

ÖG, HG 1574: *igaz megszabadítónk - c d efg fe e*

Az *Íme eljött az Atya Istennek Fia* tételek mintája lehetett akár egy 4. tónusú, A-típusú, úgynevezett fix négy soros⁷⁴² adventi antifóna – például az *Ecce veniet Dominus*⁷⁴³, az *Ecce veniet propheta magnus*⁷⁴⁴ vagy a *Veni Domine*⁷⁴⁵ –, ekkor nem kontrafaktumról, hanem típusdallamról beszélhetnénk. De mintát adhatott a fenti *Apud Dominum* antifóna illetve annak graduál-párja is; ez esetben valóban kontrafaktum. Mivel ez az antifóna-típus fix dallamformához kötődik, mindkét eljárási mód lehetséges.

⁷⁴¹ Az *Apud Dominum* antifóna pontos szövegfordítású graduál-párját (*Az Úr Istennél vagy*) lásd a *Variánsok* (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok) között.

⁷⁴² Bővebben lásd MMMAe 1999, 71*–72*. illetve Dobszay 1995.b., 12.

⁷⁴³ Lásd a kottapéldában.

⁷⁴⁴ MMMAe 4025, Adv/D1/L/a5.

⁷⁴⁵ MMMAe 4096, Adv/H4/f6/L/a3.

A négy graduálforrás variánsa RáGr-ban és a HG 1574-ben teljesen egyezik, az ÖG két antifónája közül a 447. oldalon található darab – valószínűleg elírással – egy ponton ad eltérő megoldást:

RáGr, HG 1574: *és - e*

ÖG 447.: *és - g*

A másik tétel „változatai” valószínűleg szintén elírásból adódnak, de mivel a típusdal-
lam formája fix, a hibák könnyen javíthatók:

RáGr, HG 1574: *Íme - d e, és megjelentette - a e a f g e d*

ÖG 21.: *Íme - d d, és megjelenté - e a f g f d*

(Str 4025: *Ecce - d e, et ipse auferet - a e a f g e*)

—

< --3---4--4t--3--:--4t--rB---2---q0--:--3---4---4---3---.

Di- csér- jé- tek ke- resz- tyé- nek az Úr Is- tent.

< --3---4--4t--3--:--3---4---e2---q0--:--3---4---4---3---.

Di- csér- jé- tek ke- resz- tyé- nek az Úr Is- tent.

< --3---4--4t--3--:--4---e2-----:--1---2---3r---3---.

Di- csér- jé- tek ő- tet min- den né- pek.

< --3---4--5-4-3-----4---q0-----:--3---4t---4---3---.

Be- ne- di- ci- te gen- tes De- um no- strum.

< --3---4--4t--3--:--4---e2---1--:--3---4---4---3---.

Be - ne- dic- tus Do- mi- nus De - us me- us.

♪ Dicsérjétek keresztyének	VI. quotidianae	Öreg Graduál	208	Ps.117:1
♪ Dicsérjétek keresztyének	VI. communes	Ráday Grad.	166 192	Ps.117:1
♪ Dicsérjétek ötet	VI. communes	Eperjesi Grad.	393 286	Ps.117:1

♪ Benedicite	VI. f4/M/a6	OFM	6017	Ps. 65:8
♪ Benedictus Dominus ⁷⁴⁶	VI. D/V1/a1	Str	6005	Ps. 143:1

A graduál-antifónák szövegei a 117. zsoltár első versén alapulnak, melyre már a középkorban énekeltek antifónát⁷⁴⁷. A graduál-tételek zenei mintájukat azonban nem abból az antifónából veszik⁷⁴⁸, hanem a mintát az MMMAe-kötetben 6005-6017. számon közölt darabok egyike, sőt valójában nem is egyetlen antifóna, hanem inkább a típus⁷⁴⁹ maga jelenthette. A 6005-6015. számú tételek a liturgikus alkalmazásra is mintát jelenthetnek, hiszen a középkori antifónák mindegyike *per annum* használatra való.

—

< 1---0---1---2---3---2---1---00---:---3---4---5---4---3---4---3---,---2---3---4---

Egy- ha- tal- mú légy én- ve- lem A- tyá Úr Is- ten mon- dá az ő szent

< ~~e2~~---1---1---.

Fi - á - nak.

< 1---1---0---1---3---2---1---00---:---3---4---5---4---3---4---3---,---3---3---3---4---

É- ne- kel- jük ke- resz- tyé- nek a Krisz - tus- nak ki - rá- lyi és pa- pi mélt-

< ~~e2~~---1---1---.

tó - sá - gát.

⁷⁴⁶ A *Benedictus Dominus* antifóna graduál-párjait lásd még *Áldott legyen* kezdettel a *Fordítások* (II.1.2 *Néhány hangos eltérések*) között illetve e fejezetben előbb.

⁷⁴⁷ *Laudate Dominum omnes gentes*: MMMAe 6004., csak ferences forrásból dokumentált tétel. Megvan viszont Codex Albensis (f. 35v, f2/V/a) és Iszt. (f. 45v, 2. tónus, f2/V/a3 valamint f. 270r, 8. tónus, Comm.ap/V1/a2) anyagában.

⁷⁴⁸ A CANTUS adatbázisban tíz olyan forrást találtam, amelyben a *Laudate Dominum omnes gentes* antifóna 6. tónusú, de a dallamot a források egyikében sem sikerült ellenőriznem.

⁷⁴⁹ Dobszay a 6. tónusú antifónák zenei elemzése kapcsán megjegyzi (MMMAe 1999, 84*), hogy a kötetben kiadott 6005-20-as számú tételekben közös, hogy hiányzik belőlük a „g” félzárlat.

< 1-0-1-2-3-2-1-0 :- 3-4-5-4-3-4-3, -2-3-4-3-

É- ne- kel- jük ke- resz- tyé- nek a Krisz - tus- nak ki- rá- lyi és pa- pi mél-

< 2-1-1-

tó - sá- gát.

< 1-0-1-3-2-1-0 :- 3-4-5-4-3, -3r-2-1-1-

Se - de a dex - tris me- is di- xit Do- mi- nus Do- mi - no me - o.

♩ Egyhatalmú légy énvelem	I.	communes	Ráday Grad.	163	192	(Ps.110:1)
Egyhatalmú légy énvelem	I.	quotidianae	Öreg Graduál		206	(Ps.110:1)
Egyhatalmú légy énvelem	I.	D/V/a1	Huszár Gál 1574.	337	687	(Ps.110:1)
Egyhatalmú légy énvelem	I.	communes ⁷⁵⁰	Eperjesi Grad.	384	284	(Ps.110:1)
♩ Énekeljük keresztyének	I.	communes	Ráday Grad.	164	192	-
♩ Énekeljük keresztyének	I.	communes ⁷⁵¹	Eperjesi Grad.	382	284	-
Énekeljük keresztyének	I.	quotidianae	Öreg Graduál		208	-
♩ Sede a dextris meis	I.	D/V2/a1	Str ⁷⁵² .-1, -2, -4...	1273		Ps. 109:1

Az antifónák közötti szoros kapcsolatot – a dallami megfelelésen túl – a liturgikus alkalmazás, és a szövegek gondolati tartalmának összefüggése igazolja. A *Sede* antifónának pontosabb fordítású graduál-párját két graduál is tartalmazza⁷⁵³. A graduáltételek összefüggését a darabok adott forráson belüli helye is mutatja: mind az EpGr-ban, mind a RáGr-ban mind pedig az ÖG-ban az *Egyhatalmú légy énvelem* és az *Énekeljük keresztyének* tételek azonos liturgikus időben és egymást követően szerepelnek. A középkori magyar források közül csak az esztergomi szokásterületről dokumentált a tétel.

⁷⁵⁰ A tételcsoport felirata: *Antiphonae super Psal. 109 [110]. quae diebus Dominicis in Vespertinis cum aliquot Psalmis sequentibus a Dominica Trinitatis usque Adventum decantatur.*

⁷⁵¹ Lásd az előző jegyzetet.

⁷⁵² Az MMAE-kötetben ugyanebben a formában közreadva még: -7, -8, -13c.

⁷⁵³ *Ülj énnékem*: EpGr 284./383 és ÖG 208. A tételeket lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

A hazai középkori forrásainkban az antifóna dallamalakja egységes. A graduálkönyvekbe is ez került, a különböző forrásokban csak apróbb dallamvariánsokkal találkozhatunk:

Az *Egyhatalmú légy énvelem* három forrásban teljesen azonos, csak ÖG tétele ad tőlük némileg eltérő formát. Míg ÖG antifónájának helytelen kulcshasználata és a valószínűleg hibás első hangja az analógiák alapján könnyen javítható, addig a másik a többi graduál-forrástól eltérő megoldás, s nem szorul feltétlenül javításra, inkább önálló variánsnak tűnik:

RáGr: *Egyhatalmú légy énvelem* - **d c d e f e d dc**

ÖG: *Egyhatalmú légy énvelem* - **h c d e g fe d dc.**

Az *Énekeljük keresztyének* tételek közül RáGr és EpGr változatai közel állnak egymáshoz, az EpGr dallamszerkesztője talán gördülékenyebben applikálta a szöveget a dallamhoz, míg RáGr antifónája jobban ragaszkodik a középkori dallammintához. ÖG dallama szinte megegyezik az EpGr változatával, csak a nyitó- és záró-formulában mutatkoznak eltérések:

RáGr: *Énekeljük* - **d d c d**, *és papi méltóságát* - **fff g fe d d**

EpGr: *Énekeljük* - **d c d e**, *és papi méltóságát* - **efg fe d d**

ÖG: *Énekeljük* - **d c d e**, *és papi méltóságát* - **fefg fe d d**

Str: *Sede a* - **d c d**, *Domino meo* - **fge fe d d**

—

< 4---4---6---7---8---8---:---6---8---9---8---u0---z5---4---4---:---4---6---8---9-----

És mi- kor me- né- nek hogy meg- mu- tat- nák ma- gu- kat a pa- pok- nak

< 9---iv---7---5---6u---:---8---u0---5---z5---4---4---,---5---3---5---7---u0---5---7i---

lá- tá az e- gyik hogy meg- tisz- tult vol- na és az visz- sza- té- re és

< 8---:---9---8---6u---8---u0---5---z5---4---4---.

nagy fel- szó- val di- csér- te az Is- tent.

< 4-4-6---7---8-8-6---7---6-7i---8-:-8---8i765-6-5-4-3r---4-:-6---

Sub tu-um prae-si-di-um con-fu-gi-mus san-cta De-i Ge-ni-trix nos-

< 7---8---7---80-9-8-8-:-9-8---7---5---6u-8-7u65-6-5-4-3r---4-,-5---3---

tros de-pre-ca-ti-o-nes ne de-spi-ci-as in ne-ces-si-ta-ti-bus sed a

< 5-7---6-5-7i---8-:-9-8-7---6---7i7i-8-:-5-4---5uB-zB-4-4---

pe-ri-cu-lis cunc-tis li-be-ra nos sem-per vir-go be-ne-dic-ta.

♪ És mikor menének	VII. Trin/D14	Öreg Graduál	493	Lk.17:14-15 ⁷⁵⁴
♪ És mikor menének	VII. Trin/D14	Eperjesi Grad.	441	308 Lk.17:14-15
♪ Sub tuum	VII. Ann/BMV/L/a1	Cant	102v	-

ÖG kulcsának terccel lejjebb csúsztatása után a két graduál-tétel azonos. A *Sub tuum* antifóna pontosabb graduál-megfelelőit, az *Istennek szent Fia* kezdetű tételeket⁷⁵⁵ *Variánsok* zenei csoportban találjuk⁷⁵⁶. Az *És mikor menének* e graduál-tételhez ad kontrafaktumot.

A magyar középkori hagyományban a nap két canticum-antifónája szintén a napi evangélium verseire készült⁷⁵⁷, de mind szövegükben mind dallamukban a graduál-tételektől eltérőek. A CAO-ECE salzburgi és prágai köteteiben a Trinitás utáni 14. vasárnap anyagában szerepel *Unus autem ex illis* szöveggel⁷⁵⁸ egy Magnificat-antifóna, de a tétel dallamát nem ellenőriztem.

⁷⁵⁴ Evangélium: Lk. 17:11-19.

⁷⁵⁵ RáGr, ÖG és HG 1574. tételei.

⁷⁵⁶ II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok.

⁷⁵⁷ *Magister quod est*: Trin/D18/L/Ab, Lk. 17:12, MMMAe 8463., és *Quid vobis videtur*: Trin/D18/V2/Am, Lk. 17:17, MMMAe 4231.

⁷⁵⁸ CAO-kötetben 5276-os számon szintén szerepel az antifóna-szöveg.

< --7--7--7i--7--:-7--u0--5u---7---4--,-5-3--5--7---4--:-4-4t--3-----5--7---

Fel-tá-ma-da a Jé-zus Krisz-tus és u-ral-ko-dik az ő meny-nye-i

< --6---5---7--6--:-5--3--5--7--5-3-5--4---.

szent Aty-já-val al-le-lu-ja al-le-lu-ja.

< --7--7--7iV--7--:-7--u0--5u--7---4--,-5-3-5--7---4--:-4-3t--3---4--7---

Fel-tá-ma-da a Krisz-tus Jé-zus és u-ral-ko-dik az ő meny-nye-i

< --6---4---7--6--:-5--3r--5--5--4-3--4--4---.

szent Aty-já-val al-le-lu-ja al-le-lu-ja.

< -7--7--7--7i7--7--:-7--u0--5u-----7---4--,-5-3--5--7---4--:-4--4-4t--3---

E-go dor-mi-vi et so-mnum coe-pi et re-sur-re-xi quo-ni-am Do-

< -5--7---6---5--7---6--:-5--4-5--6--5-3--5--4--.

mi-nus sus-ce-pit me al-le-lu-ja al-le-lu-ja.

♪ Feltámadá a Jézus	VIII. Pasc	Batthyányi Grad.	253	253	-
♪ Feltámadá a Krisztus Jézus	VIII. Pasc	Öreg Graduál		112	-
♪ Ego dormivi	VIII. Pasc/D1/M/a3	Str	8169		Ps.3:6

A középkori tétel pontosabb fordítású graduál-párja benne van az ÖG és a BaGr anyagában⁷⁵⁹. Dallami szempontból az esztergomi szokásterületről dokumentált források változatai egységesek. A fenti kontrafaktumok közül ÖG dallama távolabb áll mind a középkori mintától, mind a BaGr változatától és valószínű, hogy az egyéni alakítás helyett többször is inkább nyomtatási hibáról lehet szó, így ÖG tétele gondos javítást igényel.

⁷⁵⁹Az *Én eltemtettem vala* (ÖG 467., 111. és BaGr Nr. 251) illetve az *Én elaludtam vala* (ÖG 113.) tételeket lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

< 3-4t-----3-:-4t-4-e2-q0-:-3-4-4-3-.

Fel - tá - madt a mi U - runk Jé- zus Krisz- tus.

< 3-4-4t-3-:-4t-4-e2-q0-:-3-4-4-3-----.

Al- le - lu - ja al- le - lu- ja al - le- lu - ja.

♪ Feltámadt a mi Urunk ⁷⁶⁰	VI. Pasc	Eperjesi Grad.	286 239 -
♪ Alleluja	VI. Pasc/ D1/V1/a	Str-4'	6005 -

Az MMMAe-kötet 6005. számú *Alleluja* tételének⁷⁶¹ liturgikus alkalmazása a különböző ferences és esztergomi rítusú forrásokban nem egységes⁷⁶². Minthogy a graduál-kötet a húsvéti időre adja a kontrafaktumot, a mintául szolgálható középkori modellt is ebből a liturgikus időszakból kerestem. Az esztergomi források többségében a második *alleluja*-formula csak *d*-ig megy le, míg az EpGr változatában ez a dallam-szakasz *c*-vel zárul:

Str -7, -8, -8', -8'', -8''': *alleluja - ga g fe d*

Str -2, -4, -4': *alleluja - ga g fe dc*

EpGr: *a mi Urunk - ga g fe dc*

Az esztergomi rítusterületről származó források közül csak a -2, -4 és -4'-es jelzetű források mutatnak a graduál-antifónával szinte egyező alakot.

—

⁷⁶⁰ Orig.: C-ről indítva.

⁷⁶¹ A tételpárhoz lásd a fejezet elején az *Áldott legyen* antifónáról írottakat.

⁷⁶² A liturgikus alkalmazásról lásd MMMAe 6005. vonatkozó jegyzeteit.

< 5---3r---4---:---4---4---5---4---3---4---4t---3---3---,---3t---7---8---6---7---t4---r8---:

Higy- gye- tek mert ím el- jött a Jé- zus Krisz- tus kit az A- tya Úr Is - ten

< -1---2---3t---4---4---.

meg- í - gért va - la.

< 4---4---4---4---4---5---5---5---5---3---:---5---5u---t4---4---,---5---3---5u---t4---5---4---:---

Job- bít- sá- tok meg é- le- te- te- ket ke- resz- tyé- nek mert ím el - kö- zel- gett

< 4---4---4---4---3---4t---4---4---.

a meny- nyek- nek or- szá- ga.

< 5---3r---4---:---4---4---5---4---3---4---4t---3---3---,---3t---7---8---6---7---t4---:---r8---1-

Sci - to - te qui - a pro - pe est re- gnum De - i a - men di- co vo- bis qui - a

< -2---3---4---4---.

non tar- da- bit.

Higgyetek	VIII. Nat	Öreg Graduál	41	-
Higgyetek	VIII. Nat	Öreg Graduál	449	-
♪ Higgyetek	VIII. Nat	Batthyányi Grad.	237	249 -
Jobbítsátok meg	VIII. Adv/L	Huszár Gál 1574.	136	285 Jer.7:3
♪ Jobbítsátok meg	VIII. Adv ⁷⁶³	Ráday Grad.	111	178 Jer.7:3
Jobbítsátok meg	VIII. Adv	Eperjesi Grad.	51	26 Jer.7:3
Jobbítsátok meg	VIII. Adv	Öreg Graduál	21	Jer.7:3
♪ Scitote quia	VIII. Nat/V1/a1	Str -1, -2, -7,- 8	8086	Lk.10:11

A tételek közötti kapcsolatot a dallami megfelelésen túl a liturgikus időszak közelsége és a szövegek hasonló gondolati tartalma is erősíti. A középkori antifónának pontosabb fordítású megfelelője – a kontrafaktumokhoz hasonlóan adventi vagy karácsonyi időszakra osztva⁷⁶⁴ – több graduál-forrásban is helyet kapott⁷⁶⁵.

⁷⁶³ Zsoltárral vagy Magnificattal.

⁷⁶⁴ A *Scitote quia* antifóna liturgikus helye minden esztergomi és ferences forrásban karácsony vesperája.

A két kontrafaktum közül dallamát tekintve a *Higgyetek* kezdetű áll közelebb a latin mintához. Az ÖG lejegyzése ugyan kétszer is hibás, de a nyilvánvaló elírások javítása a középkori dallam és BaGr antifónája alapján elvégezhető.

A *Jobbítsatok meg* kezdetű antifónák közül RáGr-ban és EpGr-ban található változat teljesen azonos, néhány formula kivételével HG 1574 is velük egyező formát mutat:

RáGr, EpGr: *keresztyének - a aC ag g, életeteket - a a a a f, országa - ga g g*

HG 1574: *keresztyének - a aC gff, életeteket - a a a f, országa - ga a g*

ÖG tétele a többi graduál-forrástól némileg különbözik. Az eltérések egy része fakadhat elírásból, de a különbségek nagyobb részét inkább önálló variánsnak tekinthetjük pl.:

RáGr, EpGr: *életeteket - a a a f*

ÖG: *életeteket - a g a g f*

—

< 4 4u 5 4 3 4t 5 4 : 7 8 u 7 7 , 8 8 7 7

Hol - val reg- gel Hús- vét nap- ján nagy si - et- ség- gel a szent asz- szo-

< 7 8o 8 u 7iV : 5 4 5 5 7 7 4 4 .

nyok el - me - né - nek Krisz- tus- nak ko- por- só- já - hoz.

< 4 4u 5 5 4 5 rB 4t 5 4 4 : 7 7 8 5 5i 8 7 7 ,

Et val- de ma- ne u- na sab- ba- to- rum ve- ni - unt ad mo- nu- men- tum

< u 5z 7 t 3 4t 5 4 4 .

or - to jam so- le al - le- lu- ja.

⁷⁶⁵ A *Tudjátok hogy közel...* tételeket lásd a *Fordítások* (II.1.1 *Egyező tételek*: HG 1574, ÖG 20, 446), *Fordítások* (II.1.2 *Néhány hangos eltérések*: RáGr) illetve a *Variánsok* (II.2.1 *Pontosabb megfelelésű tételpárok*: EpGr) között.

Holval reggel	VIII. Pasc	Öreg Graduál	467	(Mk.16:2)
Holval reggel	VIII. Pasc	Öreg Graduál	109	(Mk.16:2)
♪ Holval reggel	VIII. Pasc	Ráday Grad.	140 186	(Mk.16:2)
Holval reggel	VIII. Pasc/D1/L/Ab	Huszár Gál 1574.	256 525	(Mk.16:2)
Holval reggel	VIII. Pasc/D1	Eperjesi Grad.	281 238	(Mk.16:2)
♪ Et valde mane	VIII. Pasc/D1/L/Ab	Str -1,-7,-8,-1/3/1	8215	Mk.16:2

Az *Et valde mane* antifónának pontosabb fordítású graduál-párja – *Húsvét napján hajnalban* szöveggel⁷⁶⁶ – a vizsgált graduál-kötetek mindegyikében megtalálható.

A *Holval reggel* kezdetű kontrafaktumok zenei megoldása a különböző graduál-forrásokban általában hasonló. RáGr és EpGr változata csak a szöveg eltérő szótagszáma miatt különbözik, HG 1574 antifónája kevés eltéréssel szintén hasonló variánst mutat:

RáGr: *sietséggel* - D Ch C C, *elmenének* - DE D Ch CDC

EpGr: *sietséggel* - D Ch C C, *elmenvén* - DE D CDC

HG 1574: *sietséggel* - D Ca C C, *elmenének* - DE D C ChC

ÖG két antifónája a többi graduál-forrás változatától ugyan több ponton eltér, de valószínű, hogy ezek többsége nyomtatási hibából ered. Minthogy a többi graduál-kötet egyező formát ad, s az közel áll az esztergomi források *Et valde mane* antifónájához, ÖG két változata is nagyobb biztonsággal javítható. A 109. oldal antifóna-változatának első frázisa többszörösen elcsúszott, a tétel második fele viszont helyes formát mutat és megegyezik a RáGr-ban látott változattal. A 467. oldal kontrafaktumának első szakaszában csak néhány hangnyi, könnyen korrigálható hibát találtam, a darab másik része pedig – ahogy azt az előző változatnál is láthattuk – alapvetően a RáGr darabjával egyezik, ahhoz képest csak egy ponton ad attól ugyan eltérő – de a középkori típusanalógiák⁷⁶⁷ alapján – helyes megoldást:

RáGr: *elmenének* - DE D Ch CDC

ÖG: *elmenének* - CD D Ch CDC

⁷⁶⁶ Mindegyik forrásban húsvéti, HG1574-es kötetében pontosabb liturgikus meghatározással – az esztergomi forrásokkal egyezően – Benedictus-antifónaként szerepel a tétel. A *Húsvét napján hajnalban* antifónákat lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁷⁶⁷ A 8. tónusú, DI-es zenei csoportba tartozó (lásd MMAE 1999, 107*) antifónák között (8214-8246.) több is akad, amely 3. sorának megformálásával az ÖG megoldásához közelebbi példát mutat.

< -wll-4-5u-7-:-6-7-8-7-uo-5u-5-4-, -wll-4-5u-7-7-:-6-7-7-7-

Í- me, ki- ről a Pró- fé- ták szól- nak va- la: el- jött a Krisz- tus, ö- rül-

< -8-7-uo-5u-tl-4-4-4-5-4-3-3-rB-2-2-.

jünk a- zért mind- nyá- jan mi ke- resz- tyé- nek al- le- lu- ja.

< -wll-4-5u-7-7-:-7-5-6-7i-8-uo-5u-tl-4-4-, -4t-4-2- -wll-4-5u-7-7-

Glo- ri - a lau- dis re- so- net in o- re o- mni- um pa- tri Ge- ni- tae- que Pro-

< -7-:-uo-5-6-7i-8-uo-5u-tl-4-:-4-4-5-4-4-4-rB-2-2-.

li Spi- ri- tu- i San- cto pa - ri - ter re- sul- tet lau- de per- en- ni.

Íme kiről a Próféták ⁷⁶⁸	III. Nat	Eperjesi Grad.	146	77	-
Ímé kiről a Próféták	III. Nat	Öreg Graduál		447	-
Gloria laudis resonet	III. Trin/V1/a3	Str.-7	3107		-

A két graduál-tétel szinte azonos, EpGr egy hangnyi eltérése lehet, hogy elírásból ered:

ÖG: mindnyájan - aC ag g

EpGr: mindnyájan - aC ag f

Str-7: (San)ccto pari(ter) - aC ag g

< -2-4-4t-5-:-5-uo-1-2e-e2-1w-2-, -3-3-12e-3-:-3-2e-4-

Ma - gasz- tal- juk mind- nyá- jan az Úr Is- tent val- lást té - vén sok jó- té-

⁷⁶⁸ A tétel pontosabb fordításait (*Dicséretet mondjunk* illetve *Nagy dicséretes*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfélelésű tételpárok)* között.

< -3--e2---1w--2--- .

te- mé- nyé - ről.

< -2---4---4t-5-:-5--rR--3---2e---4--e2--1e--3---,--3---3---01e--3-:-3---2e--4--3---

Fi - de - li - a o- mni- a man- da- ta e - jus con- fir- ma - ta in sae- cu- lum

< -e2---1w--2--- .

sae - cu - li.

♪ Magasztaljuk mindnyájan	IV. quotidianae	Öreg Graduál	219	-
♪ Fidelia omnia mandata	IV. D/V2/a2	Str-1,-7,-8,-13c	4131	Ps.110:8

A két antifóna közötti kapcsolatot a dallami megfelelésen túl az azonos liturgikus funkció is alátámasztja. A tételpár érdekessége, hogy bár szövegük szótagszáma között csak egy, a cezúrát alapjában nem befolyásoló ponton van eltérés⁷⁶⁹, mégis a két antifóna között több, a félzárlatot is átalakító dallami különbség tapasztalható. Mint-hogy a graduál-antifónát a vizsgált források közül csak ÖG tartalmazza⁷⁷⁰, az esetleges elírásból adódó javítást más protestáns forrással való összevetés nem segíti. Úgy tűnik, hogy a félzárlat átalakítása esetleg tudatos munka eredménye, hiszen ezzel a változtatással az antifóna két zárlata szimmetrikussá válik:

Félzárlat: *az úr Istent* - *ef fe de e*

Záró formula: *sok jótéteményéről* - *fefgfede e*

A másik dallami különbség viszont elírásból is eredhet:

ÖG: *vallást tévén* - *ffdef*

Str: *confirmata* - *ffcdf*

⁷⁶⁹ *Mandata ejus* – az Úr Istent.

⁷⁷⁰ A fontosabb graduálforrások közül a sem Spáczay, sem a Csáti Graduálban nem szerepel az antifóna, viszont Horváth Cyrill (lásd Horváth 1905) a Patay Graduál tételeinek felsorolásakor a 86. szám alatt egy *Magasztaljuk mindnyájan* kezdetű antifónát jelez; ezt a forrást azonban nem állt módomban tanulmányozni. A tétel pontosabb fordítását (Bizonyosak minden parancsolati...) lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

< -2r---4t---5--5--:---t4-2-3-4---3--3---1w---2-----.

Meg - ál - dot - ta a fi - a - i - dat te ben - ned.

< -2r---4t---5-----:---4---2---4---5---4---rR-2---2--.

Te U - ram meg - tar - tasz min - ket ö - rök - ké.

< -2---4---5-4---4-2e---4-eD-1w---2-----.

In man - da - tis e - jus vo - let ni - mis.

♪ Megáldotta a fiadat	IV. communes	Eperjesi Grad.	395	287	Ps.147:13
♪ Te Uram megtartasz	IV. Trin/D2	Eperjesi Grad.	462	314	Ps.12:8
♪ In mandatis ejus	IV. D/V2/a3	Str -1,-7,-8,-I3c	4123		Ps.111:1

Mindkét graduál-tétel szövegének van középkori előzménye: *Benedixit filiis tuis*⁷⁷¹ kezdettel egy 6. tónusú, *Tu Domine*⁷⁷² szöveggel pedig egy 8. tónusú antifónaként. EpGr tételei viszont nem ezeknek dallamához kapcsolódnak⁷⁷³, hanem egy, a liturgikus használatát illetően szintén évközi alkalmakra adott, *In mandatis ejus* kezdetű antifónához. Mivel az EpGr-ban nem szerepel az *In mandatis ejus*⁷⁷⁴ antifónának pontos – vagy hasonló – fordítású párja, lehetséges, hogy a kontrafaktumok mögött nem konkrét példa, hanem csak típusminta állt.

⁷⁷¹ MMAe 6008. Csak esztergomi forrásokból dokumentált, a fennmaradt forrásokban mind dallama, mind liturgikus alkalmazása (D/V1/a5) egységes. A középkori antifóna fordítását (*Megáldotta mi közöttünk...*) lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

⁷⁷² MMAe 8015. Csak ferences forrásokból dokumentált. Liturgikus helye: D/N1/a3.

⁷⁷³ A CANTUS adatbázisban sem találtam olyan forrást, amiben akár a *Benedixit filiis tuis*, akár a *Tu Domine* szöveghez 4. tónusú dallam szerepelne.

⁷⁷⁴ A középkori antifónának mind szövegében, mind pedig liturgikus alkalmazásának (D/V/a) tekintetében pontos magyar megfelelőjét (*Az ő parancsolatjában...*) adja HG 1574. A tételt lásd a *Fordítások (II.1.1 Egyező tételek)* között.

< -4-----4-----4-----5-5-4-5-:--7---4---7---7---7---~~u~~---4-:--7i---6u---5---

Ments meg min-ket Úr Is-ten min-den el-len-sé-günk-től kik- nek cse-

< -5-5-5-~~t~~---3-5-4-4-.

le-ke-de-tük a ha-mis-ság.

< -4-----4-----4-----5-5-3-3-:--7---5-7-7---4-4-:--7i---6u---5-5---

Ments meg min - ket Úr Is-ten min-den el-len-ség-től kik- nek cse - le-

< -5-4-3-:--4t---5-4-.

ke- de - tük ha- mis - ság.

< -4-4-5-5-4-4-:--7---5-7-7-4-4-:--7-7-7-7i-5-5-4-:--

Di- vi- se- runt si - bi ve- sti- men - ta me- a et su- per ve- stem me - am

< -5t43-4t---5-4-4-.

mi - se - runt sor - tem.

< -4-4-4-5-5-4-4-:--7---5-7-~~u~~-5-:--7i---6u---5-5-4-:--

In - sur - re - xe- runt in me te- stes in - i - qui et men - ti - ta est

< -3-3-4t-5-4-4-.

in- i- qui- tas si - bi.

♪ Ments meg minket	VIII. Qu	Eperjesi Grad.	184	91	Ps.144:11
♪ Ments meg minket	VIII. Qu/H6/F6/L	Huszár Gál 1574.	242		Ps.144:11
Ments meg minket	VIII. Qu/H6	Ráday Grad.	132	184	Ps.144:11
Ments meg minket	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		462	Ps.144:11
Ments meg minket	VIII. Qu/H6	Öreg Graduál		85	Ps.144:11
♪ Diviserunt sibi	VIII. Qu/H6/f6/N1/a2	Str-7	8050		Ps.22:19
♪ (Insurrexerunt in me	VIII. Qu/H6/f6/N1/a3	Str-7,-8	8051		Ps.26:18)

Az MMMAe-kötet 8050-8053. számai alatt⁷⁷⁵ négy, nagypénteki szertartásokhoz való antifóna szerepel. E négy tétel közül a *Ments meg minket Úr Isten* kontrafaktumokhoz zenei mintát alapvetően bármelyik jelenthetett. A kottapéldában a négy antifóna közül kettőt közöltem. A 8050. számú, *Diviserunt sibi* kezdetű azért tartottam fontosnak, mert a középkori antifónának pontos fordítású magyar nyelvű párja a graduálkötetek stabil darabja⁷⁷⁶ és így ismeretét – és elterjedtségét – látva elképzelhető, hogy ez az antifóna esetleg a kontrafaktumok készítésénél is mintát jelenthetett. A másik, *Insurrexerunt in me* kezdetű antifóna viszont – a kottapéldában nem közölt *Longe fecisti* tételhez hasonlóan – egy olyan zenei formulával él, amelynek valamilyen változata mind-egyik graduál-antifónában megtalálható: lásd alább *kiknek* illetve *et mentita* példában kiírva.

Zenei szempontból a graduál-források hasonló változatokat adnak, a források között csak az alábbi kisebb eltérések illetve variáns-hangok szerepelnek:

HG 1574: *Úr Isten - a f f*, minden ellenségtől - *C a C C g g*, *kiknek - CD hC*,

RáGr: *Úr Isten - a f f*, minden ellenségünktől - *C a C C C g g*, *kiknek - hD hC*,

EpGr: *Úr Isten - a g a*, minden ellenségünktől - *C g C C C C g g*, *kiknek - CD hC*

ÖG 85.: *Úr Isten - a g g*, minden ellenségünktől - *C a C C C g g*, *kiknek - aC hC*,

ÖG 462.: *Úr Isten - a g g*, minden ellenségünktől - *C a C C h g g*, *kiknek - aC hC*,

Str8050: *sibi - g g*, *vestimenta mea - C a C C g g*, *et super - C C C*,

Str8051: *in me - g g*, *testes iniqui - C a C Ch a*, *et men.. - CD hC*,

HG 1574: *hamisság - g a a g*

RáGr: *hamisság - g a a g*

EpGr: *hamisság - a g g*

ÖG 85.: *hamisság - a g g*

ÖG 462.: *hamisság - g a g g*

Str8050: *miserunt sortem - g f g a a g g*

Str8051: *iniquitas sibi - f f g a a g g*

⁷⁷⁵ 8050 – *Diviserunt sibi*: Qu/H6/f6/N1/a2, 8051 – *Insurrexerunt in me*: Qu/H6/f6/N1/a3, 8052 – *Veri adoratores*: Qu/H6/f6/V/Am, 8053 – *Longe fecisti*: Qu/H6/f6/N3/a2.

⁷⁷⁶ *Megoszták ők közöttük* kezdetű EpGr és RáGr-ban egyszer, ÖG-ban két változatban szereplő nagyheti antifóna. A tételeket lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

—

< -1---1---1---0---3---4---3t-5-:-5---5---5u---5-:-4---5---4---2---3---4---3---

Min-den Is-ten sze-rint va-ló há-zas-ság-nak é-le-té-ben le-vő szo-

< -2---e2-1---1---,---5---7---5---4---2---3---4---e2-1---2---e2-1---1---.

mo-rú-sá-gok nagy ö-röm-re vál-toz-nak az ö-rök é-let-ben.

< -1---1---q0-3-4---3---4-3---4t-5-:-5---5u---5---4---5---rR-2e---4---e2---

Szűz Má-ri-á-nak di-csé-re-té-vel di-csér-jük az Úr Is-tent szí-vünk

< -1---1-:-5u---5---4---2e---4---e2-q0-1---e2-1---1---,---34t---t4---e210-1---

sze-rint és ma-gasz-tal-juk ő-tet min-de-nek-ben. Lám mél-tó dí-

< -e2-1---1---.

csé-ret-re.

< -1---1---q0-3-4---3t-5-:-5---5---5u-5---4---5---4---2e---4---e2-1-1---,---5uB-4

De-fi-ci-en-te vi-no jus-sit Je-sus im-ple-re hy-dri-as a-qua quae in

< -2e---4---e2-1---e2-q0-1---e2-1-1---.

vi-num con-ver-sae sunt al-le-lu-ja.

♪ Minden Isten szerint való	I.	Ep/V/Am ⁷⁷⁷	Huszár Gál 1574.	223	460	-
Szűz Máriának dicséretével	I.	communes	Eperjesi Grad.	397	287	-
Szűz Máriának dicséretével	I.	quotidianae	Öreg Graduál		211	-
Szűz Máriának dicséretével	I.	communes/V/Am	Ráday Grad.	161	191	-
♪ Szűz Máriának	I.	S/V/Am	Huszár Gál 1574.	333	679	-
♪ Deficiente vino	I.	Ep/D2/V2/Am	Str ⁷⁷⁸	1035		Jn. 2:3

⁷⁷⁷ A latin-magyar tételpár összetartozását az azonos liturgikus időszakon túl az azonos tematika (Kánai menyegző) is erősíti.

⁷⁷⁸ -1, -2, -4, -7.

Az esztergomi forrásokban a *Deficiente vino* antifóna dallama azonos, s a hozzá kapcsolódó kontrafaktumok szinte pontosan, vagy kevés – valószínűleg önálló – variánshanggal követik a középkori dallamot. A *Szűz Máriának dicséretével* antifónák HG 1574-kiadványban és a RáGr-ban egyeznek, és csak az alleluja „fordításának” szótag-szám-növekedése miatt hoznak az esztergomi dallamhoz képest betoldást. EpGr és ÖG variánsaihoz nem találtam pontosabb hazai mintát.

HG 1574, RáGr: *dicsérjük* - *a aC a*, *Úr Istent szívünk szerint* - *a gf efg fe d d*
 EpGr: *dicsérjük* - *a aC a*, *Úr Istent szívünk szerint* - *a g fg a fe d d*
 ÖG: *dicsérjük* - *a ah a⁷⁷⁹* *Úr Istent szívünk szerint* - *a fe fg a fe d d*
 Str: *jussit Jesus* - *a a aC a*, *implere hydrias aqua* - *g a g efg fe d d*

HG 1574, RáGr: *magasztaljuk őtet* - *a g efg fe dc*,
 EpGr: *magasztaljuk őtet* - *a g fg a ag fe*,
 ÖG: *magasztaljuk őtet* - *a g efg fe dc*,
 Str: *in vinum conversae sunt* - *g efg fe d fe dc*,

HG 1574, RáGr: *lám méltó dicséretre* - *fga ag fedc d fe d d*
 EpGr: *lám méltó dicséretre* - *fga ag fe d fe d d*
 ÖG: *mert méltó dicséretre* - *fga hag fed e fe cd d*
 Str: *alleluja* - *d fe d d*

HG 1574 *Minden Isten szerint való* antifónájának dallama szinte pontos egyezést mutat az esztergomi változattal, a kevés eltérés oka egyrészt a szótagszám-különbségekből, másrészt az *alleluja*-szakasz elhagyásából adódik.

—

⁷⁷⁹ OFM-forrásokban is „h” szerepel, de a dallam további részei eltérnek.

< 8 6 8 9 8 8 : 8 6 8 5 4 4 , 7 7 6 5

Min - den hú ke- rez- tyén csak Krisz- tus- ban bíz- zék mert tud- ja hogy

< 7 6 : 5 4 5 7 7 4 4 .

Krisz- tus né- ki ö- rök ol- tal- ma.

< 8 8 6 8 9 8 8 : 8 8 6 6 5 4 4 , 7 6 5 6 :

Va- la- ki i- gaz hit- ből Krisz- tus- ról val- lást té- szen két- ség nél - kül

< 5 4 5 7 7 4 4 .

ö - rök é - le- tet vé- szen.

< 8 i 8 9 8 7 i 8 : 8 8 6 7 i 7 4 , 7 7 7 5 7

Si co- ram ho- mi- ni- bus tor- men- ta pas - si sunt spes e - le- cto- rum

< 6 : 5 4 5 5 7 6 4 4 .

est im- mor- ta- lis in ae- ter- num.

Minden jó keresztyén	VII. Comm.Ap/V/Am	Huszár Gál 1574.	344	720	-
♪ Minden jó keresztyén ⁷⁸⁰	VII. quotidianae	Öreg Graduál		219	-
Valaki igaz hitből	VII. communes/V/Am	Ráday Grad.	160	191	-
♪ Valaki igaz hitből	VII. Comm.Ap/V/a2	Huszár Gál 1574.	340	713	-
♪ (Si coram hominibus	VII. Comm.mm./N1/a3	OFM -121'	7082		Sap. 3:4)

A *Minden jó keresztyén* és a *Valaki igaz hitből* tételek szoros kapcsolatát a dalami megfelelésen túl a közös tematika illetve HG 1574-ben a liturgikus hely⁷⁸¹ azonos-sága biztosítja. Talán a darabokhoz kapcsolt *Si coram hominibus* latin antifóna nem is jelentett konkrét mintát, hanem inkább egy antifóna-típust⁷⁸² sejtethünk a kontrafaktu-

⁷⁸⁰ ÖG antifónájának kulcsrakása hibás, a helyreigazítás után a tétel változata jó.

⁷⁸¹ A tételek liturgikus helyére vonatkozóan lásd a fejezet elején az *A bölcsesség kezdete* illetve az *Úr Isten növeld bennünk* antifónáról írottakat.

⁷⁸² Lásd MMMAe 7072–7091 tételeit. A típusról bővebben lásd MMMAe 1999, 91*, és Dobszay 1995.b. 17.

mok mögött. Én a Huszár Gál által javasolt liturgikus hely és a középkori tétel liturgikus alkalmazásának rokonsága miatt közöltem a *Si coram hominibus* antifónát, bár ezt a tételt az esztergomi rítus nem dokumentálja.

A graduál-kötetek *Minden jó keresztyén* antifónái – főként az eltérő szöveg-változat miatt – néhány ponton variálódnak:

ÖG: *Krisztusban - hC D a, mert tudja - C C h, Krisztus néki - C h a g*

HG 1574: *Krisztusban - C C C, mert ő jól tudja - C C C C h, Krisztus - C h*

HG 1574 és a RáGr *Valaki igaz hitből* darabjai alapján azonosak, közöttük csak apró, talán elírási különbségek vannak:

HG 1574: *nélkül - ah h, életet - a C C*

RáGr: *nélkül - aC h, életet - a h h*

—

< ---7---6u---5---4---5---4---3---:---4t---6---5---4---3r---4---.

Mind - ö - rök- kön ö- rök- ké di- csér- jük az Is - tent.

< ---7---6---7---5---:---rB---4---5---6---5---4---3r---4---.

De - o no- stro ju - cun - da sit lau - da - ti - o.

♪ Mindörökkön örökké	VIII. f/V/a2	Huszár Gál 1574. 338 689 -
♪ Deo nostro	VIII. f/V1/a4	Str-1, -4 8134 Ps.146:1

A *Deo nostro* középkori antifónának két változata – egy pontosabb fordítású⁷⁸³ darabja és egy kontrafaktum-alkalmazása – a graduál-forrásban egymást követő oldalakon, azonos liturgikus funkcióban áll.

—

⁷⁸³ Az *Úr Istennek...* kezdettel évközi használatra (f/V/a3). A tételt lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között.

< 3 3 3 3 3 2 3 3 4 4 5 : 3 e 1 0 , 3 3 3 3

Most ah- hoz me- gyek a- ki en- gem kül- dött al- le- lu- ja és is- mét el-

< 3 2 4 4 5 : 5 t 3 3 1 3 3 3 .

jö- vök hoz- zá- tok al- le- lu- ja al- le- lu- ja.

< 3 3 3 4 4 5 : 3 3 1 0 , 3 3 3 3 4 5 : 5 t 4 3 .

Pax vo- bis e- go sum al- le- lu- ja no- li- te ti- me- re al- le- lu- ja.

♪ Most ahhoz megyek	VI. Pasc/D5 ⁷⁸⁴	Eperjesi Grad.	314	249	Jn.16:5
♪ Pax vobis	VI. Pasc/D2/V1/a	Str -4,-7.	6054		Lk.24:36

EpGr *Most ahhoz megyek* tétele valószínűleg a graduálban néhány oldallal előbb, húsvéti antifónaként szereplő *Feltámadván a Krisztus... békesség légyen* darabból – illetve annak előzményéből, a *Pax vobis* antifónából – készített kontrafaktum⁷⁸⁵. A középkori hagyományban a graduál-tétellel egyező szövegű (*Vado ad eum*), Cantate vasárnapra való, de 1. tónusú tételt találhatunk. Ezzel szemben EpGr egy 6. tónusú, A3-as, kétsoros „allelujás”⁷⁸⁶ zenei típusba tartozó dallamot társít a szöveghez. A graduál-antifóna két ponton tér el a zenei típus esztergomi példaitól:

Egyrészt az antifóna első és a harmadik frázisban egy olyan *e*-hangot hoz, ami az esztergomi hagyományból nem, csak ferenceseknél dokumentálható; viszont a ferences változatban az „alleluja” refrén is megváltozik⁷⁸⁷:

< 3 3 3 2 4 5 : 3 2 1 0 ...

⁷⁸⁴ EpGr külön nem jelzi, hogy az antifóna a húsvéti idő melyik vasárnapjára való, de a graduál-kötet következő antifónájánál (*Eddig nem kértetek semmit*) már szerepel a *Dominica 5 Paschae* (Pasc/D6) megjegyzés. Ezen kívül a *Most ahhoz megyek* antifóna szövege a húsvét utáni 4. (Cantate; Pasc/D5) vasárnap perikópájából választja az első verset (Evangélium: Jn.16:5–15). A ferences hagyomány a *Vado ad eum* antifónát (MMAe 1227, Pasc/D5/V1/Am) a húsvétot követő 5. vasárnap tételének adja, és a passauí ritust dokumentáló AntPat (f 64r., Pasc/D5/V1/Am) is Cantate vasárnapra hozza a darabot.

⁷⁸⁵ A tételt lásd a *Variánsok (II.2.4 Betoldással készített tételek)* között.

⁷⁸⁶ MMAe 1999, 85* és Dobszay 1995.b. 15.

⁷⁸⁷ Pl.: MMAe (OFM) 6041, 6042, 6044, 6045. stb.

Mivel a graduál változatával egyezően *e*-hangos megoldást találunk egyes német forrásokban⁷⁸⁸ is, lehetséges, hogy a graduál-antifóna megoldásának mintáját nem ferences forrásban, hanem német területen kell keresnünk:

< 3-3-2-4-4-5-:2-02-1-0- ...

A graduál-antifóna másik eltérő megoldása a záró *alleluja* refrén-motívum utáni bővítés. Ennek zenei mintáját középkori antifónában nem találtam⁷⁸⁹. A bővítés okát abban kereshetjük, hogy a *Vado ad eum* kezdetű antifóna-szöveget a graduál-dallam szerkesztője valószínűleg teljes egészében át akarta venni, és így a tétel végére két *alleluja*-szakaszt kellett illesztenie. Mivel a mintadallam csak egy formulára adott példát, a záró *alleluja*-formulát talán maga a dallamszerkesztő készítette.

—

< 7-7-0-1-5-5-5-4-:3-4-6-5-3-4- .

Mu- tasd meg U- ram ne- künk ir - gal - mas- sá - go - dat.

< 7-7-0-1-5-4-:4-4-5-6-5-5-4-4- .

Pro - pi - ti - us e- sto pec - ca - tis no- stris Do- mi - ne.

♪ Mutasd meg Uram	VIII. post Asc	Eperjesi Grad.	344	264	Ps.85:8
♪ Propitius esto	VIII. f5/M/a6	Str -1, -2, -8	8144		Ps.78:9

A két tétel között a kapcsolatot a tematika biztosítja, a liturgikus használatra vonatkozóan egyezést illetve rokonságot nem találtam. Annak ellenére, hogy a *Propitius esto* antifóna ferences rítusú változata egy dallami ponton közelebbi rokonságot mutat EpGr változatával, úgy ítélt meg, hogy ez a különbség – illetve egyezés – a „minta” kérdését lényegesen nem befolyásolja:

⁷⁸⁸ AntPat f 74 és Cantica sacra f 130.

⁷⁸⁹ A zenei mintát esetleg egy 6. tónusú *responzorium breve* jelenthette.

EpGr: *irgalmasságodat - f g a h a f g g*

OFM: *peccatis - f g a*

Str: *peccatis - g g a*

—

< -1--12e-1-----q0--3rB--4t--5--:-5--5u--5---rB---4---4t---5---,-5-5u--u0--5-

Té - ged egy - nek á - lat - ban és há - rom - nak sze - mély - ben i - gaz hit - tel

< -5---t4---5---rB--4t--5--:-4---rB--2r--1---0q-1---.

val - lunk min - den - ko - ron fel - sé - ges Úr Is - ten.

< -1--12e-1-----q0--3--4t--5--:-5--5u--5---rB---4---4t---5---,-5-5u--u05--5-

Té - ged egy - nek á - lat - ban és há - rom - nak sze - mély - ben i - gaz hit - tel

< -5---t4---5---rB--4t--5--:-3---e2---3rB2e--1---0q-1---.

val - lunk min - den - ko - ron fel - sé - ges Úr Is - ten.

< -1--12e-1--q0--3--4--4t--5--:-5--5u--5--5--4--3--4t--5--,-5-5--7-8--u0

Az Úr Is - ten ol - tal - maz - ta a ré - gi ke - resz - tyé - ne - ket de a mi bü - ne -

< -5---5---5---5--4---3---4t--5--:-5--5---4---3---2---3--4--e2---1---1-.

ink - ért mos - tan meg - vert min - ket kér - jük hogy meg - sza - ba - dít - son min - ket.

< -12e--1-1--q0--3r--3--4t--5--:-5---5u--5--5--rB---4--4t--5--,-5-5u/65--5-5---5-

Glo - ri - a ti - bi Tri - ni - tas ae - qua - lis u - na De - i - tas et an - te o - mni -

< -t4--5---rB--4t--:-3--4t4--3--3---3rB--1--0q-1---.

a sae - cu - la et nunc et in per - pe - tu - um.

♪ Téged egynek álatban ⁷⁹⁰	I.	communes	Eperjesi Grad.	379	283	-
♪ Téged egynek álatban	I.	communes	Ráday Grad.	151	189	-
Téged egynek álatban	I.	D/L/a	Huszár Gál 1574.	6	27	-
Téged egynek álatban	I.	Trin	Öreg Graduál		479	-
Téged egynek álatban	I.	Trin	Öreg Graduál		167	-
♪ Az Úr Isten	I.	quotidianae	Öreg Graduál		217	-
♪ Gloria tibi Trinitas	I.	Trin/V1/a1	Str-1,-7,-8	1550		-

A *Téged egynek* graduál-tételek két, a liturgikus használatukat tekintve Szentháromság ünnepére való antifónát kombináltak össze oly módon, hogy a *Te unum in substantia*⁷⁹¹ antifóna szövegét a *Gloria tibi Trinitas* antifóna dallamához illesztették. A *Gloria tibi Trinitas*nak pontosabb szövegfordítású megfelelői – Szentháromságvasárnapi vagy évközi időre ajánlott tételként – szintén benne vannak a legtöbb graduálforrásban⁷⁹².

A graduál-források *Téged egynek* és *Az Úr Isten* kontrafaktumai dallamilag hasonlóak egymáshoz, variánsokkal – illetve az *Az Úr Isten* tétel betoldással – csak a következő pontokon élnek:

EpGr:	<i>álatban</i> -	fgf ga a, igaz -	a aC	<i>felséges</i> - g gf ef
RáGr :	<i>álatban</i> -	f ga a, igaz -	a ahC,	<i>felséges</i> - f fe fgfef
ÖG 167 ⁷⁹³ :	<i>álatban</i> -	fgf ga a, igaz -	a aCD,	lásd RáGr
HG 1574 ⁷⁹⁴ :	<i>álatban</i> -	f ga a, igaz -	a aCD,	lásd RáGr
ÖG 479:	<i>álatban</i> -	fg fga a, igaz -	a aCD,	lásd RáGr
ÖG 217:	<i>oltalmazza</i> -	f g ga a, de a mi bú...-	a a C D,	itt hosszabb betoldás
Str:		- fg f ga a,	- a aCDCha,	- f gag f f fgf

⁷⁹⁰ A tétel népének-kapcsolatairól lásd Csomasz Tóth 1958, 358. szám és 677. oldal

⁷⁹¹ MMAe 2148, Trin/N1/a2.

⁷⁹² *Dicséret légyen* vagy *Dicséret néked* illetve *Dicsőség tenéked* kezdettel az ÖG, HG 1574 és 1560/61, valamint EpGr tételei. Az antifónákat lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfélelésű tételpárok)* között.

⁷⁹³ Eredetileg a nyomtatott kotta több hangcsoportja elcsúszott, de a tétel jól követhetően HG 1574 verzióját követi. En a helyesbítés utáni változatot vettem alapul.

⁷⁹⁴ HG 1574 antifónájának zárata hibásan nyomtatva, orig.: *Úr Isten - e de e*, helyesen szekunddal lejjebb olvasandó: *d cd d*.

< 4-7-~~u4~~-7-5-5-4-5-4-3r-, 7-7-7-6-7-5-5-4-.

Úr Is-ten a mi kö-nyör-gé-sün-ket hall-gasd meg ké-rünk té-ge-det.

< 4-7-~~u4~~-6-7-5-4-5-4-3t-, 7-7-7-6-7-5-5-4-.

Úr Is-ten a mi kö-nyör-gé-sün-ket hall-gasd meg ké-rünk té-ge-det.

< 4-7-~~u4~~-6u-----t7-t7-3t-, 7-7-7-----6u-5-5-4-4-.

In pa-ce in id-i - psum dor-mi - am et re-qui - e-scum.

♪ Úr Isten a mi	VIII. Qu	Eperjesi Grad.	183	91	Ps.13:4
Úr Isten a mi	VIII. quotidiana ⁷⁹⁵	Öreg Graduál		214	Ps.13:4
♪ Úr Isten a mi	VIII. Qu/H6/f6/L	Huszár Gál 1574.	242	497	Ps.13:4
♪ (In pace in idipsum	VIII. Qu/H6/S/N1/a1	Str-2,-4,-7.	8117		Ps.4:9)

A graduál-tételek egy meglévő középkori antifóna szövegét használták fel, zenei mintájukat azonban nem a *Respice et exaudi me Domine*⁷⁹⁶ tétel jelentette, hanem vagy a kottapéldában is közölt *In pace in idipsum* vagy a 94/93⁷⁹⁷ zsoltár 21. versén alapuló *Captabant in animam*⁷⁹⁸ kezdetű antifóna. Minthogy az *In pace in idipsum* antifóna pontosabb fordítású tételként több graduál-kötetben is helyet kapott⁷⁹⁹, és az esztergomi rítusterületet dokumentáló források dallamváltozatai közül akad olyan, amely a HG 1574 antifónájának dallamával egyező változatot adja, valószínű, hogy a kontrafaktum mintájul ez az esztergomi tétel szolgálhatott⁸⁰⁰.

Dallamukat tekintve a graduál-antifónák egymáshoz – és az *In pace in idipsum* antifónához – közel állnak; főként HG 1574, az ÖG, és az esztergomi forrás darabja

⁷⁹⁵ SpáGr tételének (f. 336) liturgikus helye szintén quotidianae.

⁷⁹⁶ MMAe 8135, D/N1/a3.

⁷⁹⁷ *Deus utilonum Dominus*.

⁷⁹⁸ MMAe 8119, Qu/H6/f6/N3/a3.

⁷⁹⁹ *Nagy békeességgel*: az EpGr, a RáGr és az ÖG tétele. Lásd a *Fordítások (II.2.2 Szabadabb variációk)* között.

⁸⁰⁰ A *Captabant in animam* antifónának nincsen pontosabb fordítású graduál-párja és dallama sem mutat egyetlen graduál-tétellel sem olyan egyezést, mint azt az *In pace in idipsum* kapcsán láthattuk. Mivel azonban a két középkori tétel liturgikus alkalmazása és dallamtípusa egyezik, de egyik szöveg sem áll közelebb a graduál-tételekhez, a kontrafaktum mintáját akár *Captabant in animam*, akár az *In pace in idipsum* jelenthette.

járnak egy úton, míg az EpGr tétele valamivel önállóbb:

HG 1574: *Isten - C Cg, a mi könyörgésünket - h C a g a g fa*

ÖG: *Isten - C Ch, a mi könyörgésünket - h C a g a g fa*

EpGr: *Isten - C Cg, a mi könyörgésünket - C a a g a g fg*

Str: *pace - C Cg, in idipsum - hC ag ag fa*

—

< 2-4-5u-7-:-7-7i-~~u~~-5-7-6-t4-4-4-,4-5u-5-4-2-3r-:-

U-ram Is-ten bo-csásd el e ma-i na-pon is a te Szent Lel-ke-det

< 4-5-4-3-4-rB-2-2-,5-t4-3-t4R2-

mi-ként né-künk meg-í -gér-ted. Al-le-lu-ja.

< 2-4-5u-7-:-7i-~~u~~-5-~~u~~-t4-4-,4-5u-5-rB-2-3r-4-:-

Dum com-ple-ren-tur di-es pen-te-co-stes e-rant o-mnes pa-ri-ter

< 4-5-rB-4-rB-2-2-

di-cen-tes al-le-lu-ja.

♪ Uram Isten bocsásd el	III. Pent	Öreg Graduál	478 -
♪ Dum complerentur dies pentecostes	III. Pent/L/a1	Str -1, -3, -5, -7, -8.	3042 ApCsel.2:1

A *Dum complerentur* antifóna több változatban került át a graduál-könyvekbe. Ezek a graduál-tételek megegyeznek abban, hogy dallamuk – és liturgikus alkalmazásuk – meglehetősen pontossággal követi az esztergomi mintát, szövegeik viszont többféle – de a latin szöveghez szorosan kapcsolódó – változatot mutatnak⁸⁰¹.

⁸⁰¹ Pontosabb szövegfordítással és dallami megfeleléssel (*Mikoron betöltének vala az ötven napok*) a RáGr, EpGr és az ÖG anyagában. A tételeket lásd a *Fordítások (II.1.2 Néhány hangos eltérések)* között. ÖG másik két változatát (*Mikor bétöltének volna* és *Mikor eltelt volna*) lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között. A *Húsvét nap után ötven napok elteltén* kezdetű tételről a *Fordítások* első alfejezetének (*II.1.1 Egyező tételek*) végén részletesebben szoltunk.

graduál-forrás – jelenthette. Valódi variánsnak, s nem elírásnak a következő változat tűnik:

EpGr: *és az erős kösziklák - dgf ga gffff*

ÖG 88.: *és az erős kösziklák - dgf ga gffff*

ÖG 467.: *és az erős kösziklák - d dgf ga g fgf*

Str: *Jesus Nazareus - d dgfg a g fgf*

—

< 4 5u0 t4 4 4 2 e2W 4 5 6 4 u0 6i 6 5 u0 t4 3 t4 4 :-

Zú-go-lód-nak va-la a fa-ri-ze-u-sok és az í-rás-tu-dók mond-ván

< 4z 7i iV0 6 5u 6 5 rB 5 4 4 , rB2W 45z u0 t4 4 .

ez hoz-zá fo-gad-ja a bú-nö-sö-ket és vé-lük e-szik.

< 45u0t 4 4 rB wW 45z ib u05 rB t4 4 : 4 6 8 u05 5z 4 :-

Nem-de nem ti-zen tisz-tu-lá-nak e meg s hol a-ma ki-len-ce

< 4 5z 6 5u0 zB 4 4 6i 8 iV 6 6 : 8 u0 t4 5 5z 6 --

nem ta-lál-tat-nak kik meg-tér-te-nek vol-na hogy há-lát ad-ná-nak

< 56u0 t4 4 , 5 4 3 wW 5z 6 5zB 4 4 .

Is-ten-nek ha-nem csak ez i-de-gen nem-zet.

< 4 5 7 5 5 t4 3 4 5 5 5 5 4 5 4 : 4 6 7 --

És mor-go-lód-nak va-la a fa-ri-ze-u-sok mond-ván hogy ez a

< 8 7 7 7 7 7 7i 7 , u0 5 5 4 4 .

bú-nö-sö-ket be-fo-ga-dá és ve-lük e-szik.

< 4-4u-5---5---4t---4-4-:---4-6-7---8-uB---7---6-,---8---8-7---7-8o-8-uB/i7-:

I - ra- tus Rex Saul di- xit mi- hi de- de- runt mil- le et fi- li- o I - sa-i

< 5---5---4---5uB---6---4-3r-4--.

de- de- runt de - cem mi- li - a.

♪ Zúgolódnak vala	VIII. Trin/D3/Am	Öreg Graduál ⁸⁰³	485	Lk.15:2
(♪ Nemde nem tizen ⁸⁰⁴	VIII. Trin/D14/Am	Öreg Graduál ⁸⁰⁵	494	Lk.17:17)
♪ És morgolódnak vala	VIII. Trin/D3/a	Eperjesi Grad.	465 315	Lk. 15:2
♪ Iratus Rex	VIII. Trin/D3/V/a	Cantica sacra	165	1.Sám.18:8

ÖG két antifónájának dallamát Ferenczi⁸⁰⁶ egy – hazai középkori forrásokból is dokumentálható – ordinárium-tételből származó Mária-antifónára⁸⁰⁷ vezeti vissza. Az ÖG két nagyívű tételétől eltérően az EpGr *És morgolódnak vala* antifónája dallamát tekintve ugyan szerényebb, de dallamváza, a közös bibliai textuson alapuló szövege és azonos liturgikus helye az ÖG darabjaival hozza rokonságba.

EpGr antifónájának zenei mintáját talán egy olyan tétel jelenthette, amely a középkori magyar területekről származó források közül csak a ferences hagyományból dokumentálható⁸⁰⁸. Minthogy azonban a ferences források *Iratus rex Saul* darabja – szemben a graduálok pentaton jellegű tétéleivel – diaton dialektusú, az antifónát inkább német forrásból ismerhette a graduál-szerkesztő. Ezt a feltevést erősíti, hogy az *Iratus rex Saul* antifóna német graduál-forrásban szintén a Trinitás utáni 3. vasárnap tétéle.

⁸⁰³ Az előző tételhez hasonlóan szekunddal lejjebb csúszva. Vö. SpáGr f 113.

⁸⁰⁴ A tételt én a *Szabad variációk (II.4.)* közé osztottam.

⁸⁰⁵ Eredetileg a teljes darab szekunddal lejjebb kottázva. Vö. SpáGr f 122.

⁸⁰⁶ Részletes elemzést lásd Ferenczi 1999, 212–213. o.

⁸⁰⁷ *O quam suavis est* kezdettel.

⁸⁰⁸ MMAe 8265. A Codex Albensisből, az Iszt, AntVá, MR8, MR10-es forrásokból is hiányzik.

II.8. Önálló perikópa-antifónák

A csoportban olyan graduál-antifónák szerepelnek, amelyeknek előzményeit a magyar középkori hagyomány nem dokumentálja. Az antifónák liturgikus helyét meghatározza, hogy az adott liturgikus nap perikópájából választott szövegekre készültek. A választott szöveg-szakaszok a napi evangéliumból – vagy néhány verssel az evangélium előtti vagy az evangéliumot követő szakaszból – illetve a napi epistola-részből kiemelt verseken alapulnak. A középkori antifóna-repertoár szövegválasztására jellemző, hogy a Benedictushoz illetve Magnificathoz való antifóna az adott ünnepnap evangéliumának verseiből veszi a szövegét. Viszont a középkori gyakorlatban csak ritkán fordul elő, hogy az adott ünnepnap epistolából való az antifóna szövege⁸⁰⁹; ezzel szemben az ÖG tételei között több olyan antifónát találtam, amelyek a napi epistolán alapulnak. Ezeknek a tételeknek mindegyike szerepel – ÖG-vel egyező liturgikus funkcióban⁸¹⁰ és szinte azonos dallamalakban⁸¹¹ – a SpáGr anyagában is. SpáGr két fejezetében⁸¹² az adott vasárnaphoz kapcsolódó perikópák – evangéliumok és epistolák⁸¹³ – is fel vannak jegyezve⁸¹⁴, de az egyes vasárnapokra megadott antifónák is árulkodnak a napi felolvasott igeszakaszokról. A graduál fent említett két fejezetben minden ünnepnapra két antifónát ad a szerkesztő, amelyek közül az első után zsoltár, második után pedig általában Magnificat éneklése van jelölve. A többi canticum közül, vagyis a Benedictus és Nunc dimittis éneklésére vonatkozó utalás a graduálban ritkán szerepel. Mivel az első antifó-

⁸⁰⁹ Pl. *Ecce nunc tempus* - Qu/D1 (MMMAe 8491).

⁸¹⁰ SpáGr tételei között több antifóna után találunk *Magnificat* bejegyzést; ezt a szokást az ÖG szerkesztői nem minden esetben követték.

⁸¹¹ Láthatóan az ÖG szerkesztői csak kisebb „igatításokat” eszközöltek a tételeken, az antifónák transzpozícióját viszont szinte mindig megtartották. Ez nagyban könnyítette a helyes kulcsrakás és az esetleges dallami hibák megítélését, hiszen ugyan SpáGr-ból a kulcsok hiányoznak, de a tételek végén jelzett differencia általában pontos.

⁸¹² Hetvenedvasárnaptól virágvasárnapig (f. 73–83) és Szentháromságvasárnaptól az egyházi év végéig (f. 111–134).

⁸¹³ Az ÖG somorjai példányának bekötött levelein kézírásos pótlékban egy teljes egyházi évről való éneksorozat található perikóparenddel együtt, de csak a vasárnapok evangéliumának megadásával. Az epistola-szakaszt csak három esetben – Húsvét harmadnapjára, Áldozócsütörtökre és Pünkösd első napjára – jelzi. Bővebben lásd Fekete Cs. 2000a, főként a tanulmány VI. fejezetének (*Mutatók a Series Cantionum rubrikái szerint*) *Vasárnapi Evangéliumok* (280–286.) című és a VII. fejezet (*A magyar református istentisztelet múltja a somorjai jegyzék tükrében*) *Vasárnapi evangélium (óprotestáns perikópák)* (330–331.) című alfejezeteit.

⁸¹⁴ Bővebben lásd: Fekete Cs. 1999, 239–250.

na gyakran a napi epistolából veszi a szövegét⁸¹⁵, megemelkedik a Pál apostol leveleiből választott szövegek aránya. Ezekhez az új szövegekhez a graduál-könyvekben új, de a gregorián repertoárba illő dallamok társulnak. A csoportban minden darabhoz adtam kottapéldát, hiszen a napi epistola verseiből készített antifónák között sok a jól sikerült tétel⁸¹⁶. Ennek okát talán abban is kereshetjük, hogy a dallamszerkesztőket ezekben az esetekben nem kötötte egy már meglévő középkori modell, így a magyar szöveget gördülékenyebben applikálhatták az új dallamokhoz.

A csoport tételeihez külföldi forrásokban is kerestem példákat, az antifónaszövegeket a CANTUS adatbázisból, a CAO-ECE listáiból⁸¹⁷, az AntPat, a Psalm és Cantica sacra-kötet a Cra 47-es jelzetű krakkói forrásból, valamint a CAO-kiadásból⁸¹⁸ ellenőriztem. Néhány esetben találtam a külföldi repertoárban a graduál-tétellel egyező szövegszakaszra épített antifónát, de úgy ítélt meg, hogy a graduál-darabok esetében inkább önálló alkotásról lehet szó, mintsem valamely külföldi forrás használatáról.

A napi evangélium illetve epistola-helyeket minden tételnél külön kiírtam⁸¹⁹ és – mivel az ÖG antifónáinak értelmezését nagyban segítette – a SpáGr vonatkozó folioszámaina a lábjegyzetben jeleztem. Ha a graduál-tétel a napi evangéliumból vette a szövegét, akkor a középkori magyar (esztergomi) hagyományban szereplő canticum-antifónákat – és a vonatkozó bibliai verseket – szintén minden tételnél megadtam. A tételeket úgy soroltam fel, hogy az első alfejezetbe osztottam a napi epistola-részletre épülő antifónákat, majd a második alfejezetbe azokat a tételeket gyűjtöttem, amelyek szövege a napi evangélium részletén alapul.

⁸¹⁵ A következő vasárnapokon: háromságvasárnap utáni 7-14. vasárnapokon, 17., 19-22. és 24-25. vasárnapokon, a böjti időben Hetvened- Hatvanad- és Ötvenedvasárnapokon, a böjt 1., 3. és 4. vasárnapjain és Virágvasárnap.

⁸¹⁶ A csoport tételei közül több is szerepel a protestáns graduálgyűjteményben (Protestáns Graduál 1996).

⁸¹⁷ CAO 1990 (Salzburg), CAO 1994 (Bamberg), CAO 1996 (Praha).

⁸¹⁸ Hesbert 1968.

⁸¹⁹ A perikóparend megadásában elsősorban Jánossy 1944. és a Spáczay Graduál perikóparendje alapján dolgoztam, de az egyes ünnepnapok evangéliumainak esetleges eltéréseit Hanula 1999 és Fekete Cs. 2000a alapján ellenőriztem.

II.8.1 Önálló tételek a napi epistolából

< 5 t 2 4t 5 6 7 z b : 5 4 7i 7 7 7 80 8 7 7 u 5 :

A bűn- nek zsold- ja a ha - lál, de az Is - ten a -ján- dé- ka ö- rök é - let

< 5 7 5 t u 5 t 2 4t 5 .

a mi U- runk Jé- zus Krisz - tus ál - tal.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel/ Lap	Bibliai hely
A bűnnek zsoldja ⁸²⁰	II. Trin/D7	Öreg Graduál	468	Róm.6:23 ⁸²¹

ÖG tételének kulcsjelölése hibás: vagy egy f-kulcsot kellene a 3. vonalra helyezni vagy a kottázást terccel lejjebb csúsztatva az első vonalról indítani⁸²². SpáGr tételéhez képest ÖG változata csak két helyen módosít úgy, hogy az tudatos alakítást sejtet⁸²³, egy ponton viszont lehetséges, hogy csak a neuma elcsúszásáról van szó:

ÖG: *A bűnnek - d cH A*

SpáGr: *A bűnnek - d dC A*

⁸²⁰A CAO-kötetben 5033-as számon szerepel Pünkösöd utáni vasárnapra a Róm. 6:33. versen alapuló szövegre egy antifóna (Stipendia enim peccati mors).

⁸²¹Napi epistola: Róm. 6: 19-23.

⁸²²A helyes értelmezést a SpáGr tétele segítette (f. 116).

⁸²³Mindkettő olyan szövegigazítás, amely hangbetoldással illetve hangelhagyással jár: *halál* szó elé névelőt tesz (*a halál*) és az *urunknak* szóból elhagyja a ragot (*urunk*).

< 1-3-III-0q-1tu-5-:-5-X6-4-4-3-4t-5-:-5-5-7i-7-

A Jé-zus ne-vé-ben min-den térd meg-ha-jol-jon, mind meny-nye-i-

< 7-u0-5-4-5u-5-t4-3*-2-3-rB2e-1-0q-1-,3-3-4-

e-ké,s mind föl-di-e-ké,s mind föld a-latt va-ló-ké, és min-den

< t4-3-4t-5-:-5-5u-8-7-7-4-5u0-5u0-5-:-3-4-5-t4-

nyelv vall-ja azt, hogy Úr lé-gyen a Jé-zus Krisz-tus, A-tya Is-ten-

< 3-e2-3rB-2e-0q-1-

nek di-csó-sé-gé-ben.

A Jézus nevében⁸²⁴

I. Qu/D6

Öreg Graduál

460 Filippi.2:10-

11⁸²⁵

< 0q-1tu-5-t4-3-3-4t-4-:-4-5-5-rB-5-7-u0-5-5-t4-e2-

A mi a-tyá-ink mind-nyá-jan u-gyan-a-zon lel-ki e-le-delt e-szik

< 1-1-:-0-1-3r-3-3-3-4-5-5-4-e2-q0-1-e2-1-1-,5-

va-la és mind-nyá-jan u-gyan-a-zon lel-ki i-talt isz-szák va-la. Mert

< t4-3-4-5-5-5u-u0-5-u0-5u-5-:-5-5-t4-3-3-4t-4-e2-1-

isz-nak va-la a lel-ki kő-szik-lá-ból, a-mely ő-vé-lük e-gyütt jár va-

< q0-,0-1-3r-3-3-4t-e2-1-2-1-1-

la, a kő-szik-la pe-dig a Krisz-tus va-la.

A mi atyáink

I. D70

Öreg Graduál

454 1.Kor.10:

3-4⁸²⁶

⁸²⁴ SpáGr f. 80.

⁸²⁵ Napi epistola: Filippi.2:5-11.

⁸²⁶ A nap epistolája: 1.Kor. 9:24-10:5.

ÖG kulcshasználata jó. Dallama a SpáGr tételével⁸²⁷ szinte azonos, közöttük csak apró különbségek vannak:

< -----3---4t---e2---1---1---,---0---1---3r---3---3---3---4t---e2---1---1---.

SpáGr: e- gyütt jár va - la, a kő- szik- la pe- dig volt a Krisz- tus.

—

< -1---3---1---0---3r---3---4---5---:---5---5---5---5---t4---3---3r---3---4t---5---5---

A Szent- lé- lek ön- nön- ma- ga ta- nu- bi- zony- sá- got té- szen ar- ról az

< -7i---8---7i---u65---:---5---4---e2---q0---1e---4t---e2---1---1---.

mi lel- künk- nek, hogy Is- ten- nek Fi - a - i va- gyunk.

A Szentlélek önnönmaga⁸²⁸ I. Trin/D8 Öreg Graduál 488 Róm.8:16⁸²⁹

ÖG tételének kulcsa jó, dallama a SpáGr változatától⁸³⁰ egy ponton különbözik:

ÖG: *tanubizonyyságot - a a a ag (f) f*

SpáGr: *tanubizonyyságot - a C a ag ff*

A graduál-antifóna zenei típusát tekintve a *Gloria tibi trinitas*⁸³¹ tételhez áll közel, viszont – eltérően a késő középkori példától – a graduál-darab szövege nem verses.

—

< -4---4---4u---5---4---:---4---t4---3---3---4t---5---4---4---:---5---4---e2---3---4t---4---4---:---

A- tyám- fí - a - i, ne bán- kód- ja- tok a- zo - kon, a- kik el - a- lud- ta - nak,

⁸²⁷ f 73.

⁸²⁸ A tétel modern kiadását lásd Protestáns Graduál 1996, 155. tétel.

⁸²⁹ Epistola: Róm. 8:12-17.

⁸³⁰ f 117.

⁸³¹ Monumenta Monodica 1550.

< 4 t 3 5 7 i 7 : 7 7 7 u 5 7 t 4 t 4 : 3 5 u u
 mi - kép- pen e- gye- bek, az kik- nek nin- csen re- mény- sé- gek az fel- tá-
 < 5 u 4 t 4 4 .
 ma - dás fe - lől.

Atyámfiai ne bántódjatok⁸³² VIII. Trin/D25/V/Am Öreg Graduál 502 1Thessz.4:
 13⁸³³

ÖG tétele helyesen adja meg a kulcsot, de az antifóna zárata egy szekunddal
 lejjebb csúszott⁸³⁴:

ÖG: feltámadás felől - aC Ch ahC gag ff

SpáGr: feltámadásról - aC Ca ahC gag g

—

< e l 1 w 1 1 t 5 5 u 5 : 5 4 5 r B 4 t 5 5 : 5 5 r B 3 r 5
 Di- csé - ren- dő az Is- ten, ki min- ket ki - ra- ga- dott az ső - tét - ség- nek
 < t 3 w 1 , 1 t 5 u 5 5 i 8 7 7 7 8 7 u t 4 5 u 5 5 :
 ha- tal- má- ból, és ál - tal vitt az ő sze- re- tő Fi - á - nak or- szá- gá- ba,
 < 5 5 r B 4 t e 1 : 1 e 3 r B 3 3 4 t t 3 : e q 0 1 w 2
 ki- ben va- gyon vált- sá- gunk s bü- ne - ink- nek bo- csá- na- ta az ő vé- re
 < 1 1 .
 ál - tal.

Dicsérendő az Isten⁸³⁵ I. Trin/D24/V/Am Öreg Graduál 501 Kol.1:12-

⁸³² A tétel modern kiadását lásd Protestáns Graduál 1996, 159. tétel.

⁸³³ Epistola: 1.Thessz.4: 13-18.

⁸³⁴ Az elírás tényét a SpáGr tétele (f 133) és az ÖGr antifónájához illesztett differencia is alátámasztják.

⁸³⁵ A tétel modern kiadását lásd Protestáns Graduál 1996, 156. tétel.

ÖG tételének kulcsrakása jó, dallama a SpáGr antifónájával⁸³⁷ azonos.

< 3-3-1-0-1-3-34t-3-3rR-3-:e2-3-q0-3-e2-4-4t7-3-3-,3r-

Ez az a-mit mon-dott volt az Is-ten Jó-el pró-fé-tá-nak ál-ta-la lé-

< 6-6-3-4-zb-4-3r-4-:4-4t-4-3-3-2e-q0-0-4t-4t-3rR-

szen az u-tol-só na-pok-ban ki-ön-tök az én lel-kem-ből min-den test-

< 3,3-1-0-1-3r-3-3-:6-5-4t-4-4-3-3-2e-q0-:4-4t7-3-3-.

re és a ti fi-a-i-tok és le-á-nyi-tok pró-fé-tál-nak al-le-lu-ja.

Ez az amit mondott

VI. Pent

Öreg Graduál

476 ApCsel.2:

16⁸³⁸

ÖG kulcsjelölése hibás, helyesen terccel feljebb kell értelmezni. Az antifóna a vizsgált graduál-forrásokban másutt nem szerepel⁸³⁹, így lehetséges, hogy a tétel a graduál-szerkesztő saját szerzeménye. Az *Ez az amit mondott volt* tétel zenei impulzusát az alább tárgyalandó *Ha inkább nem bővülködik* tételből vehette.

⁸³⁶ Epistola: Kolossé 1: 9-12.

⁸³⁷ f 132.

⁸³⁸ Epistola: ApCsel. 2:1-11. A napi epistola-szakasz azonban ApCsel. 2:18-ig bővíülhet (Jánossy 1944, 31.), az örmény és gallikán gyakorlatban pedig Ap.Csel. 2:1-21. versekig olvassák az epistolát (Bogár 1932, 106.)

⁸³⁹ Sem a Spáczay, sem a Csáti és Patay Graduálban (lásd Horváth 1905 tételjegyzékét) nem szerepel az antifóna.

< rR---3---3---3---4t---5---:---4---4---tR---3---4t---tR---5---4---:---5u---7---7---7---7i---7---7---

E - ze- ket ír- ták meg a mi in - tet- te- té - sünk- re, kik- re ez i- dő - nek ha-

< 5uB---4---3---4t---5---4---:---5---rR---4---5---7---7i---7---7---uB---5u---7---4---3---tR---3---:---

tá - ri ju - tot- ta- nak; A- zért a- ki a - lít- ja ma- gát ál - la- ni, meg- lás- sa,

< 3---4t---5---4---4---.

hogy el ne es- sék.

Ezeket Írták meg

VIII. Trin/D9.

Öreg Graduál

489 1.Kor.10:11-
12⁸⁴⁰

ÖG tétele szinte azonos SpáGr⁸⁴¹ változatával, különbség csak egy ponton mutatkozik:

< -----5u---7---4---tR---3---.

SpáGr: ál - la- ni, lás - sa.

—

< 3---3---5---6---7---7---5---7---8---7---7---8---pB---iV---7---7---:---7---8---7---

Ha em- be- rek- nek és an- gya- lok- nak nyel- vü- kön szól- nék is de sze- re-

< 6---7i---pBö---7---7---:---uB---3---7i---7---7---5---3---5i---7---:---8---7---5---3--------

te- tem nem vol- na o - lyan vol- nék mint a zen - gő érc és a pen- gő

< 45zB---tR---3---.

cim - ba- lom.

⁸⁴⁰ Epistola: 1. Kor. 10:6-13.

⁸⁴¹ f 117.

II.8. Önálló perikópa-antifónák

♪ Ha embereknek ⁸⁴²	V. D50	Öreg Graduál	455	1Kor.13:1 ⁸⁴³
Ha embereknek	V. quotidianae	Öreg Graduál	220	1Kor.13:1
Ha embereknek	V. Qu	Öreg Graduál	74	1Kor.13:1
Ha embereknek	V. communes	Eperjesi Grad.	398 287	1Kor.13:1
Ha embereknek	V. Qu	Ráday Grad.	124 182	1Kor.13:1

A *Ha embereknek* antifóna a graduálok repertoárjának egyik legszebb, önálló alkotású, szinte minden forrásban megtalálható⁸⁴⁴ stabil tétele. Liturgikus alkalmazását tekintve multifunkcionális⁸⁴⁵, nem csak az Ötvenedvasárnap⁸⁴⁶ – és a böjti idő – tételként szólalhatott meg a liturgiában, hanem az évközi idő anyagában is helyet kapott. A graduál-antifónák az ÖG liturgikus alkalmazása miatt kerültek ebbe a csoportba, hiszen a tételek alapszövegüket Ötvenedvasárnap epistolájából veszik.

< X--u0-z57-5--4--3--t4-3--5---7---7iv---:-7--8---ö--9p-7-----7---:-8--7---

Ha va - la - mi - re e - le - gek va - gyunk, az Is - ten - től va - gyon, ki al -

< X--4---6--5--rB--t4-3--3---3t---7---:-7--8p--ö--pD--iv---800--7-----7---t4--

kal - ma - to - sak - ká is tett min - ket az új Tes - ta - men - tum - nak szol - gá -

< X-45zB--rB--3--.

la - tá - ra.

Ha valamire elegek	V. ⁸⁴⁷ Trin/D12	Öreg Graduál	491	2Kor.3:5-6 ⁸⁴⁸
--------------------	----------------------------	--------------	-----	---------------------------

⁸⁴² A kottapéldában egy hang javítással közöltem a tételt: *olyan - Ca f* orig.: *olyan - Cff*. A tétel modern kiadását lásd Protestáns Graduál 1996, 156. tétel.

⁸⁴³ Epistola: 1.Kor 13:1-13

⁸⁴⁴ SpáGr f. 75.

⁸⁴⁵ Karasszon 2000, 144-146.o.

⁸⁴⁶ A SpáGr-ban is (f 75) Ötvenedvasárnap tételként szerepel.

⁸⁴⁷ ÖG tételének zárata egy hanggal elcsúszott. A darab egésze SpáGr antifónájával (f 120) közel egyező formát mutat.

⁸⁴⁸ Epistola: 2.Kor 3:4-9.

A graduál-antifóna mögött Ferenczi⁸⁴⁹ egy 5. tónusú Sanctus-tételt sejt, bár elismeri, hogy a késő-középkori ordinárium-tételnek csak az első fele feleltethető meg a graduál-tétellel, a két dallam a továbbiakban elkanyarodik egymástól, ezért a *Ha vala-mire elegek vagyunk* antifóna inkább csak „gregorián élményekből táplálkozó új kompozíciónak fogható fel”⁸⁵⁰. Véleményem szerint inkább egy 5. tónusú, *CI*-es⁸⁵¹ csoportba sorolható antifóna típus-minta állhat a graduál-tétel mögött.

—

< 4---2---e2-1---4---:---5---7---7---7i---7---:---7---7---u0-5---5---t4-5u-7---5u---5---

Int-lek ti-te-ket, hogy úgy jár-ja-tok, a-mint il-lik a ti hi-va-tal-tok-

< t4---:---4---5---5---4---3r-4t---4t---2---2---:---4---5---7---rR-4---4t---rR---wV-4-

ban, mely-lyel vagy-tok hi-va-ta-lo-sok min-den a-lá-za-tos-ság-gal és

< 5---4t---7iV---7---:---u0-t4-5---5u---4---5---4---3---2---1w-2---:---7---4---5u---5---

sze-líd-ség-gel, tűr-vén egy-más-nak a sze-re-tet ál-tal, i-gye-kez-vén

< 5---3---2---1-5-4-5u---5---7---7i---u0-t4-3-5-4-5u-7---u0-5-4---

meg-tar-ta-ni a lé-lek-nek e-gyes-sé-gét a bé-kes-ség-nek kö-te-le

< 5---4---.

ál-tal.

Intelek titeket

VIII. Trin/D17

Öreg Graduál

496 Efez.4:1-3⁸⁵²

ÖG tétele a következő dallamszakaszoknál tér el SpáGr⁸⁵³ antifónájától:

⁸⁴⁹ Ferenczi 1999, 213.

⁸⁵⁰ u.o.

⁸⁵¹ MMMAe 1999, 81* és Dobszay 1995.b, 14.

⁸⁵² Epistola: Efez. 4:1-6.

⁸⁵³ f 125.

<-----5z---6u---6u---2---2-----5---5u---5---5---4---2---2---1w---2-----4---5u---7---.

SpáGr: hi - va - ta - lo - sok ... egy - más - nak a sze - re - tet ál - tal ... lé - lek - nek.

—

< 2---e2---1---4---5u---7---:---7---7---6---7---5---4t---7---7---6---7---8---7---780--

Kö - nyör - gök Is - ten - nek, hogy a ti sze - re - te - te - tek mé - gis - in - kább bő -

< 00---7---zB---5---4---5u---4---3---5---4---e2---1---1w---2---:---uB---5u---5---5---5--

völ - köd - jék is - me - ret - ben, és min - den ér - te - lem - ben, hogy a - zo - kat di -

< 56u0---t4---e2---5---rB---4t---rB2---2---.

csér - jé - tek, a - me - lyek job - bak.

Könyörgök Istennek

III. Trin/D22

Öreg Graduál

500 Filipp.1:9-

10⁸⁵⁴

ÖG antifónáját kulcsváltás beiktatásával nyomtatták, melynek elhelyezése alapján jó, csak a dallamszakasz végén az eredeti kulcsra való visszaváltás helyét nem jelzi a kottaszöveg. A tétel könnyen ellenőrizhető – és javítható – SpáGr⁸⁵⁵ darabja alapján, amellyel teljesen megegyezik.

—

< 2e---3---1---1---4---5---6---:---7---t4---4---4---5---3---2---1w---2---2---:---3---2---

Min - de - nek - nek fe - let - te, ve - gyé - tek fel az hit - nek pa - i - zsát, hogy a -

< 2---4---4---5---7---7---6---5---4t---2---2---4---e2---00---1w---2---:---0---1---3---

maz go - nosz - nak min - den tü - zes nyi - la - it meg - olt - has - sá - tok, az id - vös -

⁸⁵⁴ Epistola: Fil. 1:3-11.

⁸⁵⁵ f 130.

< 34t---4---4-5---t4-3---4-5---u0---5-:-5-4---4-4t---4---3---w1-:-0---

ség - nek si- sak- ját is fel- ve- gyé- tek, és az Lé- lek- nek fegy- ve - rét, mely

< 1---2---3r---4t---rR-2---2--.

az Is - ten- nek i - gé - je.

Mindeneknek felette vegyé- III. Trin/D21/V/Am Öreg Graduál 499 Efez. 6:17⁸⁵⁷
tek⁸⁵⁶

ÖG tétele – egy hang kivételével, amely lehet szerkesztői igazítás is⁸⁵⁸ – meg-
egyezik SpáGr⁸⁵⁹ változatával és a kulcs elhelyezése is jó. A *Mindeneknek felette* anti-
fóna zenei típusát tekintve a 3. tónusú antifónák B csoportjához⁸⁶⁰ áll közel⁸⁶¹.

—

< e2---e2---1---45u---7-:-6u---8---8---7---7---u0---5u---t4---4-:-4---5---2---3---w1

Mit kel- lett vol- na mé - gis ten- nem az én sző- lőm- mel, a- mit ne tet- tem

< 1w---2-:-4---5u-:-7---8---7---u0---4---5---2---3---w1---4t---7---4-:-4---5--

vol- na? S te- hát mi- kor én vár - nám, hogy é- des sző- lőt hoz- na, mi - ért

< 4---2e---4---rR---2---2---.

te- rem- tett vad sző- lőt?

Mit kellett volna mégis ten- III. Trin/D14 Öreg Graduál 492 Ézs.5:4⁸⁶²

⁸⁵⁶ A tétel modern kiadását lásd Protestáns Graduál 1996, 157. tétel.

⁸⁵⁷ Epistola: Efez. 6:10-17.

⁸⁵⁸ ÖG : *amaz gonosznak - e e g g a*

SpáGr: *amaz gonosznak - e d g g a*

⁸⁵⁹ f 129.

⁸⁶⁰ MMAe 1999, 69* és Dobszay 1995.b, 12.

⁸⁶¹ Lásd pl. MMAe 3087, 3089 stb. tételeit.

⁸⁶² Epistola: Gal. 5:16-24 (a test cselekedete és a Lélek gyűlölcse), de a SpáGr-ban a nap epistolájaként Ézsaiás 5:1-7 (a terméketlen szőlőtő) áll. Hogy a SpáGr szerkesztője miként adhatott Ószövetségi sza-
kaszt epistola helyére, erről bővebbi információim nincsenek.

A két antifónának látszólag csak a szövege egyezik, a lejegyzés szerinti dallamuk eltérő. Valójában a két tétel valószínűleg ugyanarra a darabra, SpáGr változatára⁸⁶⁷ vezethető vissza, de míg az ÖG 458. oldalán található antifóna szinte teljesen egyezik a SpáGr verziójával, addig a 218. oldal darabjának lejegyzése valószínűleg többszörösen elcsúszott és csak neumáiban – és zárlatával – emlékeztet a másik két *Nem hívott minket* antifónára. ÖG mindkét tételénél a kulcs helytelenül, terccel feljebb rakva szerepel.

—

< 3 2 1 2 5u 7 6i 8 7 : 7 u 5 4 3rR e 2 2 : 2 3 2 1

Sen-ki meg ne csal- jon ti - te- ket hív- sá- gos be- szé- dek- kel, mert e-ze-kért

< 4 5 45u 7 : 7 u 7 8 7 u 5 : 5 4 5 u t 7 e 2 1u 2

szo- kott jön- ni Is- ten- nek ha- rag- ja az en- ge- det- len fi - ak - ra.

Senki meg ne csaljon

III. Qu/D3

Öreg Graduál

459 Efez.5:6⁸⁶⁸

ÖG tétele a következő dallamszakaszoknál tér el SpáGr⁸⁶⁹ antifónájától:

< 1 4 6u 8 7 4 4t 7 e 2 2 56u 7 7 6u 8 4 5 u t 7

SpáGr: meg ne... ti - te- ket... be-szé- dek- kel... jön-ni Is- ten-nek... en-ge-det- len.

Az eltérések nagyobbreszt valószínűleg elírásból adódhatnak.

—

< 3 e 2 0 1 3 3 4t 5 t 7 e 2 4 4t 3rR 3 : 3 4z 6 6 z 5 4 rR

⁸⁶⁷ f 77.

⁸⁶⁸ Epistola: Efez. 5:1-9.

⁸⁶⁹ f 78.

Ú- jul- ja- tok meg a ti el- mé- tek- nek lel- ké - vel és öl - töz- ze- tek az új
~~< 4t---3---3---,---3-4t-5-5---4---3---4t-4---3---2---0-1---2r---4t-4---:4-5-rB-~~
 em-ber-be a-ki te-rem-te-tett Is-ten sze - rint i-gaz- ság ál- tal és a bi-
~~< 3-----1e---q0---rB---4t-4t-3-3--.~~
 zony- ság- nak szent- sé- ge ál - tal.

Újuljatok meg

VI. Trin/D19⁸⁷⁰

Öreg Graduál

488 Efez.4:23-
24⁸⁷¹

Néhány hang kivételével az ÖG és a SpáGr⁸⁷² antifónái azonosak, és az ÖG da-
 rabjának lejegyzése is hibátlan. Az *Újuljatok meg* tétel zenei mintáját a 6. tónusú, *A4-*
*es*⁸⁷³ csoportba tartozó antifónák között találhatjuk⁸⁷⁴. A tétel még két – valószínűleg
 önálló alkotású – antifóna zenei mintáját is jelenthette⁸⁷⁵.

A CANTUS adatbázisban egy olyan forrást találtam, amely *Renovamini spiritus*
mentis szöveggel a Trinitás utáni 19. vasárnapra való antifónát közöl⁸⁷⁶, de sajnos az
 adatbázis a tétel tónusát nem adja meg.

⁸⁷⁰ Mivel az ÖG-ban a Trinitás utáni vasárnapok mindegyikéhez két antifóna szerepel, mégpedig – mint
 azt a bevezetőben már jeleztem – gyakran elsőként az epistola, másodikként az evangélium szavaiból
 választott részre. Az *Újuljatok meg* antifóna –annak ellenére, hogy a graduál még a Trinitás utáni 18.
 vasárnapra jelzi – a SpáGr alkalmazásával egyezően a 19. vasárnap anyagához tartozik.

⁸⁷¹ Epistola: Efez. 4:22-28.

⁸⁷² f 128.

⁸⁷³ MMAe 1999, 85*-86*.

⁸⁷⁴ Lásd pl. MMAe 6061, 6062, 6077 stb. tétéleit.

⁸⁷⁵ ÖG *Ez az amit mondott volt* kezdetű (lásd fentebb) és a *Ha inkább nem bővülködik* (lásd a következő
 alfejezetben) antifónáinak dallama valószínűleg e tételhez köthető.

⁸⁷⁶ E-Tc 44.1-es jelzettel.

II.8.2 Önálló tételek a napi evangéliumból

< 4 5 7 7i 8 7 8 9 8 7 8 8 8 8 : 5 8 6 7 t4 t4 :

A gyer- mek ne- ve- ke- dik és e- rő- ső- dik va- la tel- jes böl- ces- ség- gel,

< 3 3 4 3 3 3r 5 X6 7 X6 5 5 .

és az Is- ten ma- laszt- ja va- la ő- ben- ne.

A gyermek nevelkedik IV. Nat/D Eperjesi Grad. 98 48 Lk.2:40⁸⁷⁷

A magyar középkori hagyományban a Karácsonyt követő vasárnap 2. vesperásának Magnificat-antifónája – amelynek magyar fordítású variánsát szintén az EpGr közli⁸⁷⁸ – tematikájában közel áll a graduál-tételhez, de valószínűleg az *A gyermek nevelkedik* tétel az EpGr dallam-szerkesztőjének saját önálló tétele lehet.

A samaritánus V. Trin/D13 Eperjesi Grad. 440 308 Lk.10:35⁸⁷⁹
 A samaritánus V. Trin/D13/V/Am Öreg Graduál 492 Lk.10:35

A két graduál-tételhasonló, közöttük csak néhány ponton vannak különbségek:

EpGr: és monda neki - ha gf ga a f, e sebesnek - D h C C,

ÖG: s monda néki - ha gf gaf f, ez sebeknek - E D D,

(SpáGr⁸⁸⁰: s monda néki - ha gf gaf f, ez sebeknek - C D h C C,

⁸⁷⁷ A napi evangéliumi szakasz Lk. 2:33-40.

⁸⁷⁸ *Puer Jesus proficiebat*: 6. tónusú, Nat/D/V2/Am, MMAe 6107. Szövege a Lukács evangélium 2. rész 52. versén alapul, tehát a napi evangélium utáni szakaszra épül. Az EpGr pontosabb változata *Gyermek Jézus nevelkedik* kezdettel (lásd a Variánsok [II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok] között) Lukács 2:40. szövegén alapul. A perikóparendek közül nem találtam olyant, ahol a karácsonyt követő vasárnap evangéliumát az 52. versig olvasták volna.

⁸⁷⁹ A napi evangéliumi szakasz Lk. 10:23-37.

⁸⁸⁰ SpáGr f 121. Ott is Magnificathoz való antifónaként szerepel.

EpGr: *felette reá költendesz - C D C C C C CD a*

ÖG: *felette reá költendesz - C D C F FEDC C CDa a*

(SpáGr: *felette reá költendesz - C D C F FEDC C CDa a*)

ÖG tételénél a kulcs hibásan, terccel feljebb csúsztatva áll. A középkori hagyományban a nap antifónái szintén az evangéliumból veszik alapszövegüket,⁸⁸¹ de a graduál-darabtól eltérő szakaszt használnak fel.

—

Amely mértékkel	IV. Trin/D4	Eperjesi Grad.	431	306	Lk.6:38b ⁸⁸²
Amely mértékkel	IV. Trin/D4/V/Am	Öreg Graduál		468	Lk.6:38b

A két graduál-tétel dallama azonos. SpáGr antifónájának⁸⁸³ egy dallamfordulata a két egyező graduál-darabtól egy ponton eltérő megoldást mutat. Az ÖGr szerkesztői tehát nem a SpáGr dallamformáját, hanem az EpGr változatát vették át:

EpGr: *ugyan azonnal - g a a g ef*

ÖG: *ugyan azonnal - g a a g ef*

SpáGr: *ugyan azonnal - a C a g ef*

A középkori magyar repertoárban a nap 2. vesperásának Magnificat-antifónája⁸⁸⁴ szintén a napi evangéliumból – sőt a graduál-tételekkel egyezően a Lk. 6:38. verséből – veszi szövegét, de a bibliai versnek csak az első felét használja, míg a graduál-könyvekben az antifónák alapszövegét a vers második fele jelenti.

—

Azért esett fogságba	VII. Trin/D10	Öreg Graduál	490	Lk.19:44 ⁸⁸⁵
----------------------	----------------------	--------------	-----	-------------------------

⁸⁸¹ *Dico autem vobis*: Trin/D13/L/Ab (MMMAe 3076.), Lk. 10:24, *Homo quidam descebat* Trin/D13/V2/AM (MMMAe 8419.), Lk. 10:30, *Samaritanus quidam* : Trin/D13/V/Am (MMMAe 7222.), Lk. 10:33-34, *Quis tibi videtur* Trin/D13/V/Am (MMMAe 7212.), Lk. 10:36.

⁸⁸² Evangélium: Lk. 6:36-42.

⁸⁸³ f 114.

⁸⁸⁴ *Mensuram bonam*: Trin/D4/V2/Am, MMMAe 1220. A nap többi canticum-antifónája is a perikópából választott szövegre készült: *Estote ergo*: Trin/D4/L/Ab (MMMAe 1340.), Lk. 6:36, *Nolite iudicare*: Trin/D4/V2/Am (MMMAe 8283.), Lk. 6:37 és *Ejice primum hypocrita*: Trin/D4/V2/Am (MMMAe 1366.), Lk. 6:42.

⁸⁸⁵ Napi evangélium: Lukács 19:41-47.

ÖG antifónájának szövege a Lukács evangélium 19. rész 44. versének parafrázisát és nem pontos fordítását adja. ÖG tételének kulcsa tercell lejjebb értelmezendő.⁸⁸⁶

A középkori magyar hagyományban a nap Benedictus-antifónája⁸⁸⁷ az evangélium 41-43. versein, a 2. vesperás Magnificatjához való antifóna⁸⁸⁸ pedig a 41-42. verseken alapul.

—

< 1-1e-----0-----1-----e2---1--:-q0-1-----3-----1e---q0-,---3---4---5---4---e2---1--:-

Bi- zony mon- dom né- ked ki nem jössz on - nét míg nem meg- fi - ze - ted

< 0---1---3---2---1---1---.

az u- tol- só fil- lért.

Bizony mondom...ki nem jössz I. Trin/D6 Eperjesi Grad. 479 319 Mt. 5:26⁸⁸⁹

Az előző tételhez hasonlóan a magyar középkori hagyományban a Trinitás utáni 6. vasárnap Benedictushoz⁸⁹⁰ és Magnificathoz⁸⁹¹ való antifónái egyaránt a napi evangélium versein alapulnak, de a középkori versválasztás nem egyezik az EpGr szerkesztőjének szövegválasztásával. Zeneileg a graduál dallamszerkesztője szintén nem kapcsolódik középkori hagyományában megszólaló tételekhez, hanem az evangéliumi vershez új, de a gregorián stílusba jól illeszkedő, stílusát tekintve az A3-as típusba tartozó⁸⁹² dallamot szerkeszt.

—

⁸⁸⁶ Vö. SpáGr f 119. A kulcs korrigálása után a két graduál változata azonos.

⁸⁸⁷ *Dum appropinquaret*: Trin/D10/L/Ab, MMMAe 1416.

⁸⁸⁸ *Videns Dominus*: Trin/D10/V2/Am, MMMAe 8407.

⁸⁸⁹ Evangélium: Mt. 5:20-26.

⁸⁹⁰ *Audistis quia dictum est*: Trin/D6/L Ab, MMMAe 8297. Szövege: Mt. 5:21.

⁸⁹¹ *Si offers munus tuum*: Trin/D6/V2/Am, MMMAe 1425. Szövege: Mt. 5:23-24.

⁸⁹² Lásd MMMAe 1999. 62*-63* és Dobszay 1995.b, 10.

Boldog aki eszik **VII. Trin/D2** Öreg Graduál 484 Lk.14:15⁸⁹³

ÖG antifónájánál a kulcs megadása helyes. A tétel szinte teljesen azonos a SpáGr⁸⁹⁴ változatával. A magyar középkori hagyományban mindkét canticumhoz az evangélium szövegére szerkesztett tételt adnak a források⁸⁹⁵.

—

E világnak fiai **I. Trin/D9** Öreg Graduál 489 Lk. 16:8⁸⁹⁶
E világnak fiai **I. Trin/D9/V/Am** Eperjesi Grad. 436 307 Lk. 16:8

EpGr antifónája ÖG tételének csak az első frázisát használja, azaz kivágotat készített a szerkesztő. ÖG hosszabb antifónájának mintája SpáGr változata⁸⁹⁷ lehetett. A két hosszabb darabot tartalmazó forrás tételei között csak csekély eltérés van, egy ponton viszont valószínűleg ÖG-ben terccel feljebb csúszott egy hang:

ÖG: *mammonból hogy mikor - fa a a f D C*

SpáGr: *mammonból hogy mikor - fa a a a D C*

A középkori magyar hagyományban a nap canticum-antifónái⁸⁹⁸ szintén a perikópából veszik szövegüket.

—

Én vagyok Ábrahámnak **VII. Trin/D18** Öreg Graduál 497 Mt.22:32⁸⁹⁹
Istene

⁸⁹³ Evangélium: Lk. 14:16-24.

⁸⁹⁴ f 110.

⁸⁹⁵ *Homo quidam*: Trin/D2/L/Ab, Lk. 14:16, (MMMAe 3079.), *Exi cito*: Trin/D2/V2/Am, Lk. 14:21, (MMMAe 1407.) és *Domine factum est*: Trin/D2/V2/Am, Lk. 14:22 (MMMAe 1031.).

⁸⁹⁶ Evangélium: Lk. 16:1-9.

⁸⁹⁷ f 118.

⁸⁹⁸ *Dixit Dominus villico*: Trin/D9/L/Ab (MMMAe 1331.), Lk. 16:2 és *Quid faciam* Trin/D9/V2/Am (MMMAe 4220.), Lk. 16:3.

⁸⁹⁹ Evangélium: Mt. 22:34-46.

Az előző tételhez hasonlóan ÖG kulcsrakása helyes és az antifóna – néhány apróbb igazítást leszámolva – azonos a SpáGr⁹⁰⁰ tételével.

A magyar középkori hagyomány mindkét canticum-antifónája⁹⁰¹ a napi evangélium verseiből választja szövegét. A CANTUS adatbázisban *Ego sum Deus Abraham* szöveggel több forrás is tartalmaz⁹⁰² antifónát.

Feltekvén Jézus	VII. Trin/D12	Eperjesi Grad.	499	326	Mk.7:34 ⁹⁰³
-----------------	----------------------	----------------	-----	-----	------------------------

A magyar hagyomány canticum-antifónái is a napi perikópából veszik szövegüket⁹⁰⁴.

Fordulván Jézus	VIII. Trin/D24/V/Am	Öreg Graduál	502	Mt.9:22 ⁹⁰⁵	
Bízzál leányom	VIII. Trin/D24	Eperjesi Grad.	451	310	Mt.9:22
Bízzál leányom	VIII. Trin/D24	Eperjesi Grad.	537	338	Mt.9:22

EpGr *Bízzál leányom* antifónájának első változata ÖG tételének kivágata, a hosszabb – SpáGr tételével⁹⁰⁶ egyező – *Fordulván Jézus* antifónának csak az utolsó frázisát adja. EpGr-ban *Bízzál leányom* szöveggel még egy, liturgikus alkalmazását tekintve szintén a Trinitás utáni 24. vasárnapra való antifóna található, amelynek azonban csak szövege azonos a kivágatként készült tétellel. Minthogy ezzel a szöveggel és liturgikus funkcióval több középkori forrásban is van antifóna, sőt közülük kettő 8. tónusú-

⁹⁰⁰ f 127.

⁹⁰¹ Magister quod est: Trin/D18/L/Ab, Mt. 22:36, (MMMAe 8463.) és Quod vobis videtur: Trin/D18/V2/Am, Mt. 22:42, (MMMAe 4231.).

⁹⁰² F-VAL 114, I-BV 20 és I-Rv C.5. Az antifónák egységesen 8. tónusúak, a tétel liturgikus helye Trin/D18.

⁹⁰³ Evangélium: Mk. 7:31-37.

⁹⁰⁴ *Cum/Dum transiret*: Trin/D12/L/Ab, Mk. 7:31, MMMAe 5025., *Quanto eis*: Trin/D12/V2/Am, Mk. 7:36, (MMMAe 8349.) és *Bene omnia fecit*: Trin/D12/V2/Am, Mk. 7:37 (MMMAe 5051.).

⁹⁰⁵ Evangélium: Mt. 9:18-26.

⁹⁰⁶ f 133.

nak jelöli a *Confide filia* darabot⁹⁰⁷, lehet, hogy EpGr második antifónája mögött külföldi minta áll⁹⁰⁸.

A középkori eszetergomi hagyomány vesperás-antifónájának⁹⁰⁹ szövege is a napi perikópából való.

—

< 1-0---1---3---4t4-5---7---5---t4-3---4---3---4t-5---, 5u---5---4---5---7i--

Ha a Mó - zest és a pró- fé - tá- kat nem hall- gat- ják még an- nak sem hin-

< 7i--t4-5---t4-3-3---4t-rB---1e---q0---1---4t--e2---1---1---.

né- nek a- ki a ha- lot- tak kö - zül fel- tá- mad- na is.

♫ Ha a Mózeszt és a⁹¹⁰ I. Trin/D1 Öreg Graduál 484 Lk. 16:31⁹¹¹

ÖG antifónája helyes kulcsrakású. Mivel *Ha a Mózeszt* szövegű tételt a vizsgált graduál-forrásokban másutt nem találtam⁹¹², lehetséges, hogy a csoport *Ez az amit mondott volt*⁹¹³ tételéhez hasonlóan a *Ha a Mózeszt* antifóna is az ÖG szerkesztőjének saját szerzeménye.

⁹⁰⁷ A CANTUS adatbázisban nyolc forrást találtam, amelyben szerepel a *Confide filia* antifóna. A források mindegyikében a Trinitás utáni 24. vasárnap Magnificat-antifónájaként találjuk. Csak egy forrásban szerepel (E-Tc 44.2) 4. tónusú, kettőben (GB-WO F. 160 és GB-WO F. 160 Facsimile) 1. tónusú tételként, szintén kettőben 7. tónusúként (GB-AB 20541 E és GB-Cu Mm.ii. 9) és végül két forrásban 8. tónusú (F-Pn lat. 15182, 161r és F-CA 38, 186r) antifónaként.

⁹⁰⁸ A *Szabad variációk* csoportjában a *Minden aki magát - Omnis qui se exaltat* tételek kapcsán már a említésre került egy francia forrás (F-Pn lat. 1535), amely az Eperjesi Graduál tételéhez esetleg mintát jelenthetett. Mivel az F-Pn lat. 15182-es forrás *Confide filia* antifónáját nem láttam, sem az esetleges hasonlóságot sem pedig a két tétel különbözőségét nem állíthatom.

⁹⁰⁹ Si tetigero: Trin/D24/V2/Am, Mt. 9:21, (MMMAe 1296.).

⁹¹⁰ A kottapéldában egy hang javítással közöltem a tételt: *prófétákat - C a ag f*, orig.: *prófétákat - C a ag d*.

⁹¹¹ Evangélium: Lk. 16:19-31.

⁹¹² Sem a Spáczay, sem a Csáti és Patay Graduálban (lásd Horváth 1905 tételjegyzékét) nem találtam az antifónát.

⁹¹³ Lásd ugyanebben a fejezetben.

A középkori magyar források canticum-antifónái is a napi evangélium verseiből választanak szöveget⁹¹⁴.

< 3-3-q0-0-1-3-3-4t-4-3-3-4-t4-3rB-3:-3-3-2e-1-0---

Ha in-kább nem bő-völ-kö-den-dik a ti i-gaz-ság-tok az í-rás-tu-dók

< 0-1e-3-3-4-4t-3rB-3,5-5-4-3r-3-3-3-2e-q0-4---

és szer-ze-tes zsi-dó-ké-nál be nem me-het-tek a meny-nyek-nek or-

< 4t-3rB-3---

szá-gá-ba.

♯ Ha inkább nem bővülködik	VI. Trin/D6/V/Am	Öreg Graduál	487	Mt.5:20 ⁹¹⁵
Ha inkább nem bővülködik	VI. Trin/D6	Eperjesi Grad.	433 306	Mt.5:20

A két graduál-tétel között csak néhány variáns-hangnyi a különbség⁹¹⁶. A *Ha inkább nem bővülködik* tételek⁹¹⁷ a 6. tónusú antifónák *B1-es*⁹¹⁸ zenei csoportjába tartoznak⁹¹⁹. Maga a zenei forma egy sorpár ismétlésével alakul ki.

A középkori magyar források canticum-antifónái⁹²⁰ is a napi evangélium verseire készültek. A CANTUS adatbázis *Nisi abundaverunt justitia* szöveggel több forrásból dokumentál e napra való antifónát⁹²¹, de a tételek között nincsen 6. tónusú alkotás. A

⁹¹⁴ *Homo quidam erat dives*: Trin/D1/L/Ab, Lk. 16:19, (MMMAe 1445.), *Pater Abraham*: Trin/D1/L/Ab (liturgikus használat a forrásokban nem egységes), Lk. 16:24, (MMMAe 8101.), *Fili recordare*: Trin/D1/V2/Am, (liturgikus használat a forrásokban nem egységes), Lk. 16: 25, (MMMAe 8249.) és *Elevans autem dives*: Trin/D1/V2/Am, Lk. 16:23 (MMMAe 1138.).

⁹¹⁵ Evangélium: Mt. 5:20-26.

⁹¹⁶ Az ÖG változata azonos a SpáGr tételével (f 116).

⁹¹⁷ Az *Újulatok meg-Ez az amit mondott volt -Ha inkább nem bővülködik* tételek zenei megoldása hasonló. A két másik antifónát lásd az előző alfejezetben.

⁹¹⁸ MMMAe 1999, 86*-87* és Dobszay 1995.b, 15.

⁹¹⁹ Lásd pl. MMMAe 6070, 6077 stb. tégeit.

⁹²⁰ *Audistis quia dictum est*: Trin/D6/L/Ab (MMMAe 8297.), Mt. 5:21 és *Si offers munus tuum*: Trin/D6/V2/Am (MMMAe 1425.), Mt. 5:23.

⁹²¹ F-CA 38, F-CA Impr. XVI C4, F-VAL 114, I-Rv C.5, NL-Uu 406 és NL-ZUa 6 jelzettel. Az antifónákat 7., 3. és 1. tónusúnak jelölik.

CAO-ECE bamregri, salzburgi és prágai kötetében pedig *Amen dico vobis nisi* kezdettel Benedictushoz való antifónát találhatunk.

—
Hivattaték az ő neve **VIII. Circ** Eperjesi Grad. 101 49 Lk.2:21⁹²²

A középkori magyar források e napra nem adnak evangéliumi szövegen alapuló antifónát. EpGr-on kívül más graduál-forrásban a tételt nem találtam.

—
Imádkozzatok hogy ne **I. Trin/D25** Eperjesi Grad. 541 340 Mt.24:20⁹²³

Az előző tételhez hasonlóan csak EpGr tartalmazza az antifónát. A graduál a Trinitás utáni 26. vasárnapra az *Imádkozzatok* antifóna mintájára *Jöjjetek el* kezdettel egy kontrafaktumot⁹²⁴ is ad.

—
Íme a te királyod **IV. Adv/D1** Eperjesi Grad. 54 27 Mt. 21:5⁹²⁵

A napi evangéliumi szakaszból választott verset egy olyan típusdallammal⁹²⁶ szerkesztették össze, amely több adventi szöveget is hordoz⁹²⁷.

—

⁹²² A napi evangélium Jánossy 1944 szerint: Lk. 2:21, a SpáGr-ban Lk. 2:21-35.

⁹²³ Evangélium: Mt. 24:15-28.

⁹²⁴ A *Jöjjetek el* antifóna az Új kombinációk csoportjába került.

⁹²⁵ Mt. 21: 1-9.

⁹²⁶ A 4. tónusú antifónák négy soros, fix dallamtípusát (4/A csoport, lásd MMAe 1999, 71*-72* és Dobszay 1995.b, 12.) illesztették a szöveghez.

⁹²⁷ Például MMAe 4002, 4022-4025, 4027, 4028, 40314035, 4037 stb. tétélei.

< 1---0---1---3---3---4---e2---1---:---0---1---3---3---e1---3---2---1---0---e2W---0---:

Í- me má- gu- sok jö- vé- nek nap- ke- let- ről Je - ru- zsá- lem- be mond - ván

< 1---2---3---3---3---4---3---2---2e---4---e2---1---1---.

hol va- gyon a- ki szü- le - tett zsi- dók ki - rá- lya.

♪ Íme mágusok jövének I. Ep Eperjesi Grad. 109 52 Mt. 2:1⁹²⁸

Szintén csak az EpGr-ból dokumentálható tétel. A középkori magyar forrásokban az Epifániára való tételek közül több is a napi evangélium szövegén alapul⁹²⁹. A graduál-antifóna szövege a *Magi veniunt ab oriente Jerosolymam* rezponzorium szövegrészletével azonos. Az *Íme mágusok jövének* antifóna típusát tekintve a 2. tónusú antifónák A3-as⁹³⁰ osztályába sorolható⁹³¹.

Jelek lesznek a napban VIII. Adv/D2 Eperjesi Grad. 57 27 Lk.21:25⁹³²

EpGr-on kívül sem más graduál-forrásban, sem a magyar középkori repertoárban a tétel mintáját nem találtam. A CANTUS adatbázisban egy forrás dokumentálja a tételt⁹³³. A *Jelek lesznek* antifóna zenei mintáját a 8. tónusú antifónák D4-es⁹³⁴ csoportjában kereshetjük⁹³⁵.

⁹²⁸ Mt. 2: 1-12.

⁹²⁹ *Apertis thesauris suis*: Ep/L/a3 (MMMAe 1395.), Mt. 2: 11., *Vidimus stellam*: divergent, (MMMAe 4140.), Mt.2:2., két antifóna szövege az evangélium verseinek parafrázisát adja: *Magi videntes...dixerunt*: Ep/V1/Am (MMMAe 8464.), Mt.2: 10-11 és *Magi videntes...obtulerunt*: (MMMAe 1279.), Mt. 2: 11.

⁹³⁰ MMMAe 1999, 62*-63* és Dobszay 1995.b, 10.

⁹³¹ Lásd pl. MMMAe 2057-es számú tételét.

⁹³² Evangélium: Lk. 21:25-36.

⁹³³ *Erunt signa*: F-Pn lat. 1090, Adv/D1/L/Ab, 1. tónusú tétel. A forrás antifónáját nem állt módomban megvizsgálni.

⁹³⁴ MMMAe 1999, 108*-109* és Dobszay 1995.b, 21.

⁹³⁵ Lásd MMMAe 8333-8338.

Mondom tinéktek akik halljátok: **V. Trin/D4** Öreg Graduál 485 Lk.6:27⁹³⁶

ÖG tételének kulcsát hibásan, terccel feljebb nyomtatták. SpáGr⁹³⁷ és ÖG antifónái között csak néhány variáns-hangnyi a különbség, melyek valószínűleg a szerkesztői igazításai.

A középkori magyar források canticum-antifónáinak szöveghasználatáról lásd az *Amely mértékkel* tételről⁹³⁸ írottakat.

—

Ne alítsátok hogy én **III. Trin/D6** Öreg Graduál 487 Mt.5:17⁹³⁹

Az antifóna alapszövegét nem a napi evangéliumból, hanem az azt megelőző részből választotta⁹⁴⁰. ÖG tétele jó zenei változatot közöl⁹⁴¹. A *Ne alítsátok* antifóna szerkesztőjének zenei mintát a 3. tónusú antifónák A2-es⁹⁴² csoportjába sorolt tételek jelentettek⁹⁴³.

A magyar középkori hagyomány e napra adott antifónáinak szövegválasztásáról lásd a *Ha inkább nem bővülködik* tételekről⁹⁴⁴ írottakat.

—

⁹³⁶ Evangélium: Lk. 6:36-42.

⁹³⁷ f 114.

⁹³⁸ Lásd e csoportban előbb.

⁹³⁹ Evangélium: Mt. 5:20-26.

⁹⁴⁰ A SpáGr-ban is a napi evangélium Mt. 5:20-26.

⁹⁴¹ A SpáGr változatától (f 115) csak néhány hangban tér el. A különbségek inkább önálló alakításnak tűnnek. ÖG antifónájának kulcsát helyesen nyomtatták.

⁹⁴² MMAE 1999, 67* és Dobszay 1995.b, 11.

⁹⁴³ Lásd pl. MMAE 3014-es számú tételét.

⁹⁴⁴ Lásd ebben csoportban fentebb.

< 2 2 1 2 4 5 4 4 23r : 4 4 5 7 5 4 4t 4 5 4

Pusz- tá- ban mé- gyen va- la Jé - zus és egy- be- gyűlt so- ka- sá- gok ke- re-

< 2 1 2 2 2 0 1e 4t rB 2 2 , 3 2 1 4t t 23r 4 : 4

sik va- la ő - tet és hoz- zá me- né- nek s meg- tar- tóz- ta- ták ő- tet hogy

< 5 5 rB 4u t 2 1w 2 2 .

el ne tá- voz- ne- jék ő - tő - lük.

♪ Pusztaban megyen vala **IV. Trin/D5** Öreg Graduál 486 Lk.4:42⁹⁴⁵
Jézus

A *Ne alítsátok*⁹⁴⁶ tételhez hasonlóan az antifóna a perikópát megelőző szakasz verséből veszi szövegét. ÖG darabjának lejegyzése helyes: mind a kulcshasználat, mind a dallam⁹⁴⁷ tekintetében jó megoldást mutat. Maga a zenei forma egy sorpár ismétlésével alakul ki⁹⁴⁸.

A középkori magyar források canticum-antifónái⁹⁴⁹ a napi evangélium verseire készültek.

Szeressed a te Uradat **II. Trin/D18/V/Am** Öreg Graduál 497 Mt. 22:37-
39⁹⁵⁰

Szeressed a te Uradat **II. Trin/D18** Eperjesi Grad. 445 309 Mt. 22:37

⁹⁴⁵ Evangélium: Lk. 5:1-11.

⁹⁴⁶ Lásd e fejezetben.

⁹⁴⁷ A dallam szinte egyezik SpáGr (f 114) tételével.

⁹⁴⁸ Ugyanezen az alapelven áll össze több önálló graduál-tétel formája, lásd pl. a *Ha inkább nem bővülködik* antifónát.

⁹⁴⁹ *Ascendens Jesus*: Trin/D5/L/Ab (MMMAe 1316.), Lk. 5:3 és *Praeceptor per totam*: Trin/D5/V2/Am (MMMAe 1177.), Lk. 5:5.

⁹⁵⁰ Evangélium: Mt. 22:34-46.

EpGr *Szeressed a te Uradat* antifónája ÖG hosszabb tételnek⁹⁵¹ csak az első frázisát adja. ÖG darabjának második szövegszakaszához az EpGr dallam-szerkesztője egy új tételt készített⁹⁵².

A középkori esztergomi hagyomány canticum-antifónái⁹⁵³ is a napi perikópából veszik szövegüket, de a graduál-tételekkel dallami egyezést nem mutatnak.

Szeressed felebarátodat **VIII. Trin/D18** Eperjesi Grad. 518 333 Mt.22:39⁹⁵⁴

Amint azt már az előző tétel kapcsán megállapítottuk, az ÖG antifónájának hosszabb szövegszakaszát az EpGr-ban két külön tételként találjuk. A *Szeressed felebarátodat* tétel új kompozíció, sem tónusa, sem dallama nem kapcsolódik az ÖG darabjához.

Uram Dávidnak Fia **VI. Qu/D2** Eperjesi Grad. 235 115 Mt.15:22⁹⁵⁵
 Uram Dávidnak Fia **VI. Qu/D2/VI/Am** Öreg Graduál 459 Mt.15:22

A graduál-tételek lényegében azonos változatot adnak, közöttük csak néhány variáns-hangnyi, de önálló alakításnak tűnő eltérés mutatkozik⁹⁵⁶.

A középkori források Reminiscere vasárnapra több olyan antifónát is adnak, amelynek szövegei a napi evangéliumon alapulnak⁹⁵⁷, de ezek közül a graduál-tételhez zenei mintát egyik sem jelentett.

⁹⁵¹ ÖG és a SpáGr változatai (f 127) szinte azonosak. ÖG kulcsrakása és a következő dallamszakasz kottázása tercel elcsúszott: *parancsolat a második* - helyesen *f fe d d ffga g a*.

⁹⁵² Lásd a következő tételt!

⁹⁵³ *Magister quod est mandatum magnum*: Trin/D18/L/Ab, (MMMAe 8463.), Mt. 22:36-37. és *Quid vobis videtur*: Trin/D18/v2/Am, (MMMAe 4231.), Mt. 22:42-44.

⁹⁵⁴ Evangélium: Mt. 22:34-46.

⁹⁵⁵ Evangélium: Mt. 15:21-28.

⁹⁵⁶ SpáGr (f. 78) tétele egyik graduál-változattal sem azonos, szintén apró, de önállóan tűnő dallamváltozatokat ad a forrás.

—
Vigyázatok azért **VIII. Trin/D27** Eperjesi Grad. 544 341 Mt.25:13⁹⁵⁸

Szintén csak EpGr-ból dokumentálható a tétel. *Vigyázatok keresztyének* kezdettel több graduál is tartalmaz egy hosszabb, 2. tónusú böjti antifónát⁹⁵⁹, de azokhoz zeneileg a *Vigyázatok azért* tétel nem kapcsolódik.

—

⁹⁵⁷ *Domine dimitte* (MMMAe 1365.), Qu/D2/N1/a, Mt. 15:23, *Missus sum* (MMMAe 8128.), Qu/D2/N2/a, Mt. 15:24, *O mulier* (MMMAe 4061.), Qu/D2/N3/a, Mt. 15:28, *Dixit Dominus* (MMMAe 8486.), Qu/D2/V2/Am, Mt. 15:26 és *Egressus Jesus* (MMMAe 1442.), Qu/D2/L/Ab, Mt. 15:21-22. Ez utóbbi tétel szövegének utolsó szakasza (miserere mei Domine) egyezik a graduál első szövegszakaszával.

⁹⁵⁸ Az utolsó előtti (26.) vasárnap evangéliuma: Mt. 25:1-13, az utolsó vasárnapé: Mt. 25:31-46! Mindkét vasárnap alptémája Krisztus ítélő eljövetele.

⁹⁵⁹ ÖG, RáGr és EpGr antifónáit lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között

II.9. Műfajcserés alkalmazások

A csoport első két tételpárját az jellemzi, hogy az eljárás során vagy egy olyan, szövegében és dallamában a graduál-tétellel egyező latin modellből készítettek antifónát a graduál-szerkesztők, amelynek eredeti műfaja nem antifóna volt vagy fordítva: egy meglévő középkori antifónát alkalmaztak más műfajú darabként.

< --7---7i7---7---67i---u8---7---7---:--7--u8--708--7---6u---t3--t4---4t---u84--t4--4---:-

Mu - tasd meg U - ram Is- ten a te ir - gal- mas- sá- go - dat mi - né- künk

< -4---t4u---7--7---u8---u8t--t4---3---:--5---r84t---u87--t4---4-----.

és a te üd- vös- sé - ge- det ad - jad mi - né- künk⁹⁶⁰.

< -77--7i7---7--7---7---67i75u5u---7--7---:--7---7---u8--708---7--6u---t47u67-5u8R-4u84-t4--4-,

V. O- sten- de no- bis Do - mi- ne mi- se- ri - cor- di- am tu - am

< -4--4---4--t4u-7---u87u67-5u8R-7u84t-7u-8075-7i7i-u4-7u84--t3---t34t--u8u--6u84---35u7t4--

et sa- lu- ta - re tu - um da no - bis. (

< ---35u65u-4u5z53-4t4-7u54--.

)

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel Lap	Műfaj
♪ Mutads meg Uram	VIII. Adv	Öreg Graduál	24	Antifóna
♪ All./Ostende	VIII. Adv/D1	MissNot	1r	Alleluja

⁹⁶⁰ A tétel szövege apokrif iratból (Jézus Sirák fia 36:1) fordítva

Annak ellenére, hogy Luther Márton az 1523-ból való *Formula missae et communionis pro Ecclesia Vuittembergiensi*-ben⁹⁶¹ olyan miserendet ad, melyben az Alleluja vasárnaponkénti *sine caudis* azaz jubilus nélküli éneklését írja elő⁹⁶², sőt „a reformátor a halleluját az egész egyházi éven át – még böjtben, sőt a nagyhéten is – énekelteni akarja a misében⁹⁶³”, a magyarországi óprotestáns egyházak liturgiájában nem kapott helyet e műfaj⁹⁶⁴. Érdekes e tény annak ismeretében, hogy Czeglédy szerint mindkét protestáns (mind a református mind az evangélikus) felekezet főistentiszteleti liturgiájának elsődleges és alapvető mintája a Luther által kidolgozott liturgia volt⁹⁶⁵.

Mínthogy a fennmaradt graduál-kötetek inkább a zsoltáros istentisztelet liturgikus énekanyagából adnak válogatást, és a főistentisztelet állandó és változó tételeire szinte alig találunk példát, így a Huszár Gál 1574-es kiadványában található egyetlen teljes, kottával ellátott úrvacsorai istentisztelet értéke felbecsülhetetlen. Csomasz Tóth Kálmán Huszár Gál úrvacsorai litugiájáról írt tanulmányában⁹⁶⁶ úgy véli, hogy ha nem ismernénk e forrást, akkor „már-már arra kellene gondolnunk, hogy az akkori istentiszteletből még a lutheránusoknál is hiányzott a régi teljes istentisztelet legfontosabb anyaga, vagy pedig, hogy ezeket a részeket, mint arra korai irataiban Luther is bő lehetőséget enged, nálunk is hosszabb ideig latinul énekeltek⁹⁶⁷”. E részletes renddel viszont választhatunk arra a kérdésre, hogy miként folyhatott egy 16. századi úrvacsorai istentisztelet. Mivel Huszár Gált az irodalom általában evangélikus irányultságúnak tartja⁹⁶⁸ és

⁹⁶¹ Magyarul lásd Luther 1908a.

⁹⁶² Schrems 1930, 15.

⁹⁶³ Jánossy 1932, 86., 269. számú jegyzet.

⁹⁶⁴ A *Cantica sacra* kötetben például az egyházi év különféle alkalmaira tizenhárom Alleluja-darab szerepel.

⁹⁶⁵ Czeglédy 1996, 102. Megjegyezném, hogy Raffay Sándor még az Öreg Graduálról, mint két református püspök alkotásáról úgy vélekedik, hogy abban: „...még tejesen a lutheri liturgia berendezése és a latin mise menete található. Ebből nyilván lehet következtetni, hogy a reformáció befogadása után száz évvel is, még a reformátusoknál is, megvolt a teljes liturgia.” (Raffay 1933, 50.) Hozzátenném: Raffay a Komjáti graduált nem láthatta (i.m. 39), Samarjai Máté János ágendáját a *Keresztúri Agenda* (1598) másolatának tartja (i.m. 45), az Eperjesi Graduálról pedig még nem tud.

⁹⁶⁶ Csomasz Tóth 1955.

⁹⁶⁷ U.o. 342.

⁹⁶⁸ Botta 1991, 211.

< 3-4-3-3t-5-6-t34t42-3:-6-45u-e24t42-3,-5-7-7-----i7-z53-4t-5---

Re-gi-na cae-li le-ta - re al-le-lu - ia qui-a quem me-ru - i - sti

< -z456u82-4t42-3:-6-45u-e24t42-3,-6-7-7-----i76-7-7-3-4t42-3:-6-45u-e24t42

por - ta - re al-le-lu - ia. Re-sur-re-xit si-cut di - xit al-le-lu -

< 3-,-7i767-3-45z-t4-5-3r3-3-,-3-3-5-6-7-7-7-----

ia. O - ra pro no-bis De - um. A-ve Do-mi-ne na - te...

< 3-4-3-4t-5-X6-t3z5-3rR-3:-6-rR2-4t4-3,-3-7-7iV-z5-rR-4z-6---

Re-gi-na cae-li le-ta - re al-le-lu - ia qui-a quem me-ru - i - sti

< -z456u8-2rRe-4z54t-3r2-3:-6-rR2-4t3z543-3e21w-3-,-,--- ...

por - ta - re al-le - lu - ia.

< 3-3t6u-7i7654t-7u85432r3e-3t6u-7i7654t-7u85432r3e-4z54t-3r3-3-,-

Al - le - lu - ja.

< 3-4-3-4-5-5-6-t4z54-3rR-3-3:-6-rR2-4t4-3,-3-7-7i7-z5-

Lae-ta-mur in Chris-to re - dem - to-re al - le - lu - ja Qui-a quem per-

< -rR-4-5-5-6-z456u8-rR-4-4-z54t-3r2e-3:-6-rR2-5tRz543-2-3-,-6-

cus-sit pa-ter ob-sce - lus po-pu - li su - i al-le - lu - ja. Re-

< 7-iv6-7-7-3-4-3:-6-456u82-4t4-3,-7-3-4t-z5432-4-4-4t4-3-,-

sur-re-xit sic-ut di-xit al - le - lu - ja O-ra pro no - bis Chri - ste

< -3-3-5-6-7-7-7-8-7-6-5-4-5-7-7-6-5-4-3-2-4-

Qui ad dex-te-ram De-i par-tis lo-ca-tus es vi-ctor pec-ca-ti mor - tis in-

< 4-3e,-3-3-5-6-7-----

fer-ni. U-nes es no-bis ...

♪ Örülj és örvendezz	VI. Pasc	Eperjesi Grad.	269	230	Introitus
Örülj és örvendezz	VI. Pasc	Öreg Graduál		94	Introitus
♪ Regina coeli	VI. Pasc	Lel.		178v	Antifóna
♪ Regina coeli	VI. Pasc/Suffr.	AntPat		178v	Antifóna
♪ Laetamur in Christo	VI. Pasc	Cantica		126	Canticum

A magyar középkori hagyományban a *Regina caeli letare* antifóna két, egymástól tónusban és terjedelemben eltérő változatban élt. A két forma közül az MMAE-kötet⁹⁷² csak az egyik, ősbibb, 1. tónusú, rövidebb antifónát közli⁹⁷³. Az 5. tónusú, késő-középkori változatot⁹⁷⁴ Lel Húsvét ünnepére való antifónaként adja, de valószínű, hogy a kompletorium zárótételeként a teljes húsvéti időben használták⁹⁷⁵. Lel tételéhez képest az antifónának egy rövidebb változata került az AntPat anyagába⁹⁷⁶. A német evangélikusok által használt Cantica sacra-kötetbe⁹⁷⁷ pedig már Krisztusra vonatkoztatva, canticumnak – illetve a kötet tartalomjegyzékében cantionak – jelezve, *Laetamur in Christo* szövegkezdettel találjuk a Mária-antifónát.

A késő-középkori antifóna graduál-változata az általunk vizsgált források közül kettőbe – az EpGr és az ÖG anyagába – húsvéti introitusként, HG 1574-es kiadványába pedig mint húsvéti, primára való antifóna⁹⁷⁸ került át⁹⁷⁹. A graduál-tételek dallami min-

⁹⁷² 1421.

⁹⁷³ Liturgikus helye: BMV.TP/V2/Comm. Ezt az 1. tónusú dallamot tartalmazza két 12. századi forrás is, a luccai antifonáléban (I-Lc 601) a húsvéti időszak vesperásában a római Szent Péter-bazilika antifonáléjában (I-Rvat, S. Pierto B. 72) pedig Húsvét nyolcadának Magnificat-antifónájaként szerepel a *Regina coeli* tétel. A témáról lásd bővebben Huglo 1980, 682. és Nowacki 1995, 659.

⁹⁷⁴ Az "f-módusú" antifónáról lásd Hiley 1993, 106.

⁹⁷⁵ A *Regina coeli* tétel eredetéről, liturgikus funkciójának alakulásáról lásd Nowacki 1995, 658–659.

⁹⁷⁶ Mint a húsvéti időszak suffragiuma. Az *Ora pro nobis Deum* szakasz után egy hosszú alleluja-melizmával zárul a tétel (lásd a záró alleluját a kottapéldában).

⁹⁷⁷ Psalm-kötetben szintén meg van az antifóna.

⁹⁷⁸ Huszár Gál a Húsvétra való úrvacsorás főistentiszteleti rendjében (HG 1574, 257a-264b levélen) utal e tételre: „introitus helyett imez hálaadást” énekelte, de magát a darabot antifónaként közli a 250a levélen. HG 1574 antifónáját lásd a *Variánsok (II.2.1 Pontosabb megfelelésű tételpárok)* között.

⁹⁷⁹ A Mária-ünnep és a reformáció viszonyáról a *Kontrafaktumok* című fejezetben már részletesebben szóltunk.

tája a pálos vesperále – vagy ahhoz a változathoz közel álló forrás – antifónája lehetett, szövegi szempontból viszont a német protestáns tételhez állnak közelebb⁹⁸⁰.

A graduál-könyvek használatból való elhagyása után az *Örülj és örvendezz* tétel protestáns gyakorlatban introitusként élt tovább, mert még a debreceni „Öreg” énekeskönyv⁹⁸¹ mint húsvéti introitust közli a szöveget⁹⁸².

A fejezet második részében olyan graduál-antifónákat találhatunk, amelyek szövegüket a nap introitus-részletből veszik, dallamuk viszont a per annum időszak antifónáiból vett típus-dallamokkal állítható párba.

< 3---4t---:---5---5---5---4---3r---5---4---3---2---3---4---3---2---1---1---. .

Az Úr az ő né-pé - nek e-rős- sé- ge és ol- tal- ma- zó - ja.

< -ő]---1---1---1ell-0-1-0-:---3---rR2e-1ell-1-0---1---1r---3-----

Do- mi- nus for - ti- tu- do ple- bis su - ae et pro - te- ctor ...

< -3---4t4-5-:-----4-3---2e-----4-e2-1-1-----.

Do- mi - nus de- fen - sor vi - tae me - ae.

♪ Az Úr az ő népének	I.	Trin/D6	Eperjesi Grad.	480	320	Ps.28:8
♪ Dominus fortitudo	II.	Trin/D6	MissNot		181r	Ps.27:8
♪ (Dominus defensor	I.	f2/V/a1	Str-2	1017		Ps.27:8)

⁹⁸⁰ Azt, hogy a graduál-tételek kapcsolódnak a *Regina caeli* antifónához, már Bartalus megállapította (Bartalus 1869, 48.). Az *Örülj és örvendezz*, „melyet Geleji Katona is közöl, szövegét s valószínűleg dallamát is a latin »*Regina coeli laetare*«-ból kölcsönözte, mely utóbbit azonban még eddig a római énekek közt nem találtam. Szerkezete különbözik a rendes introitusoktól...” (i.m.).

⁹⁸¹ ÖÉ 1778.

⁹⁸² 297. levél Nr. 214.

EpGr antifónájának szövege a Trinitás utáni 6. vasárnap introitusának kezdetével egyezik. A graduál-tétel dallami mintáját viszont nem az introitus jelenthette, hanem egy, típusát tekintve az 1. tónusú antifónák A2-es⁹⁸³ zenei csoportjába tartozó tételek valamelyike⁹⁸⁴.

—

< 1-1e-3-2-1-:-1-2e-3-----0q-2-e2-1-1- .

É - ne - kel - je - tek az Úr- nak új é- ne- ket.

< 1-3-23r-rB-3rB-3-:-5-rB-4-3t4-3rB-:-3-rB-3t4-3- , - - -

Can- ta - te Do- mi- no can- ti- cum no - vum al- le - lu - ja ...

< 1-3-3-3-2-1-:-1-3-3-3-2-1-0-1-e2-1-1- .

Can- ta- te Do- mi - no et be- ne- di- ci- te no- mi- ni e- jus.

♪ Énekeljétek az Úrnak	II. Pasc/D5	Eperjesi Grad.	480	320	Ps. 96:1
♪ Cantate Domino	VI. Pasc/D5	MissNot		152r	Ps. 95:1
♪ (Cantate Domino	II. f6/M/a6	Str-2,-4.	2015		Ps. 95:1)

Az antifóna szintén a nap introitusából veszi szövegét, de a graduál-tétel zenei mintáját ebben az esetben is típus-antifóna⁹⁸⁵ jelenthette.

—

< ---3---5-4t---3-3-:-2-3-4-rB---2---1-1- .

Kö- vet en- ge- met a te ir - gal- mas- sá- god.

⁹⁸³ Lásd MMMAe 1999, 45* és Dobszay 1995.b, 6.

⁹⁸⁴ Például MMMAe 1017 (lásd a kottapéldában), amely szövegében is rokonítható a graduál-antifónával.

⁹⁸⁵ A 2. tónusú A1-es csoport (lásd MMMAe 1999, 61* és Dobszay 1995.b, 9.) valamely tétele.

< --1--e1-3-3---3-3---3rB-3--e1:--3--3--e1-3-3--:--4--3-3t1-3rB-----

Mi- se- ri- cor- di - a Do- mi- ni ple - na est ter- ra al- le- lu - ja ...

< --5--4-5---rB--:--2e--4---e2-1-1----.

Ha - bi- ta- re frat- res in u- num.

♪ Követ engemet	I.	Pasc/D3	Eperjesi Grad.	299	243	Ps. 23:6
♪ Misericordia Domini	IV.	Pasc/D3	MissNot		150r	Ps. 32:5
♪ (Habitate fratres	I.	f5/V/a2	Str-1,-2,-7,-8,-13c	1008		-)

A graduál-tétel dallama mögött az 1. tónusú, *A1*-es csoportba⁹⁸⁶ sorolt antifónák valamelyike állhat⁹⁸⁷.

< --3--4-5---5-5-4-3-3--:--3r-2-3-2-1-1----.

Men- jen szí- ned e- le- i- be az én i- mád- sá- gom.

< -4u---7---7-7iV--5u--7--7iV--5u-7i5-t1--:--4--5---5uB-u07--4t--5iV--7i7--7--80065-5i7u0-

In- tret o - ra - ti - o me - a in con- spe - ctu tu - o in- cli - na ...

< -3-4-5-4-3---4---3--:--3-2e-4-e2-1-0q-1-1---.

Ad- ju- to- ri- um no- strum in no- mi- ne Do- mi- ni.

♪ Menjen színed eleibe	I.	Trin/D13	Eperjesi Grad.	503	327	Ps. 88:3
♪ Intret oratio mea	III.	Trin/D13	GradTr		363	Ps. 87:3
♪ (Adjutorium nostrum	I.	f3/V/a3	Str-4	1025		Ps. 123:8)

⁹⁸⁶ MMMAe 1999, 44* és Dobszay 1995.b, 6. Az MMMAe-kötetben közreadott antifónák (1008-1014) mindegyike az évközi idő tétele.

⁹⁸⁷ A CANTUS adatbázis *Custodit Dominus* kezdettel hat forrásból dokumentál per annum időszakra osztott antifónát. Mivel a tételt mindegyik forrás 4. tónusúnak jelöli, így nem valószínű, hogy a graduál-darabhoz közelebbi mintát jelentene.

Sem a MissNot, sem a Cantica Sacra és Psalm-kötet anyagában nem szerepel az *Intret oratio mea* introitus⁹⁸⁸. A graduál-tétel dallam tekintetében az 1. tónusú, A/2-es antifóna csoport⁹⁸⁹ tételeihez áll közel⁹⁹⁰.

—

< 7---7---7---6---5---7---7i---u00b7---7---:---5---4---5---6---t4---3r---4---.

Ör- ven- dez- ze - tek az Is- ten- nek ví- gas- ság- nak sza- vá- val.

< 4---4---4u---7---iV00---8 ---4u0---7i---888---

Vi - ri Ga- li- lae - i ... Ps.: Om - nes gentes... *jubilate Deo in voce exultationis*.

< 7---7---7---7---5---4---45u---7---:---5---4---5---4---4---.

Do- mi- ne cla- ma- vi ad te et ex- au- di me.

♪ Örvendeztetek az Istennek VIII. Asc	Eperjesi Grad.	341	263	Ps.47:2
♪ Viri Galilaei/Jubilate Deo VII. Asc	MissNot		162v	(Ps.46:2)
♪ (Domine clamavi ad te VIII. f6/V/a4	Str-7.	8148		-)

A graduál-tétel szövegét a nap introitusához tartozó zsolttársversben találtam meg. Az *Örvendeztetek* antifóna dallammintáját egy olyan antifóna-csoportból vehette⁹⁹¹, amelyben többségében évközi használatra osztott antifónák kaptak helyet⁹⁹².

—

⁹⁸⁸ A Cantica-kötet egyáltalán nem ad a Szentháromságvasárnap utáni 13. vasárnapra introitust, a MissNot pedig erre a napra egy 7. tónusú, *Respice Domine* kezdetű introitust közöl.

⁹⁸⁹ Lásd az *Az Úr az ő népének* tétel jegyzetét.

⁹⁹⁰ A CANTUS adatbázis tizenhét forrásból dokumentál *Intret oratio mea* kezdetű antifónát. A tétel liturgikus helye mindenütt az évközi időszak. Tónushasználat szempontjából a források 8. és 5. tónusúnak jelölik a darabot.

⁹⁹¹ 8/C2, lásd MMMAe 1999, 104* és Dobszay 1995.b, 20.

⁹⁹² Az MMMAe-kötetben a csoporthoz osztott antifónák mindegyike az évközi idő tétele.

< --3---4---5---5---5---t4---3---4t---4---4---4---:---4---5---5---7---5---5---4---4---.

Te- kints mi ol- tal- ma- zó Is- te- nünk és nézd a te szol- gá- i- dat.

< --3---e4---2e---4t4---4---:---4u---5---4---t3t43---3---3---4t---4---4---4---t4---3---34t---6---u6z4

Pro- tec- tor no- ster a- spi- ce De - us et re- spi- ce in fa- ci - em Chris- ti

< -rR-34t4t--t4--

tu - i ...

< --4---4---4---5---5---4---:---4---3---5---u6---z6---4---4---.

Li- be- ra- sti vir - gam he- re- di- ta - tis tu- ae.

♪ Tekints mi oltalmazó	VIII. Trin/D5	Eperjesi Grad.	474	318	Ps.84:10
♪ Protector noster	IV. Trin/D14	MissNot		188r	Ps.83:10
♪ (Liberasti virgam	VIII. f5/M/a3	Str-1,-2,-4,-7,-8.	8010		-)

A graduál-tétel szöveg tekintetében a *Protector noster* introitussal mutat hasonlóságot, de nem találtam olyan forrást, amely az introitust a Trinitás utáni 5. vasárnapra osztaná. A graduál-darab dallama a 8. tónusú, A2-es csoportba⁹⁹³ osztott antifónák típusához áll közel.

< --4---4---4---4---4---5---4---5---4---3---:---5---7---6u---t4---4---.

Te- kints re- ám és kö- nyö - rülj raj- tam mert sze- gény va- gyok.

< -3r---3---3---3r---rR---:---3---3---4---45z51---rR---3---345z---3---3rR---3---:---34t---5---5---7i---7---7---:

Re- spi- ce in me et mi- se- re - re me - i Do- mi- ne quo- ni- am u- ni- cus

⁹⁹³ MMMAe 1999, 99* és Dobszay 1995.b, 19.

< 7̣ 7̣ 7̣ 7̣ 8̣ 8̣ 8̣ 5̣

et pau- per sum e - go ...

♪ Tekints reám	VIII. Trin/D3	Eperjesi Grad.	466 315	Ps.25:16
♪ Respice in me	VI. Trin/D3	MissNot	178v	Ps.24:16

Az előző tételhez hasonlóan a graduál-tétel zenei megoldása mögött 8. tónusú, A2-es antifóna-típus⁹⁹⁴ állhat.

—

⁹⁹⁴ Például az MMMAe-kötet 8014. számú *Inecclesiis* (f4/M/a6) tétele.

II.10. Önálló alkotások

A csoport darabjai olyan alkotások, amelyeknek előzményeit a magyar középkori hagyomány nem dokumentálja. Az új tételekhez a graduál-könyvekben új – azaz a középkori repertoárban nem létező –, de a gregorián repertoárba illő dallamok társulnak. Nem zárhatjuk ki, hogy egy-egy graduál-darabhoz utóbb esetleg még előkerülnek közelebbi középkori minták, a legtöbb esetben azonban szinte biztosra vehetjük, hogy a graduál-tételek mögött már nem konkrét antifónák, hanem stílusminták álltak.

< 1---0q-q0---1---2---e11---1---0q---1---:35u-7-5---4---3---4t---5---5---,5-7---7-

A ha- mis em- be- rek tá- mad- nak az i- gaz ke- resz- tyé- nek- re, de az Úr

< 7---u115-5---5---5---4---3---4t---5---:3---4---5---4---e2-1---0q-1---.

Is- ten meg-sza- ba- dít- ja ő - ket, és fel- ma- gasz- tal- ja ő - ket.

< 0---0q-q0---1---e2-0q---1---:3r5u---5t1R-4---4t---5---,5-5u115-5---5---5---t1---

Sa- cer- dos in ae- ter- num Chris- tus Do- mi- nus se- cun - dum or- di- nem

< 5---rR-4t---5---:3---4t---4---e2-3r1R-1---0q-1---.

Mel- chi- se- dech pa- nem et vi - num ob- tu- lit.

Kezdősor	Liturgikus hely	Forrás	Tétel	Lap	Bibliai hely
A hamis emberek támadnak	I. quotidianae	Öreg Graduál		215	-
(Sacerdos in aeternum	I. Corp/V1/a1	Str.		1520)

A graduál tétel zenei mintáját az I/H⁹⁹⁵-típuscsoport valamely antifónája jelentette.

⁹⁹⁵ MMAe 1999, 59* és Dobszay 1995.b, 6.

< 3 2 1 1t 5: 5 X 6 4 4 3 4 4t 5: 5 5 rB 4 3 wW , 1

A Jé- zus Krisz- tus meg- halt a mi bú- ne- in- kért az í- rá- sok sze - rint; és

< 0 1 e2 1 0 : rB 5 7i 7 7 t4 5i 5 rB : 3 3 2e 4 e2 1 1 .

el- te- met- te- tett és fel- tá- ma- dott har- mad- na- pon a- zon í- rá- sok sze- rint.

A Jézus Krisztus meghalt **I. Pasc** Öreg Graduál 468 1Kor.15:3-4

A tétel a vizsgált graduál-források közül csak ÖG-ben szerepel.

—

< 3 wW 4 5u 7 7i 7 7 : 7 7 uB 5 7 uB t4 4 : 4 5 6u 5

Az Úr jő ki mint ó- ri- ás, mint ha- da- ko- zó fér- fi - ú, i- rigy- sé - get

< 2 2 , 4 5u 7 7 : 6 7 8 7 uB 5 7 4 2e rB 1 1 .

in- dít, zeng és ü- völt, győ- ze- del- met vé - szen az ő el - len- sé- gin.

Az Úr jő ki	III. Adv	Eperjesi Grad.	68	33	Ézs.42:13
Az Úr úgy jő ki	III. Adv	Öreg Graduál		19	Ézs.42:13
♪Az Úr úgy jő ki	III. Adv	Öreg Graduál		444	Ézs.42:13

A tétel a graduál-források⁹⁹⁶ jellegzetes adventi tétele. Az antifóna – kisebb egyéni variáns-hangoktól eltekintve – minden forrásban alapvetően azonos.

—

Bemegyünk az ő hajlékába **IV.** Circ Eperjesi Grad. 102 49 Ps.5:8

—

Dicsérjétek keresztyének **I.** quotidianae Öreg Graduál 216 -

⁹⁹⁶ SpáGr f. 285.

—			
Feltámadt a Krisztus ⁹⁹⁷	VIII. Pasc/D2/a	Öreg Graduál	471
—			
Fohászkodunk tehozzád	VIII. D/V/a1	Huszár Gál 1574. 224	461 -
—			
Győzedelmes Krisztus	VII. Pasc	Öreg Graduál	110 -
—			
< 3 0 1 tu 5 : 5 4 5 4 3 4 5 : t 5 7 7 4 4 u 5 4			
Ha- tal- mas Is - ten, a te a- ka- ra- tod- ból lesz- nek az e- sők és é - gi har-			
< 5 5 , 5 4 3 e 1 e 1 1 0 1 4 5 : 4 5 7 7 7 4 5			
ma- tok, me- lyek- kel e föl- det meg- zsi- ro- sí- tod, és te pa- ran- cso- la- tod-			
< u 5 5 u 5 5 : 1 t e 1 e 1 1 : 5 4 5 4 3 4 5 5 :			
ból re- ked- nek meg az ég- nek csa- tor- ná- i; kér- jük te szent fel- sé- ge- det,			
< 8 7 7 7 7 8 7 u t 5 u 5 5 : 5 X 6 5 t 3 4 3 e			
hogy ál- lasd meg a kár- te- vő ned- ves- sé- ge- ket, és fel- de- rít- vén az i- dőt,			
< 1 e 1 0 3 4 3 t 5 5 : 5 5 5 t e e 0 1 e 1 1 .			
tartsd meg ke- gyel- mes- sé- ged- ből mi - né- künk a - dott a - ján- dé- ko- dat.			
Hatalmas Isten, a te akara- todból	I. cotidianae	Öreg Graduál	213 -

A tétel talán egy meglévő – esetleg processziós antifónák között keresendő –

⁹⁹⁷ A graduál-tétel dallami mintáját a 8. tónusú antifónák A6-os csoportjához tartozó darab jelenthette. (Lásd MMAe 1999, 101*–102* és Dobszay 1995.b, 16.).

középkori mintát követ.

—

Hárman vannak kik a mennyben	VIII. Trin	Öreg Graduál	168 1Jn.5:7
Hárman vannak kik a mennyben	VIII. Trin	Öreg Graduál	481 1Jn.5:7

—

< 2-4-5u-7-:-7i-7-7-7-7-7-u0-5-u0-t7-4-, -4-5z-5-----rB-

I- gaz hit- ből ké- rünk té- ged di- cső Szent- há- rom- ság hogy ne hagyj el

< -4-----rB-2-----2-----.

szük- sé- günk - ben.

< -III-4-5u-7-7-:-6-7-8-7-7-7-u0-5u-5-4-, -4-4-5u-5-4-:-4-4-4-

Sta- tu - it il- li te- sta- men- tum semp- i - ter- num et de- dit il- li sa- cer-

< -5t73-4-4-----2-----2-----.

do - ti - um ma- gnum.

Igaz hitből kérünk	III. Trin	Eperjesi Grad.	380 283 -
(Statuit illi ⁹⁹⁸)	III. Comm.cf./L/a5	Strig.	3013 -)

—

< 2-6-6u-6-:-6-5-5-4-5z-6-:-2-3-1-1-0-1-2-3-2-

Ke- gyes- ség- nek és min- den jó- ság- nak ö- rök- ké dí- csé- ren- dő kút - fe-

⁹⁹⁸ A graduál-tétel dallami mintáját a 3. tónusú antifónák A2-es csoportjához tartozó darab jelenthette. (Lásd MMAe 1999, 67* és Dobszay 1995.b, 11.).

< 1-:5-4-3-e2-1w-2-:1-4-5-5-t4-5-6-7-5-5-4-23r-4-:4-
 je, te-rem-tő Úr Is-ten, ki meg-ön-tö-zöd a he-gye-ket a fel-hők-ből, és
 < 5z-7-5-4-23r-4-r2w-1-1w-2-:4-5-4-23r-4-5z-u0-5z--
 be-töl-töd a föl-det gyü - möl-csök-ke-l, szé-nát te - rem-tesz a bar-mok-
 < 6-:8-8-6-u0-5-4t-6-w1-t4r2-01w-e2w-2-:6-2-6-6-u0-3-
 nak és ga-bo-nát em-be-rek-nek é - le - té - re, hogy ke-nye-ret hoz ki
 < 2-3r-4-4-5-4-4-3-u0-u0-t4-:4-5-6-4t-5-5-4-5z-6-2t--
 a föld-ből és a bor meg-vi-dá-mít-sa és a ke-nyér meg - e-rő-sít-se em-
 < e2-1-0-1w-2-2-:5-5-4-2-e2w-0-456u-t4-2e-r2-2-2-
 be-rek-nek szí-vü-ke-t, kö-nyö-rülj mi-raj - tunk a te szent ne - ve-dért.

Kegyességnek és minden	I.	quotidianae	Öreg Graduál	214 -
Kegyességnek és minden	III.	quotidianae	Öreg Graduál	215 -
jóságnak				

ÖG 1. tónusú tétele a másik, talán záróhangjának elírása miatt 3. tónusú darabnak csak az első frázisát ragadja ki. A *Kegyességnek és minden jóságnak* antifónának sem a rövidebb, sem a hosszabb változatát a vizsgált graduál-forrásban másutt nem találtam. A darabról a *Hatalmas Isten* antifónához hasonlóan elmondhatjuk, hogy talán processziós anyagban található minta állhat mögötte.

A tétel szövege valószínűleg különböző, zömében bibliai zsoltárversek és az őket összekötő bővítmények összeszerkesztésével készülhetett⁹⁹⁹:

Jó az Úr mindenkenc, és az ő irgalmassága minden ő teremtett állatin. Diczérnek tegedet Uram minden te teremtet állatid, és az te fiaid áldanac tégedet (Ps. 145: 9–10)¹⁰⁰⁰

Halgas meg engemet Uram: mert jó az te kegyelmességed... (Ps. 69: 17)

Az én szómat halgasd meg az te kegyelmességed szerint... (Ps. 119: 149)

⁹⁹⁹ A mozaiktechnikás megoldásra Fekete Csaba hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is megköszönök.

¹⁰⁰⁰ A tételhez kapcsolódó bibliai helyeket a Vizsolyi Biblia szövege szerint idézem.

Mert azt mondom, hogy az ő kegyelmessége mind örökké megmarad... (Ps. 89: 2)

Mert nálad vagy az életnek kútfeje... (Ps. 36: 10)

Ki megöntözi az hegyeket az ő lakó helyeiből, hogy azt te czelekedetened hasznából megalégitessék az föld. Teremt szénát az barmoknak, és füvet az embereknek hasznokra, hogy eledelt vegyenek a földből. Ki borral megvidámítja az embernek szívét, és ortzáját megfényessíti olajal, és kenyérral az embernek szívét erössíti. (Ps. 104: 13–15)

Az te nevedért Uram légy kegyelmes... (Ps. 25: 11).

—

Kiáltok a felséges Istenhez	IV.	D60	Eperjesi Grad.	151	79	Ps.57:3
-----------------------------	------------	-----	----------------	-----	----	---------

—

Könyörgünk Úr Isten	I.	Ep/D	Eperjesi Grad.	145	77	-
Könyörgünk Úr Isten	I.	Nat	Öreg Graduál		43	-

—

Könyörülj rajtam Uram	VIII.	Qu/H6/f5	Eperjesi Grad.	216	102	Ps.6:3
-----------------------	--------------	----------	----------------	-----	-----	--------

—

Megoltalmazza az Isten ¹⁰⁰¹	VII.	S/V/a3	Huszár Gál 1574.	335	682	Ps.37:40
--	-------------	--------	------------------	-----	-----	----------

—

Megnyitom példabeszédek- ben	I.	Ep/D6	Eperjesi Grad.	120	55	Mt. 13:35
---------------------------------	-----------	-------	----------------	-----	----	-----------

—

¹⁰⁰¹ A graduál-tétel dallami mintáját a 7. tónusú antifónák A3-as csoportjához tartozó darab (pl. MMMAe 7055) jelenthette. (Lásd MMMAe 1999, 91* és Dobszay 1995.b, 14.)

Megsokasultanak a mi ellen- ségeink ¹⁰⁰²	VIII. communes	Batthyányi Grad.	260	255	-
Megsokasultanak a mi ellen- ségeink ¹⁰⁰³	VIII. quotidianae	Öreg Graduál		210	-
—					
Megtartá a nagy Úr Isten ¹⁰⁰⁴	VII. communes	Ráday Grad.	154	190	-
Megtartja a nagy Úr Isten ¹⁰⁰⁵	VII. quotidianae	Öreg Graduál		212	-
—					
Mindeneknek szemei	I. Trin/D7	Eperjesi Grad.	484	321	Ps. 145: 15
—					
Mutasd mihozzánk ¹⁰⁰⁶	VIII. communes	Ráday Grad.	169	193	Ps.84:8
Mutasd mihozzánk	VIII. quotidianae	Öreg Graduál		208	Ps.84:8
Mutasd mihozzánk	VIII. S/V/a2	Huszár Gál 1574.	334	680	Ps.84:8
—					
Ne vess el engemet	VIII. Pent	Eperjesi Grad.	365	273	Ps.51:13
—					
Örüljetek igazak ¹⁰⁰⁷	II. Pasc/D6 ¹⁰⁰⁸	Eperjesi Grad.	250	317	Ps. 97:12
—					

¹⁰⁰² Text cf.: resp. *Congregati inimici*.

¹⁰⁰³ ÖG dallamának eleje elcsúszva, de BaGr alapján javítható. A tételek folytatása azonos.

¹⁰⁰⁴ A graduál-tétel dallami mintáját a 7. tónusú antifónák A4-es csoportjához tartozó darab (pl. MMMAe 7117) jelenthette. (Lásd MMMAe 1999, 91*–92* és Dobszay 1995.b, 14.)

¹⁰⁰⁵ ÖG dallama néhány helyen elcsúszott, de a hibák RáGr alapján javíthatók.

¹⁰⁰⁶ A graduál-antifónák szövege olyan zsoltárversekből van összerakva, amelyeket verzikulus-párként (*Ostende - Domine exaudi*) gyakran használtak együtt. A tétel dallammintáját viszont responsoriu breve jelenthette. RáGr tétele után zsoltár vagy Magnificat állhat.

¹⁰⁰⁷ A CANTUS adatbázis hatvanhét forrásból közöl *Laetamini in Domino* kezdetű antifónát, de egyik tétel tónusa sem egyezik a graduál-változattal.

¹⁰⁰⁸ A tétel felirata: *Antiphonae Communes ex Psal[mo] preceden[te] p[s]. 96 [f 194]*.

II.10. Önálló alkotások

Uralkodó Szentháromság ¹⁰⁰⁹	VI.	communes	Eperjesi Grad.	381	283	-
Uralkodó Úr Isten	VI.	communes	Ráday Grad.	168	192	-
—						
Uram emlékezzél meg	I.	Trin/D16	Öreg Graduál	495	(Ps.106:4-5)	
—						
Úr Isten őrizzük	VII.	Pasc/D2	Eperjesi Grad.	295	242	Ps.119:57
—						
Vallást tegyenek ¹⁰¹⁰	IV.	Ep	Batthyányi Grad.	244	251	1Krón.29:13
Vallást tegyenek	IV.	Ep	Öreg Graduál	49	1Krón.29:13	
—						
Vigy fel minket	VIII.	quotidianae	Öreg Graduál	219	-	
—						

¹⁰⁰⁹ Vö.: *Confitemini* (MissNot f. 156r).

¹⁰¹⁰ A graduál-tétel dallami mintáját valamely, a 4. tónusú antifónák *A* csoportjához, az úgynevezett fix négysoros tételekhez tartozó darab jelenthette. (Lásd MMMAe 1999, 71*–72* és Dobszay 1995.b, 12.)

III. Összegzés

III.1. A graduál-könyvek zenei helyesírásáról

Csomasz Tóth megállapítása szerint: „Zenei tekintetben a reformáció hajnalán európai színvonalat és iskolázottságot mutató egyházi közműveltség fokozatos, de állandó hanyatlást mutat: Huszár Gál énekeskönyvének (1574) nyomtatott kottáiban sokkal több a hibásan feltett kulcs, vagy a hangjegy hiba, mint nemcsak az egykorú német, cseh és lengyel zenei kiadványokban, amelyek gyakorlatilag hibátlanok, hanem mint a két fennmaradt század középi, nem egyházi hangjegyforrásban, a zeneileg szintén alig hibás Tinódi–Cronicá-ban, vagy a Hoffgreff-kancionáléban¹⁰¹¹”. A zenei műveltség színvonalvesztése tehát elsősorban az egyházi zenei élet területét érintette. Ferenczi úgy gondolja, hogy az egyházi énekrepertoáron belül is a gyülekezeti énekek kottázása jobb állapotot mutat, míg a zenei írásbeliség romlása inkább a graduál-anyagot tartalmazó kötetekben érhető tetten¹⁰¹². Sőt Ferenczi a 16–17. századi magyar nyelvű graduálok zenei helyesírása kapcsán arra az álláspontra jut, hogy közülük „egyik sem hibátlan forrás, a megbízhatóság mértéke legfeljebb 80%-os¹⁰¹³”.

Az általam vizsgált graduál-források közül – Csomasz Tóth fent idézett megjegyzése ellenére – a Huszár Gál nyomtatványok antifóna-anyagának értelmezése jelentette a legkevesebb gondot. Amellett, hogy többször helytelenül szerepelnek a tételek kulcsai¹⁰¹⁴ és mindkét nyomtatványban elcsúszott hangokat – illetve dallamszakaszokat – is találhatunk, mégis a kérdéses dallami pontok többségénél eldönthető, hogy hibára vagy a graduál-szerkesztő egyéni alakítására gondoljunk¹⁰¹⁵. Borsó helyesen állapítja meg, hogy a Huszár Gál-féle kották nyomtatásában a hibák általában két csoportra oszt-

¹⁰¹¹ Csomasz Tóth 1961, 96.

¹⁰¹² Ferenczi 1988b, 61.

¹⁰¹³ Uo. 68.

¹⁰¹⁴ Huszár Gál 1574-es graduáljában általában tenorkulcsot használ, de több tétel dallamát csak altkulcs szerint lehet értelmezni. Csomasz Tóth 1981a, 180.

¹⁰¹⁵ A dallami hibák ellenére a nyomtatványok zenei helyesírása kapcsán helytállónak tűnik Csomasz Tóth megállapítása, miszerint „Huszár Gál a dallamok kinyomtatásához megfelelő zenei képzettséggel rendelkezett”. (Csomasz Tóth 1981a, 180.).

hatók: az egyik hibaforrás valószínűleg a felszerelés hiányosságából¹⁰¹⁶, a másik a szedés illetve a korrigálás¹⁰¹⁷ figyelmetlenségéből adódik¹⁰¹⁸.

Már az egyes graduál-források bemutatásánál említettem¹⁰¹⁹, hogy a Komjáti Graduál hibás tételeit több ízben a testvér-graduálok anyagában viszontláthatjuk¹⁰²⁰. Ferenczi a testvér-graduálok anyagának kiadása kapcsán megjegyzi, hogy a három graduál rendezett írásképe és külalakja mögött „alapvető zenei hiányosságokat fedezhettünk fel¹⁰²¹”, ezért a tételeket a közreadás előtt latin nyelvű forrásokkal és több hazai graduál-forrás dallamvariánsával vetette össze¹⁰²².

Mivel az Eperjesi Graduál közreadása során Ferenczi zeneileg megbízhatatlannak ítélte a kéziratot¹⁰²³, a graduálban található tételeket a pozsonyi antifonálék és a szepesi antifonálék¹⁰²⁴ anyagával hasonlította össze¹⁰²⁵. A graduál zenei helyesírását jól jellemzi, hogy a forrás kottás tételeinek több mint a fele javítást igényelt¹⁰²⁶.

A munka során a legtöbb gondot az Öreg Graduál tételeinek értelmezése, átírása illetve javítása jelentette. A graduálban kinyomtatott 272 kottás antifonának több mint a

¹⁰¹⁶ Hiányzik felszereléséből pl. a „b” módosítójel (Csomasz Tóth közlése alapján Borsa 1976, 127.).

¹⁰¹⁷ Huszár Gál viszonylag szerény felszereléssel dolgozhatott. A készletéhez tartozó öntvények jelentős részét kétféleképpen: a talpára vagy a tetejére állítva használhatta (Borsa 1976, 127.), így az egyes öntvények „forgatása” során a hibalehetőség is megnőtt.

¹⁰¹⁸ Borsa 1976, 125–129.

¹⁰¹⁹ Lásd *Az összehasonlító munkához használt graduálforrásokról* című fejezetben a testvér-graduálok kapcsán írottakat.

¹⁰²⁰ Ferenczi (Ferenczi 1997, 32.) két himnusz és tizennégy antifóna esetében mutat ki jellegzetesen azonos hibákat.

¹⁰²¹ Uo. 31.

¹⁰²² Ferenczi arra vonatkozóan, hogy melyik középkori kódex (kódexek) alapján végezte a tételek javítását, nem ad információt. A graduál-könyvek közül – az Öreg, a Csáti, Patay, Kálmáncsai, Eperjesi, Kecs-keméti, és Simontornyai Graduálok mellett – a Spáczay és az Ajaki Graduál értékes variánsait emeli ki (Ferenczi 1997, 33.).

¹⁰²³ Ferenczi 1988a, 32.

¹⁰²⁴ A középkori források ismertetését lásd *A középkori magyar forrásokról* című fejezetben.

¹⁰²⁵ Lásd Ferenczi 1982.

¹⁰²⁶ Ferenczi 1988a, 32.: „az egyszólamú tételeknek mintegy a felét, a többszólamú daraboknak nyolcvan százalékát hibásan jegyezték le.”

fele csak korrigálásokkal használható¹⁰²⁷. A lejegyzés leggyakoribb hibája a helytelen kulcsjelölés¹⁰²⁸, néhány antifóna dallama csak többszöri kulcsváltás beiktatásával rekonstruálható¹⁰²⁹. Szintén jellegzetesnek mondható hiba, amikor egy-egy hang vagy dallamszakasz kottázása szekunddal, terccel vagy akár szeptimmel(!) elcsúszott. Ezek a „sajtóhibák” a többi graduál-kötetben található variánssal – vagy a beazonosított középkori mintadallammal – való összevetés után általában könnyen javíthatók¹⁰³⁰. Sok esetben viszont nehéz helyzetben voltam annak megítélésakor, hogy egy-egy dallamszakasz eltérő megoldását nyomtatási hibának vagy egyéni variánsnak tekintsem-e¹⁰³¹. A döntést tovább nehezítette, ha egy adott antifónát más graduál-forrás – illetve a középkori repertoár – nem tartalmazott vagy csak olyan távoli dallamvariánst adó modellt találtam, amelyre a javítás során nem támaszkodhattam¹⁰³².

¹⁰²⁷ Többszöri hibaforrást és korrirrigálási gondot jelenthetett a *fametszetes technikal* is. Mint azt Geleji tudósításából tudjuk (a nyomtatás menetéről és időtartamáról lásd az Ajánlólevél 10r folióján írottakat), a dúcot a szedésbe illesztve a lapokat másodszor is kinyomtatták. A négy évig elhúzódó nyomtatás során egy dallamrész, kulcs stb. hibája, neumák és szöveg jobb társítása, csak a dúc – vagy egy oldalon több dúc – újrametszése, az egész lap újraillesztése árán volt javítható. Érthető, hogy a harmadszori-negyedszori újrametszést és újrayomást mellőzve sok lapot *abban hagytak, amiben találták*, és a helyesbítést az *értelmes kántorokra* hagyták. Ezzel magyarázható az is, hogy sok helyen csaknem egy egész sor üres kottasor maradt a lap alján. Ennek eltüntetésére nem csak újra kellett volna tördelni az anyagot, hanem több lapot is újra kellett volna metszeni.

¹⁰²⁸ A nyomtatás a tételek túlnyomó többségéhez tenorkulcsot ad, de több dallamot csak altkulccsal lehet értelmezni.

¹⁰²⁹ Pl. *Ha én el nem menendek* (ÖG 472.), *A jó Pásztor* (ÖG 471.), *Istennek bölcsessége* (ÖG 448.).

¹⁰³⁰ Pl. *Tudjátok hogy közel* (ÖG 20.), *Felmegyek az én Atyámhoz* (ÖG 475.), *Galileabeli férfiak* (ÖG 125.) tételek záróhangjai elcsúsztak.

¹⁰³¹ Ilyen dilemmával találkozhatunk több ízben pl. a dolgozat *Fordítások* című fejezetének második alfejezetébe (*Néhány hangos eltérések*) sorolt tételek kapcsán.

¹⁰³² Erre a *Szabad variációk* vagy az *Új szöveg-dallam kombinációk* című csoportokban több példát is találhatunk.

III.2. A graduál-tételek viszonya a középkori rítusokhoz

A graduál-antifónák középkori mintái kapcsán Czeglédy a következő szakaszt idézi Kálmán Farkastól¹⁰³³: „... egy igen nagy csalódásomat kell napfényre hoznom, mely bizony eleinte keserűen esett, de mégis hozzá kellett szoknom, nevezetesen: én valóban azt hittem, hogy régibb egyházi dallamaink legnagyobb részben magyar dallamok, s csak néhány latin és német van középük véve; most a Nagydobszay, Kálmáncsai s a Gönczy-féle gyűjtemény figyelmes átvizsgálása után nyíltan kimondhatom: hogy biz' a mi régi dallamaink legnagyobb része nem magyar, hanem latin, és pedig a Gregorianumból van véve! Erre nézve nincs hát már most egyéb teendő, mint beülni valamely káptalan könyvtárába, s átvizsgálni a Gregorianumot, ... meg is cselekszem idővel, ... ha az Úr akarándja¹⁰³⁴”. Azt tehát, hogy a magyar protestáns graduálok legtöbb darabja mögött középkori gregorián minták állnak, már Kálmán Farkas felfedezte. Bartalus is hasonló véleményen van, amikor ezt mondja: „A szorosán vett szertartásos énekek pedig nem csak szerkezetileg megegyeztek, hanem a katolikusoktól vették¹⁰³⁵”.

Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán a graduál-himnuszokról írt összefoglaló tanulmányukban¹⁰³⁶ a tételek szerves előzményeit a magyar középkori forrásokban keresték. Indoklásuk szerint egyrészt a magyar kora-reformációs liturgia fejlődése nem követte a német és skandináv gyakorlatot, másrészt már Szilvás Újfalvi Imre „kiemelkedő forrásértékű előszavában a hazai korai protestantizmus éneklésének közvetlen forrásai között elsőnek szintén egy, magyarországi rendelkezésre 1515-ben Velencében készült Psalterium Strigoniense¹⁰³⁷ c. szertartási könyvet említ”.

¹⁰³³ Czeglédy 1978, 68–78. Kálmán Farkas cikkei 1879 és 1883 között jelentek meg a Magyar Protestáns Egyházi Figyelmező, a Protestáns Egyházi és Iskolai Egyházi Lapok és a Debreceni Protestáns Lap hasábjain.

¹⁰³⁴ Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, II (1880) 159. Idézi: Czeglédy 1978. 68–78.

¹⁰³⁵ Bartalus 1869. 48. Egyes problémákra, eltérésekre és azonosságokra is felfigyelt; például „*Gyermek szülétek minékünk*, a latinokban: *Puer natus est nobis*. Kulcsa a 3-ik vonal helyett hibásan áll a 4-diken. Antiphonájának kezdete egyezik a latinokkal, de folytatását a szöveg miatt módosították.” I.m. 47.

¹⁰³⁶ Bárdos K.–Csomasz Tóth 1977.

¹⁰³⁷ Újfalvi ennyit mond (RMNy 886 előszó) - a címlap és a colophon nyomán -, és nem mond megjelenési helyet és évet:

Ferenczi Ilona az Eperjesi Graduál antifóna-anyagának vizsgálata kapcsán a nem mindig megbízható vagy esetleg értelmezhetetlen zenei lejegyzés ellenőrzésére illetve a tételek eredetének meghatározása végett indokoltnak és célszerűnek találja a graduál-repertoár középkori forrásokkal való összevetését¹⁰³⁸. Munkájában a graduál-antifónákat elsősorban a pozsonyi antifonálék anyagával hasonlította össze¹⁰³⁹ és a középkori modell-dallamok és a graduál-antifónák viszonyát kilenc zenei kategóriába osztotta¹⁰⁴⁰.

Jelen dolgozat elemzéseiben én is azt kerestem, hogy az egyes graduál-antifónák mögött konkrétan milyen közelebbi vagy távolabbi zenei és szövegi modellek állnak. A graduál-tételek „beazonosítása” után összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magyar graduálok antifóna-repertoárja elsősorban középkori magyar előzményekre, méghozzá a központi magyar hagyomány (Esztergom) forrásainak anyagára támaszkodik. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy egyes tételek esetében nem merül fel más hazai illetve külföldi forrásból dokumentálható modell használatának lehetősége. Az Eperjesi Graduál néhány antifónájához leginkább közel álló variánsú tételt több esetben német¹⁰⁴¹, ritkán lengyel vagy cseh¹⁰⁴² forrásban, vagy a tartalmát tekintve igen csonka szepesi antifonálékban¹⁰⁴³ találtam meg, az Öreg Graduál antifónáinak pontosabb mintái

„Psalterium Strigoniense, seu Psalterium secundum ritum almae Ecclesiae Strigoniensis cum Antiphonario, & Hymnario, incerti authoris & temporis, nisi quod Iacobi Schaller librarii Budensis ab initio in eo fiat mentio.”

Schaller költségén több más kiadvány is megjelent (Breviárium, Velence 1514, Ordinarius, Velence 1514, Breviárium Agriensis, Velence 1515). Szilvás-Újfalvi nem említi, hogy van a kötetnek teljes impressuma: *per Lucantonium de Giunta Florentiniüg... Anno salutis M. CCCCC XV*. A könyvészet mindezeket a Schaller pénzelt kiadványokat számontartja (a Psalterium: RMK III 207). A forrás esetleges graduálkapcsolatait részletesen elemzi Ferenczi (lásd Ferenczi 1992).

¹⁰³⁸ Ferenczi 1982, 49.

¹⁰³⁹ Mivel a szepesi antifonálék tartalma csonka, a latin-magyar antifonapárok közül csak egy esetben határozható meg a szepesi antifonálékban vett mintára. Uo. 51.

¹⁰⁴⁰ Ferenczi 1982.

¹⁰⁴¹ Pat20, AntPat, Babst, Cantica sacra illetve Psalm kötetek tételeihez köthetőek pl. *A mi életünknek közepette, Eddig nem kértetek semmit, Nem küldtettem, Íme az Úr eljő felhőben* stb. antifónák.

¹⁰⁴² Pl. *az A nyájasság elterjedt* - Cra 47; *Adjátok meg* - Kn 17 tételpárok.

¹⁰⁴³ Pl. *Legyetek azért irgalmasok*.

viszont néha a váradi antifonálé repertoárjából bukkantak fel¹⁰⁴⁴. Gyakori, hogy a graduál-könyvek antifónáihoz pálos forrásokból dokumentált változatot párosítottam. Ezzel kapcsolatban talán két olyan tétel érdemel külön említést, amely az esztergomi szokásterület forrásaiból vagy hiányzik vagy lényegesen eltérő variánssal szerepel. Az egyik legrégebb Mária-antifóna, a *Sub tuum presidium*¹⁰⁴⁵ pontosabb szövegváltozattal¹⁰⁴⁶ és kontrafaktumként¹⁰⁴⁷ is bekerült több graduálforrásunk anyagába. Az ősi antifónát a hazai középkori források közül a pálos Cantuale őrizte meg. A másik példánk a *Dominus dixit ad me* antifóna, amelynek magyar nyelvű változata a graduál-források mindegyikében megvan¹⁰⁴⁸. A középkori antifóna az esztergomi forrásokban 8. tónusú dallammal¹⁰⁴⁹, a Str-8 (MR 8)-as jelzetű pálos forrásban viszont a graduál-változatokkal egyezően 2. tónusú zárlattal szerepel. Mivel a pálos liturgia nagy mértékben egyezik az esztergomi szokással¹⁰⁵⁰ és a zárt közösség az esztergomi hagyomány szigorú őrzését követelte¹⁰⁵¹, valószínű, hogy az ezek az eltérések abból adódhatnak, hogy a pálos források az esztergomi liturgiának egy korai, forrásokkal ma nem dokumentálható stádiumát rögzítik¹⁰⁵².

Az elemző munka során a latin-magyar tételpárok alapján megpróbáltam kirajzolni a középkori „minták” és a graduál-tételek közötti zenei viszonyok alakulását is. A vizsgálat alapján a graduál-források és a középkori modellek közötti zenei kapcsolatoknak a következő alaptípusait állapítottam meg: 1. Fordítások, 2. Variánsok, 3. Tónusmódosítások, 4. Szabad variációk, 5. Kivágatok, 6. Új szöveg-dallam kombinációk, 7. Kontrafaktumok, 8. Önálló perikópa-antifónák, 9. Műfajcserés alkalmazások, 10. Önál-

¹⁰⁴⁴ Pl az *A békességnek királya, Bölcsék látván ...ez a jel* tételknél.

¹⁰⁴⁵ Hiley 1992, 105.

¹⁰⁴⁶ *Istennek szent Fia*.

¹⁰⁴⁷ *És mikor menének*.

¹⁰⁴⁸ *Szóla énnékem illetve Atya Úr Isten mondá*.

¹⁰⁴⁹ Str. -1, -2, -7. MMAe 8189.

¹⁰⁵⁰ Török 1986, 59.

¹⁰⁵¹ Szendrei 1988a, 230.

¹⁰⁵² Szendrei feltételezése szerint 13. századi állapotot rögzítettek a pálos források. Lásd uo.

ló alkotások¹⁰⁵³. Egy korábbi írásomban¹⁰⁵⁴ a fenti zenei kategóriáknak a statisztikai összegzésével arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a vizsgált graduál-forrásokban egyenletes-e a különböző csoportokba osztott antifóna-anyag eloszlása valamint hogy egy-egy forrásban milyen zenei eljárással készítették az antifónák zömét: azaz milyen fokú és milyen fajtájú önállóságot tanúsítottak a protestáns szerzők a szövegi és zenei „fordító” munkájuk során. A graduál-források antifóna-anyagának százalékbán megadott adatai alapján azt állapítottam meg, hogy a vizsgált források mindegyike elsősorban a magyar középkori hagyományra támaszkodó, de rugalmasan alakított, az új nyelvi (és zenei) adottságokhoz tapintatosan igazított variánsanyagra támaszkodik. Természetesen a vizsgált graduálokban a repertoár szerves részei a pontos szöveg- és dallamfordítások is. A források abban is megegyeznek, hogy élnek a kontrafaktum-technika lehetőségével – bár különböző súlyponttal. A lényeges különbségek inkább az önállóság, a szabad alkotómunka igényében és arányában rejlenek. A legjobb példák erre a még ugyan középkori modell felhasználását sejtető, de alapjában szabad variációk, a latin antifónák egyes kiragadott frázisainak önálló megjelenései, a szövegükben még a középkori hagyományt folytató, de dallamukban már egyedi alakítású darabok, a latin hagyományban nem szereplő, de még a napi perikópa szövegéhez köthető antifónák és végül természetesen azok a teljesen önálló alkotások, amelyek mögött már csak stílusismeret és dallam-toposzkok állnak. Ebből a szempontból három alapvető attitűdről beszélhetünk: az Eperjesi Graduál repertoárjában elsősorban a nagyszámú, egyedi eljárással készített antifóna dominál¹⁰⁵⁵, a testvér-graduálok és Huszár Gál kiadványainak tételei nagyjából egy nyomvonalon: az újat inkább a kontrafaktumokban hozó anyagok mentén haladnak, míg az Öreg Graduál – amellet, hogy mint tényleges antológia jelentős válogatást ad az előbb említett források anyagából – a napi perikópából vett szövegeken alapuló és a teljesen önálló darabokkal gazdagítja a graduál-irodalom antifóna-repertoárját.

¹⁰⁵³ Ferenczi (Ferenczi 1982, 51–53.) a következő kategóriákba sorolta az antifónákat: 1. Fordítások és variánsok, 2. Típus-antifónák, 3. Új kombinációk, 4. Szabad variációk, 5. Tónusmódosítások, 6–7. Kivágatok illetve Betoldással és kihagyással készült tételek, 8. Kontrafaktumok 9. Önálló alkotások. (A kategóriák elnevezése tőlem).

¹⁰⁵⁴ Papp A. 2003.

¹⁰⁵⁵ A vizsgált források közül ez az egyetlen, amelyben minden zenei csoportra találhatunk példát!

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a magyar protestáns graduál-antifónák a hagyományozott középkori magyar gregorián repertoár új alkalmazásával jelentős művészi értékeket hoztak létre.

3. Gyakorlati lehetőségek

„*Mutata musica in templis mutatur etiam doctrinae genus*¹⁰⁵⁶„

Gyakorló egyházzenezőként és tanárként doktori értekezésem témájául olyan területet igyekeztem választani, amelynek feldolgozása gyakorlati haszonnal is járhat. A latin-magyar tételpárok összerendezésével nem csak a graduál-antifónák eredetének kérdéséhez akartam közelebb jutni, hanem a graduál-tételek énekelhető változatának kialakításában is szeretnék segítséget nyújtani.

A többszáz tételt magába foglaló antifóna-repertoár megszólaltatásának, felelevenítésének elsődleges helye a liturgia. Ha nem áll módunkban rendszeres zsolttáros istentiszteleti keretben használni a tételeket, akkor nyugodt szívvel ajánlhatom egy-egy antifóna beillesztését a vasárnapi főistentisztelet liturgiájába. A jelenlegi református istentiszteletnek számos olyan pontja van, ahol egy megfelelően kiválasztott tételt megszólaltathatunk. Ha például egy adott vásár- vagy ünnepnapra könnyen megtanulható, mégis az ünnep tartalmához illő introitusra van szükségünk, a legegyszerűbb, ha a zsoltsma-antifónák közül választunk¹⁰⁵⁷. Ugyanígy az Úrvacsoraosztás alatt – mintegy kommunikációként – elhangozhat egy-egy tétel. Minthogy az antifónák zenei típusai között a legegyszerűbb, első hallásra megtanulható dallamok éppúgy helyet kaptak, mint a nagyobb, díszesebb, nehezebb tételek, így minden alkalomhoz (gyülekezethez, kórushoz) megtalálhatjuk a legmegfelelőbb darabot. Még akár egy-egy nagyobb tételt önállóan előadva vagy a gregorián antifónát többszólamú feldolgozással illetve zsolttá-

¹⁰⁵⁶ 17. századi német énekeskönyv alapján idézi Czeglédy (Czeglédy 1978, 74.).

¹⁰⁵⁷ Az Éneklő Egyház összeállításakor hasonló eljárással éltek a szerkesztők. Hogy ez a gyakorlat a 17. századi protestáns használatától sem lehetett idegen, azt az Eperjesi Graduál introitus-antifónái bizonyítják. A tételeket lásd a *Műfajcserés alkalmazások* című fejezet második részében.

rozással kombinálva a hangverseny gyakorlatba is beemelhetünk néhányat a darabok közül.

Végül reméljük, hogy az antifóna-repertoár felújításával, a 16-17. századi istentiszteleti formák megismerésével és megismertetésével sikerül egészségesebb talajra helyezni református egyházzenei szemléletünket, hiszen ezeken a graduál-tételeken keresztül egy „mérhetetlenül gazdag igei mondanivalót hordozó zene kéri a bebocsáttatást a templomainkba”¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵⁸ Karasszon 1994, 12.

IV. Forrásjegyzék

Az egyes forrásokról szóló bekezdések élén megadjuk azt a jelzetet, mely szerint a dolgozatban idéztük őket, majd az őrző könyvtár nevét és a könyvtári jelzetet. Ezt – azoknál a forrásoknál, amelyekről a bevezetésben még nem szóltunk – rövid információ követi az egyes könyvek tartalmáról, végül a magyar forrásoknál a Szendrei 1981 katalógusa szerinti sorszám olvasható, melyben az olvasó a további információkat megtalálhatja. A graduál-könyveket a Bevezetés 4., a magyar középkori forrásokat az 5. fejezetben ismertettük.

- Str/-1** Pozsony/Bratislava, Archív Mesta EC Lad. 6. = Knauz No.1. Töredéke: OSzK A/23/III és V. Szendrei 1981: C 1 + F 146.
- Str/-2** Pozsony/Bratislava, Káptalani Könyvtár EC Lad. 2. Töredéke: Pozsony/Bratislava, Archív Mesta EC Lad. 2/7. Szendrei 1981: C 63 + F 336.
- Str/-3** Pozsony/Bratislava, Archív Mesta EC Lad. 3. = Knauz No.3. Szendrei 1981: C 2
- Str-4** Pozsony/Bratislava, Archív Mesta EC Lad. 4. = Knauz No.4. Töredéke: Pozsony/Bratislava, Archív Mesta EC Lad. 6. Szendrei 1981: C 3 + F 323.
- Str/-5** Pozsony/Bratislava, Archiv Mesta EC Lad. 5. = Knauz No.5. Szendrei 1981: C 4.
- Str/-7** Praha, Bibliotheca Strahoviensis DE. I. 7. Facsimile kiadása: Szendrei Janka (ed.): *Breviarium Notatum Strigoniense saeculi XIII*. Musicalia Danubiana 17. Budapest 1982.

- Str/-8 = MR 8** Zágráb/Zegreb (Horvátország), Egyetemi Könyvtár. Szendrei 1981: C 57.
- Str I/3/1, I/3/2** Esztergom, Főszékesegyházi könyvtár Ms. I.3. Töredéke: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára K 483. Szendrei 1981: C 8 és C 9. + F 40.
- Str-I/3/c** Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms. I.3c. Töredéke: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára K 480. Szendrei 1981: C 7 + F 43.
- MissNot** Esztergomi Missale Notatum, 14. század, ma Pozsonyban (Bratislava, Archiv Mesta EC Lad. 3. = Knauz No. 10.). Facsimile kiadása: Janka Szendrei and Richard Rybář (ed.): *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Musicalia Danubiana 1. Budapest 1982.
- Iszt** Topkapi Sarai, Deissmann-jegyzék Nr. 42. Facsimile kiadása: Szendrei Janka (ed.): *The Istanbul Antiphonal*. Musicalia Danubiana 18. Budapest 1999.
- Cant** Czenstochowa, Pálos kolostor könyvtára 5833 R.I.215. Szendrei 1981: C 46
- Lel** Sopron, Állami Levéltár, jelzet nélkül; korábban: Leleszi premontrai kolostor, majd Jászó, Premontrei Prépostsági Könyvtár „Kézirat 93”. Szendrei 1981: C 77
- Szep** Szepes/Spiš (Szlovákia), Káptalani Könyvtár, Ms. Mus. No. 2. Szendrei 1981: C 82

- Col 33** Breviarium Colocense. Budapest OSZK, Clmae 33.
- MR 10** Zágráb/Zagreb (Horvátország), Egyetemi Könyvtár MR 10. Szendrei 1981: C 57.
- Codex Albensis** Graz, Universitätsbibliothek Ms. No. 211. Facsimile kiadása Falvy Zoltán - Mezey László (ed.): *Codex Albensis*. Monumenta Hungariae Musica I. Akadémiai Kiadó Budapest, 1963.
- AntVá** Váradi Antifonále (korábban Győri vagy Zalka-Antifonále). Győr, Szemináriumi Könyvtár, jelzet nélkül. Szendrei 1981: C 53 + F 24, 88, 109, 296, 365, 490, 610, 612, 647, (648), 653.
- Bra-69** Brassó/Brasov (Románia), Biserica Evanghelică (Archiv Bisericii Negri) I. F. 69. Szendrei 1981: C 72.
- OFM-118, -119, -122, -121:** Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 118, 119, 122, 121. Szendrei 1981: C 33, 48, 63, 66.
- OFM-366** Budapest, Széchényi könyvtár Clmae 366. Szendrei 1981: 31.
- HG 1560/61** Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HBF 3048. Facsimile kiadása: *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. Kálmáncsehi Márton: Reggeli éneklések, Debrecen 1560–1561*. Borsa Gedeon tanulmányával. A facsimile szövegét gondozta Varjas B. *Bibliotheca Hungarica Antiqua* 12 (szerk.: Varjas B), Budapest 1983.
- HG 1574** Az OSzK példánya alapján facsimile kiadása: *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok, Komjáti 1574*. Hubert Gabriella tanulmányával. A facsimile szö-

- vegét gondozta Kő-szeghy P. Bibliotheca Hungarica Antiqua 13 (Szerk.: Kőszeghy P.), Budapest 1986.
- RáGr,** Ráday Graduál: Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye K-1.480.
- BaGr,**
- ÓvGr** Batthyány Graduál: Gyulafehérvár, Batthyány-Könyvtár I, 40. Szendrei 1981: C 52.
- Óvári Graduál: Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára R 504. Szendrei 1981: C 113.
- A három kötet anyagának kiadása: Ferenczi Ilona (ed.): *Graduale Ráday XVII*. Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.
- EpGr** OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 2153. A kötet modern kiadása: Ferenczi Ilona (ed.): *Graduale Ráday XVII*. Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.
- ÖG** Geleji Katona István-Keserői Dajka János (szerk.): Öreg Gradual, melly mind az első fordításban vagy ujjonnan való szerkesztetésben, s-mind penig az egy exemplárból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmatosan meg tisztogattatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel meg öregbítettett. Gyulafehérvár 1636. RMK I. 658.
- SpáGr** Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára Kézirattár R 505. Szendrei 1981: C 116.
- PG 1996** Protestáns graduál. Szemelvények a 16-17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra. Készítette: Ferenczi Ilona, Dobszay László, Bódiss Tamás, Farkas Zoltán. ReZeM Budapest 1996

- ÖÉ 1778** Öreg debreceni énekeskönyv.
„Isten közönséges tiszteletére rendelt ÉNEKESKÖNYV, Mellyben vagynak Hymnusok, Sóltárokából szerzetett Ditséretok, innepekre és egyéb alkalmatosságokra tartozó régi Istenes Énekek. Most újra értelmesebben, mint ennek-előtte, az Énekek Rendjeiknek s Verseiknek illendő fel-jegyezgetésekkel és Kótákkal-is meg-ékesítettvén, ki-botsátatott, Debrecenben. Nyomtt: Margitai István által, 1778-dik Esztendőben”.
- Cantica sacra** Eler, Franz: Cantica sacra, partim ex sacris literis desumta... Jacobus Wolff Hamburg, 1588; (latin nyelvű protestáns karkönyv). Modern kiadása: F. Eler: Cantica sacra. Edited and introduced by Klaus Beckmann. Georg Olms Verlag Hildesheim–Zürich–New York, 2002.
- Psalm** Lossius, Lucas: Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta.... Georg Rhau Wittenberg, 1561; (latin nyelvű protestáns karkönyv). Facsimile kiadása: Cornetto Verlag Stuttgart.
- Babst** Valentin Babst Énekeskönyve Lipcse, 1545. Facsimile kiadása: (Documenta Musicologica XXXVIII) *Das Babstsche Gesangbuch von 1545.* ed.: Konrad Ameln. Bärenreiter Kassel etc., 1988.
- Cra47** Kraków, Archiwum Kapitulne Nr. 47. Krakkói antifonále, 15. század.
- Kn17** Pozsony (Bratislava), Káptalani Könyvtár, Kauz No. 17. Szendrei C 28. 15-16. századi Vesperale.

- Pat20** Praha, Universitní knihovna, I-D-20. Passaui antifonále XIV. sz.
- AntPat** Antiphonale Pataviense, Johannes Winterpurger, Wien 1519. Facsimile kiadása. Karlheinz Schlager (ed.): Das Erbe Deutscher Musik Band 88. Bärenreiter 1985
- CAO–ECE 1988** Dobszay László–Prószéky Gábor: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae: A Preliminary Report*. Budapest, 1988.
- CAO–ECE 1990** Dobszay László: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae I/A Salzburg (Temporale)*. Budapest 1990.
- CAO–ECE 1994** *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae II/A Bamberg (Temporale)* Budapest 1994.
- CAO–ECE 1996** Czagány Zsuzsa: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae III/A Praha (Temporale)* Budapest 1996.
- CAO–ECE 2003** Gilányi Gabriella-Kovács Andrea: *Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae IV/A Aquileia (Temporale)* Budapest 2003.
- CAO–ECE 2004** Kovács Andrea: *Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae V/A Esztergom/Strigonium (Temporale)* Budapest 2004.
- CAO–ECE 2006** Kovács Andrea: *Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)* Budapest 2006.
- CAO–ECE 2008** Kovács Andrea: *Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae VI/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)* Budapest 2008.

- CANTUS** On-line internetes adatbázis (<http://publish.uwo.ca/~cantus/>)
- A-VOR 287** Vorrau, Stiftsbibl. 287 (olim 29). A vorraui ágostonos kolostor antifonáléja a 14. század első feléből.
- F-Pn 1090** Paris Bibl. Nat. lat. 190. A marseillei katedrális antifonáléja a 13. századból.
- F-Pn 1535** Paris Bibl. Nat. Nouv. Acq. lat. 1535. A Sens-i katedrális antifonáléja a 13. századból.
- I-Rv C.5.** Poma Bibl. Vat. C.5. A római San Sisto bencés kolostor antifonáléja a XI-XII. század fordulójáról.
- Lucca 601** Lucca, Biblioteca Capitolare 601, ed.: *Paléographie Musicale IX*, Bern 1974. 12. század, bencés antifonálé.
- Hartker** Hartker Antiphonale, Saint-Gall 390-391, ed.: *Paléographie Musicale, Deuxième série I*, Solesmes 1992.
- CCI 1013** Klosterneuburgi Antiphonale, Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, CCl. 1013. 12. századi antifonálé.
- Worcester F.160** Worcester Cathedral Library F. 160, ed.: *Paléographie Musicale XII*, Bern 1971. 13. század, bencés antifonálé.
- GradTr** Graduale Triplex. Solesmes 1979.

V. Irodalomjegyzék

- Agenda 1986** Pröhle Károly (ed.): *Agenda a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára.* Budapest 1986.
- Agenda 2007** *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv.* Luther Kiadó, Budapest 2007.
- Bárdos K. 1971** Bárdos Kornél: Harcok a passió éneklése körül Magyarországon. *Theológiai Szemle* 1971, 296–303.
- Bárdos K. 1975** Bárdos Kornél: *Volksmusikartige Variierungstechnik in den ungarischen Passionen, 15. bis 16. Jahrhundert.* Musicologica Hungarica 5, Budapest 1975.
- Bárdos–Csomasz Tóth 1957** Bárdos Kornél–Csomasz Tóth Kálmán: Az Eperjesi Graduál, I. Gregorián kapcsolatok, II. Kórusok és népénekdallamok, in: *Zenatudományi Tanulmányok VI*, Budapest 1957, 165–198., 199–264.
- Bárdos–Csomasz Tóth 1977** Bárdos Kornél–Csomasz Tóth Kálmán: A magyar protestáns graduálok himnuszai, in: *Népzene és zenetörténet III.*, Budapest 1977. 134–256.
- Barsi 1995** Barsi Balázs: *A liturgikus év.* Budapest 1995. [Török J.-Barsi B.-Dobszay L.: Katolikus liturgika III. kötet. Egyházzenei füzetek I/4. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Bartalus 1869** Bartalus István: *A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században.* Pest, 1869. [Borítóján 1870.] (Értekezések

a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből. VIII.)

- Beckmann 2002** Beckmann, Klaus (ed.): Eler, Franz: *Cantica sacra*. A hamburgi 1588-as kiadás utánnyomása Klaus Beckmann előszavával. Georg Olms Verlag Hildesheim–Zürich–New York 2002.
- Bogár 1932** Bogár János: *Az egyházi évkör kialakulása és hatása az igehirdetésre*. Theologiai Tanulmányok 21. sz. Debrecen 1932.
- Borsa 1976** Borsa Gedeon: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve, mint zene-történeti emlék, *Magyar Zene* 1976. 119–133
- Borsa 1983** *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. Kálmáncsehi Márton: Reggeli éneklések, Debrecen 1560–1561*. Borsa Gedeon tanulmányával. Bibliotheca Hungarica Antiqua 12, Budapest 1983.
- Botta 1991** Botta István: *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*. Akadémiai Kiadó Budapest 1991.
- Claire 1975** Claire, Jean: "Les Répertoires liturgiques latins avant l'octoéchos. I. L'office ferial romano-franc", *Études Grégoriennes XV* (1975), 5–192.
- Czeglédy 1957** Czeglédy Sándor: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, *Református Egyház* 9 (1957), 265–270.
- Czeglédy 1963** Czeglédy Sándor: A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday graduál, *Magyar Nyelv* 59 (1963), 24–29.
- Czeglédy 1964** Czeglédy Sándor: „Emberi hagyományok ostromozása”, *Református Egyház* 3, (1964) 59–63.

- Czeglédy 1978** Czeglédy Sándor: Megifjodó öreg graduálok, *Confessio* 2 (1978) 4.sz. 68–78.
- Czeglédy 1996** Dr. Czeglédy Sándor: *Liturgika*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Theológiai Tanszékének Tanulmányi füzetek 8. Debrecen 1996.
- Csomasz Tóth 1950** Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Református Egyházi Könyvtár XXV. (szerk.: dr. Budai Gergely) Budapest 1950.
- Csomasz Tóth 1955** Csomasz Tóth Kálmán: Huszár Gál úrvacsorai liturgiája, *Református Egyház* 1955, 342–348.
- Csomasz Tóth 1957** Lásd Bárdos–Csomasz Tóth 1957
- Csomasz Tóth 1958 (2003)** Csomasz Tóth Kálmán: Előmunkálatok a magyar graduálok hazai kapcsolatainak felderítéséhez. Kézirat „1958. június” keltezéssel. Forrás: Ráday Levéltár C/222 5.d. Kiadva: *Hagyomány és haladás*. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. (ed.: Bódiss Tamás) Budapest 2003. 309–318.
- Csomasz Tóth 1961** Csomasz Tóth Kálmán: Egyházi művelődésünk a magyar zene-tudomány tükrében, *Theológiai Szemle* IV/3–4 (1961), 95–101.
- Csomasz Tóth 1981a** Csomasz Tóth Kálmán: Huszár Gál énekeskönyve (1560) és zenei jelentősége, *Magyar zene* 22 (1981), 176–208.
- Csomasz Tóth 1981b** Csomasz Tóth Kálmán: Szilvás-Ujfalvi Imre helye a zenetörténetben, in: *A Ráday Gyűjtemény évkönyve* II (1981), 57–73.

- Csomasz Tóth 1984** (Csomasz Tóth Kálmán:) *graduálok*. Címcszó, in: Brockhaus-Riemann Zenei Lexikon. Szerkesztette Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. II. kötet, Budapest 1984, 62–63.
- Csomasz Tóth 1990** Csomasz Tóth Kálmán: Gyülekezeti és graduális éneklés, Magyar evangélikusok, Reformátusok, Graduálok (Egyházi zeneélet c. fejezetben Protestáns egyházak c. alfejezet), in: *Magyarország zenei története II*, 1541–1686. Szerkesztette Bárdos Kornél. Akadémiai Kiadó Budapest 1990, 187–189, 189–199, 202–205.
- Csomasz Tóth 1958** Csomasz Tóth Kálmán: *A 16. század magyar dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- Dávid I. 2001** Dávid István: Kiegészítések és következtetések Dávid László „Az éneklőszék” című cikkéhez, *Magyar Egyházzene VIII* (2000/2001), 435–438.
- Dávid L. 2001** Dávid László: Az éneklőszék, *Magyar Egyházzene VIII* (2000/2001), 431–434.
- Dobszay 1982** Dobszay László: A magyar graduál-irodalom első emléke, *Magyar Könyvszemle* 98., 1982. 100–112.
- Dobszay 1988** Zeneoktatás, A középkori zeneoktatás keretei és gyakorlata, Zeneelmélet (Zeneoktatás és zeneelmélet c. fejezet), Antifónák (Gregorián műfajok c. fejezetben az Antifónák alfejezetben) in: *Magyarország zenei története I*, Középkor. Szerkesztette: Rajeczky Benjamin. Budapest 1988. 141–164, 309–321.

- Dobszay 1993** Dobszay László: *A gregorián ének kézikönyve*. Editio Musica Budapest 1993.
- Dobszay 1995a** Dobszay László: *A magyar népének I.* Veszprém 1995.
- Dobszay 1995b** Dobszay László: *Az antifóna*. Budapest 1995. [Egyházzenei füzetek II/3. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Dobszay 1999a** Dobszay László: *A zsolozsma*. Budapest 1999. [Török J.-Barsi B.-Dobszay L.: Katolikus liturgia III. kötet. Egyházzenei füzetek I/3. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Dobszay 1999b** Dobszay László: *A magyar egyházzene történet forrásai*. Budapest, 1999. [Egyházzenei füzetek I/8. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Dobszay 2002a** Dobszay László: *Psalmorum melodia*. Budapest 2002. [Egyházzenei füzetek II/5. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Dobszay 2002b** Dobszay László: A zsololtárok elrendezése a zsolozsmaimádásban, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002), 229–247.
- Dobszay–Prószéky 1988** Dobszay László–Prószéky Gábor: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae: A Preliminary Report*. Budapest, 1988.

- Falvy–Mezey 1963** Falvy Zoltán–Mezey László (ed.): *Codex Albensis*. Monumenta Hungariae Musica I. Akadémiai Kiadó Budapest 1963.
- Fekete Cs. 1993** Fekete Csaba: Egy úrvacsorai himnusz két alakja, *Magyar Egyházzene I* (1993/1994), 176–177.
- Fekete Cs. 1994** Fekete Csaba: Írott és nyomtatott *hymnus*, *Magyar Egyházzene II* (1994/1995), 15–17.
- Fekete Cs. 1998** Fekete Csaba: Alkútó, alkuttója, *Magyar Egyházzene VI* (1998/1999), 63–66.
- Fekete Cs. 1999** Fekete Csaba: Perikóparend a Spáczay graduálban 1619 tájáról, *Magyar Egyházzene VI* (1998/1999), 239–250.
- Fekete Cs. 2000a** Fekete Csaba: Graduál és református istentisztelet. Liturgia-történeti áttekintés az Öreg Graduál somorjai példányának kéziratossági pótlékai alapján, in: *Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*. Debrecen 2000. 207–355.
- Fekete Cs. 2000b** *Huszár Gál & Huszár Dávid: Imádkozókönyv. 1561, 1574, 1577*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 10. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 2. Sajtó alá rendezte, bevezette és mutatózta: Fekete Csaba, lektorálta A. Molnár Ferenc. Debrecen 2000.
- Fekete Cs. 2001a** Fekete Csaba: Az Öreg Graduál Zsoltárkönyvének nyomtatott és kéziratossági hagyománya, in: „*Magyar nyelvjárások*” A Debreceni Egyetem Magyar nyelv- és nyelvtudományi tanszékének év-

könyve XXXIX. évf. Debrecen 2001. 165–176.

- Fekete Cs. 2001b** Fekete Csaba: Nánási neumák. Hajdúnánás Öreg graduáljának bejegyzései, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001), 187–204.
- Ferenczi 1982** Az Eperjesi Graduál antifónáinak dallam- és szövegforrásai, *Magyar Zene* 1982, 49–69.
- Ferenczi 1985** Ferenczi Ilona: Magyar nyelvű gregorián a 16-17. században, *Zenetudományi Dolgozatok* 1985, 61–71.
- Ferenczi 1988a** Ferenczi Ilona (ed.): *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*. Musicalia Danubiana 9*–9**. Budapest, 1988.
- Ferenczi 1988b** Ferenczi Ilona: Zenei helyesírás és „variálás” a XVI–XVII. századi graduálokban, *Zenetudományi Dolgozatok* 1988, 61–71.
- Ferenczi 1992** Ferenczi Ilona: Das Psalterium Strigoniense (1515) als eine Quelle der ungarischsprachigen Graduale, in: *Cantus Planus 1990*, Budapest 1992. 579–585.
- Ferenczi 1993** Ferenczi Ilona: Kísérlet a liturgia egyesítésére az Erdélyi Fejedelemségben (a 17. század első felében), *Magyar Egyházzene* I (1993/1994), 21–30.
- Ferenczi 1997** Ferenczi Ilona (ed.): *Graduale Ráday XVII*. Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.
- Ferenczi 1999** Ferenczi Ilona: Trópus és kontrafaktum a 16-17. századi graduálokban, *Zenetudományi dolgozatok* Budapest 1999. 212–213.

- Ferenczi 2000** Ferenczi Ilona: A graduálkutatás története, *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000), 275–282.
- Gárdonyi 1951** Gárdonyi Zoltán: Magyar szövegű karénekek a XVII. századból, *Új Zenei Szemle* 2 (1951), 1. sz. 25–26.
- Gottesdienstbuch 1999** *Evangelisches Gottesdienstbuch*. Agende für die Evangelische Kirche der Union und für die Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands. Luther-Verlag 1999.
- Hafenscher 1999a** Hafenscher Károly: *A keresztyén istentisztelet. I. Bevezetés, alapvetés, történeti vázlat, liturgikus év*. Budapest, 1999. [Egyházzenei füzetek I/7. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]
- Hafenscher 1999b** Hafenscher Károly: Mária-ünnepek – evangélikus szemmel, *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000), 15–20.
- Hanula 1999** Hanula Gergely: Latin és bizánci perikóparendek, *Magyar Egyházzene* VI (1998/1999), 181–190.
- Herl 2004** Herl, Joseph: *Worship Wars in Early Lutheranism. Choir, Congregation, and Three Centuries of Conflict*, Oxford University Press, 2004.
- Hesbert 1968** *Corpus Antifonarium Officii Vol. III. Invitoria et antiphonae*. Editum a Renato-Joanne Hesbert Roma 1968.

- Hiley 1993** Hiley, David: *Western Plainchant*. Oxford 1993.
- Hitvallás 1965** A Magyarországi Református Egyház Hitvallási Iratai II. rész: *A második helvét hitvallás*. (Második változatlan kiadás) Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya. Budapest 1965.
- Hoppál 1998** Hoppál Péter: A hiányzó láncszem: a Bánffyhunyadi Passió, *Magyar Egyházzene* V (1997/98), 425–434.
- Hoppál 2006** Hoppál Péter: Magyar protestáns passió, Kiadatlan doktori értekezés. Budapest 2006.
- Horváth 1905** K. Moly [Horváth Cyrill]: Két pataki graduál, *Sárospataki Füzetek* 1905. 108–132.
- Hubert 1986** *Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok, Komjáti 1574*. Hubert Gabriella tanulmányával. Bibliotheca Hungarica Antiqua 13, Budapest 1986.
- Hubert 1999** H. Hubert Gabriella: Geleji Katona István *versiculusai* és a perikóparend, *Magyar Egyházzene* VI (1998/1999), 251–258.
- Hubert 2000** H. Hubert Gabriella: Lelki éneklésről régi magyarok (A XVI–XVII. századi protestáns éneklés adattára), *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000), 327–366.
- Huglo 1980** Huglo, Michel: "Antiphon", in *The New Grove Dictionary of Music*. London, 1980. 454–481

- Jánossy 1932** Jánossy Lajos: *Az evangélikus liturgia megújódása történeti és elvi alapon*. Budapest 1932.
- Jánossy 1944** Jánossy Lajos: *Az egyházi év útmutatása*. Győr 1944.
- Jenny 1983** Jenny, Markus: *Luther, Zwingli, Calvin in ihren Liedern*. Zürich, Theologischer Verlag 1983.
- Karasszon 1994** Karasszon Dezső: Megifjodó öreg graduálok, *Zsoltár* I/2 (1994) 9–13.
- Karasszon 2000** Karasszon Dezső: Synopsis Gradualis. A gregorián ének és a magyar református istentisztelet, in: *Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI-XIX. századi történetéből*. Debrecen 2000. 139–206.
- Kathona 1940** Kathona Géza: Samarjai János gyakorlati teológiája. *Theologiai Szemle* XVI. évf. pótfüzete. Debrecen 1940.
- Kiss Á. 1881** Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1881.
- Kissné 2007** Kissné Mogyorósi Pálma: A magyar protestáns graduálok nagyheti tételei, Kiadatlan doktori értekezés. Budapest 2007
- Kurta J. 2001** Kurta József: Kántorok bejegyzései az Öreg graduál erdélyi példányaiban, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001), 205–213.
- Kurta J. 2002** Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 8. Kolozsvár 2002.

- Luther 1908a** Luther, Martin: A gyülekezeti istentisztelet rendjéről, in: *Luther Márton Egyházszervezői iratai*, Budapest, 1908. 55–64.
- Luther 1908b** Luther, Martin: A német mise, in: *Luther Márton Egyházszervezői iratai*, Budapest, 1908. 438–488.
- MMMAe 1999** Antiphonen. (ed.): László Dobszay, Janka Szendrei. *Monumenta Monodica Medii Aevi* Band V. Bärenreiter Kassel etc. 1999.
- Nowacki 1995** Nowacki, Edward: "Antiphon", in *Musik in Geschichte und Gegenwart* 2., neue Ausgabe. Bärenreiter 1994–1999. 636–660.
- Nyelvemléktár 14.** *Régi Magyar Codexek. Lobkovitz codex. Batthyány codex. Czech codex.* Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. XIV. kötet. Közzéteszi Volf György, Budapest, 1890.
- ÖG ajánlólevél** Geleji Katona István-Keserői Dajka János (szerk.): *Öreg Gradual, melly mind az első fordításban vagy ujjonnan való szerkesztetésben, s-mind pedig az egy exemplárból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmason megtisztogattatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel meg öregbítettett.* Gyulafehérvár 1636. RMK I. 658.
- Papp A. 2001** Papp Anette: *A graduál-antifónák középkori kapcsolatai.* Budapest 2001. [Egyházzenei füzetek I/11. Kiadja: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság]

- Papp A. 2003** Papp Anette: A graduál-antifónák középkori kapcsolatai. in: *Socia exultatione*. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészak előadásai. MTA-LFZE Egyházzenei Intézet 2003. 135–151.
- Papp A. 2004** Papp Anette: Apostolok és szentek ünnepe a reformáció után – Gondolatok Huszár Gál 1574-ben nyomtatott graduáljának utolsó istentiszteleti rendje kapcsán. *Zsoltár X/1*. (2004), 6–9.
- Papp A. 2006a** Papp Anette: A protestáns graduálok introitus-repertoárja. in: „*Inter sollicitudines*”, MTA-TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság 2006. 329–343.
- Papp A. 2006b** Papp Anette: A magyar graduálforrások introitusai ádventtől vízkeresztig. *Magyar Zene*, 2006/I. 53–72.
- Payr 1924** Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története I*. Sopron 1924.
- PG 1996** *Protestáns graduál. Szemelvények a 16-17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra*. Készítette: Ferenczi Ilona, Dobszay László, Bódiss Tamás, Farkas Zoltán. ReZeM Budapest 1996.
- Raffay 1933** Raffay Sándor: *A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez*. Melléklet a Protestáns Szemle 1933. augusztus-szeptemberi számához. [Kecskemét, 1933.]
- Rajeczky 1941** Középkori missaléink praefatio-dallamai. Adalékok a gregorián-ének magyarországi fejlődéséhez, in: *Rajeczky Benjamin írásai*. ed.: Ferenczi Ilona, Budapest 1976. 107–119.

- Sápy 2001** Sápy Szilvia: A passióéneklés a protestáns felekezetek nagyheti liturgiájában, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002), 47–60.
- Schrems 1930** Schrems, Theobald: *Die Geschichte des gregorianischen Gesanges in den protestantischen Gottesdiensten*. Veröffentlichungen der gregorianischen Akademie zu Freiburg in der Schweiz XV. Heft, Freiburg 1930.
- Schulek 1957** Schulek Tibor: Az első magyar bibliográfiáról, *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1957), 372–375.
- Sörös 1904** Sörös Béla: *A magyar liturgia története*, Budapest 1904.
- Stäblein 1949–51** Stäblein, Bruno: "Antiphon", in *Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. Bärenreiter 1946–1986. 523–545.
- Szénási 1997** Szénási Sándor: *Ünnepeink*. A református egyházi év. Kálvin Kiadó Budapest 1997
- Szendrei 1977** Szendrei Janka: Első hangjegyes népénekünk. A Te Deum-dallam magyarországi története, in: *Népzene és Zenetörténet* III. Budapest 1977, 102–133.
- Szendrei 1981** Szendrei Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 1*. Közzéteszi az MTA Zenetudományi Intézet. Budapest 1981.
- Szendrei 1988a** Hangjegyes források. in: *Magyarország zenetörténete I, Középkor*. Szerkesztette: Rajeczky Benjamin. Budapest 1988. 216–245.

- Szendrei 1988b** A Zalka Antiphonale provenienciája, *Zenetudományi Dolgozatok* Budapest 1988. 21–32.
- Szendrei 1995** Szendrei Janka: „Új világosság jelenék” Egy himnusz története, *Zsoltár* II/ 4 (1995), 6–8.
- Szendrei 1998** Szendrei Janka (ed.): *Breviarium notatum Strigoniense (s. XIII)*. Musicalia Danubiana 17. Budapest 1998.
- Szendrei 1999** Szendrei Janka (ed.): *The Istanbul Antiphonal*. Budapest 1999.
- Török 1986** Török József: A középkori magyarországi liturgia története, in: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Az OSzK Kiállítási Katalógusa. Budapest 1986. 49–66.
- Török 2002** Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Keresztény századok. Mikes Kiadó 2002.
- Varjas 1964** Varjas Béla: A reformáció énekirodalma, in: *A magyar irodalom története 1600-ig*. A magyar irodalom története I. Szerkesztette: Klaniczay Tibor, Budapest 1964, 311–382.
- Wagner 1921** Wagner, Peter: *Einführung in die gregorianischen Melodien III. Gregorianische Formenlehre*. Leipzig 1921.
- Zoványi 1977** Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Akadémiai Kiadó Budapest 1977.